२४८६४

जङ्गबहादुरको बेलाइती कापी

कमल दीक्षित

जङ्गबहादुरको बेलाइती कापी

कमल दीक्षित

जगदम्बा प्रकाशन
ललितपुर ।
२०६४

जगदम्बा प्रकाशन मालाको १११औं (एक सय एघारौं) ग्रन्थ

ग्रन्थको नाम	:	जङ्गबहादुरको बेलाइती कापी
लेखक	:	कमल दीक्षित
सम्पादन	:	राजेन्द्र दाहाल
भूमिका	:	प्रकाश ए. राज
प्रकाशक	:	जगदम्बा प्रकाशन, ललितपुर
संस्करण	:	पहिलो, २०६४ कार्तिक
छपाइ सङ्ख्या	:	५०० प्रति
मुद्रक	:	जगदम्बा प्रेस, हात्तीवन, ललितपुर
मूल्य	:	सादा रू. ३००
		मोटो गाता रू. ४००
ISBN	:	978-99946-722-1-8

सम्पादकको अपेक्षा

निकै उत्साह र अपेक्षासहित शुरु गरिएको थियो *इतिहासमा* नामक स्तम्भ। आशा थियो- जङ्गबहादुरले तिब्बतसंग लडाईं लड्न गरेको जङ्गी र रणनीतिक तयारीको सरल प्रस्तुतिले *हिमाल खबरपत्रिका* का पाठकहरूमा विशेष अभिरुचि पैदा गर्नेछ। जङ्गबहादुरकालीन भाषा अनि गोला-बारुद र फौजी तजबिजको निरस विवरणबाट पाठकलाई पट्यार लाग्न नदिन स्तम्भकार कमलमणि दीक्षितले पर्याप्त सतर्कता पनि अपनाउनुभएको थियो। ऐतिहासिक सन्दर्भ र लोप भइसकेका कतिपय प्रविधि एवं प्रथाहरू अहिलेका पाठकलाई बुझाउन स्तम्भकारले सामयिक दृष्टान्त तथा पर्यायवाची शब्दहरू खोज्न थप अतिरिक्त मेहनत गरेको कुरा स्तम्भका पाठकहरूले सहजै अनुभव गर्न सक्दथे। *हिमाल* को सम्पादन र साजसज्जा टोलीले पनि *इतिहासमा* स्तम्भलाई सरल र सिंगारपटार गरी आकर्षक तुल्याउन उत्तिकै ध्यान लगाएको थियो। बाहुबलका निम्ति बहुप्रचारित जङ्गबहादुरको बौद्धिक भन्न मिल्ने एउटा दुर्लभ कृतिमाथि स्तम्भकार दीक्षितको खोजपूर्ण र साहित्यिक कलम थपिएपछि *हिमाल* को पाठकवृत्तमा नयां तरङ्ग नै पैदा हुने अपेक्षा सम्पादकको हैसियतमा यो पंक्तिकारले पनि राखेको थियो।

तर सोचेजस्तो भएन। *इतिहासमा* स्तम्भ बाह्र पटक दोहोरिंदा *हिमाल* का पाठकहरूबाट सो स्तम्भका बारेमा स्याब्बासी र उत्साह कम, निष्पृहता, गुनासा र प्रश्न तुलनात्मक रूपमा बढी आए।

पाठकहरूको गुनासो प्रायः विषयवस्तु, प्रस्तुति, रोचकता, उपयोगिता आदिमा नभई समय र सान्दर्भिकतासंग गाँसिएको हुने गर्दथ्यो। समय र सन्दर्भलाई गुनासो गर्ने पाठकहरूले के कति र कसरी बुझेका थिए भन्ने भिन्नै कुरा हो, तर 'मुलुक हिंसात्मक युद्धबाट पिल्सिएको बेलामा युद्धको मानसिकता विस्तार गर्ने प्रकृतिको सामग्रीलाई *हिमाल* ले किन प्राथमिकता दिन चाहेको' भन्ने जस्ता प्रश्नको सामना निकै पटक गर्नुपर्‍यो। अर्कातिर पहिलोपटक उजागर भइरहेको मुलुकको इतिहासको एउटा महत्त्वपूर्ण पाटोले प्रकाश पर्ने जस्ता एक-दुई अध्येताबाहेक धेरैको ध्यान खिच्नसकेको पाइएन।

समाज अर्थात् पाठक-श्रोता-दर्शकको हित, रुचि र प्राथमिकतालाई सर्वोच्च महत्त्व दिनु पत्रकारिताको आधारभूत मान्यता ठानिन्छ। विद्वान् सम्पादकहरूको मण्डलीभन्दा सञ्चारमाध्यम (पत्रपत्रिका-रेडियो-टिभी आदि) का उपभोक्ताहरूको अमूर्त समूह बढी ज्ञानी र सही हुन्छ भन्ने मानिन्छ। यसर्थ *इतिहासमा* स्तम्भ अर्थात् जङ्गबहादुरको ऐतिहासिक बेलाइती कापीको विवरण एवं विषयवस्तु रोमाञ्चक, ज्ञानवर्द्धक र महत्त्वपूर्ण हुँदाहुँदै पनि अपेक्षित उत्सुकता जाग्न नसक्नुको कारण *हिमाल* ले आफ्ना पाठकको वृत्तमा नभई आफूभित्रै खोज्नु जरुरी थियो। गरियो पनि त्यही। यसमा पाठकका गुनासाहरूले नै टुङ्गोमा पुग्न सघाए। विनाश, हिंसा र युद्धका समाचार पढ्दा-पढ्दा र आफैं भोग्दा-भोग्दा वाक्कदिक्क भएका पाठकहरू त्यतिबेला शायद *हिमाल* का पानामा अलिकति शितलता प्रदान गर्ने शान्ति, विकास र सुव्यवस्थासम्बन्धी सुखद सम्भावनाका कुराहरू पढ्न चाहन्छन् भन्ने विश्लेषण गरियो। यही विश्लेषण *इतिहासमा* स्तम्भको निरन्तरता भइ गर्ने एउटा सम्पादकीय आधार बन्यो।

समय र सन्दर्भ अर्थात् मुलुकको तात्कालिक हिंसाजन्य अवस्थाका कारणले मात्रै एउटा ऐतिहासिक प्रमङ्ग र पात्र *हिमाल* का पाठकहरूको अरुचिको विषय बनेको भने कदापि होइन। *इतिहासमा* स्तम्भका बारेमा आफूलाई बुझुक ठान्ने एक पाठकको कथनले उक्त सामग्रीप्रतिको निष्पृहता वा अरुचिको अर्को अह कारण झल्काउँछ। यो सम्पादकसंग ती बुझुकको जिज्ञासा थियो- "जङ्गबहादुर जस्तो तानाशाहलाई महान्

राष्ट्रवादी बनाउने अभियानमा *हिमाल* किन लागिपरेको ?" यस किसिमका शङ्कालु र पूर्वाग्रहयुक्त प्रश्न एकभन्दा धेरै पाठकबाट आए। यसले समकालीन नेपाली समाजमा जङ्गबहादुरको नकारात्मक छवि स्थापित भएको स्पष्ट सङ्केत गर्छ। हुन पनि, आजको नेपाली पुस्ताले पढेको र भावी पुस्तालाई पढाउँदै गरेको नेपालको इतिहास शासनसत्तामा शाह राजाहरूको पुनरोदय अर्थात् वि.सं. २००७ पश्चात् लेखिएको हो। त्यो इतिहासले राणाशासनका १०४ वर्षलाई कालो कालखण्ड र त्यसअवधिमा भए गरेका राम्रा नराम्रा सबै कार्यलाई कर्तुतको श्रेणीमा राखिदिएको छ। त्यस कालखण्डका प्रमुख अधिनायक जङ्गबहादुरलाई अधिकांश इतिहासकारहरूले सन्की, मूढी, अहङ्कारी, बुद्धि-विवेकहीन, क्रूर र निर्दयी खलपात्रका रूपमा चित्रण गरेका छन्। स्वयं राणाशासकहरू नै पनि समाजमा जङ्गबहादुरको सही र सकारात्मक छवि वन्न नदिनमा कारक बनेको पाइन्छ। खासगरी वि.सं. १८४२ मा जङ्गबहादुरका शाखा-सन्तानलाई निर्मूल पारी शासनका हर्ताकर्ता बन्न पुगेका वीरशमशेर र चन्द्र शमशेरले जङ्गबहादुरलाई इतिहासको खलपात्रका रूपमा स्थापित गर्न विशेष कसरत गरेको इतिहासले देखाउँछ। परिणामतः 'जङ्गबहादुर' शब्द नकारात्मक प्रवृत्ति वा पात्रको पर्याय जस्तै बन्न पुग्यो। यो इतिहासको एकपक्षीय व्याख्या र प्रस्तुतिको प्रतिफल हो। यही एकाङ्गी इतिहासको एकोहोरो रटानका कारण जङ्गबहादुर मात्रै हैन, उनको शासनकालमा घटेका शाश्वत् र यथार्थ घटनाप्रति समेत नेपाली मानसिकता नकारात्मक रहँदै आएको छ। यही मानसिकता *हिमाल* का पानामा वर्णित जङ्गबहादुरकालीन नेपालको रोचक विवरण र तथ्यप्रति उत्सुकता पैदा गर्न तथा ऐतिहासिक यथार्थलाई यथार्थकै रूपमा आत्मसात् गर्न नदिने कारण बन्यो। तर यसको दोष न त जङ्गबहादुरका सम्बन्धमा प्रश्न उठाउने, उनलाई नरुचाउने पाठक अथवा आम व्यक्तिलाई दिन मिल्छ न त्यस्तो इतिहास लेख्ने र पढाउनेहरूलाई। एकैपटक वा एउटै कालखण्डमा शुद्ध र वस्तुगत राजनीतिक इतिहास सम्भवतः कहीं पनि लेखिन सक्दैन, किनभने इतिहास लेखन कार्य राज्य, राजनीतिक प्रणाली अनि समयप्रवाहसँग निरपेक्ष रहन सक्दैन। समयको अन्तरालसँगै इतिहास पनि परिष्कृत

र शुद्ध हुँदै जाने हो। त्रुटिपूर्ण इतिहास र इतिहासकालमा भएका त्रुटि सच्याउन धेरै मानिनुहुँदैन। समुन्नत समाज निर्माणको निम्ति ऐतिहासिक यथार्थ तीतो छ भने पनि त्यसलाई स्वीकार्न सक्नुपर्छ। आज 'खलनायक' चित्रित गरिएका जङ्गबहादुरलाई भोलिका इतिहासकारहरूले उनको समयका 'महानायक' अथवा 'महाखलनायक' का रूपमा पनि प्रस्तुत गर्न सक्छन्- यस्ता दस्तावेज र प्रमाणहरू बाहिर आउँदै जादा।

माथिको प्रस्तुत एउटा पत्रिकाको आन्तरिक तजविजको विषयअन्तर्गत पर्ने भए पनि यहाँ ती कुरा उल्लेख गर्नुको खास उद्देश्य छ। पहिलो त, कमलमणिजस्ता अन्वेषक र सिद्धहस्त स्तम्भकारको स्तम्भ किन बीचमै रोकियो भन्ने त्यस स्तम्भका पाठकहरूको जिज्ञासालाई प्रकारान्तरबाटै भए पनि शान्त पार्नका लागि हो। एउटा सम्पादकले पत्रिकाको पाना पछाडि रहेर गर्ने अनुभव, भोगाइ र निर्णयहरूका बारेमा स्वयं स्तम्भकारहरू पनि अनभिज्ञ रहेका हुन्छन्। यो अर्थमा कमलमणिजीलाई पनि माथिको व्यहोराको केतिपय पक्षहरू नयाँ-नौला लाग्न सक्छन्। दोस्रो उद्देश्य; *हिमाल* मा छापिएको अथवा नछापिएको आधारमा यो दस्तावेजको महत्त्व आँकिनुहुँदैन भनी पाठकहरूलाई सतर्क गराउन हो। यथार्थमा 'जङ्गबहादुरको बेलाइती कापी' इतिहासभन्दा पनि इतिहास लेखनको आधार अथवा प्रमाण हो, अभिलेख हो। इतिहासका विद्वान् र इतिहासलेखनको विज्ञान बुझ्नेहरूले यसको सही र सान्दर्भिक व्याख्या-विश्लेषण गरी आम पाठकको निम्ति बोधगम्य पारिदिनुपर्छ। आम पाठकको सुविधाका निम्ति इतिहासका टार्‍यो-खस्रा कुरालाई रसदार बनाउन कमलमणिजीले पर्याप्त बलबुद्धि खर्च गर्नुभएको छ। उहाँको अध्ययन, अन्वेषण र लामो उमेरका कारण प्राप्त हुने अनुभवजन्य ज्ञान, सूचना र सन्दर्भ-भण्डारको उपयोग पनि यसमा प्रशस्त भएको छ। तथापि उहाँका लेखलाई नै इतिहास ठान्नु गल्ती हुन्छ। यो इतिहास हैन। हो, परिशिष्ट खण्डमा जस्ताको तस्तै छापिएको जङ्गबहादुरको बेलाइती कापीको विवरण इतिहास लेखनका निम्ति गहकिलो आधार-प्रमाण हुनसक्छ। त्यस कापीको ऐतिहासिक व्याख्या इतिहासशास्त्रीहरूले गरिदिनुपर्छ। यो कापीले जङ्गबहादुरको भिन्न चरित्र त नेपालीहरूसामु

पस्केछ नै, त्योभन्दा बढी नेपालको करिब २०० वर्षयताको इतिहास शुद्ध तुल्याउन खोजिलो योगदान गर्न सक्नेछ ।

चौबीसमध्ये अधिकांश लेखले अलग-अलग विषय र सन्दर्भलाई समेटेका छन् । र, प्रायः लेखमा मूल अभिलेख अर्थात् स्रोत कापीबाट केही हरफ वा प्रसङ्गहरू उद्धृत गरिएको छ । त्यसरी मूल कापीको भाषा, शब्द, मात्रा, चिन्ह आदि हुबहु उद्धृत गर्दा उद्धृत अंशलाई दुई वटा उद्धरण चिह्न (" ") भित्र राखिएको छ भने मूल हरफको अर्थ वा आशय अझिलेको बोलीचालीको भाषामा प्रकट गर्दा एउटा मात्र उद्धरण चिह्न (' ') प्रयोग गरिएको छ । जङ्गबहादुरकालीन नेपाली लेखनमा, पूर्णविरामका निम्ति ठाडो धर्सो (।) को सट्टा अङ्ग्रेजीमा जस्तो पूर्णबिन्दु (.) प्रयोग हुने गर्थ्यो भन्ने तथ्यतर्फ विशेषतः पछिल्लो पुस्ताका कलिला पाठकहरूको ध्यानाकर्षण हुनु जरुरी छ । उद्धृत अंश वा तथ्यमा शङ्का लाग्दा मूलसँग भिडाएर हेर्न मूलकापीका सम्पूर्ण सामग्री यथावत् छापिएको परिशिष्ट खण्डले सजिलो पारिदिएको छ । परिशिष्टका डेढ सय पृष्ठ थपिंदा पुस्तकको लागत अवश्य बढेको हुनुपर्छ तर त्यसले पाठकको सुविधा र लेखनको पारदर्शितालाई नयां उचाइ प्रदान गरेको छ । यसनिम्ति प्रकाशकलाई सबैले साधुवाद दिनुपर्छ ।

प्रेस काउन्सिल नेपाल
तीलगंगा, काठमाडौं
१८ असोज २०६४

भूमिका

नेपालको आधुनिक इतिहासमा नेपालको क्षेत्रफललाई धेरै बढाउने र शक्तिशाली व्यक्तित्व बहादुर शाह र जङ्गबहादुर थिए। बहादुर शाहले नेपालको पश्चिमीसीमा कालीगण्डकीघाट गङ्गानदीसम्म पुऱ्याए। उनीपछि नेपालको सीमा सतलज नदीसम्म पुगेको थियो तर सुगौलीको सन्धि हुंदा महाकाली पश्चिमको सम्पूर्ण क्षेत्र गुम्यो। यसरी गुमेको क्षेत्रमा हालको बांके, बर्दिया, कैलाली र कञ्चनपुर पर्ने थिए, जसलाई जङ्गबहादुरले नेपालमा फिर्ता ल्याए। यी दुवै जनाले नेपालको शासन सम्हालेको बेलामा नेपालको भोटसंग युद्ध भयो। बहादुर शाहको पालामा त भोटको पक्षमा चीनले हस्तक्षेप गरी चिनियां सेना वेत्रावतीसम्म आइपुग्यो। बहादुर शाहले रणबहादुर शाहको राज्यकालमा नायब भई शासन गरेका थिए भने जङ्गबहादुरले राजा सुरेन्द्रको पालामा। जङ्गबहादुर जतिसुकै निरङ्कुश शासक भए पनि नयां मुलुक नेपालमा फिर्ता ल्याउने उनको भूमिकालाई नेपालीले कहिल्यै बिर्सन सक्दैन। भारतीय उपमहाद्वीपमा तत्काल अङ्ग्रेजको प्रभाव बढ्दो थियो। नेपालको स्वतन्त्रता जोगाइराख्नमा जङ्गबहादुरको महत्त्वपूर्ण भूमिका थियो भन्ने धेरै इतिहासकारको भनाइसंग सहमत हुन सकिन्छ।

जङ्गबहादुरको पालाको इतिहासबारे नयां तथ्य प्रकाशमा ल्याउने काम गरेको छ कमल दीक्षितको 'जङ्गबहादुरको बेलाइती कापी' ले। यसले जङ्गबहादुरको व्यक्तित्वबारे पनि कैयौं कुरा देखाएको छ।

बेलाइती कापीमा जङ्गबहादुरले बहादुर शाहका पालाको इतिहास पनि अध्ययन गराएका रहेछन्। त्यसबाट पनि आफूले केही सिक्न सकिन्छ कि अथवा त्यसताकको केही भूल भए नदोहोरियोस् भनेर। यसैबाट उनको दूरदर्शिता पनि देखिन्छ। बहादुर शाहको भोट अभियान र जङ्गबहादुर भोट अभियानबीच करिब छ दशकको फरक रहेछ। सम्वत् १८४६ देखि १८४८ सम्म बहादुर शाहको पालामा नेपाल-भोट युद्धमा कति खर्च लाग्यो भन्ने केही अनुमान, चीनको बादशाहलाई सौगात पठाउँदा बजारमा कुन कुन सामानको भाउमा खरिद भयो भन्ने समेत जङ्गबहादुरले कागतपत्र अध्ययन गरी लेखाएकोमा तत्कालीन बजार भाउबारे पनि थाहा हुन्छ। १८४८ सालमा घिउको भाउ एक धार्नीको लगभग एक रुपैयाँ रहेछ। यसैगरी १८४८ सालमा चिनियाँ राजदूत (वकिल) टाडटुङले नेपालमा उपहार ल्याउँदा रणबहादुर शाह र बहादुर शाहलाई बराबरै जस्तो गरी ल्याएको रहेछ। तत्काल मभ बगचभ शासक रणबहादुर शासक र मभ बिअतय शासक बहादुर शाह भएको यथार्थलाई हृदयङ्गम गरेर त्यसो लेखेको होला। क.दी. ले समेत 'माहिला साहेब' (बहादुर शाह) चीनबाट प्राप्त सौगात उपहारबाट उनी निकै शक्तिशाली व्यक्ति भएको देखिने कुरा लेख्नुभएको छ। बेलाइती कापीको रचनाकालमा समेत जङ्गबहादुर मभ बिअतय र राजा सुरेन्द्र मभ बगचभ शासक थिए।

श्री कमल दीक्षितले लेख्नुभएको छ, "जङ्गबहादुरलाई अब नेपालीहरूले राजनीतिबाट पर लगेर ऐतिहासिक परिप्रेक्ष्यमा बुझ्न थाल्नुपर्छ अर्थात् जङ्गबहादुरको समयलाई अब नेपालको इतिहासको एउटा कालचक्र मानेर पढ्नुपर्छ।" २००७ सालमा राणाशासनको अन्त्य भएको बेलामा नेपालका राणाशासनका प्रवर्तक जङ्गबहादुरले केही राम्रा कुरा पनि गरेका थिए भनी भन्न सकिदैन थियो। जङ्गबहादुरले देश बाहिरको बैंकमा पैसा जम्मा गर्ने चलन चलाएका थिएनन्। आफ्ना भाइछोराहरुको बीच नै प्रधानमन्त्रीको उत्तराधिकारी सर्ने नियम बसाए पनि उनका आफ्नो सन्तान कोही पनि श्री ३ महाराज हुन पाएनन्। धेरैजसोले निर्वासित जीवन बिताउनु पऱ्यो भारतमा।

उनका छोराहरुको दरबार धीरशम्शेरका छोराहरुले हडप गरे। छोरा जगतजङ्ग र नाति जङ्गप्रताप जङ्ग (राजा सुरेन्द्रका शाहजादीका छोरा) १८४२ सालमै मारिए। शायद यसै घटनाका प्रत्यक्षदर्शी शमशेरहरुको पालादेखि भारतका बैंकमा पैसा जम्मा गर्ने चलन चल्यो।

जङ्गबहादुर किन तानाशाह भए त भन्नेबारेमा पनि आफूलाई लागेका केही कुरा लेख्न मन लाग्यो। १८०० सालदेखि १८०३ को चार वर्षको अवधिकै कुरा लियौं। यस अवधिमा प्रधानमन्त्री रणजङ्ग पाण्डेलाई विष खुवाई हत्या गरियो। माधवरसिंहको हत्या गरियो र १८०३ असोजमा गगनसिंहको हत्या भएपछि कोतपर्व भयो। त्यसमा फत्तेजङ्ग चौतरिया समेतको हत्या भयो। सात वर्ष मात्र अगाडि भीमसेन थापाले सेरिएर मर्नु परेको थियो। १८३३ वैशाखमा रणबहादुर शाहको हत्या उनकै वैमात्रिक भाइ शेरबहादुरले गरेपछि भीमसेन थापाले अनेक भारदारको हत्या गराएका थिए। रणबहादुरको हत्या हुनासाथ जङ्गबहादुरका पिता बालनरसिंहले शेरबहादुरको हत्या गरेका थिए। भीमसेन थापा पनि सिरङ्कुशतामा जङ्गबहादुरभन्दा कम थिएनन् तर उनले जङ्गबहादुरले जस्तो जहानियां शासन शुरु गरेनन्। जङ्गबहादुर आफू तानाशाह हुन् र जहानियां शासन शुरु गर्नमा भीमसेन थापाको के हाल भयो भनी देखेर आफ्नो पनि त्यस्तो हाल नहोस् भनी गरेको हुनसक्दछ। त्यसताकाका राजा राजेन्द्र र सुरेन्द्र पनि कमजोर भएकोले समेत उनलाई त्यसो गर्न सजिलो भएको हुंदो हो।

यस पुस्तकमा १८११ सालमा एउटा जङ्गी ऐन आफैं बनाएर जारी गरेका रहेछन्। जङ्गबहादुरले उक्त ऐन भोटयुद्धको निमित्त तर्जुमा भएको भन्ने क.दी. को भनाइ छ। सेनाको लस्कर, बाटोमा हिंड्दा कसैले धनदौलत लुट्यो भने कस्तो सजाय गर्ने भन्ने कुरा समेत लेखिएको जङ्गबहादुरले मानवअधिकारको पनि हनन् हुनुहुंदैन भन्ने ध्यान दिंदा रहेछन्। उक्त ऐन तर्जुमा गर्ने बेलासम्म उनी युरोप भ्रमण सकी फर्किएकोले मानवअधिकारप्रति उनको केही चासो त्यही प्रभावले भएको हो कि ?

जङ्गी ऐन लेखिनुभन्दा एक वर्ष अगाडि १८१० सालमा मुलुकी ऐन पनि जारी भएको थियो। यसमा जातपातको व्यवस्थालाई संस्थागत बनाइएको, एकै अपराध माथिल्लो जातको व्यक्तिले गरेमा र तल्लो जातको व्यक्तिले गरेमा फरक फरक सजाय हुने व्यवस्था र छुवाछूतको व्यवस्था, सतीप्रथा जस्ता मानवअधिकार हननका अनेक प्रकरण थिए। जीवित व्यक्तिलाई जिउँदै जलाइदिने सतीप्रथा त हत्या नै थियो। योभन्दा ठूलो मानवअधिकार हनन्को प्रथा के होला? जङ्गबहादुरले यसलाई हटाउने प्रयास गरे तापनि उनको देहान्त भएपछि उनकै तीनजना रानीहरु सती गए। चन्द्रशम्शेरको पालामा मात्र यसलाई गैरकानूनी घोषित गरी हटाउन सकियो। कस्तो अवस्थामा सती जान पठाउन पाइन्छ भन्ने बन्देज भने १८१० सालको मुलुकी ऐनमा राखिएको थियो। यसै सन्दर्भमा १८६३ सालमा रणबहादुरको हत्या भएपछि उनको दाहसंस्कार भएको एक हप्तापछि हेलम्बुमा निर्वासित जीवन बिताइरहेकी र बुद्ध धर्ममा दीक्षा लिइसकेकी रानी राजराजेश्वरीलाई सती जान बाध्य गरेको घटना पनि स्मरणीय छ। तैपनि जङ्गबहादुरको पालाको मुलुकी ऐन जारी भएको बेलामा संयुक्तराज्य अमेरिकाका दक्षिणी राज्यहरुमा दासप्रथा विद्यमान नै थियो महिलालाई मतदानको अधिकार लोकतन्त्रका अग्रणी देश बेलायत र अमेरिकामा थिएन। जङ्गबहादुरले जयस्थिति मल्ल तथा राम शाहको पालादेखि चलिआएको कानूनी, रीतिथितिमा केही परिवर्तन गरी आधुनिक हुन सक्दथे तर आमूल परिवर्तन गर्न सक्ने क्षमता उनमा थिएन।

जङ्गबहादुरको पालामा १८१२ सालमा भएको भोट युद्धमा साइत हेरिएको बारे पनि पुस्तकमा चर्चा गरिएको छ। मेरा पुर्खा तत्कालीन बडागुरुज्यू विजयराज (वि.सं. १८६३-१८३५) को निर्देशनमा तत्कालीन राजज्योतिषीले सो काम गरेका होलान् जस्तो लाग्दछ। १८१२ साल चैतमा नेपाल र भोटबीच युद्धपछि सन्धि हुँदा नेपालको तर्फबाट हस्ताक्षर गर्ने व्यक्तिमध्ये जङ्गबहादुरपछि कमबहादुर र त्यसपछि विजयराज थिए। 'जङ्गबहादुरको बेलाइती कापी' मा विजयराजको बारे पनि केही उल्लेख थियो कि? १८१८ सालमा मात्र

उनी जङ्गबहादुरसंग मनोमालिन्य भई ५८ वर्षको उमेरमा काशीवास गर्न गएका थिए ।

जङ्गबहादुरकालीन अभिलेखको सङ्ग्रह चन्द्रशमशेरले गराएको देखिन्छ । चन्द्रशमशेरको देहान्तपछि ती सामग्री उनकी कान्छी रानी तथा कान्छा पुत्र मदन शमशेरको स्वामित्वमा आएछ । मदन पुरस्कार पुस्तकालयमा आइपुगेपछि श्री कमल दीक्षितले तिनको सदुपयोग गर्नुभयो र 'जङ्गीता' तथा 'जङ्गबहादुरको बेलाइती कापी' जस्ता पुस्तकमा जङ्गबहादुरको व्यक्तित्ववारे तथा तत्कालीन इतिहासबारे उपयोगी सामग्रीको रचना भयो । यस प्रयासको निमित्त श्री कमल दीक्षित धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

२०६४ श्रावण १४

प्रकाश ए. राज

लेखकको थप कुरा

२०२० सालतिर होला यो कापी मेरो हात पऱ्यो। रानी जगदम्बाको बम्बे भंडार सफा गर्ने सिलसिलामा धुलामे भएका धेरै कापी किताब हामीले ओसारेर तल ल्याएका थियौं। सक्केसम्म कागजपत्र किताबहरू सुरक्षित गर्नेतिर लागें म, तिनलाई फालेर नष्ट गर्नेमा भन्दा। त्यसरी जोगाइएका मध्येका धेरै कुरा मैले प्रकाशित पनि गरिसकें 'नेपाली' का पानाहरूमा र पुस्तकाकारमा पनि। यो कापी त्यसै थियो। यसभित्र विविध प्रकारका सामग्रीहरू थिए। ती सबै कुनै न कुनै रूपमा केही महत्त्वका थिए। कुनको चर्चा गर्ने र कुन छाड्ने भन्ने मैले ठेगान गर्नै सकिनं र यो कापी मपुपुको मेरो अफिसमा त्यसै बसिरह्यो। *हिमाल खबरपत्रिका* का सम्पादक राजेन्द्र दाहालले २०६२ को दशैं अङ्क निकाल्ने बेला कुनै नयां विषयमा केही लेख्नलाई आग्रह गर्नुभयो। मैले त्यसैबेला झलक्क यो कापीलाई सम्झें। दशैंका अङ्कलाई मैले केही अरू नै कुरा लेखेर दिएं तर यो कापी मेरो दिमागमा अल्झिरह्यो, हटेन। अनि मैले केही नलागेर एउटा सानो लेखोट तयार पारें यसै कापीको सामग्री लिएर। त्यो मैले दाहालजीलाई सुनाएं अनि यो कापीको कुरा पनि गरें। उहां धेरै उत्साहित हुनुभयो र धाराप्रवाहको रूपमा यस कापीबाट केही न केही प्रत्येक अङ्कमा हाल्दै जाने, एउटा नियमित स्तम्भ नै बनाउने भनेर उहांले मलाई उत्साउनुभयो। स्तम्भको नाउं के राख्ने भन्नेमा पनि निकै छलफल भएको थियो। पछि 'इतिहासमा' भन्ने टुङ्गोमा हामी पुगका थियौं।

यसरी मैले लेख्न थाले। १२ ओटा लेखोट सकेर सम्पादकजीलाई बुझाइदिएं। ती बाह्रमध्येको पहिलो र दोस्रो प्रकरणलाई एउटै पारिएछ सन्दर्भ मिलाउन। त्यसो हुंदा ६ महिनासम्म नियमित 'इतिहासमा' भन्ने स्तम्भ आउँदै गयो उता म त्यसपछिका अरू बाह्र 'प्रकरण' लेख्नतिर लागें। पहिलो बाह्रवटा लेख २०६२ सालसम्म छापिएपछि हामीले छाप्ने कामबाट केही समयलाई विश्राम लियौं। तर लेख्ने काम रोकिएन। त्यसपछि अर्को बाह्र वटा प्रकरण लेख्न मलाई झण्डै वर्ष दिन लाग्यो।

२०२० सालतिरै पहिलो पटक यो कापी मैले पढी हेर्दा यसलाई पुस्तकको रूप दिन सकिन्छ भन्ने मलाई लागेको थिएन। यसभित्रका सामग्रीका विविधता या अनेकतालें गर्दा यसलाई एउटा सिङ्गो आकार कसरी दिन सकिन्छ भन्ने लागेको थियो। किताब जस्तालाई तरै कापीबाट सारिदिएर केही फाइदा थिएन। प्रत्येक कुरालाई टिप्पणी गर्दै व्याख्या गर्दै जानुपर्ने भएकोले पनि किताबको परिकल्पना गर्न सकिएको थिएन। तर *हिमाल खबरपत्रिका* मा स्तम्भ लेखका रूपमा छुट्टाछुट्टै विषयका कुरा उठाउन पाइएकोले सजिलो भएको थियो कापीका कुराबारे स्तम्भ लेखमा छुट्टाछुट्टै टिप्पणी भएकाले ती दुईलाई साथै छापिदिएपछि समस्या सुल्झिहाल्यो जस्तो लाग्यो र अब किताब छापिहाल्ने भन्ने निर्णयमा पुगें म।

तर यो छाप्ने भन्ने तय भएपछि यसको नाम के राख्ने भन्नेमै अल्मलिनु पर्‍यो। *हिमाल खबरपत्रिका* मा धारावाहिक छापिएको 'इतिहासमा' भन्ने स्तम्भको संगालो भएकाले त्यही नै नाम राख्ने हो कि भन्ने पनि विचार भएथ्यो। तर 'इतिहास' को ठूलो आकाशमा रहेको देखिने एउटा सीमित सानो बिन्दु मात्र हो यो विषय भन्नेजस्तो लाग्यो। अरू कति भने सिङ्गो जङ्गबहादुरको नाम पनि दिन सकिने देखिएन यसलाई। अनि यो जे छ त्यही अर्थात् जङ्गबहादुरले आफ्नो उपयोगका लागि टिपोट गराएर राखेको यो लेखोटलाई जुन पुस्तिकामा सजाएर राखिएको थियो, त्यसैलाई मान गरेर यस पुस्तकको शीर्षक जुराइयो- 'जङ्गबहादुरको बेलाइती कापी' भन्ने।

शीर्षकको जङ्गबहादुर त बुझियो, यो वेलाइती कापी के हो ? भन्ने पर्छ पाठकहरूलाई। पैले त्यसलाई अर्थ्याऔं। स्कूलहरूमा चलन गरिने 'एक्सरसाइज बुक' को डबल आकारमा अर्थात् छापाखानाको भाषामा $^{1}/_{4}$ फूलस्केप साइज, भन्नाले २०५x३२० मिलिमिटरको लेख्ने कापी, रूल नभएको लेख्ने कापी। तर भित्रको कागज भारी दामी छ यसको, अलि आकाशे रङको बण्ड-पेपर, वाटरमार्क युक्त। त्यो वाटरमार्क (पानी अक्षरमा) अङ्ग्रेजीमा 'सी विलमण्ट १८५१' भन्ने लेखिएको छ र त्यसमा एउटा श्रीपेचयुक्त 'क्रेष्ट' पनि छ। भित्रको कागजभन्दा पनि भव्य छ यसको बाहिरी गाता। रामो छालाको छ गाता सुनौलो वेलबुट्टादार। त्यस कापीमा पृष्ठसङ्ख्या दिइएको छैन। तापनि लेख्ने मान्छेले हातैले अङ्क लेखेको छ रातो मसीमा २६६ सम्म। तर यी २६६ पृष्ठ सबै भरिएका छैनन्। बीचबीचमा पेज खाली पनि छन्। जम्माजम्मी १७६ पेजमा लिखत छन्, बाँकी १०० पेजजति खाली नै छाडिएका छन्।

भित्र लेखोटमै मैले धेरै पटक भनिसकेको छु- यस टिपोट कापीमा कुनै कुरा पनि शृङ्खलाबद्ध छैन। जो आयो त्यही थपबक सारिदिएजस्तो देखिन्छ। कुनै योजनाबद्ध अभिलेखीकरण होइन यो। तर महाराजका साथमै रहने, उनले परेका वेला हेरिबुझनुपर्ने गरी टिपोटहरू गरिएका छन्। तर यो मैले यहां भनिरहनु पर्दैन किनभने त्यहां कापीभित्र भएका सबै कुरा अक्षर नबिराई यहां परिशिष्टमा दिइएका छन् त्यहीं पेज पेजको विवरण हेर्न सकिने छ।

अन्त्यमा भन्नुपर्ने एउटै कुरा छ, धन्यवाद। धन्यवाद, पहिले त यसलाई सम्पादन गरिदिने राजेन्द्र दाहालजीलाई। यस किताबको 'जन्म' को कारण नै राजेन्द्रजी हो। स्पष्ट छ, व्याख्या गरिरहन पर्दैन। *हिमाल* बाट छुट्टिएर गएर पनि उहांले यसमाथि देखाउनुभएको मायाले म कृतज्ञ भएको छु।

प्रकाश ए. राजज्यूले मेरो एकैवचनमा यसमा भूमिका लेखिदिन स्वीकृति दिनुभयो। म कृतज्ञ छु। अरु, यति सारगर्भित कुरा लेखिदिनुभयो। म उपकृत-बोध गर्दैछु।

यो कापीको लेखांटलाई मेरा नबुझिने लेखोटलाई सबैले बुझ्ने गरी र्याप्त रामरी कम्प्युटर टाइप गरी साजसज्जा मिलाउने कामसिंह चेपाङ र गल्तीलाई सच्याइ शब्द-वाक्य दुरुस्त पारिदिने धर्मराज दाहाललाई पनि मेरो हार्दिक धन्यवाद छ ।

यो पढिदिने पाठकहरूलाई धन्यवाद दिन त बांकी नै छ । यसको दोस्रो सस्करण निकाल्नु परेछ भने त्यसबेला सबैलाई धन्यवाद ज्ञापन गरुंला ।

२०६४ साउन

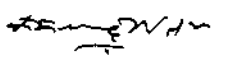

विषय सूची

१.	चतुरालेहुँदै बद्री-केदारतिर	१
२.	जङ्गबहादुरको जङ्गी ऐन	८
३.	पूर्वतिर पाइतो सार्दा	१३
४.	अठ्तीसौं बास ल्हासामा	१७
५.	'गोलि चलाइ मारिदिनू'	२१
६.	चिठी लेख्नुको महत्त्व	२४
७.	भोट युद्धको तयारी	२७
८.	जङ्गबहादुरको कापीमा चीनको चर्चा	३१
९.	विनम्र जङ्गबहादुर !	३५
१०.	तातोपानी पुग्ने पुरानो बाटो	३८
११.	युद्धका साइत	४२
१२.	मर्नेले नेपाल देख्न पाऊन् !	४६

१३. लडाईंको लस्करमा हलुवाई ! ५०
१४. युद्धपछिको उपहार ५३
१५. रसदपानीको जोहो ५७
१६. ढुकुटीसम्मै पुग्ने बाटो ६०
१७. जङ्गबहादुरको जडी ज्ञान ६४
१८. बहादुरीको वर्गीकरण ६८
१९. उपहारको हिसाबकिताब ७१
२०. "कौनै कुराको टंटा लागल्या छैन" ७५
२१. फुगा किल्लामा प्राइमिनिष्टर ७८
२२. "नांग्या गोवाको मुखजवान्" ८३
२३. अंग्रेजले हिस्स पारिदिएछन् ! ८६
२४. खोटा सिक्काको रसिलो कथा ८०

परिशिष्ट ८५

१. चतुरालेहुँदै बद्री-केदारतिर

पैले पैले नेपालबाट चारधाम तीर्थयात्रा जानेहरू आफ्नो सबै ऋणपान तिरी, छोराहरूको अभावण्डा समेत गरिदिएर विदा हुन्थे रे ! ६ महिना, वर्षदिन लाग्ने त्यो जोखिमपूर्ण यात्राबाट फर्केर आउने नआउने टुङ्गो हुँदैनथ्यो रे ! कति त धाम गर्दागर्दै परमधाम पनि पुग्थे रे !

'रे' का कुरा हुन् यी । तर, छापिएकै वृत्तान्तमा पनि आजभन्दा ७० वर्षअघि हरिद्वारबाट बद्री-केदार पुग्न एक महिना लागेको कुरा भेटिन्छ *(बद्री-केदार यात्रा तीस वर्षअघि*, केदारभूमि आ.दी. २०२३) । भारतको हरिद्वारसम्म रेल-मोटरमा पुगी त्यहाँबाट मात्र पैदल

काठमाडौंबाट बद्री-केदारधाम जाने बाटो ।
काठमाडौंबाट धैतडीको फुलाघाटसम्म पुग्ने बाटो ।

हिंडेको (श्री ३ बडामहारानी बालकुमारीदेवीको) यात्रादललाई त बद्री-केदार पुग्न त्यतिका दिन लागेछ भने नेपाल, काठमाडौंदेखि नै हिंडेर त्यो यात्रा तय गर्नुपरेको भए कति दिन लाग्दो हो भनी अनुमान गर्न आज गाह्रो पर्छ। तर मदन पुरस्कार पुस्तकालयमा प्राप्त एउटा लेखोटले अनुमान होइन अनुगमन नै गर्न सकिने पार्रिदिएको छ। लेखोट भने पनि एउटा किताबै छ त्यो, फुलिस्केप साइजको, छालाले मोरेको बेलाइती कापी। त्यसका २५० जति पृष्ठ मबै भरिएका छैनन्। बीचबीचमा ऐतिहासिक महत्त्वका धेरैथरी कुरा टिपिएका छन्। यहां त्यसैमध्येको पृ. १०७ र १०८ को मात्र प्रसङ्ग उठाउन खोजिएको हो। एउटा पानामा शीर्षक दिइएको छ: "नेपालदेखी श्रीबद्रिकेदारसम्म जान्या बासको तपसील"

भनिराख्न पर्दन, त्यस लेखोटको पृष्ठ १०७ मा काठमाडौंबाट बद्री-केदारसम्मको पैदलयात्रा गर्दा तय गर्नुपर्ने दूरी र बासहरूको तेरिज रहेको छ। त्यसको 'तपसील' मा- "असामि - बास् - कोस्" भन्ने बाहेक अरू व्याख्या-विवरण केही छैन। अर्कोमा शीर्षक छ: 'पश्चिमतरफबाट फुलघाट्सम्मका बाटा'।

पहिलोमा, असामि खण्डमा "काठमाडौंदेखि चतुर आलेको पौवा" लेखिएको छ। 'बास्' खण्डमा '1' र 'कोस्' खण्डमा ६ लेखिएको छ। यसको अर्थ- काठमाडौंबाट हिंडेर ६ कोसपर, पैलो बास चतुर आलेको पौवामा बस्ने भन्ने निस्कन्छ। आजको 'चतुराले गाविस' को नाउं चतुर आले (मगर) भन्ने व्यक्तिले त्यसबेला बनाइदिएको पौवा (पाटी) बाट रहन पुगेको यसबाट अनुमान गर्न सकिन्छ। यसरी हिंड्दै गई ३०३ कोस पार गरेपछि ५६औं बासमा 'श्रीबद्रीनारायण' पुगिने उल्लेख छ। बद्रीनाथबाट थप ५३ कोस हिंडी ६७औं बासमा 'श्रीकेदार' पुगिने बताइएको छ।

यो तेरिज कैले तयार पारियो भन्ने जानकारी पाउन सकिंदैन। यो कापीमा सारिएको चाहिं डेढसय वर्षअघि हो भन्ने पक्का छ। किनभने यसमा सारिएको पछिल्लो नक्कल '१८११ साल चैत वदी २' को छ। र, त्यो कापीको कागजमा पनि अङ्ग्रेजी 'वाटरमार्क'

'सी डब्न्यू आई एल एम ओ टी १८५१' स्पष्ट पढ्न सकिन्छ ।

यसरी एक सय पचास वर्षअघि बद्री-केदारधाम जाने नेपालीहरूको बासको सङ्ख्या गनेर अनि, गाउँका नाउँ सम्झेर आज के पाइन्छ भन्ने प्रश्न पनि उठ्न सक्ला । तर, ऐतिहासिक महत्त्व भनेको गगनसिंहलाई गोली कसले हान्यो अथवा भीमसेन थापा कसरी मेरिए- फुटेको शिशाको टुक्राले घाँटीमा त्यस्तो गहिरो घाउ बनाउन सक्छ कि सन्दैन भनेर जिरह गर्नु मात्र पनि होइन भन्ने लाग्छ । खाली राजकाजी कुरा बाहेक समाज के गर्थ्यो, सामाजिक क्रियाकलाप कस्तो थियो भनेर खोज्नु, हेर्नु पनि इतिहासकै पाटो हो भन्नेमा दुईमत नहोला । त्यतैतिरको जमर्को हो यो ।

तर यो किताबकै आधारमा मात्र त्यतिबेलाको यात्रा मार्ग (रुट) र बास बस्ने गाउँ-ठाउँहरू ठम्याउन अहिले सजिलो छैन । कुलाघाट पार गरेपछि भारतपट्टि पर्ने त कुरै छाडूं नेपालभित्रका पनि ४२ मध्ये आधाभन्दा बढी बास बस्ने ठाउँहरूको नाम ऐलेका नक्सामा खोजेर पनि पाइदैनन् । गोर्खा त हामीलाई थाहा छ भनूं, तर त्यतिबेलाको 'गोर्खा आश्राम' कहाँ थियो भनेर कसरी जान्नु ? त्यस्तै पोखराबाट चार कोस हिँडेपछि पुगिने रहेछ 'पवै भाज्याङ्' । त्यो भञ्ज्याङ अचेल के नामले पुकारिन्छ, कसले भन्ने ? पवै भञ्ज्याङ त अरै पत्ता लगाउँला रे', तर त्यहाँबाट ६ कोस परको 'धरम्पानि, हदम्नाथको घरमा' कसरी पुग्ने ? यस्ता धुप्रै झ्याउला आइलाग्छन् । भूगोलका विद्यार्थी र अचेलका गाविसहरूलाई भने यी नामहरूले निकै तान्लान् । किनभने, रिडिकोट्बाट काढा अनि त्यहाँबाट सिलगढि हुँदै तिपागढि पुग्ने बाटोको अध्ययनले पक्कै पनि नयाँ सूचना उपलब्ध गराउने छ ।

अब त्यो बासको तेरिजतिरै फर्कूं फेरि । प्रसस्त नेपाली यात्रुहरू सो बाटो जाने नभए यत्रो भूभारत गरी बासबासको तेरिज कसिने थिएन पक्कै । त्यो पनि सरकारी स्तरमा । सरकारी स्तर भनेर किन भनियो भने, यो जङ्गबहादुरकालीन दस्तावेज नत्र यसरी सुरक्षित राखिने थिएन ।

यो धाम जाने बाटोका साथै देशको पश्चिम सिमाना झुलाघाटसम्म मात्रै जाने बाटो पनि छुट्टै दिइएको छ। देशको भूगोलको ज्ञान राख्नु जरुरी भएर नै राणा प्रधानमन्त्रीहरूले यति मेहनत गरे-गराए होलान्। राजकाजको सिलसिलामा राजधानीबाट आहिर जांदा कुन ठाउं कति टाढा छ त्यो थाहा पाउनु उनीहरूलाई आवश्यक भएको हुनुपर्छ। आफ्ना सल्लाहकारहरूले नै पनि आफूलाई कुब्याउलान् भनेर होला महाराज जङ्गबहादुरले देशभित्रका बाटाघाटाको सूची बनाउन लगाई आफूसंगै राखेका रहेछन्।

देखिसकियो, बद्री-केदार जाने मार्ग महाकाली नदीको झुलाघाट हुंदै अघि बढ्थ्यो भने नेपालको सिमानासम्म पुग्नका लागि तोकिएको बाटो पनि झुलाघाटमै पुगेर टुङ्गेको पाइन्छ। तर त्यहांसम्म पुग्ने यी दुई यात्रापथमा आनकानान फरक छ *(हे. नक्सामा गाढा कालो र फिक्का रेखा)*। पहिलो त बासको सङ्ख्यामै अन्तर छ। एक-दुईको होइन पूरै दश बासको भिन्नता छ। धाम जांदा ४२औं बास (गाढा कालो रेखा) परेको झुलाघाट सिमानासम्म मात्र जाने बाटो जांदा ३२ बासमै (फिक्का रेखा) पुगिन्छ। यस्तो फरक किन पऱ्यो भन्न सकिंदैन। धाम जानेहरू तीर्थहरू घुम्दैघुम्दै जाने भएर हो कि भन्नलाई पनि त्यस्तो कुनै तीर्थस्थानको यहां उल्लेख भेटिंदैन। तीर्थ जानेहरू धपेडी नगरी साना-साना बास गरेर हिंडे भनूं भने पनि दुवै बाटामा बास ४-५-६ कोसमा नै गरेको देखिन्छ। सिमानासम्म जाने बाटो अलि सोझो, छोटो पारिएको होला भनेर चित्त बुझाउने पनि सजिलो छैन। नक्सा हेर्दा हरियो रेखा पनि घुमेकै देखिन्छ, नागवेली परेको। भनूं सल्यानबाट जाजरकोट, दैलेख हुंदै कर्णाली तरी अछाम अनि बझाङ पुग्छ यो बाटो। अनि डोटी। यो त निकै 'जिगज्याक' भयो ऐलेको हिसाबले। अछामबाट न्यतिमाथि उत्तर बझाङ पुगी फेरि फर्केर डोटी लाग्ने भन्नु 'छोटो' भनिएको बाटोलाई मिल्दैन। त्यसैले त्यस लगतको बझाङ ऐले हामीले बुझ्ने बझाङभन्दा निकै तल थियो कि भन्नुपर्ने हुन्छ। बझाङका विज्ञहरूले यसबारे खोजतजास गर्नुहुन्छ कि!

बझाङवाहेक यहां हामीलाई 'जुम्ला'ले पनि पिर्छ। यस फिरिस्तमा

परेको 'जुम्ला' डोटीबाट पांच कोस पर छ। त्यसलाई यस बाटामा ३१औं बास बनाइएको छ, अनि त्यतावाट २१ कोस हिंडी पर रुलाघाट पुगिने भनिएको छ। यहाँनेर आइपुग्दा हामी एकदमै अलमलमा पर्छौं। पहिलो कुरा त अरूतिर बढीमा कतैकतै दस कोसमा बास बस्ने को व्यवस्था देखाइएकोमा यहां अकस्मात् २१ कोसको दूरीमा बास दिइएको छ। त्यो साधारणतः एक दिनको बाटो हुन सक्तैन। सारै समथलको बाटो नभए एकैदिनमा २०-२१ कोस डांडाकांडा कोही हिंड्न सक्तैन। त्यसैले यहाँनेर अभिलेख सार्ने मान्छेले नै गल्ती गऱ्यो कि भन्ने पनि लाग्छ। अर्को कुरो, यो जुम्ला भनिएको बास, ऐले हामीले चिनेको कर्णाली अञ्चलको सदरमुकाम जुम्ला डोटीबाट निकै टाढा पूर्वोत्तरमा पर्छ, पांच कोस मात्र पर होइन। त्यसो भए यो यहां भनिएको जुम्ला कहां छ? त्यो ऐले कुन नामले चिनिन्छ? बुझ्नु आवश्यक छ।

यसरी अलमलिने केही कुरावाहेक केही निकै चाखलाग्दा कुरा पनि फेला पर्छन् यी बाटाहरूको अध्ययन गर्दा। पैलो त धाम जाने बाटो (रातो रेखा) मा पहिलो बास ६ कोस पर चतुरालेमा छ, महाकाली नदी अर्थात् रुलाघाटसम्म मात्र जाने (हरियो रेखा) बाटोमा भने तीन कोस मात्र पर पुगेर जितपुर (फेंदी) मा बसिन्छ। रातो रेखामा दोस्रो बास नुवाकोटमा छ भने हरियो रेखाले तेस्रो बास बनाएको छ 'नुवाकोट त्रिशूल् गंगा'लाई। यो बाटो छैटौं बासलाई गोर्खा पुग्छ, ऊ गोर्खामा बास बस्तैन, 'गोर्खाआश्रम' मा बस्छ। पोखरा त दुवै बाटा पुग्छन् नवौं र दशौं बासलाई। त्यसपछि 'दैलेख' नपुगी दुईको भेट हुंदैन। त्यसपछि त ठेट रुलाघाटमा मात्र मिल्छन् यी दुई- रातो २०४ कोसमा र हरियो रेखा १८६ कोसमा।

केही बासका नामका हिज्जे फरक भएकाले ती दुवै एकै हुन् कि के हुन् भन्ने पर्छ। सल्यान र सल्याना उही हो? भनूं डोटी एउटामा छ अर्कोमा सिलगढी। एउटा १७० कोस पर, अर्को १८० कोसमा काठमाडौंदेखि। ती एउटै हुन् कि अर्को? यस्ता कुराको राम्रै अध्ययन हुनुपर्छ अनि मात्र यो यस्तै हो भन्न सकिएला। तर, यस्ता अप्ठेरो पर्ने केही ठाउंहरू हुंदाहुंदै पनि यी दुई बाटाहरूको तुलना

सूक्ष्मताका साथ गरियो भने इतिहासका केही लुकेको कुरा पनि फेला पर्न सक्छन् । त्यसैले हाम्रा भूगोलविद्, या अझ 'कार्टोग्राफर'हरूले यसतर्फ अलि कति चासो लिइदेलान् कि ?

बद्री-केदारसम्म जाने बासको तपसील

असामि	वास्	कोस्
चतुरआलेको पौवा	१	६
नुवाकोट्	२	८
सामरि	३	१३
चरन्या	४	१७
गोपाआश्राम्	५	२५
लुइटेल्	६	३१
कुछा	७	३६
देउराली	८	४२
पोपरा	९	४८
पवैभाज्याङ्	१०	५३
धरमपानि-हदम्नायको धरमा	११	५८
वल्पाभाज्याङ्	१२	६५
कार्किकोट्	१३	७०
घोर्माघाउँ	१४	७३
नत्रापौवा	१५	७८
लात्पेवाद	१६	८३
असुराकोट्	१७	८७
प्युठाना	१८	९२
वर्दिवाङ्	१९	९६
सल्यान्	२३	११५
मैटु	२४	१२१
लाबुको पौवा	२५	१२७
दैलेप	२८	१४२
दुल्लुको पौवा	२९	१४६
वन्डाडो	३०	१४९

सिगौरिया	३१	१५३
कुचिगाउं	३२	१५८
कुइका	३३	१६०
कालागाउं	३४	१६६
रिडिकोट्	३५	१७१
सिलगढि	३७	१८०
तिधागढि	३८	१८३
वज्रगाउं	३८	१८८
छेकरगाउं	४०	१८४
मैतालिधोला	४१	१८८
वैतडिझुलघाट्	४२	२०४
श्रीवद्रिनारायण	५६	३०३
श्रीकेदार	६७	३५६

पश्चिमतिरबाट झुलाघाट जाने बासको तपसील

असामि	वास्	कोस्
जित्पुर	१	३
सिवुचा	२	७
नुवाकोट्त्रिशूल् गंगा	३	१०
कटुज्या	४	१५
सल्यान्	५	२०
गोर्षा	६	२६
लमजुंगिनास्	७	३१
तन्हौकुछा	८	३४
देउराली	८	३८
पांषरा	१०	४३
पवै	११	४८
भुम्या	१२	५२
वनाम्	१३	५६
तान्सेन्	१४	६१
रिडि	१५	६५

गुल्मी	१६	६८
बाइना	१७	७४
असूर्कोट	१८	८०
प्यूठाना	१९	८४
भिरि	२०	८०
सषि	२१	८६
पालपा	२२	१०३
फाइवाङ्	२३	१०६
सल्याना	२४	१११
जाजर्कोट्	२५	१२८
दैलेष	२६	१३८
कर्णाली	२७	१५०
अछाम्	२८	१६०
बफाङ्	२८	१६५
डोटि	३०	१७०
जुमला	३१	१७५
कुलघाट्	३२	१८६

२. जङ्गबहादुरको जङ्गी ऐन

गुरुको लेखमा नेपालको पश्चिमतिरका पुराना बाटाहरू पस्केको देख्ता *हिमाल खबरपत्रिका* को यो नयां स्तम्भ सडकचर्चामै सीमित रहने हो कि भन्ने भ्रम परेको हुनसक्छ पढ्नेहरूलाई। तर यसको उद्देश्य त्यो होइन। हो के भने यो ऐतिहासिक होस् र सके अलिकति साहित्यिक पनि होस् भन्ने आशय थियो सम्पादकज्यूको। उहांले त्यसो भनेपछि मैले यो आंट गरेको हुं। तर म इतिहासविद् होइन। नेपालको समग्र इतिहासमा पस्न पनि सक्तिनं। इतिहासको एउटा सानो कालखण्ड, राणाकालको सेरोफेरोमा घुम्नेमै सीमित रहन्छु- पांच पुस्ता राणादरबारको 'भित्रिया' हुनपुगेकाले त्यस विषयमा केही 'देखिजान्ने' र केही 'सुनिजान्ने' भएको आधारमा। त्यसमा थप, केही पुराना राणाकालीन कागजात मेरा हात परे, श्रीदरबारमा सेवारत रहंदा। ती कागजपत्रहरू मैले मदनपुरस्कार पुस्तकालयमा थन्क्याएं अनि तिनबारे सकेको प्रकाशित पनि गरें। मेरा 'जङ्गीता', 'चन्द्रज्योति' र 'मपुपुको पाना' हरू त्यसैका उपज हुन्। यो स्तम्भलाई पनि त्यस्तै बाटोमा अघि बढाउने विचार छ।

यस स्तम्भबारेको यो स्पष्टीकरण पहिले नै दिनुपर्ने थियो, तर दिइएन। त्यो पाठकहरूमा एउटा कौतुहल वा जिज्ञासा पैदा होस् भनेर नै हो। ऋषितै बद्रीकेदारधाम जाने प्रकरणबाट आरम्भ भएको अघिल्लो पक्षको सिलसिला छाडी यसपटक एउटा अर्कै बाटोमा लागौं।

भोटयुद्धमा जानुअघि 'फौजले बुझून्' भनी जङ्गबहादुर महाराजले "आफनो बुद्धिले नजबीज गरी" सवत् १८११ सालमा एउटा 'ऐन' बनाएछन् र चैत्रसुदी ७ रोज ७ मा त्यसलाई जारी गरेछन्। राणाकालमा, ऐनकानुनहरू बनाउँदा कौसलिया (भाइभारदार)हरूले तयार पार्ने र महाराजाधिराजहरूले जारी गर्ने प्रचलन थियो। तर यो जङ्गी ऐन जङ्गबहादुर आफैंले बनाई जारी गरेको देखिन्छ। अतः यो नामले 'ऐन' भए पनि औपचारिक हिसाबले 'ऐन' होइन कि भन्ने शङ्का लाग्छ। यस्तो शङ्का लाग्नुको एउटा अर्को कारण पनि छ। यस ऐनमा भूमिका जस्तो गरेर शुरुका ४४ दफामा पुराणका कुरा हालिएका छन्। महाभारत, मनुस्मृति, परासर धर्मशास्त्र र स्कन्धपुराणबाट युद्धको औचित्य देखाउने अनेक प्रसङ्ग ल्याइएको छ। ती उद्धृतांशहरूबाट क्षेत्रीय अर्थात् सिपाहीहरूका लागि युद्ध गर्नु धर्मको कार्य हो भन्ने प्रमाणित गर्ने खोजिएको छ। भोटसँग लडाई हुने भएपछि आफ्ना सिपाही र अफिसरहरूको हौसला बढाउन यस्ता पौराणिक कुराहरू जङ्गबहादुरले ऐनकै रूपमा हाल्ने खोजेको देखिन्छ। यसलाई एक प्रकारले जङ्गबहादुरको आफ्नै प्रकारको बुद्धिमत्ता या चलाखी भन्नुपर्छ। महाभारतमा "भीष्मपितामहले युधिष्ठिर महाराजालाई सिक्षा गर्याको"लाई त्यो जङ्गबहादुरका अफिसर र जवानहरूलाई नै भनेको हो कि जस्तो पारिएको छ- यसरी: "जुद्धमा मर्न्या वीरकन जातभाइले शोक नगर्नू, जुद्धमा मर्न्या वीर स्वर्गलोकमा बडो सुभिता पाई रहंछन्, तस् निम्ति उस्को शोक गर्नु योग्य छैन, परन्तु जुद्धदेषी भागिकन आउन्या अधम पुरुष मरिकन कौन लोकमा जानन् भनि शोक गर्नु योग्य हुन्छ, ३५।"

यस्तै प्रकारका जम्मा ४४ दफा प्रस्तावनाका रूपमा यस 'ऐन' मा हालेका छन् जङ्गबहादुरले। ती दफाहरू हाम्रा लागि महत्त्वका छैनन् तर त्यस विषयले 'ऐन' मा यस्तो महत्त्वपूर्ण स्थान ओगटेको चाहिं निकै चाख उठ्दाउने कुरा हो।

युद्ध र लडाईको प्रसङ्गमा त्यही पुराणको हवाला दिदै "...जुद्धमा शरीर त्याग गर्नाले चतुर्बाहु भगवान्का स्वरुप पाई विमानमा चढी इन्द्रादिदेवताले स्तुति गरियाको स्वर्गलोकमा जांदा भयो," भनी

४४औं दफा टुङ्गयाएपछि जङ्गबहादुरको ऐन लडाइंका काममा जुटिहाल्छ। र, तेरिज कस्छ यस्तो लेखेर: "बाटामा फौज लस्कर पजाना रसद हिंडाउंदाको बन्दोज"। यस प्रकरणमा २४ दफा छन्। ती सबै दफाको छुट्टै ऐतिहासिक महत्व त होला नै तर फौजी कारवाही र लडाइंका कुराहरूको कति गहिरो ज्ञान महाराज जङ्गबहादुरलाई रहेछ भन्ने बुझ्दा छक्क पर्नुपर्छ। जस्तो पहिलै दफालें भन्छ-

"पैल्हे फौज हिंडाउंदा २/२ हजारको १/१ दिनको फरक गरी हिंडाउनु (१)।" अनि भन्छ-

"फौजभन्दा २ पाउअघि बिकट् घोडा चड्न्या हिंडाउनु" (२)। अरु भन्छ-

"फौजभन्दा १ पाउअघि १ अफिसर ५० सिपाही दोस्रा बिकट गरी हिंडाउनु" (३)।

सबै उल्लेख साध्य छैन, तापनि लडाईंको सतर्कतामा कति मीनमेख गरिंदो रहेछ भनी हेर्न ८औं दफा चाखलाग्दो होला। लेखिएको छ: "फौजले यस ठाउंमा येति वैरि रह्याछन् भन्या समाचार सुन्यापछि येति जवानले त्यो वैरी हटाउनु भकिएला भन्या अफिसरले तजवीज गरी तोप बन्दुक फौज पठाइ अफिसरका उर्दि बमोजिम् फैर गरी वैरि हटाइ अब भय छैन भन्या तजवीज गरी फौज चलाउनु."

यो 'ऐन' भोट (तिब्बत) युद्धका लागि नै तर्जुमा भएको हो भन्नलाई यसभित्रै प्रमाण भेटिन्छन्। जस्तो बाह्रौं दफामा "लगुर पार पुग्या पछि" भन्ने उल्लेख भएको छ। त्यो लगुर भनेको महालगुर हो, हिमालको भोटपट्टिको शृङ्खला। जड्डी ऐन भए पनि यसमा लडाईंका कुरा मात्र छैनन्, न्याय-निशाफलाई पनि स्थान दिइएको देखिन्छ। युद्धको बेलामा पनि मानवअधिकार हनन् हुनुहुदैन भन्ने जस्ता अहिलेका कुरालाई त्यस ऐनको १९औं दफामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ- "बाटामा लस्कर हिंड्दा कसैको धनदौलत अनाज तर्कारिभाजि कसैले लुट्यो भन्या लुट्न्याबाट लुटियाका मालको दोवर विगो

भराई ५ वेद (वेतको लट्ठी) हान्नु. कसैको स्वास्नी फौजले विगाऱ्यो भन्या. तेसलाई १० रुपैयां नगद जरिवाना गरी ३० वेद हान्नु."

रोचक छ यो ऐन। यसका दफाहरूमा ठाउंठाउंमा निकै घतलाग्ने प्रसङ्ग फेला पर्छन्। मौका मिले तिनमा पछि पनि चर्चा गर्ला।

३. पूर्वतिर पाइतो सार्दा

अचल हामीहरू नेपालको पूर्व सिमाना भन्नासाथ काकडभिट्टा, मेची पुल सम्झन्छौं। तर जङ्गबहादुरकालीन नेपालको पूर्व सिमाना भनेको इलामपारिको जङ्गल सम्झिइंदो रहेछ। कोकले खोला र लिप्पे खोला तरेर ११ कोस पार गरी 'सिवाना तरफ जंगल' मा पुगिंदो रहेछ त्यसवेला काठमाडौंबाट १११ कोस पूर्व हिंडेपछि।

सन्दर्भ बुझियो होला- यो स्तम्भ फेरि एकपटक बाटो र बासहरूकै वृत्तमा फर्केको छ। सांत उही हो १ पुसमा उल्लिखित वेलाइती जिल्लावन्दी कापी। 'पश्चिमतर्फको सिवाना'को त्यत्रो चर्चा गरेपछि त्यहीं देखिएको "पूर्वतरफबाट सिवानासम्मको बाटो" लाई वेवास्ता

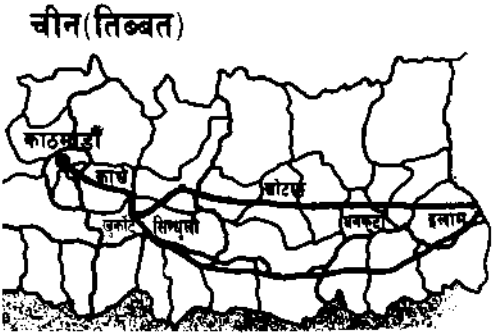

गर्नुभएन। तर यसबारे लेख्नुपर्दा समस्या पर्छ सामग्री नपुगेर। राजधानीबाट पूर्व सिमानासम्म पुग्न जम्मा २० वास मात्र गरे पुग्दोरहेछ। यी बीस वासमा हामीलाई मनग्गे सामल पुग्दैन र हामीले अन्तिर पनि चियाउनुपर्ने हुन्छ। त्यो गर्दै गरुँला। पहिले हामीले काठमाडौंबाट पाइतो सारिहालौं।

काठमाडौंबाट पूर्वतर्फको यात्रामा निस्केपछिको पहिलो बास ४ कोस पर 'भादगाउँ' रहेछ। अनि अहिलेको बनेपा पारिको 'थड्पु' (खड्पु) पछि तेस्रो वासलाई 'दापचाफुलवारि' पुगिन्थ्यो भन्छ यो कापी। रोशी खोला र सुनकोशी गडतिरका दुम्जा अनि झांगाखोलीमा वास वस्ते बेनी पुगिने रहेछ। पूर्वमा बेनी भनेको तामाकोशी र सुनकोशीको सङ्गमस्थल हो। यहाँदेखि माथि आठौं बास 'सालु भञ्ज्याङ' पर्छ। त्यसपछि ऐले बुझिने चलनचल्तीका थारै मात्र नाम बांकी रहन्छन्- पन्ध्रौं र सोह्रौं वासका 'पिकामाछा माऊकिरात" र "धनकुट्टा पल्लो किरात" (७५ कोस)। यसबीच पर्ने चुपलु गलवा, बुद्रपा र वोखिन जस्ताका आधुनिक नाम र ऐलेको अवस्था पनि बुझ्नु उचित होला। त्यस क्षेत्रमा बसोवास गर्ने र नेपाली नक्सा कोलाउनेहरूले त्यो पत्ता लगाइदेलान्।

पहिले नै चर्चा गरिएको हो, नेपालको वाटाघाटाका बारेमा बुझ्न महाराज जङ्गबहादुरले चासो देखाएर यी सङ्लन गराएका रहेछन्। तर दुईतिर सिमानासम्म पुग्ने वाटोको ज्ञानले मात्र पुग्ने थिएन। त्यस कापीमा नेपालको पहाड र तराईका विभिन्न जिल्लाका सदरमुकामहरूको पनि खोजखबर गरिएको फेला पर्छ। उदाहरणार्थ भनूं, त्यहां "पोपरादेषी उत्तर" भनी 'बेनी-बागलुङ कोस ५८' लेखिएको छ। हामीलाई ऐले थाहा छ पोखराबाट बाग्लुङ मात्र होइन बेनी पनि पश्चिम पर्छ उत्तर होइन। तर पनि त्यहां उत्तरै लेखिएको छ, किन? हुनसक्छ, बेनी जानलाई उसबेला, पोखराबाट पहिले केही उत्तरै लागी जानुपर्दो हो। तर यहां बीचको बास या वाटाको विवरण दिइएको छैन- ठाडो, ५८ कोस् मात्र भनी छाडिएको छ। यो पनि एउटा चाख लाग्ने विषय नै हो। अर्को चाखलाग्ने कुरा के छ भने 'तानसेन दक्षिण माऊषडसम्मको' भनेर

त्यसै मन्तिर लेखिएको छ- 'बुटवल कोस् ६८'। हामी जान्दछौं तानसेनबाट बुटवल त्यति टाढा छैन। भनेपछि, यहांको यो ६८ कोस् भनेको तानसेनदेखि मात्र होइन पोखरादेखि नै हो, बेनी बाग्लुङ भएर पुग्ने बाटोको दूरी। त्यही बाटो अगाडि लाग्दा "माकुण्ड भगवानपुर कचहरि" पुग्छ ८१औं कोसमा। त्यसैलाई तन्काएको होला 'बुटवलदेखि पश्चिम स्यूराजसम्मको' भनेर 'पजहनि नौ लिहया कचहरि कोस् ८७' र 'स्यूराज कोस् ८७' पनि। त्यसो हुंदा यो पोखरादेखिकै गणना गरेको हुनुपर्छ। तर उखानको 'लहासा जानु कुत्तीको बाटो' भने जस्तो पोखरादेखि स्यूराज (हालको तौलिहवा) पुग्न यस्तो घुमाउरो बाटो किन तर्जुमा गरियो भन्ने सकिदैन।

रुकों लाग्ने गरी यसरी बाटोको चर्चा गर्नुको उद्देश्य के हो भन्ने लाग्ला पाठकलाई। यसमा रहस्य केही छैन। पुर्खाहरू कसरी हिंड्थे, कुन बाटो लिन्थे भन्ने कुरा सामाजिक-राजनीतिक इतिहासमा चाख हुनेहरूका लागि निकै महत्त्वको हुन्छ। जस्तो भनूं कर्कप्याट्रिकहरू काठमाण्डू उक्लिंदा माथि त्रिशूली तरी नुवाकोट भएर आएका थिए। यो बेलायती कर्पीले भने जङ्गबहादुरको समयमा घिल्लाड-मार्खु गढीको बाटो खुलिसकेको जनाउ दिन्छ। तर राणाकालको पुछारतिर अत्यन्त चालू भइसकेको भीमफेदी बसेकै रहेनछ त्यसबेलासम्म, किनभने यहां चिसापानी गढीबाट एकदम हेटौंडा पुगेर मात्र बास बस्ने देखाइएको छ। अरु हेटौंडाबाट हिंडेपछि मकवानपुर हुंदै कलैया पुग्छ बाटो (४२ कोसमा)। अनि अलौ कचहरि र कडरवाना कचहरि हुंदै (काठमाण्डूबाट) ६० कोस् पर सिसौटिया कचहरि पुगेर टुङ्गिन्छ यो दक्षिणतिरको बाटो। भन्नाले हाम्रो विहारतिरको सिमाना सिसौटिया कचहरि थियो। यो कम चाख लाग्ने विषय हो?

विरसिलो बाटोको बयान र बास बस्ने ठाउंहरूको नाम उच्चारण गर्दै जांदा पनि नेपाली सामाजिक परिवेशको बोध हुंदो रहेछ र नै हो यसरी यसमा श्रम खर्च गरेको मैले। यत्ति भइहाल्यो भने अब अलिकता अरु यसमा अल्झिऊं र यो प्रकरण टुङ्ग्याऊं।

माथि पूर्वतिरको सिमाना छुंदा इलामको मात्र उल्लेख गरेको थिएँ मैले। तर त्यहाँ तराईतिरबाट पनि मेची सिमानाको जिकिर भएको छ। रंगेली कचहरि-अठमौजा-झापा भई मेची छुँदो रहेछ त्यो बाटाले पनि। तर मेचीमा काकडभिट्टा होइन "पाठाभारि मेथि"। यो पाठाभारि ऐले कहां पर्छ थाहा छैन। यहां दिएको पाठ अनुसार त्यो १४१ कोसमा छ। तर, त्यो काठमाण्डूबाट होइन 'सुनकोशी-बेनी खुर्कोट'बाट। यो खुर्कोट नामले अर्को रहस्य खोल्छ। किन महत्त्वपूर्ण भयो यो ठाउं? किन ऐले जापानले बनाइदिँदै गरेको काठमाण्डू-बर्दीबास सडक पनि यही खुर्कोट भएर गुज्रेको? तामाकोशी-सुनकोशी दोभान बेनीबाट दक्षिण पांच बास पर बताइएको छ खुर्कोट। तर, यो दूरी बेनीबाट नभई काठमाडौंदेखिको हुनुपर्छ, किनभने बेनी र खुर्कोटबीच त्यति लामो दूरी छैन। त्यसैगरी खुर्कोटबाट ३० कोस् पर देखाइएको छ जलेश्वर जुन स्वाभाविकै लाग्छ। अनि खुर्कोटदेखि नै पूर्व भनी 'उदैपुर नेपालटार कोस् ४०" भनेको छ यहां।

अब चाहिं सांच्चै बीट मार्ने यो बाटो र बासको प्रसङ्ग। पद्मनेहरूलाई कति ऋर्को लाग्यो होला नामै नामको माला फिराएको देख्दा। अब अर्को प्रसङ्ग अलि रसिलो छानुंला।

४. अठ्तीसौँ बास ल्हासामा

संस्कृतमा एउटा श्लोक छ 'काव्येषु नाटकं रम्यम् तत्रापि च शकुन्तला। तत्रापि च चतुर्थोऽङ्कः तत्र श्लोक चतुष्टयम्'। अर्थात् 'साहित्यमा नाटक विधा राम्रो हुन्छ, त्यसमा पनि (कालीदासको) शकुन्तला, त्यसमा पनि चौथो अङ्क र अरु त्यसभित्र समेत चार श्लोक अत्यन्त राम्रा छन्।' यसरी त्यत्रो विशाल संस्कृत साहित्य-सागरलाई खुम्च्याएर चारोटा श्लोकमा समेटिएको छ।

त्यस्तै भएको छ यहाँ, यस स्तम्भमा पनि। हिमाल का सम्पादकज्यूले महत्त्वाकांक्षी भएर यसलाई अति भव्य नाम दिनुभयो 'इतिहासमा'

वि.सं. २०६४ को खासाबजार: जङ्गबहादुरका पालामा यहाँ २० घर मात्रै रहेछन्।

भन्ने । तर कहाँ इतिहासको त्यो खुला फाँट ? यो त नेपाली इतिहासभित्र मात्र सीमित छ । नेपालको इतिहासमा पनि यो राणाकालभन्दा उँधो उभो जान सक्तैन । अनि राणाकालभित्रैको पनि एउटा साँघुरो घेरोमा बाँधिएको छ, यो । ऐले निकै ओटा लेखकका लागि यस स्तम्भले जङ्गबहादुरको समयमा लेखिएको एउटा बेलाइती कापीमा कोरिएको हस्तलिखितलाई नै आफ्नो आधार बनाएको छ । त्यसैले यस स्तम्भमा झर्को लाग्दो एकरसता हुनगयो भने पाठकहरूले कदीको सीमा बुझिदिनुपर्ला । त्यो 'बेलाइती कापी'मा जङ्गबहादुरकालीन अनेक प्रकारका दस्तावेजहरू छन् भनेर भनिसकियो । ती दस्तावेजहरू महाराज चन्द्रशम्शेर हुँदै ऐले मपुपुमा आइपुगेका छन् । मुलुकभित्रका तत्कालीन बाटाघाटाका बारेमा हामीले केही चर्चा गरिसक्यौं । अब एउटा अर्को प्रसङ्ग ।

महाराज जङ्गबहादुरको शासनकालको एउटा प्रमुख घटना भोटयुद्ध हो । अरु १८१४ सालतिरको 'भारतीय विद्रोह' नहुञ्जेलसम्म त उनका लागि सबभन्दा महत्त्वपूर्ण कामै भोटयुद्ध थियो होला । त्यसैले हुनुपर्छ यस कापीमा धेरै जसो कुरा भोटयुद्ध विषयक नै छन् । तिनको धारावाहिक त होइन टिपोट र चर्चा हामी यस स्तम्भमा चलाउँदै जानेछौं ।

यस कापीमा भोट (तिब्बत)का कुराले बढी ठाउं पाएका छन् भन्ने कुराको सबभन्दा ठूलो प्रमाण के भने पहिलो पेजमा नै "भोट्या बोलिवाट अंकको नाउं" भनी एकदेखि सयसम्मको र त्यसपछि एकाई, दहाई गरी करोडसम्मका शब्द दिइएका छन्- "चीक, च्यू, ध्या, टों" आदि । तिब्बती (भोट) बोलीबाट अकज्ञान गराइसकेपछि भोटतिरको बाटाको 'तेरिज' दिइएको छ । "काठमाडौंदेखी केरुको बाटो गरि, टिगरि किल्ला जान्या वास्" र "काठमाडौंदेखी कुत्तिको बाटो ल्हासा जान्या वास्" का तेरिज कसिएका भेटिन्छ । ("ल्हासा जान्या वास्" भन्दा केही वर्षअघि शुरु भएको काठमाडौं-ल्हासा बस सेवा भन्ने भान चाहिं नपरोस् । यहां "वास्" भन्नाले बास बस्ने ठाउं/गाउं भन्ने बुझ्नुपर्ने हुन्छ ।। यात्रा र बासको विवरण मात्र नभई "गाइड" नै छ जहां पछिबाट त । जस्तो एउटा हेरुं,

काठमाडौंबाट नवौं बासको बयान। लेखेको छ- "८ तातापानी देखी पासा (खासा) भन्या गाउँमा बास् ४ कोस्मा पर्छ, तातापानीदेखी ॥ (आधा) कोस् डुंगाको सेढी छ. घोडा लैजान हुँदैन. तेस डुंगाको सेढीदेखी १ कोस् गै. फलाम साघु छ. त्यो साघुबारि हाम्रो. पारि भोट्याको साघ छुट्टियो. साघुको लमाइ हात ५० गज मुड्या हात होला. ताहादेखी २ कोस्मा आर्को फलाम साघु १ छ. त्यो साघु १२ हात को लमाइ होला. ताहादेखी ॥ (आधा) कोस् गै पासाभन्या गाउमा पुग्छ. यो गाउसम्म बाटो पहाडको कापैकाष छ. पासा गाउमा भोट्या घर २० जसो होला. येस जगामा भोट्याका सिपाही १० हुदा १ पर्दार रहेछन्. उन्हेहरूले मानिस जाचि राहदानी दी. कुति पठाउछन्. रसद छैन. ३६ पासाबाट आधा कोस् देखी कुतिसम्म बास् २ मा मार्गदेखी चैत्रसम्म ठुलो हिउ पर्दामा बाटो थुनिछ. बाटो बनाउन्या अगुवा १ भया दोचा (जुत्ता) लाइकन जान सघै हुंछ थुनिदैन."

यसरी प्रत्येक कोस- आधा कोसको वर्णन गर्दै गई ३८औं बासमा ल्हासा पुग्ने बताइएको छ। फौज हिँडाउन कहाँ अप्ठेरो छ, कहाँ रसद पाइन सक्छ, कहाँ पाइँदैन, कुन कुन ठाउँमा कति जना सिपाही या रैती भेटिन्छन् भन्ने यावत् कुरा यसमा लेखिएको छ। यो देख्ना लडाइंका लागि जङ्गबहादुरले निकै ठूलो तयारी गरेका रहेछन् भन्न गाह्रो हुन्न।

यसमा, टिंगरी मैदानलाई गोर्खाली फौजले निकै ठूलो महत्त्व दिएको देखिन्छ। पैलो त केरुङबाट जाने बाटोलाई टिंगरी किल्ला पुगेर टुंग्याइएको छ। यो कुतीको बाटोमा पनि सोह्रौं बास पारिएको टिंगरी पुग्ने बासको बयान यस्तो छ-

"१५ लंगुर पहाडमुनिबाट. टिंगरी सालामा कोस ६ मा बास पर्छ, कोस ॥ (आधा) उकालो छ. कोस ३ ॥ (साढे तीन) को बढ्दालो छ. कोस २ मैदान छ. टिंगरी सालामा घर. ३० जसो होला. बढ्दालो मुपैमा पोला १ छ अघिपछि तर्नु हुंछ. पानी परी पोली बढ्दा. २/४ घडी सम्म बन्द हुंछ. रसद पाइँदैन.... ६८ ॥ १६ टिंगरी

सालादेपी टिगरी किल्लामा.३ कोसमा वास पर्छ. बाटामा घोडाहरू बितौल पऱ्यो भन्या. भामिछ. टिगरी मैदानको पूर्व पश्चिम कोस ६ होला. उत्तर दक्षिण कोस् १४ होला. मैदानका बीचमा घोल्साघोल्सी छ. थुम्कामा किल्ला १ बनाइ तालोय (शायद कमाण्डिङ अफिसर-सं) १ र. चिनिजा सिपाही ५० भोट्या सिपाही ५०० पर्दार दोभास्या रहंछन्. किल्ला बाहिर घर २०० को अंदाज होला रसद अलि अलि किन्न पाइछ... ७२ ॥ (साढे बहत्तर कोस) ग्राहासम्म हिउपर्दा बाटो थुनिछ ।"

आफूले केही भन्नुभन्दा पनि उद्धृतांश नै बढी पर्नगयो यस लेखमा। तर यति उद्धृत नगरी कुराको मजमून बुझिदैनथ्यो। ल्हासासम्मै पुग्ने बाटोको अत्यन्त सूक्ष्मताका साथ अध्ययन गरी महाराजलाई यो जाहेर गरिएको थियो भन्नेसम्म बुझ्न सकिन्छ होला यसबाट। आजलाई यति नै।

५. 'गोलि चलाइ मारिदिनू'

बासबासको नाम सहित काठमाडौंदेखि ल्हासासम्म पुग्ने बाटोको विस्तृत विवरण दिन यस कापीमा १०/१२ पृष्ठ खर्चिएको छ। विस्तारभयले हामीले त्यतापट्टि धेरै चासो राखेनौं। तर हरेक बासमा पुगिसकेपछि के गर्ये यी सिपाहीहरू ? त्यो बुझ्नु चाखलाग्दो हुनेछ। हरेक कुराका लागि नियम बनाइदिएका छन् जङ्गबहादुरले। यस्ता नियमहरूलाई त्यहां 'बन्देज' नाम दिइएको छ। त्यो 'बन्देज' लाई ऐनेको परिभाषाअनुसार ऐन/नियम भनेर बुझ्न सकिन्छ। बास बस्ने सम्बन्धी नियमहरू "बास बस्दाको बन्देज" शीर्षकअन्तर्गत पारिएका छन्। पहिलो बन्देज यस्तो छ-

"बास बस्दा चारैतिर पैरो न जान्या ढुगो न लडन्या जगा हेरि चारै दिसामा येक दुईतिर विकट पारी पानी ठूलो हेरि पैल्लो पल्टन् यस ठाउंमा दोस्रो पल्टन् येस ठाउंमा बस्नु भनी तजवीज गरी येस रीतले डेरा गर्नु डेराबाट फुट्फाट् गरी लस्करलाई छिहिल्लिन (छिल्लिन) डुल्न नदिनु राति डेरामा भजन गीत गाउन कसैलाई नदिनु- १"

हांसो-ठट्टा र गाना-भजन गर्न नदिनू भन्ने यो उर्दी देख्दा एउटा नयां कुराको बोध हुन्छ। फौजमा, सिपाहीका व्यारेकमा साधारणत: मनोरञ्जन गर्न पाइन्छ, अरु भनूं, त्यो त आवश्यक नै हुन्छ सिपाहीहरूको मनोबल बढाउन। तर लडाईमा गइसकेपछि त्यो सबै गर्न मिल्दैन। नाचगानमा लागेको फौजमाथि अचानक आक्रमण

भएमा ठूलो क्षति हुनसक्छ। नेपालीले गाना-भजन गर्दा अरू बाजा नबजे पनि मादल त अवश्यै बज्छ। मादलको टुडटुड पहाडी सुनसानमा धेरै परसम्म सुनिन्छ। त्यसबाट शत्रुपक्षलाई फौजको अवस्थितिको बोध हुन्छ। त्यसै कारण पहिले दफामा यत्रो कडाइका साथ गाना-भजनमा प्रतिबन्ध लगाइएको हो भन्ने बुझ्न गाह्रो हुन्न।

तर त्यति गर्दा पनि, अर्थात् मादलहरू नबजाउँदा पनि शत्रुले त हमला गर्न सक्छ नै। त्यसनिम्ति पनि पहिल्यैबाट सतर्क हुनलाई यस्तो भनेको छ- "डेरामा जुन दिसाबाट वैरि आई राति डाका दिन आवला भन्या संदेह लाग्छ, उस दिसातिर लडन्या फौज पारि उसका बीचमा तोप राखी डेरा गर्नु-२"

अर्थात् फौजको सिपाहीभन्दा लडाईमा अस्त्रशस्त्र बढी महत्त्वपूर्ण हुन्छन् भन्ने सतर्कता हो यो, सिपाही अफिसरहरूले राम्ररी बुझ्नुपर्ने कुरा। योभन्दा बढी महत्त्वको कुरा अर्को दफामा छ। घरमा या ब्यारेकमा गर्नेभन्दा फरक हुन्छ लडाईको मैदान भनेर बुझाउन महाराज उदी दिन्छन्- "दुस्मनका मुलुकमा पुग्यापछि, राति भात खाई सक्यापछि, आफूले लगायाको पोसाक लुगा दोचा जुत्ता सबै लगाई कम्बरमा हतियार झिरि बन्दुक तरोवार दाहिना बाउँ राखी चौकोस् चनाखो भै सुत्नु-४"

यति सतर्क हुंदाहुँदै पनि शत्रुले आक्रमण गरिहाल्यो भने चाहिँ के गर्ने? त्यसको पनि स्पष्ट उदी छ यस ऐनमा। कुनै प्रकारको द्विविधा नहुने गरी लेखिएको छ- "जब दुस्मन आयो भनि, पैल्हावाला विकट्लाई थाहा हुछ, उसले बन्दुक पट्काउनु, उ सोर सुनि दोस्रा तेस्रोवाला विकटले पनि बन्दुक पट्काउनु, विकटवालाले बन्दुक पट्कायाको जब रमनको अफिसरले सुन्दछ कमाडियेरलाई समाचार दि डेरामा बिगुल पनि लगाउनु तमोरको रोल पनि लाउनु-६"

'बिगुल' त बुझिन्छ तर उहिलेको यो 'तमोर' भनेको के हो बुझ्न गाह्रो छ। बृहद् नेपाली शब्दकोशमा छैन यो शब्द। यहाँ

'तमोरको रोल' भनेको भए पनि यस पछिको दफामा 'जब विगुल तमोर बज्याको सुनिछ' भनेको ले यो तमोर भनेको पनि कुनै प्रकारको आवाज नै होला भन्ने बुझनुपर्छ।

हामीले हेर्न खोजेका कुरा सांच्चै लडाई परेको, धम्साधम्सी परेको वेलाको पनि कति सूक्ष्मतासाथ पहिले नै परिकल्पना गरी नियम बाँधिदिएका रहेछन् जङ्गबहादुरले भन्ने हो। यी नियमबन्देज बनाउने काम खाली जङ्गबहादुरको बुद्धिले मात्रै भएन होला, अरू पनि जान्नेबुझने खलीखाएका सैनिक अफिसर अवश्यै थिए होलान् तर ती को थिए भनेर पत्ता लगाउने उपाय ऐले छैन। त्यसमाथि यस ऐनको शुरु वाक्यमै 'श्रीपाइमभिनिष्टरले आफ्ना बुद्धिले तजवीज गरी' यो ऐन बनाए भनेर लेखिएकोले यो सबै उनैको तजवीज नमानी सुख छैन।

अब यो प्रकरण टुग्याउनुभन्दा अघि यस ऐनमा फौजको सुरक्षामा कति जोड दिइएको छ भन्नेतर्फ एकपटक फेरि दृष्टि दिऊँ। आफ्नातर्फको सानो पनि गल्ती या असावधानीले लडाइमा पूरै हार हुनसक्छ भन्नलाई यसका १४ औं र १५ औं दफा महत्त्वपूर्ण लाग्छन्। त्यो पढिहेरौं। त्यहाँ लेखिएको छ: "राति सुत्दाषेरी रमन् विकट पहरा ता जागै रहछन्, रमन् विकट छ भनि आफ्ना डेरामा सबैले सुतिनरहनु, डेरा पाल पिछे पालोपालो गरी १ जनाले जागा रहनु-१४... रमन विकट पहराले आफ्नो पाला भर सुत्यो भन्या तेसलाई गोलि चलाइ मारिदिनु-१५।"

यो 'गोली चलाई मारिदिनू' भन्ने वाक्य यस ऐनको सबभन्दा मार्मिक वाक्य हो कि जस्तो लाग्छ मलाई। एउटा पहरा गर्ने सिपाहीले सानो असावधानी गर्दा शत्रु पक्ष आई पूरै फौज सखाप पार्न सक्छ भनी त्यस्तो असावधान सिपाहीलाई तत्काल मारिदिनुपर्छ भन्छन् जङ्गबहादुर। हुनत यसको सत्यता जाँच्न टाढा पनि जानुपर्दैन। हालैका वर्षहरूमा नेपालमा दाङ, मङ्गलसेन आदि स्थानमा विद्रोहीद्वारा भएका आक्रमणहरू हेरे पुग्छ होला। त्यही एउटा वाक्य पूरा सेनालाई अनुशासनमा राख्न पर्याप्त थियो कि क्या!

६. चिठी लेख्नुको महत्त्व

जङ्गबहादुर आफू शिक्षित थिएनन्, तर साक्षर थिए। उनी नेपाली लेख्न जान्दथे। उनका अक्षर भने राम्रा थिएनन् र भँगेराटाउके अक्षर लेख्थे भन्ने कुरा *जङ्गगीता* (२०४०) ले छर्लङ्ग पारिसकेको छ। यो प्रसङ्ग ऐले किन कोट्याउनु पऱ्योभने जङ्गबहादुरले अक्षरको महत्त्व कति बुझेका थिए भन्ने कुरा हाम्रा इतिहासकारहरूले कैले भनेका छैनन्। दुनियाँलाई शिक्षा दिनुपर्छ, दुनियाँ शिक्षित हुनुपर्छ भनेको अथवा 'प्रजा शिक्षित भया दरबार बलियो हुन्या छ' भन्ने खालका उपदेश पनि जङ्गबहादुरले कैले दिएको थाहा छैन। तर आफ्ना सिपाही, अफिसरहरू साक्षर हुनुपर्छ, उनीहरूले लेखपढ गर्न जान्नैपर्छ भन्ने चाहिं उनको दृढ धारणा रहेछ। यस बारेमा स्पष्ट बोलेका छन् उनले ऐन नै बनाएर। उनको जङ्गी ऐनको एउटा दफा यस्तो छ: "गैह अफीसर कर्पोल (कर्पोरल) तक्का जेवमा कलम मसि कागज् रहोस्. जहां जुन पत्थर परिआयो जसले देख्यो सुन्यो बुझि मुनासिब कुरो पडापडै लेपी आफ्ना कमाण्डियेरलाई पठाउनु– १५"

टेलिफोन वायरलेस नभएका बेला, लडाइंमा, लिखित सन्देश 'रिटन वर्ड्स'को कत्तिको महत्त्व हुन्थ्यो होला! सूचनाप्रवाह गर्ने साधन 'लेखिएका अक्षर'बाहेक अरू केही नहुने बखत लेख्न र पढ्न जान्नु जरुरी भएको कुरो 'कम्याण्डरइनचिफ' जङ्गबहादुरले राम्रै बुझेका थिए। माथिको दफाले त्यही भन्छ। सिपाही त होइन, हुद्दा, हवल्दारसम्मको सैनिकले कलम-कागज-मसी आफ्नो गोजीमा सधैं

राखिरहनुपर्छ भन्छन् जङ्गबहादुर। फाउण्टेन पेन, पेन्सिल या डटपेनको आविष्कार नभएको बेला, अक्षर लेख्न मसी र कलम चाहिने नै भयो। भुर्जपत्र (भोजपत्र) को पनि जमाना गइसकेको थियो होला चिठी लेख्न। त्यसैले जाहेरी पठाउन कागज पनि चाहिने भैहाल्यो। त्यसैले जङ्गबहादुरको ऐनले भन्छ, "जेवमा कलम मसी कागज रहोस्।"

यो कलममसी कागज शोभाका लागि होइन। तत्काल प्रयोगका लागि हो, 'खड़ाखड़ी' नै केही लेखिपठाउनका लागि हो। 'जहां जे देखिन्छ, जे सुनिन्छ, जे परिआउछ तुरुन्त लेखिपठाउनू' आफ्ना कमाण्डरलाई भनेका छन् जङ्गबहादुरले।

ऐनको यस दफाको महत्त्वपूर्ण अंश हो "मुनासिव कुरो पडाषडै लेखी" पठाउने कुरो। हुद्दासम्मका सिपाही-अफिसरले साक्षर मात्र भएर पुग्ने रहेनछ। लेखी आएको निकासा, उर्दीपुर्जी पढ्न मात्र सकेर पुग्दोरहेनछ, जङ्गबहादुरका सैनिक जवानहरूलाई। उनीहरू तत्काल भएका कुराहरू तर्जुमा गरी उभिई उभिई लेखिपठाउन सक्ने हुनुपर्दो रहेछ। यो योग्यता-आवश्यकता थानचुने होइन त्यसबेलाका सैनिक पदाधिकारीहरूका लागि। लडाईंमा अफिसरले आफ्नो मुखिया-कारिन्दालाई बोलाएर लेख्न लगाउने समय पाउन्न, उसले तुरुन्तै, आफैंले लेखिपठाइहाल्नु पर्छ। नत्र बित्यास पर्न सक्छ।

ऐनको यो दफा निकै कडा भयो भन्ने लागेर होला यसपछिको (१६ औं) दफामा यस उर्दीलाई अर्थ्याएर अलि नरम पारिएको छ, "खबर नसुन्दा साढै अन्देसा पनि पर्छ बहुवाक्य (फरक कुरा) पनि हुंछ।" त्यति मात्र होइन, कमाण्डरले आफ्नो मातहतका मोर्चाहरूको खबर तुरुन्त थाहा पाउनु किन जरुरी हुन्छ भनेर समेत खुलस्त पारिएको छ। यसरी: "दुस्मनले यक् युद्धमा हार्षाया (हार खाएमा) अर्को मुहुडामा धा (मुलाहा) मार्छ, तसर्थ, उस मुहुडाबाट जो जवाफ मिल्यो अंतबाट पनि उही जवाफ बुझि गर्नुपर्छ।"

खडाखडै लेखी जाहेरी गरी पठाउनुपर्ने कारणबारे खुलस्त पार्न होला यो सोह्रौं दफा अझै व्याख्याकारी पारिएको छ, यसो भन्दै-

"पल्टनको मुलुकको फौजको हटना बढनाको आफूदेषी पूर्व-पश्चिमका रहेको फौजको लडाञ्जिको दुस्मनको पजानाको रसदको घाइत्याको जो चाहिन्या गैहको पवर चाडो पाया होसियार रहिन्छ, (त्यसैले) चिठी लेषनाको र पवर बुझनाको बहुत ताकि (ता) गर्नु."

कदीले पहिले नै जनाउ दिएको हो, यो 'इतिहासमा' भन्ने स्तम्भ सांच्चै इतिहास खोतल्ने काम गर्न सक्ने छैन, खूब भए संवत् १८०२ देखि १८३२ सालसम्मका कुरा गर्नेछ भनेर। त्यो समयावधि भनेको जङ्गबहादुरको शासनकाल हो। कदी जङ्गबहादुरको 'बायोग्राफर' या जीवनी-लेखक त होइन, तर उनका समयमा निकै लामाछोटा कागजपत्र उसका हात परे, चन्द्रशमशरले जोगाएर राखिदिएका। हात परेका त्यस्ता वस्तु कदीले आफू पुस्तकाध्यक्ष (लाइब्रेरियन) भएको मदन पुरस्कार पुस्तकालयमा त्याएर राखेको छ। लोभीको धन जस्तो गरी कदी घरीघरी ती पुराना धुलिन लागेका चिजहरूभित्र चियाउने गर्छ। त्यसरी हेर्दा कैले जङ्गबहादुरले लण्डन र प्यारिसबाट भाइ बमबहादुरलाई लेखेको चिठी फेला पार्छ, कैले फेरि राणा, सत्रभाइले गरेका धर्मपत्रहरू भेट्छ। अनि त्यसैबारेमा लेख्छ। त्यसरी लेख्ता समयसाल जम्मा भएका लेखोटहरू सङ्लन गरेर कदीले (त्यहाँ कमल दीक्षितले) एउटा पुस्तकको आकार दिनपुगेको थियो २०४० सालमा, माथि उल्लेख गरिएको *'जङ्गगीता'*।

हिमाल को यस स्तम्भमा विज्ञापन गर्न पाइन्न। त्यसैले यी लेखिएको कुरालाई *'जङ्गगीता'* का लागि 'छोटो ब्रेक' को 'कमर्सियल' भन्न पनि मिलोइन! यसै पनि यो *'जङ्गगीता'* भन्ने पुस्तकको विज्ञापन होइन नै किनभने त्यो किताब ऐले बजारमा किन्न पाईदैन, 'आउट अफ स्टक' भएको छ। अर्को अर्थमा भने यल्लाई एउटा विज्ञप्ति भनिदिए हुन्छ। यो पाठकहरूलाई एकातिर लहसाउने, डोऱ्याउने चाल चाहिं हो। त्यो चाल के भने, जङ्गबहादुरलाई अब नेपालीहरूले राजनीतिबाट पर लगेर ऐतिहासिक परिप्रेक्ष्यमा बुझ्न थाल्नुपर्छ अर्थात्, जङ्गबहादुरको समयलाई अब नेपाली इतिहासको एउटा कालचक्र मानेर पढ्नुपर्छ भन्छ कदी। त्यो गराउन यो स्तम्भ सफल भयो भने कदीको अभीष्ट पूरा हुनेछ।

७. भोट युद्धको तयारी

यो खण्ड यसअघि नेपाली इतिहासको जङ्गबहादुरकालीन नेपालभित्रै सीमित रहने छ भनिए पनि आजको लेख भने त्यसभन्दा छेकै पल्तिर पुग्दैछ- १८४५-४६ को भोटयुद्धसम्म। तर त्यसो गर्न पनि हाम्रा लागि जङ्गबहादुर नै सहायक हुँदैछन्। अर्थात्, भोटयुद्धलाई ध्यानमा राखी उनीद्वारा नै तयार पारिएको भनिएको 'बेलाइती कापी'कै आड लिँदैछौं हामी।

वि.सं. १८११ सालमा आफूले भोट हान्न लाग्दा त्यसअघिका भोट युद्धमा के कस्तो भएथ्यो भन्ने जान्नु जरुरी भएछ उनलाई। र, त्यसको सक्षिप्त तेरिज कसेर त्यो रिपोर्ट कापीमा सार्न लगाएका रहेछन् जङ्गबहादुरले। विस्तृत वर्णन छैन त्यहाँ। टिपोट मात्रै छन्। र, ती टिपोट इतिहासका अरू निकायहरूमा पाइएभन्दा केही फरक जस्तो पनि लाग्छन्। त्यो कुनै इतिहासकारले लेखेको इतिहास नभएर रणबहादुर शाहकालीन नेपालको सरकारिया पक्षको भनाइ मात्र हो भन्ने बुझिदिनुपर्नेछ पढ्नेहरूले। जस्तो, त्यहाँ शुरुमै लेखिएको छ-

"अघि भोट हान्दाको वेहोरा-

(वि.सं.) १८४५ साल आषाढ मैन्हामा भोट हान्न फौज हिड्यो. कुति फलाक् टिगरि मैदान अमल गरि सेपार कुंमा. भाद्र मैन्हातक् लस्कर रह्यो। हिउंले ठहर्न नसक्दा. फौज फिऱ्यो. कुति फलाक्

हाम्रो अमल रह्यैको छ अर्को मुखले केरु झुगा अमल गरि ब्रह्मपुत्र तरि साथा गुंवातक पुग्या थ्यो. सेपारका मुखले छिचोल्न नसक्दा फिर्न भनि हुकुम जादा फौज फिऱ्यो केरु झुगा हाम्रो अमल छदैछ-"

यस प्रकारको सूचना इतिहासका पानामा साधारणतः पाइदैनन्। अनुसन्धान गर्नेहरूका शोधपत्रमा पर्ने कुरा हुन् यी। भए पनि, गोर्खाली फौजले भोट (तिब्बत) का शेखारजुङ फत्ते गर्न नसकी फर्किएको थियो भन्ने कुरा ऐले हाम्रो लागि अलि नौलो नै हो। भोटसंगको युद्ध १८४६ देखि १८४८ सम्म चलेको र चीनको मध्यस्थतामा सुलह भएको थियो भन्ने कुरा पनि यस कापीमा बेलिविस्तार लगाएर लेखिएको फेला पर्छ। पन्ध पृष्ठ लामो त्यो व्यहोरा वास्तवमा रणबहादुर शाहका तर्फबाट (बहादुर शाहको नायबीमा) कलकत्ताको 'कौसलिया साहववान्'लाई पठाइएको चिठीको नक्कल हो। त्यस विषयमा हामी अर्को पटक चर्चा गरौंला। ऐले चाहिं त्यसवारेमा यत्ति मात्र भनिराखूं- त्यो चिठी नेपालका राजाका तर्फबाट "कप्तान किरिक् पातरिक् साहेब बहादुर" (कर्कप्याट्रिक) मार्फत् पठाइएको थियो कलकत्तातिर।

त्यो चिठी साह्रै विस्तारित रूपमा लेखिएको छ 'डिप्लोम्याटिक' अथवा कूटनीतिक भाषामा छैन, बकिलले जिरह पेश गरे जस्तो लाग्छ। त्यसको पनि हामी पछि नै चर्चा गर्नेला। तर यहां माथि भनिएको 'भोट हान्दाको बेहोरा'मा भने त्यसको अत्यन्त सूक्ष्म संक्षेप मात्र छ। उस चिठीको ३/४ पृष्ठलाई यो तेरिजमा एक वाक्यमा टुङ्गयाइएको छ। यसरी-

"पछि ल्हासाले नालवदि नतिर्दा. १८४८ साल आश्विनमा. दामोदर पाडे वम्मशाहहरू गै. डिगर्चामा लुट गरि. माघमा आइपुग्या"- ।

त्यसभन्दा अघि लेखेको सालवसारी तिर्ने 'तालवन्दी' को कुरा अलि खुलस्त (विस्तृत) छ। यस्तो-

"१८४६ साल ज्येष्ठ मैन्हामा. चीन बादसाहका हुकुमले च्यान्चुन

भन्याका बडा सर्दार. भोटका हाम्रा दोसिवानामा आइ बस्यो र. भोटका र नेपालका कुरा बुझी. भोटका अर्घ्यालि ठहराई. गोर्षा महाराजलाई. ल्हासाले सालवसाल ५० हजार. नालवंदी तिर्नु भनि अकरार धर्म पत्र गराई गयो र भोट नेपालको प्रीति भयो. केहं कुरा कुति फलाक् ल्हासामा सौपियो–"

यसरी केही समय नेपाली (गोर्खा) राज्यमा गाभिएको तिब्बतको भूमि पुनः फर्किएर उतै गएको यस कापीमा पढ्न पाइन्छ। त्यसपछि भने नेपालले कुनै तिब्बती भूमि कब्जा गरेन। तर त्यसतर्फ कदम नै नचालिएको भने होइन। १८८० सालतिर चन्द्र शमशेरले त्यस्तो जमको गरेका थिए, तर त्यो कार्यान्वयनमा जान पाएन। त्यसका लागि पाठकहरूले *"चढाइ गर्ने आँखाले"* (मपुपु २०३७ चैत) हेर्नुपर्ने हुन्छ। या त फेरि २०६२ वैशाख २४ गतेको *गोर्खापत्र* विशेषाङ्क[1] पल्टाउनुपर्ने हुन्छ।

---

[1] "(१८८२ गोरखापत्रको वार्षिक मूल्य) हिन्दूस्थानलाई (कं.रु.३) नेपाललाई मोरु २/- फुटकरको -।८ पैसा" १८८३ को पहिलो अङ्कमा त्यसमा परिवर्तन गरियो। यसरी "वार्षिक मूल्य गोरखा साम्राज्यभरलाई मोरु २, हिन्दुस्थान आदिलाई कं.रु.३/-" यो 'गोरखा साम्राज्य' भन्ने शुरु कसको हो ? सम्पादकले मात्र यति ठूलो राजनीतिक या कूटनीतिक सेखी गर्ने आँट देखाउन सक्दैनथे कि भन्ने लाग्छ। सिंहदरबारको अथवा श्री ३ महाराजको इशारा नपाई यस्तो जोखिम उठाउनु सम्भव देखिँदैनथ्यो पनि। यहाँनिर स्वर्गीय बालकृष्ण समले (यस लेखकलाई) एकपटक भनेको कुरा सम्झनु सान्दर्भिक लाग्छ। समजीले पारिवारिक रणासूत्रबाटै सुनेको भनी भन्नुभएको थियो- "चन्द्रशमशेर महाराजलाई हाम्रो महाराजाधिराजलाई 'सम्राट' भनाउने महत्त्वाकाङ्क्षा थियो रे- हिजम्याजेस्टी त्रिभुवन वीरविक्रम शाह किङ अफ नेपाल याण्ड एम्परर अफ टिबेट" भनाउने। हो कि होइन समजी नै जानून् तर चन्द्रशमशेरले तिब्बत (भोट) माथि चढाइ गर्ने तयारी गरेको (हेर्नु पुस्तक 'चढाइ गर्ने आँखाले' म.पु. पुस्तकालय ललितपुर, २०३७ चैत) सम्झंदा समजीको भनाइमा केही सत्यता रहेकै अनुमान हुन्छ। त्यसबाधि गोरखापत्रले देखाएको यो साहस पनि त्यसै दिशातिर सङ्केत गर्दछ। तर गोरखापत्रको यो साहस धेरै दिन टिकेन। १८८३ सालको अङ्क ३१, मङ्सिर १४ मा त्यो 'गोरखा साम्राज्य' खुम्चिएर गोरखाराज्यमा आइसकेको देखिन्छ।"- 'गोरखापत्र १०५ वर्ष प्रवेश स्मारिका' २०६४ वैशाख २४ गते, पृ. ६।)"

हामी त्यतापट्टि जान्नौं। ऐले हामीलाई चाख लाग्ने विषय हो- गोर्खालीहरू १८४६ मा साखेजुडवाट फर्केपछि भोटयुद्धले कुन मोड लियो भन्नेबारे सरकारी भनाइ के थियो त? त्यस विषयमा त्यही 'भोट हान्दाको वहोरा' मा यस्तो लेखेको छ–

"१८४८ साल आपाड मैन्हा. चीन बादसाहका वजीर टुङ्घाइ लस्करली आइ. धैवुङमा वसि असौजमा घाय मिलाई. देवदत्त थापा प्रतिमान रानालाई ली. बादसाहका दर्शन गर्न वेत्रावत्तीदेखी. चीन तर्फ फिऱ्यो. घाय नमिल्दा अघि ५/७ लडाइँ पनि भया–

१८५० सालमा चीन बादसाहका दर्शन गरी देवदत्त थापा प्रभृति फिऱ्या–"

माथि नै भनियो यो तेरिज या व्यहोरा छोटो छ, सारै संक्षिप्त छ। यसै कुरालाई कलकत्तामा पठाएको चिठीमा अत्यन्त विस्तृत वर्णन गरिएको छ। त्यो पनि कुनै वेला हेरौंला। ऐलेलाई चाहिं त्यसलाई छाडी अर्को चाखलाग्ने कुरातिर आंखा लगाऊं। देवदत्त थापाहरू पेचिनसम्म चीनका बादसाहको दर्शन गर्न गए र एक वर्षपछि १८५० मा त्यहां 'दर्शन' गरी उनीहरू फर्के भनिएको छ। कसरी गए त उनीहरू पेचिनसम्म, कुन बाटो गए? अत्यन्त चाखलाग्ने विषय हो। त्यो हामीले पत्ता पाएका छौं। यही 'कापी' मा छ 'तातापानीदेपी पेचिन शहरतक.' का १७१ वास र बाटाको वयान।

तर यो वयान, देवदत्त थापाहरूले दिएको चाहिं होइन, त्यसको ६० वर्षपछि (त्यही बाटो गरी?) १८०८ सालमा सर्दार शम्शेर जङ्ग थापा चीन जांदा तयार पारी त्याएका हुन्। १८४८ र १८०८ का बीचमा त्यस बाटामा के कति फरक भयो त्यो थाहा छैन। कूटनीतिक नियोगका व्यक्तिहरूले यात्रा गर्ने बाटा-घाटामा फरक नपर्नु धेरै सम्भव छ। यी १७१ वास र बाटाका केही रोचक प्रसङ्ग हामी कुनै वेला फिकौंला।

८. जङ्गबहादुरको कापीमा चीनको चर्चा

एकपटक फेरि यो स्तम्भ आफ्नो निर्धारित सीमाभन्दा अलिपर जादैछ, यद्यपि यो सीमाअतिक्रमण हाम्रो पूर्व नामाङ्कित स्रोतभित्रैबाट हुन लागेको हो। भन्न खोजेको के भने आजको लेख इतिहासविषयक हो तापनि नेपालको इतिहास होइन, चीनको इतिहाससंग सम्बन्धित छ। अन्त्यमा गएर मात्र हामी नेपाल छुनेछौं। चीनकै कुरा भए पनि यो उही हाम्रो 'बेलाइती कापी' मा नै आधारित छ।

जङ्गबहादुर महाराजले भोट 'हान्ने' मन बनाएपछि उनले त्यसअघि भएको नेपालको भोटसंगको युद्ध र सुलहको इतिहास जान्नु आवश्यक देखे। भोट अथवा तिब्बतसंगको नेपालको सम्बन्धमा चीनको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुंदोरहेछ भन्ने ज्ञान भएर हुनुपर्छ उनले चीनबारे पनि केही कुरा खोजे। उनले यो काम आफ्नै जैसीकोठा (आजको परराष्ट्र मन्त्रालय जस्तो निकाय) लाई जिम्मा दिए अथवा अन्तै कतैबाट खोज गर्न लगाए- त्यो थाहा छैन। तर उनको टिपोटकापीमा कैयौं साठी पृष्ठ त्यतैका कुरासे भरिएका छन्। यी साठी पृष्ठमध्ये बाटाघाटाका कुरासे धेरै भाग ओगटेका छन्। तर त्यसभन्दा ठूला कुरा पनि छन् त्यहां। "चीनको अहेवाल" छ, त्यहां। इतिहासका कुरा, बादशाहहरूको विवरण, चीनका प्रान्तका कुरा छन्। आर्थिक अवस्था र भौगोलिक तथ्याङ्क पनि छन्। यी सबै भएबाट जङ्गबहादुरले आफूलाई आवश्यक पर्ने चीनविषयक सबै व्यहोरा राम्रै बुझेको देखिन्छ।

'अहेवाल' भनिएको छ, यहां। यो अरबी शब्द 'अह्वाल' को अपभ्रंश हो। हाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठानको कोषले नभित्र्याए पनि पहिलेपहिले नेपालमा राम्रैसंग चलेको थियो यो शब्द र यसको अर्थ थियो- हालचाल या हालखबर। यस कापीमा यो 'अहेवाल'भित्र चीनको संक्षिप्त इतिहास र भूगोल पनि समेटिएको छ। भूगोलभित्र त्यहाँका १५ प्रान्त या 'सुवाउ' को क्षेत्रफल, जनसङ्ख्या, जनघनत्व, 'जीएनपी', प्रतिव्यक्ति कर र सेना (फौज)को सङ्ख्या समेत दिइएको छ। त्यतिमात्र होइन राजधानी पेचिङबाट प्रान्तहरू कति माइल टाढा छन् भन्ने पनि खुलाइएको छ।

यतिसम्मको तथ्याङ्क दिएको त बुझ्न सकिन्छ, तर यो कापी त्यतिमै चुप लाग्दैन। यहां चीनका पन्ध्रै प्रान्तका सदरमुकामको अक्षांश (ल्याटिच्युड) सम्म पनि दिइएको छ। तर देशान्तर (लङ्गिच्युड) भने यहां दिइएको छैन। यहां अक्षांशको कुरा किन उठाउनु पऱ्यो भने जङ्गबहादुरको यो टिपोटकापीमा अक्षांशलाई बढी नै महत्त्व दिइएको छ। अवश्य त्यहां 'अक्षांश' शब्द परेको छैन, "लाटिटिउड्" भन्ने लेखिएको छ। र, यो 'लाटिटिउड्' के हो भनेर अर्थ्याइएको छ। चाख लाग्दो छ, त्यो अंश- पढ्दिहरूं-

"लाटिटिउड् भन्याको सूर्य मण्डलको उत्तरायन दक्षिणायन हो. जसको गिति कहांदेखि गर्नु भन्या उत्तरायन दक्षिणायनका विचाविचदेखि गिति गर्नु, जस विचाविचलाई अंग्रेजिमा, एक्वइटर भछन् सूर्य कि गति ताहाबाट बीचमा पर्दछ, ताहादेखि उत्तरपट्टिलाई नार्थ लाटिटिउड् भछ, दक्षिणपट्टिलाई सौथ लाटिटिउड् भछन्, ताहादेखि दुवैपट्टि अंसा ९०/९० पर्दछन्, अंसापिछे ६०/६० भाग हुछ-"

यस हिसाबले पेचिली (पेचिङ) ३९½ मा, क्याण्टन २३ मा, यूनान २५ मा, सेचुवान ३०½ र अक्षांशी ३७½ डिग्रीमा पर्छन् भनिएको छ। नक्सा पल्टाइ हेर्दा यो सबै शुद्ध पनि देखिन्छ। त्यो तेरिजको एउटा खण्डमा प्रान्तीय सदरमुकामहरू र राजधानीको दूरी कति भन्ने पनि दिइएको छ। त्यसको नमूना हेरं: पेचिङ (आजको बेइजिङ) बाट क्याण्टन हङकङ नजिक पर्ने प्रख्यात पुरानो शहर

२७२० माइल, शांसी ४३१ माइल र यूनान २८४६ माइल। त्यस्तै प्रत्येक 'सुवाइ' या प्रान्तको जनसङ्ख्या र क्षेत्रफल पनि दिइएको छ। जस्तो- पेचिड ५८७०० (वर्ग माइल हुनुपर्छ) र ३४,०४,०३८ व्यक्ति, सेन्चुवान १,७५६०० (वर्ग माइल) र ७७,८८,७८२ जना इत्यादि। यहां एउटा अरु चाख लाग्ने कुरा छ- "पगरि पिछे कति महसुल सरकारी लाग्छ" भनेर पौंड सिलिङ पेन्समा हिसाब दिइएको छ। पेचिडमा त्यो ५ सिलिङ ३ पेन्स छ भने सेन्चुवानमा ८ पेन्स मात्र छ। "हरेक सुवाइको मुलुकी आम्दानी पौंडमा" अर्थात् जीएनपी दिइएको छ: पेचिडको ८,२३,८३१ पाउण्ड र शांसीको १,४६,८२८ पाउण्ड। त्यसबाहेक प्रत्येक प्रान्तको जनघनत्व पनि पहुन पाइन्छ, त्यहां। पेचिड प्रान्तमा प्रत्येक वर्ग माइलमा ५८ जना, क्याण्टनमा १५ जना अनि सबभन्दा बढी प्रति वर्ग माइलमा ५१० जना बस्ता रहेछन् चेकिएड प्रान्तमा। यहां दिइएका यी प्रान्त या सुवाइका नाम अचेल केके छन् हामीलाई थाहा छैन, तर जङ्गबहादुरका समयमा, नेपाली उच्चारणमा ती नाम त्यस्तै रहेछन् भन्ने मान्नुपर्छ। चीन (महाचीन) को जम्मा क्षेत्रफल र जनसङ्ख्या यस 'अहेवाल'मा अङ्क र अक्षर दुवैमा दिइएको छ। अक्षर मात्र पढौं- "महाचीनको भित्रि नाप अंग्रेजीमाइल ज्मा तेह्र लाप बहत्तर हजार चारसै पचास माइल" अनि "ज्मा मानिस- चौध क्रोड चौध लाप सत्तरी हजार पाच्" र "माइल् पिछे ज्मा मानिस् १०३"।

अब अलिकति रमाइला कुरा गरेर यो प्रकरण टुङ्ग्याऊं। चीनको राजावंश हाम्रा श्रृङ्ग ऋषिका सन्तान हुन् भन्ने धारणा राख्दा रहेछन् त्यसताका नेपालीहरू। यो कुरा चीनमा राज्य गर्ने शासकहरूको पचास पुस्ताको सूची दिंदा यसरी शिरबेहोरामै लेखिएको छ- "श्रृङ्ग ऋषिका सन्तानदेषी लगायेत्का चीन बादसाहका पुस्ता आयुर्दा गादिको तपसील"। शुरुका केही राजाका हुलिया पौराणिक पाराका, पत्याउन नसक्ने जस्ता दिइएका छन् तापनि पछिकाहरूको तथ्याङ्क ऐतिहासिक नै हो भन्ने देखिन्छ। जस्तो, पहिलो राजा, 'श्रृङ्ग ऋषिका सन्तान थाय काउपाउ सिश्रीको आयुर्दा ११०० वर्ष र राज्यकाल ३२३ वर्ष' लेखेको छ भने त्यसै वंशको बीसौं पुस्ताका तोइवेन्

यानतिको आयु ४६ र राज्यकाल १६ वर्ष देखाइएको छ, जुन चाहिं विश्वसनीय लाग्दछ। यपमा यिनैका बारेमा त्यहां यस्तो बैफियत लेखिएको छ- "इनै तोइवन् यानति बादसाहका पालामा सिकन्दर बादसाह चीनमा चढ्याको।" अर्का तीसौं पुस्ताका 'उषौ' भन्ने नारी बादशाहका बारेमा यस्तो बैफियत लेखिएको छ- "इयाङ्थायेचोइ बादसाहको छोरा नहुनाले इनै उषौ छोरिलाई बादसाही दि. इनैले बादसाही गरिन्- आयुदां ८१ गादि २१"। अनि ४३औं पुस्ता छुन्टेनका सम्बन्धमा यस्तो टिप्पणी लेखिएको छ- "इनै छुन्टेन बादसाहलाई मंजु बादशाहले दगा गर्दा छुन्टेन् बादसाह आफै पासो लगाइ मऱ्या- याहादेपी मंजु बादसाह"। मंजु अर्थात् मन्चु वंशका चौथा राजा छयानलुङ् भएछन् भन्छ यो बेलाइती कापी। यहींतिर हो माथि भनिएको, यस 'अहेवाल'ले नेपाली इतिहासलाई छोएको। त्यहां यस्तो लेखेको छ-" धैतुमा लडाञ्जी गर्न आयाको इनै छयानलुङ् बादसाहका पालामा हो, लडाञ्जी गर्न आउन्या काजि फुदु ध्याउ हो-"

रुकोंलागदो गरी चीनको यति लामो 'अहेवाल' भट्याएपछि यस स्तम्भले बल्ल आफनो धरातल भेट्टाएको छ। यसै ठाउंमा आएर हामी आजलाई विश्राम लिऊं।

८. विनम्र जङ्गबहादुर !

भोटमा युद्धमा जाने आफ्नो फौजलाई मार्गदर्शन गराउन जङ्गबहादुर आफैंले एउटा ऐन तर्जुमा गरेर दिएका थिए भनेर यस स्तम्भमा बारम्बार भनियो। त्यो ऐन वास्तवमा नै जङ्गबहादुर स्वयंले तजवीज गरी बनाएका हुन् भने आज हामी जङ्गबहादुरको एउटा नचिनिएको पक्षको चर्चा गर्छौं।

एकपटक सम्झूं त्यस जङ्गी ऐनको शिरबेहोरामा यस्तो लेखिएको थियो-

"... भोटसंग लडाञि गर्नाको उद्योग उठाई श्री प्राइम्मिनिष्टर यान् कम्याडर इन चीफ जनरल जङ्गबहादुर कुंवर राणाजीले आफ्ना जमामर्दि राषि वाफ् ज्यादाको नाउ समझि निमकको सोझो चिताई आफ्ना मुलुकको इज्जत मजफ् तरोबार ठाडो राषना निमित्त फौजले बुझून् भनि आफ्ना बुद्धिले तजवीज गरी १८११ साल मिति ज्येष्ठ सुदि ७ रोज ७ मा बन्याको ऐन-"

यसरी यहां स्पष्टैसंग भनिएको छ, यो समग्र ऐन जङ्गबहादुरले आफ्नै बुद्धिले बनाएका हुन् भनेर। उनी आफैंले मैले बनाएं भनेपछि त्यसमा शङ्का गर्ने ठाउं रहँदैन तापनि त्यस ऐनका शुरुका ४४ दफासम्म हालिएका नीति र पुराणका कुराहरू 'कमाण्डरइनचिफ' जङ्गबहादुरले स्वयंले जान्ने कुरा होइनन्, अतः ती संस्कृतज्ञ पण्डितहरूबाट लेखाइएको हांला भन्ने अनुमान पनि गरिसकियो। त्यस्तै तोप-

बन्दुक, हातियारका कुरा पनि उनले सबै आफैं जानेर होइन, त्यस विषयका विशेषज्ञहरूसंग सोधपुछ गरेरै लेखियो होला भन्ने लख काट्न सकिन्छ। यसबारेमा यसभन्दा अघिका प्रकरणहरूमा चर्चा भएको छ।

आजको प्रसङ्ग अलि भिन्न छ- जङ्गबहादुरको स्वीकारोक्ति अथवा उनको 'विनयशीलता' को चर्चा। रुष्ट सुन्दा 'जङ्गबहादुर' र 'विनयशीलता' यी दुई शब्द एकआपसमा च्याङ्ठ्याङ नमिल्ने खालका हुन्। हामीले ऐलेसम्म पढेका जङ्गबहादुरका कथाहरूले उनलाई ठर्रो, कडा, अरूलाई केही नगन्ने दम्भी थिए भन्ने चित्रण गर्छ। हुन त 'जङ्गगीता' (२०४०) ले उजिल्याएको जङ्गबहादुरको छवि अलि मानवीय र बुद्धि-विवेकवान् छ, तापनि त्यो कुरा यहां सान्दर्भिक छैन। यो ऐनमा देखिएका जङ्गबहादुर भने एकदमै विनयशील देखिन्छन्, दम्भी होइन। जस्ले, उनी भन्छन्, 'मैले भनेको मात्र ठीक हो भन्ने छैन, मैले अन्दाजका भरमा यो ऐन बनाएं, लडाईंको वास्तविकता अर्के हुनसक्छ। त्यसै हुंदा यसमा लेखिएको कुरा गलत देखियो भने या समयोचित देखिएन भने यसमा तिमीहरू, अफिसरहरूले बसी फेरफार, थपघट गर्नु, संशोधन गर्नु' इत्यादि। यो अहिलेको भाषा भयो। जङ्गबहादुरको भाषामा यसरी लेखिएको छ-

"लडाञ्जि नर्दापि लडाजी नगरी मनको अडकलले तजवीज गरि बनायाको ऐन हो. अफीसरले यो कागजमा लेपियाको काम जो छ लडाञ्जि भयापछि फैदा भयाको र काम लाग्याको कुरो राषनु. वेफाइदाको लेपियाको जो छ गैह अफिसर बसी कौसल गरी मेटन्या कुरा मेटनु थपन्या कुरो थपनु तिमीहरूलाई कमान दिएको छ-१४"

आफूले भनेको मात्र ठीक हुने, आफूले जे भन्यो त्यसलाई सबैले वेदवाक्य मान्नुपर्छ भन्ने राजा-महाराजाहरू देखिआएका हामी नेपालीहरूलाई डेढ सय वर्षअघिका अधिनायक (डिक्टेटर) महाराज जङ्गबहादुरले 'म गलत पनि हुन सक्छु, मैले भनेकै जस्तो गर्नुपर्दैन...' भनेको पाउनु एउटा सुखद आश्चर्यकै विषय हो। यो सानो कुरा होइन। जहीं ऐनमा संशोधन र थपघट गर्ने पूर्ण अधिकार लडाईंका

मैदानमा पुगेका अफिसर कमाण्डरहरूलाई दिन सक्ने जमानमर्द रहेछन् जङ्गबहादुर भन्न मन लाग्छ मलाई ।

यो कदी जङ्गबहादुरलाई अलि बढ्तै मान्छ, अलि बढ्तै प्रशंसा गर्छ भन्ने अखानो पनि सुन्नुपरेको छ मैले । तर म जङ्गबहादुरको अन्धप्रशंसक भने होइन । उनले गराएको नरहत्याको म समर्थन गर्दिन । प्राइममिनिष्टरको रोल भाइछोरामा बाँड्ने उनको तजबिजको पनि म आलोचक नै हुं । तर मानवीय भावना, भनूं भने मानवअधिकार रक्षामा उनी संवेदनशील थिए भन्ने कुराको प्रमाण भेट्टाएको बेला म निश्चय नै जङ्गबहादुरको प्रशंसक देखिएको हुंला । जस्तो 'नेपाली' पूर्णाङ्क ५२ को एउटा रुक्काको प्रसङ्ग । त्यहाँ देखिएको 'जङ्गबहादुरको अन्यायविरोधी पक्ष' या रामु आलेको ज्यानमुद्दाको प्रसङ्ग (जङ्गगीता) मा उनको निष्पक्षताको प्रशंसा नगरे पक्षपात गरेको ठहरिन्छ भन्ने मेरो मान्यता हो ।

त्यसै सिलसिलामा यो बेलाइती कापीमा पाइएको जङ्गबहादुरको जङ्गी ऐनको त्यो १० औं दफा अत्यन्त मार्मिक छ भन्ने मेरो धारणा छ । एकपटक फेरि गौर गरिहेर्दा- नेपालका त्यसबेलाका सर्वश्रेष्ठ शक्तिशाली, स्वेच्छाचारी कहलिएका सर्वोच्च कमाण्डर श्री ३ महाराज भएका व्यक्ति कति नम्र भएर देखा परेका छन् यहाँ । भन्छन्, 'मैले लडाइं नदेखी लडाइं नगरी मनका अड्कलले बनाएको हूं यो ऐन, यसमा कमीकमजोरी छन् नै, तिनलाई वास्तविकता हेरी फेरफार गर्नु, मेरो मञ्जुरी छ ।' यो महानता नै हो भन्न मन लाग्छ मलाई ।

१०. तातोपानी पुग्ने पुरानो बाटो

आजको प्रकरण वास्तवमा नै इतिहास हुन्छ कि भन्ने लाग्छ। किनभने पैलेपैले अर्थात् डेढ सय वर्षअघि 'त्यस'लाई के भन्थे नेपालीहरू भनेर घोत्लिने छौं हामी। तर फेरि, यो घोत्ल्याई इतिहासमा भन्दा पनि भौगोलिक वस्तुतातिर ढल्कन्छ कि भन्ने पनि डर छ। जस्तो भनूं न- हामी अचेल जल्लाई कोदारी जाने दोलालघाटको बाटो भन्छौं त्यसलाई ऊबेला त्यसो भन्दैनथे। त्यो त 'चौतारा हुँदै तातोपानी जाने बाटो' रहेछ। र, तातोपानी जान पनि धारापानी हुँदै जानुपर्ने ! ऐले कहां छ यो धारापानी ? ऊबेलामा यो धारापानी फाल्डुबाट ५ कोस पर पर्दोरहेछ। र फाल्डु ? कहां थियो त्यो ? सुन्ने ? लौ सुन्नोस्-

"पैन्या पौवाबाट. फाल्डुमा बास ४ कोस्मा छ. बाटोमा पैन्याबाट उकालो २ पाउ चढि. ताहादेपी जंगल ३ कोस् छ. तेर्छौं उकालो ढुग्यान् हिडि भज्याड निस्कि भज्याडबाट बढ्दालो तेर्सो हिडि जंगलदेपी बाहिर ॥ (आधा) कोस् गै फालडुमा बास पुग्छ"

काठमाडौं शहरबाट २३ कोस् परको फाल्डुको नाम के छ ऐले, कि त्यो गाउं नै बेपत्ता भैसक्यो ? ऐलेको सिन्धुपाल्चोक जिल्लाका जिविसका पदाधिकारीले बताउन सक्लान् ?

यस दफामा परेको त्यो नाम फाल्डुभन्दा पनि अर्को नामले बढी आकर्षित गर्छ 'पैन्या पौवा' ले। यहांको यो पैन्या भनेको अचेलको

भापामा पैरे हो जस्तो लाग्छ, र पैऱ्या पौवा भनेको त्यसवेला निकै पैरो जाने कुनै पहाडको फेदमा रहेको पौवा या सत्तल हुनुपर्छ। जस्तो काठमाण्डूबाट पश्चिम जाने बाटोमा पहिलो बास चतुर आलेको पौवा थियो। निकै मान्छे हिँड्ने चल्तीको बाटोमा बीचबीचमा कुनै धर्मात्माले पाटीपौवा सत्तल बनाइदिन्थे। ककनीभन्दा तल कुनै चतुर आले भन्ने मगरले बनाइदिएको पौवा थियो त्यो। ऐले पौवा छैन चतुर आले माव बाँकी रह्यो, अनि चतुर आले पनि सन्धि भएर चतुराले भयो ऐले, चतुराले गाविस! त्यस्तै त्यो पैरे गाउँमा पनि कसैले पौवा बनाइदिएको थियो होला। त्यो ठाउँको नाउँ नै पैरे पौवा भैहाल्यो। ऐले पैरे पौवा कुन गाविसमा पर्छ, थाहा पाए रमाइलै हुन्थ्यो। अर्को रमाइलो हुन्थ्यो भाजुराम को थिए भन्ने थाहा पाउन सके। किनभने पश्चिम १ नम्बरमा पौवा बनाइदिने एकजना चतुर आले थिए भने पूर्व १ नम्बरमा पनि रहेछन् अर्का एकजना, पौवाले गर्दा नाम चलाउने मान्छे- 'भाजुराम'। सांखुबाट साढे तीन कोस पर दुई तीन कोस् उकालोओरालो गरेपछि ओरालोका आधाआधीमा भाजुरामले एउटा पौवा बनाइदिएका रहेछन्। त्यस ठाउँको नाम नै 'भाजुराम पौवा' कहलाएछ। लेखेको छ-

"... सापुबाट उकालो अढाइकोस चढि. वह्रालो १ कोस् गै. वह्रालाका अधभारामा भाजुरा पौवामा वास हुन्छ. कोस्-७॥" अर्थात् काठमाण्डूबाट साढे सात कोसपर पर्थ्यो त्यो भाजुराम पौवा।

अचेल काठमाण्डूबाट गाडीमा सरर ३/४ घण्टामै पुगिने तातापानी भन्सार पुग्न, उसबेला *'मुनामदन'* का मदनहरूलाई ठ्याक्कै आठ दिन लाग्थ्यो भन्ने कल्पना गर्न पनि मुश्किल पर्छ हामीलाई। तर वास्तविकता यही हो। ऐलेको तातोपानीको बाटामा पर्ने कुनै नामसंग हाम्रो जम्काभेट हुँदैन यसमा। बलेफी, बाह्रबिसे कुनै आउँदैनन् बाटामा। आउँछन् त भोट्सिपा, चौताराहरू। काठमाण्डूबाट चौथो दिन बास बस्न 'मदनहरू' चौतारा पुग्छन् बल्लबल्ल यसरी-

"भोट्सिपाबाट चौतारामा बास ३॥ (साढे तीन) कोसमा छ. भोटे

सिपावाट १ कोस् बढ्ला गै. फलाम् साधु तरी उकालो १ कोस् चढी तेह्रौं वाटो १ ॥ कोस् गै. चौतारामा वास पुग्छ–१५"

यहां हामीले मदनहरु भनी बारम्बार भने पनि साँच्चै चाहिं महाकविका मदन यसै वाटो गरी ल्हासा गएका थिए भन्ने कुनै प्रमाण छैन। यहां त सजिलाका लागि र लेखमा अलिकति साहित्यिक बास्ता आओस् भनेर मात्र मदनको नामोल्लेख गरिएको हो। साँच्चै चाहिं वाटाका यी विवरणहरु पनि उही जङ्गबहादुरकालीन बेलाइती कापीकै पृष्ठहरूबाट उतारिएका हुन्।

यस लेखमा पौवाहरूको नाम व्यक्ति र भौगोलिक परिवेशले जन्माएको देखेर हामीले यति चर्चा गर्‍यौं। त्यसभन्दा पनि चाख लाग्ने एउटा नाम छ। तातोपानी पुग्नेअघिको त्यो नाम हो 'डुगाना भीर' या डुंगानाभीर। लेख्न त यहां डुगाना नै लेखिएको छ तर त्यो डुंगाना भीर हो कि भन्ने झड्का लाग्छ। कारण डुगानाको कुनै अर्थ लागेन मलाई। त्यो डुगाना हो भने त्यस भीरबाट कुनै बेला कुनै डुगाना भन्ने मान्छे खसेको थियो कि? यो कुरा हामी त्यतैका कोही वडाध्यक्षलाई जिम्मा लगाई अघि बढ्छौं। हामीलाई अब हतारहतार तातोपानी पुगुञ्जे बास बस्नलाई। वाटो यसरी बढ्छ–

"धारापानीबाट तातापानीमा बास ४ कोस्मा छ. धारापानीबाट ठूलो भीरको कापबाट घोडा लैजान हुदैन. येक विसौनि गै उकालो अलि कति चढि. डुगाना भीर पुग्छ. डुगाना भीरको तल्लो बाटो गया. फलाम साधु तर्नुपर्छ. माथिल्लो बाटो गया भीरको कापबाट गै बढ्ला पाउभर जान्या वित्तिकै सानु पोल्सो तरि. तातापानीमा बास् पुग्छ. सजिला बाटो फलाम् साधु जान्या कोस् ५ ॥ (साढे पांच). पर्छ नजीकका बाटो भीर्को कापबाट जान्या तफावत् (फरक) १ ॥ कोसको छ- ३२"

बाटो र बासका नाम ठामको फरकबाहेक आजको प्रकरणमा वातावरणवादीहरूलाई सारै चाखलाग्ने एउटा कुरा आयो- फाल्दु

पुग्नुअघि 'जंगल २ कोस छ' भन्ने। काठमाण्डूबाट २०/२२ कोस पर उत्तरमा दुइग्यान पहाडमा पनि तीन कोस् चौडा जंगल विद्यमान रहेछ त्यसकालमा। ऐले छ त्यो फाल्डु पुग्ने अगाडिको नीनकोसे जङ्गल ? नभए, किन छैन ?

११. युद्धका साइत

म्यासेडोनियाका राजा महान सिकन्दर (अलेक्जाण्डर) ग्रहगति मिलाएर लडाईका लागि प्रस्थान गर्थे रे। हाम्रा पृथ्वीनारायण शाह पनि साइत हेरेर हिंड्थे लडाई गर्न। जङ्गबहादुरले पनि भोटमा हमला गर्दा पटकपटक साइत पारी फौज चलाउ गरेको त्यसै अर्थमा बुझ्न सकिन्छ। वरु, बुझ्न गाह्रो केमा पर्छ भने नेपाली (गोर्खाली) फौज भोट हान्न ६ मोर्चाबाट गएको रहेछ। एकैचोटि ६ मोर्चा किन खोल्नुपर्‍यो बुझ्न सकिन्न। पूर्वमा ओलाउचुडेदेखि पश्चिममा हुम्लासम्मबाट सेना भोट पसेका देखिन्छन्। र, सबतिरबाट जाने पल्टनका भिन्नाभिन्नै साइत निकालिएको रहेछ। जस्तो जुम्लाबाट मेजर जनरल कृष्णध्वज कुंवर राणाको कमानमा बरख पल्टन गएको छ। त्यसको प्रस्थानको साइत यस्तो छ- १८१२ साल, "...वैसाषका दिन ११ जांदा. सुदि ६ रोज १ दिन रात घटि १० पला ५३ जांदा जुमलाबाट नाकुलापार तरफ मेजर जनरल कृष्णध्वज कुंवर राणाजि वरप पल्टन समेत रवाना भयाको सायेत्–"। अचम्म केमा लाग्छ भने जुम्लाबाट हिंड्ने साइत मात्र हेरेको होइन त्यस पल्टनले भोट (तिब्बत) पस्ने साइत पनि लेखिराखेको छ, यस्तो- "वैसाषका दिन २२ जांदा ज्येष्ठ वदि १ रोज ५ मा रात्रि गत घटि १८ पला १७ जांदा. जुमलाबाट रवाना भयाको पल्टन परभूमि प्रवेशको सायेत्–" अर्थात् जुम्लाबाट हिंडेको ११ दिनपछि रानि त्यो पल्टन साइत गरी भोट भित्र छिर्‍यो।

६ तिरबाट गएका सबै पल्टनको 'परभूमि प्रवेश' को तैरिज दिइएको छैन, केहीको छ। जस्तो १८११ चैत ८ गते हिंडेको मुस्ताङतिरको फौजलाई परभूमि प्रवेश गर्ने साइत थियो १८१२ साल वैशाख २ गते दिन घटि पला ११ मा। त्यस्तै छ जङ्गबहादुर स्वयंको फुंगामा प्रवेश गर्ने साइत। त्यो विवरण नै पढ्नु चाखलाग्दो होला। लेखको छ– "(१८१२ साल) वैसाषका दिन १८ जांदा वैसाष सुदि १४ रोज २ का दिन गत घटि ३ मा श्री प्राइम्मिनिष्टर यान कमाण्डरइनचीफ जनरल जंगबहादुर कुंवर राणाजि श्री जनरल भक्तवीर कुंवर राणाजि श्री ५ सरकारमा विदा भया-१ येस दिन घटि ११ पला २५ जांदा थापाथलीबाट रवाना भयाको सायेत्-१

ज्येष्ठका दिन ८ जांदा ज्येष्ठ सुदि ५ रोज २ मा दिन घटि ८/४५ मा फुंगामा श्री प्राइम् मिनिष्टर प्रवेश भयाको सायेत्-१"

यति मात्र पनि होइन। 'सबै पल्टनका निसान् कोतमा राष्याको सायेत्' र '... तोप हिडायाको सायेत्' पनि हुंदोरहेछ। १८११ साल फागुन १५ गते सबै पल्टनका निसान कोतमा राखेको, भनेकोले त्यो लडाईका लागि कुच गर्ने भनेको होला। अनि कुती केरुडतिर तोपहरू पनि त्यसै दिन प्रस्थान भएछन्। तर कुती र केरुडबाहेक अरू कुनै मोर्चामा पनि तोप पठाएको साइत उल्लेख गरिएको छैन। हुम्ला, मुस्ताङमा पनि २/४ वटा तोप पुगेका देखिन्छन् तर ती 'साइत' जुराएर गएका होइनन्। शायद त्यतै पहिलेदेखि नै हुंदा हुन्।

कुन सकिने गरी यसमा यी ६ तिरका मोर्चामा जाने फौज पल्टनका नामहरू दिइएका छन्। कमाण्डर या सेनापति भएर जानेको नाम सबैतिर खोलिएका छैनन्। जस्तो जुम्ला, हुम्लातर्फबाट जाने पल्टनको नाइके मेजर जनरल कृष्णध्वज कुंवर राणा थिए। तर मुस्ताङ लामुबगर र ओलाङघुडतिर सेनानायक भएर को गए थाहा हुंदैन। कुती र केरुडतिर जाने धेरै जना जर्नेल कर्नेलहरूको नाम दिइएको छ। वास्तवमा जङ्गबहादुरले भोट हान्दा कुती र केरुडतिर नै बढी ध्यान दिएको देखिन्छ। केरुडतिर पैले उनले

[illegible] भाइ मिनिष्टर जनरल बमबहादुरलाई नै पठाएका थिए। तर बमबहादुर मन्त्री नभई फर्केपछि जङ्गबहादुर आफैं नै त्यसतर्फ हिंड्का देखिन्छन् १८१२ साल वैशाख १८ गते।

मङ्गलका कुरा गर्दा के देखिन्छ भने कुती र केरुङतर्फ फौज हिंड्नलाई एउटै साइत दिएको छ (फागुन २३ गते) चैत वदि २ राज ३ गत्ति घटि २३, पल्ला ५७ जांदा। अनि दुवै पल्टनलाई परभूमि प्रवेशको साइत पनि एकै दिएको छ। यसरी- "चैत्रका दिन ३ जांदा चैत्र वदि ११ राज ४ मा कुतिकेरुङतिर, दिन गत घटि ५ पल्ला ११ जांदा, भोट मुलक प्रवेशको सायेत्-"

अब, यी साइतको तिर्थामितिका कुरा अलिकति पन्छाएर भोटयुद्धमा कति जति सैन्य सञ्चालन भए त्यतातिर ध्यान दिनु आखलाग्दो होला। भनिसकियो जङ्गबहादुरले भोटमा आक्रमण गर्न ६ वटा नाका खोलेका थिए। तर उनको मुख्य शक्तिप्रयोग चाहिं कुती र केरुङतिर नै थियो। दक्षिणकाली हामीले तोप र मोर्टार जस्ता हतियार पनि यी दुई मोर्चामा बढी पठाइएका छन्, अरुतिर कम छन्। सेना पनि केरुङतिर १५ पल्टन र ३ कम्पनी गरी १२४६५ जना पुगेका छन्। कुतीतिर ७ पल्टन र १ कम्पनी गरी ४४८० जवान पठाइएका छन्। जबकि मुस्ताङ, हुम्लातिर १०००/१२०० जति मात्र छन्। यद्यपि, त्यता मुस्ताङी, जाजरकोटे र सल्यानी राजाहरूबाट पनि २/३ हजार जवान सैनिक लडाइंका लागि लिइएको देखिन्छ।

केरुङको मोर्चामा त भोटे सिपाही पनि १० १२ हजार तैनाथ भएका देखिन्छन्। लेखेको छ, "भारी पनि बोक्नया तीर पनि हान्या भोट्या १०००। बोक्दिार पजाना उठाउन्यावाला २०००"। यी त भए लडाइंका कामका जवानहरू। लडाइंमै नचाहिए पनि अरू कामलाई पनि प्रसस्तै मान्छे चाहिन्छन् मोर्चामा। केरुङ मोर्चामा त्यस्ताको सङ्ख्या पनि ठूलो छ। "श्री प्राइममिनिष्टर लगायत सिपाहीहरूका बोक्दिवाला ५०००" र त्यसभन्दा पनि पन्याइतसक्नुको सङ्ख्या छ केरुङ मोर्चामा बिना ज्याला र मन्जुरी काम गर्ने 'झारा' कामदार। लेखेको छ, "रसद उठाउन्या बोक्दिार नेपालदेपी भैस्या, भैस्यादेपी

केरुङसम्मका डाराली २२५००"। अर्थात् रोजरोजै (१/१ दिन) बिना पैसा काम गर्ने दैनिक भरिया सवा दुई लाख पुगेका थिए केरुङ मोर्चामा मात्र। डारा गर्ने भनेको त्यसबेलाको चलनचल्ती नै थियो, जमिन्दार वितावालले पनि लिने या लिन पाउने। आज विचार गर्दा भने यो अमानवीय लाग्छ- मानवअधिकारको उल्लङ्घन सरह।

भोट युद्ध हुंदा सबैजसो फौज उतै गएको देखिन्छ भने राजधानीको रक्षा कसले गऱ्यो त? यसमा खुल्दुली लाग्छ। तर त्यही लेखिएको छ- 'नेपालमा रहन्या पल्टन ६ र कम्पनी ८' अनि 'तऱ्यानिमा रहन्या पल्टन २ र कम्पनी ३' समेतका गरी जम्मा ७ हजार जति सैनिक जवान तैनाथ रहेछन्। यहां 'नेपाल' भनेर काठमाडौं र 'तऱ्यानि' ले तराई वा मधेशलाई सङ्केत गरिएको हो कि? अहिलेलाई अनुमान मात्र गरौं।

१२. मर्नेले नेपाल देख्न पाऊन् !

आजको प्रकरण अलि रसिलो हुने छैन। कारण आज हामी लडाईको, खास रणक्षेत्रमा पस्दैछौं- 'पेत पऱ्याको' हेर्दैछौं। लडाई भएपछि मर्ने मार्ने त हुन्छ नै। त्यस्तो हुन्छ भन्ने अन्दाज पहिले नै गरेर त्यसको पनि बन्दोबस्त मिलाउनुपर्छ। यो सोच जङ्गबहादुरको 'जङ्गी ऐन' मा पूर्णतः पालन गरिएको देखिन्छ। आज अरूतिर आँखा नलगाई हामी लडाईमा घाइते हुने र मर्नेहरू अर्थात् युद्धका हत-आहत सैनिकका बारेमा जङ्गबहादुरले के-कस्तो व्यवस्था गरिदिएका रहेछन्, त्यो हेरौं।

जङ्गबहादुरको आफ्नै सोच-समझ हो कि होइन यो हामी किटान गरेर भन्न सक्तैनौं, तर उनैले तजवीज गरेर बनाएको ऐन भनेर शिरबेहोरा नै लेखिएको हुंदा ऐले त्यसमा अन्यथा सोचनुपर्ने कारण देखिंदैन। तर यी 'वन्देज' अर्थात् रूल नियमहरू ऐले पढ्दा के जङ्गबहादुर भन्ने मान्छे त्यति संवेदनशील या मानवीय धारणा राख्ने थिएं त भनी शङ्का चाहिं हुन्छ। पहिल्यै दफामा लेखिएको छ- "नसकन्या लाचारी विरामी जति छन् २/३ वासको ज्मा गरि सिमानाको अडामा फिराई दिनु अफिसरलाई नफिराउनु"। अर्थात् साना तहका सिपाहीहरू घाइते भई विरामी परे भने, तिनको हेरविचार भोटतर्फ राम्ररी हुन सक्तैन, अतः तिनीहरूलाई नेपालतिरका व्यारेकमा पठाईदिहाल्नू, भोटमा नराख्नू भनेका छन् जङ्गबहादुरले। ठूला अफिसरको त उता पनि हेरविचार गरेकै हुन्छन् भन्ने विचार

पुऱ्याइ यो नियम बनाइएको छ। मानवीय संवेदनशीलतामा तेस्रो दफा अरु बढी मार्मिक छ। लामो छ, त्यो दफा, तर साराशमा त्यसले के भन्छ भने घाइते भएका सिपाहीहरूको सहयोग-सुसार राम्रोसंग हुनुपर्छ, कुरा तिऱ्याइको ढङ्गले होइन। नबाँच्ने किसिमको घाइते छ भने उसलाई धेरै दुःख नहुने गरी उतै राख्नू तर बाँच्ने किसिमको छ र होस खुलेको छ भने नेपालतिरको अस्पतालमा पठाउनू भनिएको छ। नेपाल ल्याएपछि पनि विरामीको घरवाला, पर्न्यारिलोले लिन आए मात्र दिई पठाउनू नत्र सरकारी खर्च लगाई उपचार गराउनू भनिएको छ यसरी–

" . नेपाल पुग्यापछि उस्का वारिसवाला कोही आई हामी सह्यार गर्छौं भन्न आयो भन्या र घाइत्याले पनि म जांछु भन्यो भन्या घरवालाको जिम्मा गरिपठाइदिनु. वारिसवाला कोही छैन भन्या नेपालमा रहन्या मालिकले उस बेरामीलाई नेपालको हसपतालमा राषी (सरकारी) पर्च लगाई. इलाज औषधि पान्या पिउन्या बढ्न्या विछ्यौउनाको तजवीज गरि बहुत तरहसंग सह्यार संभार गर्नु"

यो त भयो घाइतेहरूलाई नेपाल ल्याइसकेपछिको कुरा। उता भोटको, युद्ध क्षेत्रमै रहंदाको व्यवस्था मानवताका हिसाबले अरु मार्मिक छ: "घाइत्यालाई कसैले नदेष्न्या षिर्की बारि सजिलो वछ्यान पारि पान्या कुरो र पानिको तजवीज गरि घाइत्या राष्न्या ठाउंमा लगि पकाई षुवाउन्या सुसार गर्न्या मानिस लगाइदिनु. औषधि गर्न्या नाउ वैद्य राषी यौटा धर्म चिन्ह्या सबै घाइत्यालाइ आफ्ना भाइ छोराझैं माया गर्न्या येक ठूलो अफिसर संभार गर्न्या रोपि औषधि कपडा, लत्ता पानाले हर्कत नहुन्या गरि मालिकले तजवीज गरि पुऱ्याइ दिनु. उस जगामा कमान दिन्या मालिक जो छ उसले रोजको ३ फेरा गै हेर्नु."

यस बन्देजमा त्यहांका अफिसर कमाण्डरले घाइते विरामीहरूलाई रोजको तीन फेर गई हेर्नु भनेको कति अर्थपूर्ण छ भनिरहनु परोइन। तर त्यसभन्दा पनि लक्ष्य गर्नुपर्ने वाक्य यस बन्देजमा अर्को छ। 'धर्म चिन्ह्या' भनेको धर्म चिन्ने, अर्थात् दयालु प्रकृतिको एक

जना ठूलो अफिसरलाई त्यो अस्थायी अस्पतालको इन्चार्ज बनाउनु भन्छन् जङ्गबहादुर । किन भने- विरामी घाइतेहरूलाई आफ्नै भाइछोरा जस्तो गरी माया गर्ने मनमा दयाधर्म भएको मायालु हुनुपर्छ ऊ। घाइते विरामीहरू उपर स्नेह नराख्ने सद्व्यवहार नगर्ने व्यक्तिका मातहतमा उनीहरूलाई नराख्नू भन्ने उर्दी छ जङ्गबहादुरको। कति मार्मिक छ यो उर्दी, भनिरहनु नपर्ला । वेलायतमा फ्लोरेन्स नाइटिङ्गेलको उदय भएकै थिएन त्यतिबेलासम्म तर जङ्गबहादुरको मनमा यो विचार उदाइसकेको देखिन्छ । त्यसैले महत्त्वपूर्ण लागेको हो मलाई यो जड़ी ऐन । फ्लोरेन्स नाइटिङ्गेल क्रिमियाको युद्धको मोर्चामा सेवा गर्न गएकी सन् १८५६ अर्थात् १८१३ सालमा मात्र हो । उनले युद्धपीडित रोगीहरूको सेवा सुश्रुषा, सहयोग संभारका रुल-नियम बसाउनुभन्दा एक-दुई वर्षअघि नै हाम्रा जङ्गबहादुरले उस्तै मानवीय संवेदनायुक्त 'वन्देज' बाँधेछन् भन्ने बुझ्दा अलिकति गौरवबोध हुँदैन ?

युद्धका घाइतेहरूको जतिसुकै राम्री सहयोग संभार गरे पनि केही त मरिहाल्छन् । त्यस्ता मृतकहरूको सद्गत कसरी गर्ने भन्नेबारेमा पनि यहां व्यवस्था गरिएको छ- 'लडाञ्जिमा मर्न्याहरूको वन्देज' भनेर । जङ्गबहादुरको यो वन्देज पढ्दा अझ भावुक होइन्छ । किनभने त्यस वन्देजको पहिलो दफामा दर्शाइएको व्यावहारिकता जति विचारपूर्ण छ, त्यसपछि लेखिएको वाक्यांश त्यतिकै मार्मिक र राष्ट्रवादी छ । व्यावहारिक यो कति छ भने, लडाईमा कोही त अवश्यै मर्नेछन् भन्ने बुझी मृतकहरूलाई ।जलाउने प्रबन्ध नहुनेहुंदा तिनलाई। गाड्ने खाडलहरू खनिराख्न सतर्क गराइएको छ । अनि युद्धमा मर्नेहरूलाई आफ्नो देश, आफ्नो जन्मभूमिभन्दा पर शत्रुको मुलुकमा गाडिनुपर्दाको दुःख बिसाउन नेपाल देखिने गरी अर्थात् दक्षिणतिरको हिमाल देखिने गरी गाड्ने बन्दोबस्त मिलाउनु भन्छन् जङ्गबहादुर । सूत्रात्मक छ यो वन्देज तर यसभित्रको सन्देश अत्यन्त गहिरो छ, कोमल छ र सहृदयी । यो पढ्दा झण्डै डेढ सय वर्षपछि कवि कालीप्रसाद रिजालले पोखेको उद्गारको स्मरण हुन्छ- *"बिहान उठ्ने बित्तिकै हिमाल देख्न पाइयोस्... नेपाल भन्न पाइयोस्"* ।

हरौं: "भोलिपर्सि लडाञि हुन्छ भन्या थाहा भयापछि कदाचित् लडाञिमा मर्न्या गाडना निमित्त. हिमाल देखन्या डाडो वाटाको नजिच पारी हुदा सिपाही पिपा लाजिमा गैर जाति जात छन् १ जानलाई पाल्डो १ पाल्डामा १०० मानिस अटाउन्या तजवीज गरी पाल्डो थनि तैयार गरि रापनु. मन्याका लाई पाल्डामा राखि पुर्नु. ज्मादार देखि उभोका पगरिलाई वेगला वेगलै पाल्डा थनि पुर्नु।" यसवारे वढी टिप्पणी गर्नु नपर्ला।

लडाईका मैदानमा नेपाली कार्यकारियाको थिति पालन गर्नुपर्दैन भन्ने हुकुम पनि दिएका छन् जङ्गवहादुरले 'गुरु धर्माधिकारले बोल्याको' भनी। यसरी- "लडाञिमा घा लागि दुस्मनका राज्यमा छंज्याल मर्न्यो भन्या दुस्मनका राज्यमा रहन्या भाइछोराले स्नान गर्नु सुद्ध हुन्छ. आफना मुलुकमा रहन्याले आफनु पुरानु विधिसग क्रियाकाज गरि जुठो मानु"।

मर्नेहरूका लागि यसपछि शिलापत्र राखी शिलापत्रहरू बनाइदिने आदेश पनि छ।

तर त्यो प्रसङ्ग अर्कोपटक।

१३. लडाइँको लस्करमा हलुवाई !

यो वेलाइती कापीमा यति सामल छ, ती सबैको तेरिज कस्न लाग्यो भने अर्को कापी भरिन सक्छ। यसमा भएका कुराहरू सारै सूक्ष्म र सूत्र रूपमा भनिएका छन्। अलि व्याख्या नगरी राखिदियो भने अर्थहीन लाग्छन्। उदाहरणार्थ भनूँ पृ. १७१ मा एउटा वाक्य यस्तो आउँछ, "छोटोदेखि बडोसम्म आपसमा बोलदा चालदा म बडो हुँ छोटालाई लत्रि भनि किन बोलु नभनु. लत्रि भनि बोलनु-६" यो वाक्य लडाईका बेलामा कमाण्ड रहेका अफिसरहरूले पालना गर्नुपर्ने नियमहरूमध्येको एउटा हो। यस 'काम कामको' नियममा जम्मा १४ दफा छन्। त्यो छैठौं दफाले के भन्छ भने- अफिसरहरूले म हाकिम हुं, मैले आफूमुनिकासंग मुलाहिजा गरेर किन बोल्ने ? भनेर अडिएर बस्यो भने आफूले जान्नुबुझ्नुपर्ने कुराहरूबाट वञ्चित हुनसक्छ। परको वेला आफू 'लत्रे' भए पनि कुरा बुझ्नुपर्छ। पाँचौं दफा यो हिसाबले अरु मार्मिक लाग्छ। कति व्यावहारिक छ यो निर्देशन, कति 'प्रागम्याटिक' छन् जङ्गबहादुर भन्नुपर्ने हुन्छ। लेखेको छ: "उमरावदेखि पिपासम्म कचहरीमा बोल्दा कसैले केहि कुरा नजानि बोल्यो भन्या उसलाई अपमान गर्न्या कुट्न्या उल्लु तुल्याउन्या कुरा नगर्नु. उसले नजान्याको कुरामा अरु जान्या ४/५ जनाले यो कुरा यस्तो पो हो भनि समझाइ दिनु, अपमान गर्न्या र कुट्न्या कुरा कसैले नगर्नु-५" यसको व्याख्या आवश्यक नपर्ला।

शिविरभित्र ई-झगडा भए लडाई हारिन्छ भन्नेतिर सङ्केत गर्दै थप

भनिएको छ, "मालिक अफिसर फौजहरूको यकै ठाउँमा कालफाल जोरियापछि सबैले एकचित्त भै यकै बाबुका छोरा झै मेल भैरहनु जसले मेल नगरि फुट्न्या बाझन्या कुरा गर्दछ उस्ता अफीसरदेखि लगायत् पिपासम्म जरिवाना डंड गर्ना माफिकलाई जरिवाना डंड गर्नु नाउँ काटना लायेकलाई नाउँ काटिदिनु–४"

यी ठूला कुरा बाहेक जङ्गबहादुरका आँखा साना-साना कुरामा पनि जाँदा रहेछन् भन्नलाई पनि यही 'बन्देज' भित्र सामग्री फेला पर्छन् । जस्तो यो- "आफ्ना फौजलाई दोचालता (लत्ता) कपडा ताकित गरिरापनु. बारुद षजाना रसद चाबललाई नबसिन्या (ओसिन्या) सर्दि नलागन्या गरि राषनु"

पैले भनिएको थिएन होला, यो 'कापी' के कस्तो हो भनेर । यसको बाहिरी रुपरङ्गको त छोटो बयान गरिएको हो तर यो कापीकै अस्तित्वका बारेमा भने हामीले चर्चा गरेका थिएनौं । यो 'बेलाइती कापी' साँरेर राखिएका अभिलेखहरूको सँगालो हो, जङ्गबहादुरले आफूसंग राख्नलाई लेखाइ राखेको- आफ्नै सम्झना र जानकारीका लागि । यसमा परेका लडाई विषयका 'बन्देज' या नियमहरू भने लडाइमा जाने अफिसरहरूलाई एक एक प्रति दिइएका नै हुंदा हुन् भन्ने हामीले अड्कल गर्नुपर्छ । नत्र 'अफिसरदेखि पिपासम्म'ले यसो यसो गर्नू भनेर लेखिराख्नुको कारण भने स्पष्ट हुँदैन ।

यो पछिल्लो 'बन्देज' भित्र "आफूसंग गयाका कामि सार्कि कर्मि जो छ" भन्ने वाक्य पनि परेको छ । त्यसले हाम्रो कौतुहल जगाउँछ । कस्ता कस्ता 'कर्मी'हरू हुन्थे फौजमा भनेर । त्यसको खुलासा हुन्छ 'कापी' मा हेर्यो भने (पृ. १३४-३५)। त्यहाँ यस्ता कुरा छन्–

चित्रकारी	४	भरिया	८	जम्मा	१२
पेटको बेरामिको डाक्टर	१०	भरिया	३३	जम्मा	४३
चिरफारका डाक्टर	२०	भरिया	६७	जम्मा	८७
लोहाको काम गर्न्या	२०	भरिया	६०	जम्मा	८०
चमडाको काम गर्न्या	३०	भरिया	८०	जम्मा	१२०
लकडीको काम गर्न्या	२०	भरिया	६०	जम्मा	८०

फारसीको मुन्सी	१	भरिया	३	जम्मा	४
अंग्रेजी मुन्सी	१	भरिया	३	जम्मा	४
भोट्या मुन्सी	४	भरिया	१२	जम्मा	१६
चिनियाँ मुन्सी	२	भरिया	६	जम्मा	८
भोट्या दोभास्या	४	भरिया	१२	जम्मा	१६
पसल	२००	भरिया	१०००	जम्मा	१२००
हलुवाब्रीका दोकान				जम्मा	४
वानादार				जम्मा	१८०

हामीले के बुझनुपर्छ भने यो तथ्याङ्क केरुडपट्टिको सेनाको हो। सिपाही-इतरका यी कामदार हुन्। यसमा सिपाही जम्मा १२-१३ हजार थिए भन्ने हामीले अघि नै हेरिसकेका छौं। लडाई गर्न जाँदा कति कुराको जोहो गर्नुपर्दो रहेछ भन्ने पनि यी अङ्कले देखाउँछन्। यो लगतमा शुरुमै परेको 'चित्रकारी ४' ले हामीलाई रुस्काउँछ। किन चाहियो चित्रकार युद्धमा भनेर। तर यो 'चित्रकार' भन्ने शब्दाभित्र हामीले आधुनिक 'वार फोटोग्राफर' भन्ने अर्थ लुकेको देख्नुपर्छ। अनि 'पसल' भन्ने शब्द छ। सेना, सिपाहीको साधारण खानापिनाको व्यवस्था त सरकारले गरिहाल्छ, त्यसबाहेक सिपाही-अफिसरहरूका अरू आवश्यकता पनि हुन्छन्, ती त सरकारले पूरा गर्दैन! फौजका जवानहरूले पैसा तिरेर, किनमेल गर्नलाई पसल दुकानहरूको व्यवस्था पनि गरिदिनुपर्दोरहेछ र हजार बाह्र सय जना मान्छे त्यसका लागि पनि फौजसंग संगै जाँदा रहेछन्। अनि 'पसल' ले नपुगेर हलुवाई पसल पनि साथ लाग्दो रहेछ!

आज सम्झँदा उदेक लाग्छ, त्यो भोटको पठार (टिबेटन प्लेटो) मा नेपाली हलुवाईहरूले के मिठाइ बनाएर बेच्दा होलान्!

१४. युद्धपछिको उपहार

जङ्गबहादुरले भोट हान्दा (तिब्बतमा आक्रमण गर्दा) कति सिपाही कुन मोहडाबाट पठाइए, कति तोप खजानाहरू तिनका साथ गए भन्ने कुराहरू त थाहा पाइयो तर लडाईमा कति लाख या करोड रुपैया खर्च लाग्यो भन्ने चाहिँ यो 'बेलाइती कापी' ले बताउदैन।

भए पनि, जङ्गबहादुरले आफ्ना लागि 'रेफरेन्स' लाई भनूँ, अधिका युद्धमा नेपालले कति खर्च गरेको थियो भन्ने आंकडा चाहिँ जम्मा गरेका रहेछन्। त्यो विवरण यस कापी (पृ.२१४-१५) मा पढ्न पाइन्छ। त्यहाँ "अघि भोट हान्दा काम काममा खर्च भयाको यर्मांजिम स्याहा- १८४५ सालका वहिमा पायाको" भनी अचम्म अचम्मका खर्चहरूको तेरिज दिइएको छ। त्यसमा गोलाबारुदको हिसाब छैन तर पूजा खर्च, स्वागत खर्च र उपहार खर्चहरू टिपिएका छन्। सबभन्दा आश्चर्य मान्नुपर्ने कुरा त के भने १८४८ सालको आश्विन महिनामा नेपाल सरकारका तर्फबाट (चिनियाँ अफिसर) टुङ् ध्वाइलाई धौवुडमा 'मेजमानी' पठाएको सामानहरूको लगत नै छ। यो सौगात लिई जाने मान्छे पनि चानचुने छैनन् काजी अभिमान सिंह नै छन्। काजी भनेपछि निकै उच्च पद हो त्यसबेला। यी टुङ् ध्वाइलाई 'उजिर' भनिएकाले राजदूतस्तरका भए। चीनका राजदूतलाई नेपाल सरकारका तर्फबाट उपहार लिएर जाने व्यक्ति उच्च ओहोदाका त हुने नै भए। तर सौगातमा भने जीरामरिचदेखि बदामसम्म, चिनी र नूनदेखि रक्सी अनि सुंगुरसम्म

सबैथोक देखिन्छन्। ती सबै सामान बजार खरिद भई आएको र तिनको जम्माजम्मी मोल १५८७ रुपैयाँ परेको देखाइएको छ। चाखलाग्दो छ त्यो, हेरौं:

"ऐ (१८४८ आश्विन सुदि) १३ रोज. उजीर टु ध्वां के मेजमानी धैवु पठायाको मार्फत् काजि अभिमान सिं सराजाम खरीद के-
१५८७

जिरापाथि १० के २०, मरिगोटा १०० के १८॥
कदधार्नि ४८१ के १७॥- बदामधार्नि ५ के २०
घिउधार्नि ५० के ४८।- सिधानुनधार्नि ३० के ३७॥
चिनिधार्नि ५० के ५६। सुषमेलधार्नि ३ के ७२
मरिच धार्नि ५ के २० अलैचीधार्नि ५ के २१ ॥
हिगधार्नि ५ के ७५ दालचिनिधार्नि २ के १८
छोहराधार्नि ७ के १४ अलैंचिदानाधार्नि ६ के ८
बतासाधार्नि ५ के ७॥ रागागोटा ५५ के ४४०
लसुनमोल - २ ॥ प्याजमोल- १।
दहिकहतारा ५०० के ६२ ॥ फार्सिकाक्रालीकाचिचिंडाबोंडिगैहके १५
रकसिमुरी ३ के १२०
सुअरगोटा २५ के ७५
मासमुरि १५ के ८० ।-। तौलिचावलमुरि ४० के २७८ ।-
चिहुरामुरी ५ के १६ ॥- वेसारपाथि १० के ३ ।-॥
षसिगोटा ७ के ५३ ॥।
ऐ रोज धैवु सौगात मेजमानीका सराजाम वोकी जान्या भरिया के खर्च रु ३१८"

तर, यसमा अचम्म मान्नुपर्ने केही छैन, ती चिनियाँ राजदूत (वकिल) टुड ध्वाडले पनि हाम्रो सरकारपट्टिकाका लागि उपहार सौगातहरू ल्याएका रहेछन्। "१८४८ साल मार्ग वदि १४ रोज. टु ध्वां चिनियांबाट सौगात आयाको मार्फत् कपर्दार भांटु पाडे नरसिं टक्सारी" भनी त्यसको पनि लगत दिइएको छ। त्यसमा "श्री ५ महाराजका हजुर" र "श्री माहिला साहेवका हजुर" भनी दुई लगत

छन्। माहिला साहेब भनेका त्यसबेला (पृथ्वीनारायण शाहका माहिला छोरा) बहादुर शाह हुन्- राजा रणबहादुर शाहका काका र नायब पनि। नायवै भएकाले होला चिनियांले त्याएका सौगातमा महाराजाधिराज (रणबहादुर) र बहादुर शाहमा धेरै फरक छैन, केही कमबेसी मात्र हो। हामी राजातर्फको सौगातको लगत मात्र हेर्दौं यहां। लेखेको छ-

"श्री ५ महाराजाका हजुर
विर्जुलिवालसुसनिरंजकावपु (बक्खु) -१
चिनिआबुलबुलचस्मा -२
लालपतिकुचिन्थान्-२
मोहरफुलवालाकुचिन्थान्-२
सुमाइरगगहकुचिन्सानुथान्-२
जायेफरान्गहकुचिन्थान्-२
टम्मकपलेडागोटा-६
वैजनिस्याहापतिकुचिन्थान्-२
लालछाडवालकुचिन्थान्-२
नुसिरगगंहकुचिन्थान्-३
वैजनिरगकाकोठेदारगहथान्-१
तिद्स्याइथान् - ४"

आजभन्दा २१४ वर्षअघि नेपाल सरकारका र चीनका राजदूत (उजीर)बीच सौगातको लेनदेन गर्ने कारण के त? जङ्गबहादुरको त्यो बेलाइती कापीमा केही कुरा भेटिन्छन्। १८४५ मा र १८४७ सालमा नेपाल र भोटको लडाइं भयो। पहिलो लडाईंमा नेपालको जीत भयो तर दोस्रो लडाईंमा भोटले चीनसंग सहायता माग्यो र चीनको मध्यंगले सुलह भयो। त्यही सुलह भएपछि हो यी उपहारको आदानप्रदान भएको। यसलाई पृ.२११ मा यसरी खुलाइएको छ-

"अघि भोट हान्दाको वेहोरा-

१८४५ साल आषाढ मैन्हामा. भोट हान्न फौज हिंड्यो. कुति फलाक टिगरि मैदान अमल गरि सेपार रु मा. भाद्र मैन्हा तक लस्कर रह्यो. हिउँले ठहर्न नसक्दा. फौज फिऱ्यो. हाम्रो अमल रह्यैको छ. अर्का मुपले. केरु रुगा अमल गरि ब्रह्मपुत्र तरि साषा गुंवा तक पुग्योथ्यो. सेपारका मुपले छिचोल्न नसक्दा फिर भनि हुकुम जादा. फौज फिऱ्यो. केरु रुगा हाम्रा अमल् छदैछ–

१८४६ ज्येष्ठ मैन्हामा. चीन बादसाहका हुकुमले च्यान्चुन् भन्याका बडा सर्दार भोटका र हाम्रा दोसिवानामा आइवस्यो र. भोट्का र नेपालका कुरा बुझि. भोट्का अध्यालि ठहराई. गोर्षा महाराजालाई ल्हासाले सालवसाल् ५० हजार नालवन्दी तिर्नु भनी अकरार धर्मपत्र गराई. गयो र. भोट नेपाल्को प्रीति भयो. केरु रुगा कुत्ति फलाक ल्हासालाई सौंपियो–

पछि ल्हासाले नालवंदि नतिर्दा. १८४८ साल आश्विनमा. दामोदर पाडे वम्म साहहरू गै डिगर्चामा लुट गरि. माघमा आइपुग्या–

१८४८ साल आषाढ मैन्हामा. चीन बादसाहका वजीर टुइटुवाइ लस्कर ली आई. धैवुडुमा वसि असौजमा घाय मिलाई. देवदत्त थापा प्रतिमान रानालाई ली. बादसाहका दर्शन गर्न वेत्रावती देषी चिनतर्फ फिऱ्यो. घाय नमिल्दा अघि ५/७ लडाई पनि भया–

१८५० सालमा चिन बादसाहका दर्शन गरि. देवदत्त थापा प्रभृति फिऱ्यो–"

यसबाट स्पष्ट भयो- नेपाल र भोटको 'घा' (सन्धि) मा चीनको मध्यस्थतामा सहीछाप भएपछि त्यसैको खुशियालीमा माथि उल्लिखित सरसौगातको साटासाट भएको रहेछ।

१५. रसदपानीको जोहो

जङ्गबहादुरको यो 'बेलाइती कापी' मा अनेक कुरा छन् भनेर धेरै पटक भनिसकियो। यसमा तथ्य, तथ्याङ्क र विवरणहरू त छन् नै, नयां नयां शब्दहरू पनि धेरै फेला पर्छन्। अहिले हामीलाई नयां लाग्ने त्यस्ता शब्दहरू उसबेलाका चलनचल्तीकै शब्द हुन् भन्ने हामीले बुझ्नुपर्छ। जस्तो यसमा एउटा शब्द आउंछ 'लंगुर' भन्ने। यो लगुर भनेको पहाडी शृङ्खला हो, बाटामा पर्ने। तिनलाई पार गर्नुपर्छ यात्रुहरूले आफ्नो गन्तव्यमा पुग्न। पृष्ठ ८२ मा यस कापीमा "लगुरको तपसील" भनेर लगत नै दिएको छ। यस्ता लगत दुइटा छन्। यहां एउटा "नेपालदेषी केरुको बाटो गरि टिगरि किल्ला जान्या बाटामा" र अर्को "काठमाडौं देषि कुत्तिको बाटो गरि ल्हासा जान्या बाटामा" भन्ने।

पहिलोमा एउटा मात्र 'लंगुर' छ, १२ रौं बास, ४२½ कोसमा "ठोगा वाट कोस १ गै" भन्ने। तर दोस्रोमा ६ ओटा लंगुरको उल्लेख छ। यस्तो:

"लगुर पाहाडका लंगुर १ (वास्) १४ (कोस्) ६३॥
थाबपावाट थास्यु जांदा २ (वास्) २१ (कोस्) ९७॥
ल्हाचिजुवाट कोस ७ गै ३ (वास्) २२ (कोस्) १०६॥
फिजोलिवाट कोस ३ गै ४ (वास्) २३ (कोस्) ११४॥
न्हलवाट नागार्चिकु जादा ५ (वास्) ३२ (कोस्) १७२॥
पेनु कुं वाट कोस् १ गै ६ (वास्) ३३ (कोस्) १७८॥"

यसबाट के देखियो भने नेपाल (काठमाडौं) बाट कुत्तीको बाटो गरी ल्हासा १७८१/२ कोस् र ३३ वास पर छ, र त्यस बाटामा ६ ओटा लगुर (भञ्ज्याङ) पर्छन्। ऐलेको भूगोलले के भन्छ ? अर्थात् कांदारीबाट मोटर बाटो गरी जांदा यी हिमशृङ्खला पर्छन् पर्दैनन् त्यो खोजिपस्नु चाखलाग्दो नै होला। अब अलिकति विषय बदलूं।

पहिले धेरैचोटि भनिसकियो यो कापीका तथ्याङ्कहरू भोट (तिब्बत) माथि चढाई गर्ने बेला, फौजका लागि चाहिने सूचना जम्मा पार्ने उद्देश्यले जम्मा पारिएका हुन्। त्यस्तो चढाई गर्दा या धावामा जांदा सुरक्षापङ्क्तिको महत्त्वपूर्ण कुरा कुरा भनेको रसदपानी अर्थात् खाद्यसामग्री नै हो। त्यसको पनि लेखाजोखा गरेको फेला पर्छ यसमा। पृ. ८३ त्यस हिसाबले महत्त्वपूर्ण मान्नुपर्छ। शीर्षक दिइएको छ- "सिकार्जु देपी ल्हासा सम्ममा रसद पाइन्या ठाउंमा रसद र दरको अन्दाज"। त्यसमा वास, कोस र सत्तु (भुटेको पीठो) को दर संगै दिइएको छ यसरी:

असामि	वास्	कोस्	सत्तुको दर
सिकार्जुका रसदले ५/६ सै जनालाई वर्षदिनसम्म पुग्छ. रिपारिका रसदले भन्या १/१ हजार जवान्लाई वर्षदिनसम्म लाई पुग्ला	१८	८५॥	-३।,-३॥
ल्हचिजुका रसदले १ हजार जवानलाई वर्षदिनसम्मलाई पुग्ला. रिपारिका समेतले गरि भन्या १०/१२ हजार जवान्लाई वर्षदिनसम्मलाई पुग्ला	२३	११४॥	५।,५।
फिजोत्सिका रसदले १/२ सै जनालाई वर्षदिनलाई पुग्ला. वरपरका समेतले भन्या ५/६ सै लाई वर्षदिनसम्मलाई पुग्ला	२४	११८॥	-।३।, -।३॥
डिगर्चाको रसदले १५/२० सै			

जवानलाई वर्षदिनलाई पुग्ला.
वरिपरिका समेतले भन्या ८/१०
हजारलाई वर्षदिनसम्मलाई पुग्ला २८ १४१॥ -।४।४।,५।
पेनाफ्लेङका रसदले ४/५ हजार
जनालाई वर्षदिनसम्मलाई पुग्ला २८ १५०॥-।३ -।४; -।४
ग्या चिल्लेङका रसदले ३/४ हजार
जनालाई वर्षदिनसम्मलाई पुग्ला.
वरिपरिका समेतले भन्या ६/७
हजारलाई वर्षदिनसम्मलाई पुग्ला ३० १५७॥ -।५।, -।५।
कामाफासिका रसदले १/१ ॥
हजारलाई वर्षदिनसम्मलाई पुग्ला.
वरिपरिबाट पनि आयो भन्या ४/५
हजारलाई वर्षदिनलाई पुग्ला ३५ १८८॥ -।४, -।४॥
छुस्युकुंकारसदले १/१॥ हजारलाई
वर्षदिनसम्मलाई पुग्ला. वरिपरिबाट
पनि आयो भन्या ४/५ हजारलाई
वर्षदिनलाई पुग्ला ३६ १९३॥ -।४।, -।४॥
ल्हासाको जगेरा रसदले ५/६
हजारलाई वर्षदिनसम्मलाई पुग्ला.
वरिपरि २/३ दिनका रस्तावाट नआई
ल्हासामा रसद छैन ३८ २०६॥ -।४।, -।४॥

यसरी हेर्दा त भोटमा ५०/६० हजार भन्दा बढी मान्छेलाई वर्षदिनलाई सजिलै खान पुग्ने रसदपानीको जोगाड हुनसक्ने रहेनछ त्यसबेला। भन्नाले नेपाली फौजले ल्हासासम्म नै गएर धावा गर्नुपर्‍यो भने बढी सङ्ख्यामा फौज चलाउनु पर्‍यो भने नेपालभित्रैबाट रसदपानी पुर्‍याउनुपर्नेछ भनेर सचेत गराइएको देखिन्छ। लडाईंका लागि यो फौजी चियोचर्चो कति कामलाग्दो भएको हुँदो हो जङ्गबहादुरलाई उसबेला, कल्पना गर्न सकिन्छ।

१६. ढुकुटीसम्मै पुग्ने बाटो

चौथो लेखमा हामीले काठमाण्डू-ल्हासा बाटोको बयान गर्दा केरुङ भई जाने दुई चार वार्सातिरको कुरा गरेका थियौं। तर जङ्गबहादुरको यस कापीमा ल्हासा पुग्ने अर्को बाटोको पनि वेलिविस्तार छ "काठमाडौं देपी कुतिको बाटो गरि ल्हासा जान्या बाटाको तपसील" भनेर। त्यसमा ३८ वासमा ल्हासा पुगिन्छ २०६½ कोस पर। नेटाडबाट ल्हासा पुग्ने दिनको त्यो बाटाको वर्णन एकपटक पढी हेरुं:

"नेटाबाट. कोस छ गै. ल्हासामा पुग्छ. बाटो मैदानै मैदान कोस ३ गै लुलुं गाउ १ छ. घर ३० जसो होला. यस गाउंका बीचमा उत्तर दिसाबाट पोलो १ आयाको छ. येस पोला बाह्रै मैना पूल छ. ग्राहादेपी येही पोलाको किनारै किनार पाहाडको काषै काष काहि मैदान ३ कोस गै. ल्हासा सहर पुग्छ. ल्हासा मैदानैमा छ. सहरका बीचमा देवताका स्थान् लवरान् भन्याको भोट् सर्कारका कारिन्दा कचहरि वस्न्या चौधरा ठूला छन्. यो चौधरा बनायाको १८सै वर्ष भयो भछन्. इनै देवताका स्थान् वरिपरि सहर बजार छन्. घर २॥ हजार होला सहरका ४ कुनामा ४ काजिका ठुलाठुला घर ४ छन् सहरको दक्षिण तरफ पोलाका किनारमा अम्बा २ बस्न्या दर्बार २ छन् सिपाहि गैद्द १ हजार जवान् होला येसै सहरका दक्षिणतर्फ फाकुं भन्याको पर्जाचि रहन्छ. सहरका उत्तरतिर टर्पाचि भन्याको छाउनि १ छ चिनियां भोट्या गरि सिपाहि २॥ हजार होला.

महरका पश्चिमतर्फ सिंभुभन्दा ४ षंडको १ षंड ठुलो पहाड १ छ. तेस पाहाडमा लामा वस्न्या पोताला किल्ला छ. तेसै किल्लाका वरिपरि गरि अनाज पनि छ. किल्लाभित्र ७ लामाका मसान् छन्. भर भोट जिल्लाका ढुकुटि पनि येहि रहेछ. येस किल्लादेषी पश्चिम उत्तरर्पाट्टि पानिको ठुलो पाडि १ गयाको छ. चौडा कोस् ३ लमाइ कोस छ होला. यस षाडिको किनारैका पाहाडको काषमा. २ गुवा ठुलाठुला छन्. १ को नाउं सिरा १ को नाउं ढेपुं भंछन्. इ गुवामा वस्याका लामा १४ हजार होला. रसद पाइंछ.--- २०६ ॥"

कर्रिब डेढ भय वर्षअघि ल्हासा कस्तो थियो, त्यहाँ कसरी पुगिन्थ्यो र त्यहाँभित्र के-कस्तो स्थिति थियो भन्ने यति लम्बा चौडा बयान गरेको पढेपछि आजको अत्याधुनिक ल्हासा सहरसंग दांजी हेर्ने लोभ जमलाई पनि लाग्छ। तर हामी त्यतापट्टि नगएर अर्कैपट्टि लाग्छौं।

वास्तवमा माथिको बयान जङ्गबहादुरको भोटमाथि चढाइ गर्ने सिलसिलामा, फौज चलाउनलाई गरिएको 'रेकी' या अध्ययन हो भन्न गाह्रो छैन। यसै कापीमा अर्को किसिमको वर्णन पनि छ बाटाको। तर त्यो चाहिं 'रेकी' या अध्ययन नभई एक जनाले 'डायरी' मा लेखेको यात्रा-वर्णन हो। त्यो पनि चाखलाग्दो छ, कुन अर्थमा भने त्यो यात्रा-वर्णन ल्हासासम्मको मात्र होइन, सुदूर चीनको राजधानी पेंचिनसम्मको छ। तर त्यो बयान काठमाडौंदेखि नभई नेपाल सरहद तातापानीदेखिको मात्र हो- जम्मा १७२ वासको उल्लेख छ। भन्नाले काठमाडौंदेखि नै गन्ती गर्दा जम्माजम्मी १८१ जति वास पर्दो रहेछ उसबेला नेपालको राजधानीबाट चीनको राजधानी पुग्न। अर्थात् लगातार, एकदिन पनि नरोकिई हिंडिराख्यो भने पूरै ६ महिना लाग्ने यात्रा। ऐले हवाई जहाजले ६ घण्टामा पुऱ्याइदिने आकाशमार्ग खुलिसकेको अवस्थामा त्यो ६महिने यात्रा पुराणको कथा जस्तो लाग्दैन त ?

पुराणको कुरा छाडेर त्यसै कापीमा फर्कियौं भने, यो यात्राको रोजनाम्चा (डायरी) को हुलिया लिइराख्नु राम्रो होला। यस कापीको पृष्ठ १८ देखि ७३ सम्म तानिएको यो बाटाको बयानमा

यसको शीर्षकमा यस्तो लेखिएको छ-

"तातापानीदेखी पंचीनसम्मका बाटाको विस्तार. वमोजिम् १९०८ सालमा सर्दार सम्सेरजंग थापा चीन् जादा. लेखील्याएका कागज - --"

र यसमा लक्ष्य गरिने कुरो के भने अघिल्लो वर्णनमा नेटाडबाट ल्हासा पुग्ने बाटो र ल्हासाको वयान गर्दाको जस्तो विस्तृत विवरण यसमा छैन। छोटकरीमा यस्तो लेखिएको छ यहाँ-

"नेटाबाट ल्हासा जानलाई असल मैदान बाटोमा छोटिकदममा घोडा लैजादा. ८ घडीमा वास पुग्यो. ल्हासा पुसीको तीरमा. भीर १ हिडि ठिसांछु भन्याको ठुलो पोलाको पूल तरि २ घडिमा ल्हासा सहर पुग्यो वास २८ --"

रमाइलो कुरा के भने सम्सेरजङ थापाको यात्रा-वर्णनमा ल्हासा बसेको इत्यादि कुनै वर्णन छैन। त्यतावाट ठाडै २८ औं वास पुग्ने कुरा गरेका छन् सम्सेर जङ्गले यसरी:

"ल्हासाबाट धेसी गुवा जानलाई छोटिकदममा लैजादा घडि ७ मा वास पुग्यो. बाटो असल मैदान छ. ल्हासादेखी २ घडिमा ल्हासा पुसीमा डुगा तरी धेसिफुड गढि जानलाई ५ घडि लाग्यो. बीचबीचमा गाउं कमोत् पनि छ गाउं ठूलै छ वास २८ ---"

यही हिसाबले अघि बढ्दै जान्छन् शम्शेरजङ्ग। बीचबीचमा यहांदेखि फलानो जिल्ला सकियो फलानो जिल्ला लाग्यो पनि भन्छन्। तर कहाँनिर भोट (तिब्बत) को सिमाना काटेर चीन प्रवेश हुन्छ त्यो खुलाइएको छैन। हुन त ८० औं वास काटेपछि "ब्रहादेखी चिनिजाको गाउं" भनेको छ तापनि त्यहींवाट चीनको सिमाना लाग्यो भन्ने अर्थ निस्कैदैन। अनि ८७ औं वासपछि 'ब्राहादेखि सहरै सहर' भनेको पनि बुझिदैन। त्यो भनेको धेरै घनाबस्ती छ भनेको हो कि भन्नुपर्ने हुन्छ। तत्र त्यहां यस्ता यस्ता नामहरू छन्- खुंचिस्याङ, स्याङली, ठिन्नपु, निछुटौ, त्साताइ इत्यादि। त्यो फर्कोलाग्दो

बाटोलाई छेकारो काटी अब हामी एकैपटक १७१ औं वास बस्न पेचिन सहर पुगौं। यसरी–

"त्यास्या स्यान्वाट पैचिनका किल्लाका ढोकासम्म जांदा १२ घडि लाग्यो वास्दैपी मैदान बाटो ठाउंठाउं पुल नाउ लागन्या षोलामा ठुलो पुल १ छ. पानि जम्याको पाईमा. पुल १ छ. कुलामा ढुंगाको सानु साघु २ तरि गै ठूलो गाउं बजार बेस भयाको छ. ताहांसम्म घडी ५ छ ताहादेषी कहिकहि कमोत् रहेछ. उपर बलौटो कहि ढुग्यान् पत्याको बाटो घडि ३ छ. ताहां नाउं लागन्या षोला १ रहेछ. तेसमा ढुगाका ठूलो पुल बारिवाट जति आउन्या बेपारिहरूसंग भारिका वगिको दस्तुर लिन्या मालिक अम्वा १ छ. त्यो षोला पारि दोहरि ढोका भयाको इट्को किल्ला भयाको सहर छ. घर पातलो माफिकै रहेछ. तेस्मा जमा घर ३००० छ. तेस्मा ताल्वे १. चुत्री २ सिपाहि ३२ छन्. त्यो पुलदेषि घडी ३ को बाटो तेस्तै बलौटो पत्याको ढुग्यान् हिडि ताहादेषी ढुंगा छाप्याको बाटोदेषी ढोकासम्म २ ४ घर भयाको कमोत् ढोकैसम्म. जोरियाको छ. वास्---- १७१"

यसरी सवत् १८०८-१० सालको पेचिन सहर पुगेर हामी पनि आजलाई वास बसौं। डेढ सय वर्षपछिको बेइजिडसंग त्यसलाई दांजी हेर्ने हामीलाई चांजो मिलेन !

१७. जङ्गबहादुरको जङ्गी ज्ञान

जङ्गबहादुर युद्धकौशलमा निपुण थिए। तर उनले यस्तो ज्ञान कहांबाट कसरी पाए थाहा छैन। उनी जर्नेल त भए, सिपाहीदेखि नै माथि उठेर। लडाइंमा जांदा, युद्ध मैदानमा पुग्दा वस्ताका रूलनियम यस कापीमा सूक्ष्म रूपमा लेखिएका छन्: (नं. ५) माथि 'गोली चलाई मारिदिनु' भन्ने प्रकरण। त्यतिसम्म त्यो कौशल उनमा हुनु अनौठो कुरा होइन, तर तोप र बारूदको नापतौलसम्मको मिहीन कुरा पनि उनी जान्दथे भन्ने ठान्न सकिन्न। यस बेलाइती कापीमा त्यस्ता विषयको पनि विस्तृत निर्देशन पढ्न पाइन्छ। 'आर्टिलरी' अर्थात् तोप बन्दुकको पाठ्यपुस्तकमा लेखिने कुरा समेत यस कापीमा छन्। लडाइमा जान अफिसरहरूको लागि तयार पारिएका जस्ता यी कुरा यस कापीमा किन आउनु पऱ्यो होला जस्तो लाग्छ। र जङ्गबहादुर आफैं पनि यस्ता कुरा जानिराख्न चाहन्थे भन्ने बुझनुपर्छ यी दस्तावेजहरूबाट। यस कापीमा पृ. १७५ देखि १८० सम्म यस्तै तोपगोला र बारूद बारेका निर्देशनहरू छन्, यस्ता यस्ता:

"तोप हान्या तजवीज–

उहि समाला उहि बारूद. बारूदमा कमवेस पर्न गयो भन्यां. कम बारूदको प्युज (फ्यूज) पर पुग्छ. तेजि बारूदको प्युज वरै फुट्छ"

त्यसलाई अर्थ्याउन भनेजस्तो गरी लेखिएको छ-

"टाढा पठाउनालाई बारूदको तजवीज-

जौन ठाउमा निसाना छ उसै ठाउमा पार्नु पऱ्यो भन्या, कति गोला बारुदले उस निसानामा पुग्यो, जत्र कौन डिगरिमा मिल्यो, जव बारुदको तजवीज र जंत्रको तजवीज मिल्यो, तव उहि डिगरिमा पारि वगेवर हान्नु---"

त्यति मात्र होइन कुन किसिमको तोपलाई कति बारुद चाहिन्छ भन्ने पनि नोरिज कसिएको छ यहाँ। यसरी–

"तोप वमलाई पल्ला हादा वारुद हालन्या तजवीज–
मोटा छ पनि (अर्थात् ६-पाउण्डर) लाई पल्ला हादा बारुद गोला १२० सम्म राषनु–१
पातला छ पनिलाई पल्ला हादा बारुद तोला ११० सम्म राषनु–१
अरु तोपवमलाई यहि हिसाव सग राषनु–१
नजिक हादा खेर, हिसाप अनुसार घटाउनु–१
माना वमलाई पल्ला हादा वारुद गोला ४५ सम्म राषनु–१
वारुद वढन गयादेषि, उहि डिगरिमा पनि वम गोला टाढा जांछ
वारुद घटन गया उहि डिगरिमा पनि वम गोला वरै आउछ–१"

तोपमा हाल्ने वारुदको मात्र हिसाव गरेर हुँदैन भन्छन् जङ्गबहादुर। भन्छन्, गोलाको वजन पनि ठीक हुनुपर्छ–

"कोहि वेलामा, तौलमा भारि गोला, कोहि वेलामा तौलमा हलुका गोला पर्न गयो भन्या सिरिस्ता (अर्थात् निशाना) मा मिल्दैन तस कारण सवै गोलाको तौल वराबर गर्नु–१"

प्रज्ञा-प्रतिष्ठानको बृहत् शब्दकोशले 'सुम्बा' को अर्थ दिँदा 'मोटो लट्टी जस्तो तमौटेको ज्यावल' भनेर मात्र भनेको छ। हाम्रा तोपखानामा पनि सुम्बा प्रयोग हुन्थ्यो भन्ने त्यहाँ सकेत पाइदैन। नर जङ्गबहादुरको यस तोप प्रकरणमा सुम्बाले लामै चर्चा पाएको छ। तलका उद्धरणले त्यो स्पष्ट पार्ला–

"तोप भर्दापेर, जौन हिसावले वारुद गोला डास् हालि सुवा ठोक्याको छ, उहि हिसापसग वरोवर गरि गोलदाजहरूले सुवा ठोक्नु, येक हिसापसग नठोक्या, ज्यादा ठोकियो भन्या, गोला उडदछ, कम ठोकियो भन्या गोला लत्रन्छ–१

तोप भर्दापरि. सुबावालाले भित्रको आगो निभन्या गरि वरोवर मुख फिराइ दिनु---?"

प्युज अर्थात् 'फ्यूज' का वारेमा पनि वृहत् शब्दकोशले त्यस्तै गरेको छ। कोशले फ्यूजलाई विजुलीवत्ती मात्र जोडेर लेखेको छ। तोप वन्दुकमा पनि फ्यूजको प्रयोग हुन्थ्यो भन्ने वृहत् शब्दकोशल हेर्ने राखेको छैन। जङ्गवहादुरको कापीले भन्छ–

"पोका गोलामा प्युज ठोक्दा. पुकुलो पनि नहवस्. साह्रो ठोक्दा गोला पनि चर्कन नजावस्. पुकुलो ठोक्दा तोपको आवाजले प्युज पनि न ऊरोस् प्युज ठोक्याको मुषमा तोपको वारुद हाप्को वास्दन आगो लाग्दा गोलाभित्रको वारुदलाई आगो लागन. नजावस्---?

प्युज ठोक्याको ठाउंमा. मयन् वेस गरि लाउनु. त्यो मयन् फुलोसि लागन गयो भन्या आगो लाग्दैन---?"

यही सवै देख्दा भन्न मन लागेको हो महाराज जङ्गवहादुरलाई त स्वयम् यति ज्ञान कसो गरी हुंदो हो र! अवश्यै पनि तोपखानाको जान्नेहरूले तयार पारेका होलान् यत्तिका कुरा। अनि महाराजले चाहिं आफू पनि केही ज्ञान राखूं भनी यसमा मार्न लगाए होलान्।

तर, यही तोप गोला र वारुदको प्रकरणमा तलतिर आएको लडाइंमा गएका फौजका अफिसरहरूलाई दिएको निर्देशन भने जङ्गवहादुरको आफ्नो तर्जुमा हो कि भन्ने लाग्छ। त्यसमा यस्ता यस्ता अनी-उपदेश आदेशहरू छन्–

"अफिसर फौजले गर्न्या काम–

प्युज ठोक्नाको फुलो वनाउनाको यस वारुदको वजनले गोला ज्याहासम्म पछ्र्यो भनि गोलदाज अफिसरले

अंदाज गरिरापनु–?

गोला सोझो लाउनु. गोलंदाज अफीसरको कमरनको पुंपि–?

पजाना सह्यार संभार गर्नु. नारातोलको संग्रह गर्नु. जगरा राषनु.

गोलदास अफीसरको जांगर निमकको सांठो–१

पनडा नपान्या. पजाना प्रसस्त बनाई सह्यार गरि संग्रह गर्नु आफ्नू ज्यानको फौजका ज्यानको रक्षा गरि. आफ्नू नेकनामि र रोल बढाउनु–१

फुट्न्या गोला हातले हांदा दुस्मन बस्याका ठाउंमा पुग्न्या गरि. फिउज् काटि हानु. आफ्ना लसकर छ भन्या. १०० गज उच्चोमा फोर्नु हुछ. १०० गज नीचामा न फोर्नु. १०० गज नीचामा फोऱ्या आफ्नूतिर आउंछ. दुस्मनले पनि. यस्तै रितसित फुट्न्या गोला हान्यो भन्या लेडवन् (अर्थात् ले डाउन्) बजाई आफ्नू लस्कर सुताउनु र आफ्नू लस्करलाई लाग्दैन–१"

अन्त्यमा जङ्गबहादुरले भोट हान्न जाने आफ्ना फौजका कमाण्डर, अफिसरहरूलाई दिएको निर्देशनको आखिरी दफा पढेर बिदा लिऊं। त्यस दफाबाट समेत यो निर्देशन कति गहिरो छ र कति सूक्ष्म दृष्टिबाट यो दिइएको हो भन्ने छर्लङ्ग हुनेछ। लेखेको छ-

"उचा जगामा तोप हानु पऱ्यो भन्या. लकरपेचसम्म मात्र उठाउनु. नाहा देपी उठाउनु पऱ्यो भन्या. कम्पेंड गान्तिर घाडल पनि तोपको मुहुडा उचा गरि फैर गर्नु---१

निचा जगामा तोप हानु पऱ्यो भन्या अगाडि पैयानेरा पानिढलो गरि पनु र नसैमा पैयाले टेकाई हानु. पछाडि कम्पेड गान्तिर चेपटो चपटा ढुगा हाल्नु. ढुगा नपाया चपरि माटोले उच्चा गरि हानु. पानि ढलो गरि अगाडि पदा र कम्पेडगान्तिर चेपटो ढुंगा चपरि माटो हाल्दा पैरि. तोप् नउल्टन्या र. पैया कम्पेंडगान्मा धक्का नलाग्न्या गरिहान्नु–१"

रुर्को लाग्दो गरी तोप बन्दुक र बारुदको चर्चालाई ऐले यही टुग्याऊं।

१८. बहादुरीको वर्गीकरण

भनिसकिएको छ जङ्गबहादुरको यस बेलाइती कापीमा लडाईंकै कुरा धेरै छन्। त्यसमा पनि भोटमा लड्न जानुअघि लेखिएका, जम्मा पारिएका र तर्जुमा गरिएका त्यसै धावासम्बन्धी कुरा बेसी छन्। हुन त नेपालभित्रका विभिन्न लामा दुरीका बाटाघाटको पनि विवरण नभएका होइनन्। त्यसबाहेक चीनको इतिहास र बादशाहका नाम नामेसी समेत समेटिएका छन् त्यस कापीमा। हामीले तिनको छोटोमोटो चर्चा गरिसकेका छौं। तर पनि उत्तर भोटपट्टिका र लडाईंकै कुरा धेरै छन्, यसमा भन्न खोजिएको हो। भनूं भने जङ्गी ऐन, फौजी नियमकानुनको गहकिलै दस्तावेज हो त्यो कापी।

लडाइंमा जांदा कुन साइतमा कलातिर को को गएका थिए भनेर हामीले हेरिसक्यौं। भोटको सिमाना पुगेपछि लडाईंको थलोमा डेरा-डण्डा कसरी मिलाउने, पालो कसरी बस्ने भन्ने पनि आदेश-निर्देशको पनि हामीले चर्चा गरिसक्यौं। त्यसै विषयको एउटा अर्को चाखलाग्दो प्रसङ्गको कुरा गरूं आज।

लडाइंमा होमिने व्यक्ति, सिपाही होस् कि अफिसर, ज्यान फालेर लड्छन्, मरे पनि शिरपाउ पाइन्छ भनी। बेलाइती सेनाको भिक्टोरिया क्रस, भारतका अशोकचक्र, परमवीर चक्र इत्यादि नम्माहरू नी देशले दिने यस्तै 'शिरपाउ' हुन्। पृथ्वीनारायण शाहले नम्मा दिने नगरे पनि लडाइंमा मर्ने सिपाहीहरूका सन्तानलाई सरकारले हेर्छु भन्ने आश्वासन दिएका थिए। जङ्गबहादुरले भने

त्यस्ता कुराको थिति नै बाँधिदिएका थिए भन्ने कुरा यस कापीबाट छलङ्ग हुन्छ। यसमा अर्को सम्झनुपर्ने कुरा के भने, १८९४ सालमा लखनौंमा अङ्ग्रेजहरूको मद्दतका लागि गएको नेपाली फौजले नवाबका फौजसंग लड्दा तरवारको चोट परी पेट काटिँदा र आन्द्रा निस्कँदा पनि लड्न नछाडी दुश्मनको तोप कब्जा गर्ने गम्भीरजङ् रायमाझीलाई जङ्गबहादुरले 'बहादुर कर्णेल' भन्ने मान दिई चाँदीको तम्मा नै बनाई लगाईदिएका थिए।

अब माथि भनेको, भोटको लडाईमा जाने फौजलाई "तिमीहरूले बहादुरीसंग लड्यौ भने शिरपाउ पाउँछौ" भनी थिति नै बाँधिदिएका रहेछन्, जङ्गबहादुरले। त्यसरी थिति बाँध्दा बहादुरीको श्रेणी समेत विभाजन गरिदिएको देखिन्छ। कापीको पृ. १७४ मा त्यस्ता दुई प्रकारका थिति बाँधिएका देखिन्छन्- एउटा अफिसरहरूका लागि र अर्को सिपाहीहरूका लागि। अफिसरहरूका लागि यस्तो लेखिएको छ:-

"कमाडियर अफिसरको मिहिनेत---
लडाँमा कमाडियेर अफिसरले. किल्लामा आडमा जसले फौज हलाउन सक्यो ऊ कमाडियेर अफिसरको
मिहिनेत ठुलो---१
आफ्नु फौज बचाइ. दुश्मन्को धेर मार्न्यिको. दोस्रो मिहिनेत्---२
आफूले टेक्याको जमिन आड किल्ला थामि लडाउन्या. तेस्रो मिहिनेत्---३
आफ्ना पल्टन् फौज अघि सारी दुश्मनसँग बराबर लडि तरवार गर्नु चौथो मिहिनेत्---४
आफ्ना पल्टन् फौज्लाई लैजादा आफुलाई घा लाग्याको पाँचौ मिहिनेत्---५
आफ्ना पल्ट्न फौजसंग रहि लड्दा. घा लाग्याको छैटौ मिहिनेत्---६"

यस प्रकार लडाई खेल्ने अफिसरहरूको बहादुरीको स्तर पैलोदेखि छैठौंसम्म खुलाइदिएका छन् जङ्गबहादुरले। दुश्मनको कुनै किल्ला

वा गढ कब्जा गर्न सक्ने अफिसरले नै पहिलो दर्जाको मानसम्मान या पुरस्कार पाउने स्पष्ट नियम बाँधिएको छ।

यो त अफिसरहरूको कुरा भयो। अब सिपाहीहरूको बहादुरीको जांच गर्ने तरिका हेरौं। लेखेको छ–

"सिपाहीको मिहिनेत्–

अफिसरको हुकुम बमोजिममा पैल्हे हमला गरि पैल्हे किल्ला भित्र पसन्याको मिहिनेत् पैल्हो लवर–१
आफ्ना सैनसग नर्फुटि बराबर तरवार गरी
लड्न्याको मिहिनेत् दोस्रो लवर–२
हमला गर्न जाइलाग्दा घा लागन्याको मिहिनेत् तेस्रो लवर–३
अडिएर लड्दापर घा लाग्याको मिहिनेत् चौथो लवर–४
टेक्याको जमीन, अफिसरको बेहुकुम नछोडि
लड्न्याको मिहिनेत् पाचौ लवर–५"

यो सबै थिति लडाईमा, धावामा जानुभन्दा पहिले नै बनेको हो। यो कापी पनि पहिले नै लेखिएकाले माथि बयान गरेजस्तो 'मिहिनेत्' या बहादुरीको 'शिरपाउ' कसैले पायो पाएन त्यो भन्न सक्ने स्थिति हाम्रो छैन। तर रूल नियम बनिसकेकाले र जितबाजी पनि हासिल भएकाले कसैले न कसैले त यस्तो बहादुरी देखाएकोमा बकस पनि पाएकै थियो होला भन्ने अनुमान गर्नुपर्छ।

यो छोटो प्रकरणमा हामीले एउटा महत्त्वपूर्ण कुरा देख्यौं। लडाईमा बहादुरी देखाउनेलाई पुरस्कृत गर्ने परिपाटी जङ्गबहादुरले बसालिदिएका रहेछन् उसैबेला। पृथ्वीनारायण या बहादुर शाहको समयभन्दा अघि बढिसकेको रहेछ सैनिक अनुशासनको थिति।

१८. उपहारको हिसाबकिताब

वडा भव्य एउटा शीर्षक दिइएको छ जङ्गबहादुरको यो बेलाइती कापीको पृ. २१२ मा "अघि भोट हान्दा आम्दानी आयाको स्याहा पाया वर्मोजिम्–" भन्ने। कौतुहल जागछ रणबहादुर शाहका पालामा तिब्बतसंग लडाइं पर्दा नेपाल सरकारलाई के कस्तो आम्दानी भएछ भनेर हेर्ने। तर खास व्यहोरा पढेपछि भने हिस्स पारिन्छ। त्यहां त दुई ठाउंको घरधुरीको होला, 'सलामी' मात्रै फेला पर्छ। एक ठाउंमा '१८४५ साल् भाद्र सुदि ७ रोज.' भनेर त्यसका मुनि लेखिएको छ–

"नौ सै केरुका प्रजाको सलामि. मार्फत् काजि जगजीत पाण्डे– २४५१॥" अर्थात् केरुङका नौ सय 'घर' को तिब्बती रैती ('प्रजा') ले बुझाएको 'सलामी' अर्थात् घरधुरी कर। त्यो 'सलामी' पनि संपियामा २४५१ भने तापनि सबै नगद आएको होइन धेरैजसो वस्तु या जिन्सीमा असुल गरिएको रहेछ। त्यसको लगत यस्तो छ–

"चांदिनोला–१२२१
घाडाघाडी १० के–२२४॥
बोएदारपाल १ के–५
चियार्चाक (अर्थात् चवकी) १ के–
मोरु–१००१
कुचिनथान् १ के–"

न्यो वि स १८४५ मा केरुङबाट आएको भयो। अब १८४६ सालमा ल्हासाबाट प्राप्त भएको लगत हेरुं। लेखिएको छ–

"माघ सुदि ७ रोज ल्हासा साप्याका वकीलले, दर्शन् भेट् चढ्याका को (चढाएको)" भनेर आएको उपहारको फेहरिस्त यस्तो दिइएका छ–

"ध्वज–३ के चादितोला–४८२
वैजानकुचिन्थान् २ के पगाम् २१ के–
सबुजकुचिन्थान्–१ के पगाम् १२१ के–
जर्दकुचिन्थान्–१ पगाम् ११ के–
अमुबाकुचिन्थान्–१ के पगाम् ११ के–
ये सुदि १४ रोज कुतिबाट आउन्या वकीलले चढ्यायाको साल जोडा १ के–"

यसरी ल्हासा र कुतिका वकीलहरूले 'उपहार' चढाएका मालमा चादिको 'ध्वजे' भनेको सील हुनुपर्छ। कुचिन भनेको त चिनियाँ रेशमी जरिवाल किनखाब हो। र त्यसको विभिन्न प्रकार वैजनी, सबुज (हरियो) भनेको चाहिं तिनका रङहरू हुन् भनेर बुझ्न गाह्रो हुन्न। त्यहां भनिएको 'खगाम' चाहिं बुझ्न गाह्रो हुन्छ। तर त्यो भनेको लम्बाइ चौडाइ एकनास भएका चौकोर टुका हो। यो शब्द अचेल चलनचल्तीमा छैन, तर प्रज्ञाको कोशमा पाइन्छ। त्यहां 'थान् १ के पैगाम १२' इत्यादि भनेकोले एक थानमा त्यसमा चारपाटे टुका १२ ओटा छन् भनेर बुझ्नुपर्छ।

यस्तै गरी १८४७ सालमा आएको भनी यहां यस्तो लगत पनि दिइएको छ– "चैत्र सुदि १५ रोज भोटबाट पटक पटक गरि पत्र चिन्ह आयाको सुन तोला १५१ ५ · ४ तस्को असफी १५१॥ दाम् दर १५॥ ताके– २३४८॥

ये रोज डिगर्चाबाट आयाको पत्र चिन्ह चादि तोला २०८६॥

टक्सारको किफायेत् चादितोला ११६॥ जमा तोला २२०३ ताके ह – २२०३"

यसमा प्रयोग भएको 'पत्रचिन्ह' भनेको ऐलेको भाकामा 'छापावाल' भनेको हो भन्ने अर्थ लगाउनुपर्ने हुन्छ। किनभने सुनका बारेमा अर्को असफी छुट्टै देखाएको र चाँदीका बारेमा 'टक्सारको किफायत' भनिएकै छ। त्यो भनेको कम गुणस्तरको भन्ने अर्थ हुनुपर्छ।

यसरी दिइएको लगतमा, त्यसपछि आउने १८४८ सालमा (भोट युद्ध समाप्त भइसकेपछि) चिनियाँ मन्त्री टुङ ध्वाङले नेपालका राजालाई उपहार पठाएको लगत बढी चाखलाग्दो छ। अरु चाखलाग्ने कुरा के भने टुङ ध्वाङले राजा (रणबहादुर शाह) लाई मात्रै होइन, उनका काका, त्यसबेलाका नायब 'माहिला साहेब' अर्थात् बहादुर शाहलाई समेत सौगात पठाएका छन्। र, दुवै जनालाई पठाएको माल समान समान प्रकारका, सँख्यै मात्र कमबेसी भएको देखिन्छ। त्यो पूरै व्यहोरा पढ्नु उचित हुन्छ। लेखिएको छ–

"१८४८ साल् मार्ग वदि १४ रोज.

मार्ग वदि १४ रोज. टुं ध्वां चिनिजाबाट सौगात आयाको मार्फत कपर्दार भोटु पाडे नरसिं टक्सारि–

श्री ५ महाराजाका हजुर
विर्जुलिवालसुर्सानिरंगाका वषु–१
चिनिजावुलवुलचस्मा–२
लालपानिकुचिन्थान्–२
मोहरफुलवालाकुचिन्थान्-२
सुर्माइरंगगहकुचिन्सानुथान्–२
जायफरानगहकुचिन्थान्–२
टम्मकपलडागोटा–६
वैजनिस्याहापतिकुचिन्थान्–२
लालऋाडवालकुचिन्थान्–२
नुमिरंगगहकुचिन्थान्सानु–३
वैजनिरंगकोकोठेदारंगहथान्–१
निङस्याङथान्–४

श्री माहिला साहवका हजुर
विजुलिवालसुर्मानरगका वपु–१
गुलाविपानिकुचिन्थान्–१
सुमांडपानिकुचिन्थान्–१
वैजनिपानिकुचिन्थान्–१
जायफरान्गहकुचिन्थान्–१
तुसिरंगगहकुचिन्थान्–१
टम्मकपलडागोटा–४
पंस्ताइपानिकुचिन्थान्–१
सपेतपानिकुचिन्थान्–१
लालऊडवालकुचिन्थान्–२
वैजनिगहकुचिन्सानुथान्–१
तीड्स्याइथान्–४"

यसरी महाराजाधिराजकै सरह सौगात पाउने 'श्री माहिला साहेब' निकै शक्तिशाली व्यक्ति रहेछन् भन्ने हामीले बुझनुपर्छ, नत्र राजाका काका भएका नातालै मात्रै उनले यत्तिका किमती कपडा कुचिन (किनखाब)हरू पाउने थिएनन्। हुन पनि रणबहादुर शाहले आफू समर्थ भएपछि ईर्ष्यावश शक्तिच्युत गरी बन्दी नवनाउञ्जेल, पृथ्वीनारायण शाहको विंडो थाम्ने बहादुर भनी उनको ख्याति फैलिएकै हो। त्यसैको सबुत प्रमाण हो उनले प्राप्त गरेका यी चिनियाँ सौगात उपहारहरू।

अब यस लगतमा परेको अन्तिम प्रविष्टि १८४८ सालको भोटबाट आएको आम्दानी हेरेर यो प्रकरण टुग्याऊं। लेखेको छ–

"मार्ग सुदि ३ रोज. कुतिका ४८ सालका किस्ता बाकी मध्ये आयाको मार्फत् सिरि पाडे जमधर पथ सिव–१०३८॥"

२०. "कौनै कुराको टंटा लागन्या छैन"

नेपालको सरकारले वि.सं. १९११ साल चैतमा भोट (तिब्बत) तिरका रैयतका नाममा १५ वुंदे एउटा लालमोहर जारी गरेको रहेछ। आफूले भोटमाथि चढाइ गर्नुभन्दा पहिले नै उताका रैयत आफूपट्टि मिलुन् र लडाइं धेरै गर्नु नपरोस्, छिट्टै सर होस् भन्ने यसको मनसाय देखिन्छ। तत्र आफूले धावा गर्नुअघि नै त्यताका जनतालाई आफ्ने रैतीजस्तो गरी रितिथिति बांधनाको औचित्य देखिंदैन। यो लालमोहर केरुङ, झोंगा, खासा र कुतीका 'ढेवा' प्रशासकहरूलाई सम्बोधन गरेर जारी गरिएको भनिएको छ। यसरी–

"केरु झोंगा, पासा, कुतिका ढेवा कुमन्को नाउमा भयाका थितिका लालमोहरको नकल–"

नकल या प्रतिलिपि मात्र भएकाले सार्दा यो बेलाइती कापीमा 'प्रशस्ति सौं' भनी सोझै शुरु गरिएको छ। यस प्रकार:

"आगे केरु भर अम्वलका ढेवा कुमन् रेयत् प्रजा गैढ के निमित्तहरूलाई भोटवाट आजसम्म तिरो भरोमा र. झोरा वेठवेगार गैढको साट्टै टंटा लायाका रहेछन्. वर्मोजीम् तपसीलका थिति वन्देज गरिवक्स्या. सुभिस्ता सग थितिमा रहन पाउनन् भन्या विस्तार श्री महाजकुमार कुमारान्मज श्री प्राइमिनिष्टर यात कम्यांडर इन चीफ जनरल जङ्गवहादुर कुवर राणाजीले हाम्रा हजुरमा जाहेर गर्दा. सो वर्माजिम थिति वन्देज वाधिवक्स्यौं. यो थिति वन्देजमा जो रहवैन.

तसलाई जात अनसारको भारि सजाय होला–"

भन्नाले भोटवाट, अर्थात् ल्हासा सरकारले धेरै दुःख दिएको, रुन्छ टण्टा लगाएकाले त्यसको निराकरण गर्न हामी आएका छौं भन्ने आसयले, लडाईभन्दा पहिले नै यो लालमोहर जारी गरेको देखिएको छ। हामीहरू, अर्थात् गोर्खा सरकारले तिमीहरूलाई यतियति कुराको सुविस्ता दिई शान्ति सुव्यवस्था कायम गरिदिनेछ भन्ने अग्रिम प्रत्याभूति दिन खोजेको प्रतीत हुन्छ यो पद्दा। नभन्दै कति कुराको आश्वासन दिइएको छ भन्ने केही मात्र हेर्दा पनि थाहा हुन्छ। पहिलो दफामै मालपोत कर आधा घटाइएको छ–

"भोटलाई आजसम्म दियाको सिर्तोमा आधि माफ गरिवक्स्यौं आधि ढेवा मार्फत् हाम्रो दर्वारमा दाषील गर्नु–१"

त्यो मात्र हैन, अरु किसिमको कर पनि मिनाहा गरेको छ–

"मेजमानि दिनुपन्यो भनि. चियाचप्पा पैसा माना उठाउन्या र. स्वास्नीको मेजमानि दिन्या कलम माफ गरिवक्स्यौ. तेस्ता कलम दिनुपर्दैन–२"

यो दफा बडो मार्मिक छ। 'स्वास्नीको मेजमानी' भनेको पाहुनालाई आइमाईको बन्दोवस्त गरिदिनुपर्ने भन्ने हुन्छ। पहिले भोटमा रैतीले सरकारी पाहुनालाई खुवाउनु पियाउनु मात्र होइन राति आईमाईको पनि बन्दोवस्त गरिदिनु पर्थ्यो अरे, हामीहरू आएपछि त्यो प्रथा खारेज हुन्छ भन्ने आश्वासन हो यो गोर्खा सरकारका तर्फबाट। त्यसबाहेक भोटका प्रशासकहरूले नियम वमोजिम जनतावाट लिन खान पाउने दस्तुरहरू पनि तोकिदिएका छन् जङ्गबहादुरले। लालमोहरको १४ औं दफामा लेखिएको छ–

"भोटका पालाको ढेवाले. रैयतसंग दैदस्तुर जो पायाको छ. तेस्मा माफ गरि वक्स्याको कलम् बाहेक. आधि दस्तुर पानु. आधिभन्दा वढ्ता नर्हामल गरि पायाको ठहर्‍यो भन्या विगो फिर्ता गराई विगो वमोजिम ढेवालाई डड होला–१४"

या कर र राजस्वको सहुलियत दिएभन्दा बढी अरू पनि कुराको आश्वासन दिइएको देखिन्छ उताका रैतीलाई। पैले भोटको शासनमा झगडा, कुटपिट र ज्यान मुद्दामा उति कडाइ नहुने हुनाले रैतीलाई दुःख थियो भन्ने बुझी जङ्गबहादुरले त्यस दिशामा बढी ध्यान दिएको स्पष्ट हुन्छ। स्पष्टसंग भनिएको छ, यहां 'ज्यानको बदला ज्यान जाला' । त्यति मात्र पनि होइन। सानातिना झै-झगडामा पनि घाउ चोटपटक लाग्नेमा द्विविधा नहुने गरी यसो यसो गर्ने भन्ने किटान गरिएको छ–

"झगरा गर्दा अगुला भाचन्या लाई पचास मोहर. हातथुट्टा भाचन्यालाई दुई सय मोहर. यौटा आपा फोर्न्यालाई पाच सय मोहर डंड होला. दुइ आपा फोर्न्यालाई जनमभर जेलमा कयद होला–१०"

चोरीको बारेमा पनि थिति बाँधिदिएका छन् जङ्गबहादुरले यस्तो भनेर–

"कसैले कसैको धनमाल चोरि गऱ्यो भन्या. बिगो भराइ बिगो बरोबर डड होला–१२"

अनि थप भनिएको छ–

"अरू पनवात लाग्दा. भोटका पालामा जो डंड लियाको छ. अब उप्रान उसै पत्वात् परिआयो भन्या. भोटका पालामा लियाका डडको १ पंड डंड होला–१३"

तर भोटसंग लडाइं भए पनि, उसको भूमि सर गर्दा पनि चीनसंग सम्बन्ध नबिग्रोस् भन्नेपट्टि जङ्गबहादुर सचेत देखिन्छन्। जस्तो झारा उठाउने अर्थात् रैतीसंग नि:शुल्क लिइने श्रमदान खारेज गर्दा पनि चीन पठाउने सौगातहरू बोक्न लैजादा यो कायमै राखेका छन्। भन्छन्-

"झारा बेठ बेगार. माफ गरिवक्स्यौं. श्री ५ चीन बादसाहलाई पसिना लि जादा. आउदा जो अघि देषी. दी आयाका भरिया दस्तुर अब उप्रान पनि दिनु–३"

त्यो सबैभन्दा पनि चाखलाग्दो, महत्त्वपूर्ण कुरा यस लालमोहरमा भोटका जननालाई के भनिएको छ भने- 'भोटमा हामी लड्न गर्दैछौं, त्यसमा तिमीहरूले हामीलाई निःशर्त सेवा दिनुपर्छ तर यो लडाइं सकिएपछि त्यो क्ये दिनुपर्दैन।' दण्ड र पुरस्कारको खुलस निर्देशन भएको त्यो लालमोहरको पांचौं दफा यस्तो छ–

"हाम्रा तरफबाट लड्नेहरूको जगी कामकाज चलेज्याल् मानिस घोडा चौरि गदाहा गेहू भारि बोक्न्या भरिया दी वर्षको २ पेप ज्याला मजुरि नली महत् दिनु. वाहा दंपी वाहेक चाहियो भन्या महाजनहरूसंग लियाका दरवंदि वमोजिम मजुरी ली भारि चलाइदिनु. लड्नेहरू सकियापछि तिमीहरूलाई कौने कुराको टंटा लागन्या छैन–५"

'इति सम्वत् १८११ साल मिति चैत वदि २ रोज शुभम्' भएको यो लालमोहर राजा सुरेन्द्रवीरविक्रम शाहको हुनुपर्छ। तर त्यो शिर व्यहोरामा मात्थि नै भनिए झैं 'प्रशस्तिसौं' मात्र भनी छोडिएकोले किटान साथ भन्न सकिएन। तर 'प्रशस्तिसौं' 'रुजु' हुनेमा जङ्गबहादुर समेत चार जना भाइभारदार पनि थिए भन्छ तल लेखिएको व्यहोराले। भए पनि जङ्गबहादुर वाहेक अरू तीन जना को थिए भन्ने थाहा हुँदैन। त्यहां यत्ति मात्र लेखिएको छ–

"श्री प्राइम मिनिष्टर यान श्री मिनिष्टर जनरलका प्रशस्तिसौं–

ऐ. जगा ४ को. देवा मिश्रार झुमन् रैयत गैह्रका नाउंमा

ऐ. थितिका लालमोहर वमोजिम् दस्कत–४"

२१. झुगा किल्लामा प्राइमिनिष्टर

हामीले भोट र चीनका बारेमा धेरै कुरा गऱ्यौं यहांसम्मका पानामा। हुनत यस्ता विषयमा सबैको चाख हुदैन, तर यी इतिहासका तथ्य हुन्, त्यसको महत्त्व शोधखोज गर्नेलाई हुन्छ भनेर यति गरिएको हो।

भोट (तिब्बत) र चीनका बारेमा त काम लाग्छ भनेर होला यस कापीमा यत्तिका कुरा टिपिएका छन् अचम्मै पर्नुपर्छ। उदाहरणार्थ हेरु- कापीको पहिलै पृष्ठमा "भोट्या बोलिचाट अकको नाउँ":

"चीक १, नी २, सुम् ३, ही ४, डा ५, टुक् ६, द्वी ७, घ्य ८, घु ८ र च्यु थोवा १०" इत्यादि भनी, सयसम्म र एकसय, दुईसयदेखि हजार र एकाइ दाहाइ गरी करोडसम्मका नाम यसमा दिइएका छ। अङ्कहरूको नाम जानी राख्नु उपयोगी हुन्छ भनेर होला भोटे (तिब्बती) बोलीमा मात्र होइन चिनियां भाषामा पनि, त्यस्तै गरी एकदेखि एक सय बीससम्मका अङ्कहरूको नाम यहां (पृष्ठ ७४-७५ मा) टिपिएका छन्। यसरी–

"इको १, आर २, सान ३, स्ज ४, उक ५, लूक ६, छिक ७, पाक ८, च्यूक ८, शिक १०, इप्पालिन् अस् १२०"

तर, पहिले नै भनिसकिएको छ, यस कपीमा नेपालभित्रका मुख्य मुख्य बाटाघाटाको पनि राम्रो उल्लेख भएको छ। नेपाल राजधानीबाट पूर्व, पश्चिम र दक्षिणतिरका सिमानासम्म पुग्ने बाटाको विवरण

हामीले हेरिसकेका छौं। उत्तरतिरको चाहिं धेरैजसो हामीले ऐलेसम्म पढेको कुती केरुङ इत्यादि हुँदै ल्हासासम्म पुग्ने 'राजमार्ग' का कुरा हुन्। आज हामी सुदूरपश्चिम हुँदै उत्तर तिब्बत सिमानासम्म पुग्ने बाटोको विवरण हेर्ने। पृ.८८ मा यस्तो लेखिएको छ–

"जुमला छिनासिम्बाट नाकलापारसम्म जान्या बाटो. चार. साढे चार. पाच कोसमा बास गरि जमा बास्-१५"

यति शीर्षक दिएर विवरण दिइएको छ। यसरी–

"उत्तर मुषगरि जान्या–२
काभ्रया–१, पिना- २
वायव्य मुषगरि जान्या–१३
वायं–३ कंर्मि–८
रिमि–४ याङ्गार-१०
मेहेलछाप्-५ तुमकोट्-११
फुचा-६ यारि-१२
डुर्पा-७ केट्-१३
सिम्कोट्-८ पोचेर-१४
ताकलापार–१५"

यस कापीमा भोटतिरका बाटोघाटोको विवरणलाई बढी प्राथमिकता दिइएको कुरा धेरै पटक भनिसकिएको छ। जस्तो–

"वलाचोकदेपी वायावाट. डिगर्चा जान्या बाटो. यो बाटो घोडा जांछ"

"टोपके गोलादेपि ३ बासमा डिगर्च पुग्छ. घोडा अरुनले जान दिदैन अपठारो छ–"

"च्यामेजा गोलादेपी. ८ दिनमा डिगर्चा पुग्छ. घोडा हिडन सकदैन अपठारो छ–"

"लिप्तिवाट कुतिको बाटो गरि. टिगरि जान्या बाटो. यो बाटो घोडा कुतिसम्म जादैन. ताहादेपी पुडो जाछ–"

भार्तानर जाने बाटाको कुरा गर्दा यस कापीमा भएको एउटा लामै प्रसङ्ग उद्धृत गरेर यस प्रकरणलाई विश्राम दिऊँ। 'काठमाडौंदेखी केरुङको बाटो गरि टिगरी किल्ला जान्या बाटाको वेहोराबारे नपर्सीलबाट ११ औं वास, ५२½ कोस पर ओगा जिल्ला पुग्ने दिनको वेहोरा।' यसबाट यस कापीमा प्रयोग भएको भाषाको पनि राम्रो भेउ पाइन्छ। कापीको पृष्ठ ६-७ मा छ–

"११ गुद्रावाट. ओगा ५ कोसमा वास पर्छ. पोलाको तिरैतिरबाट १ कोस गै. काट्या साघु पुग्यापछि पोला दाहिना पारि. तिरैतिर गै फेर काट्या साघु तरि। (आधा) कोस पोला. वारि गरि. पोलाको तिरैतिरबाट पहऱ्या १ तरि उकालो चढि तेर्छो बाटा हिंडि भंऱ्याङ् गरि चढ्नालो ऊरि २ कोस पोलाको वाउ पारि. तिरैतिर गै चहऱ्या समेत १॥ कोस हिड्या पछि ओगामा वास पुग्छ. ओगामा ठूलो १ किल्ला छ त्यो किल्ला ३/४ सै हात गज होला ३/४ सैहात लमाइ होला तेस्मा ३/४ हात गज १६/१७ हात अल्गो पर्पालले घेरियाको छ तेस पर्पालका ६/७ हात भित्र फेरि अर्को पर्पाल लायाको छ. किल्ला भित्र ठाउ ठाउमा. विकट घर बनायाको छ. तेस घरमा २ ढवा रहछन् ८०/८० सिपाही र प्रजा ८/८ सै वस्याका छन्. पर्पजाना हातहतियार पनि वम्पे छ उन्हेरुलाई रसद भडार पनि छ. तेस गढका भित्र गुवा १ छ तेस्मा ५०/६० लामा वस्याका छन्. काम पर्दामा येस ढेवाका जिल्ला ५/६ दिनका वाटोसम्म छ तेस जिल्लाका मानिस उठाइ ल्याया ४/५ हजारसम्म होला. येस गढ किल्लाका मुनि वाटा जानुपर्छ. अर्को वाटो छैन. डाडा छलिगया मात्र किल्ला छलिछ. रसद पाइदैन-५२॥"

भौगोलिक नपर्ला कति गहिरा र महत्त्वपूर्ण सूचना छन् यस विवरणमा। त्यसैले यसलाई बाटाको वर्णनभन्दा पनि लडाईंको खुफिया सूचना सामग्री भन्नुपर्छ। यस बयानबाट कुगाको किल्ला कति बलियो रहेछ भन्ने बुझिन्छ। र यो किल्ला सर गर्न किन गोर्खाली फौजलाई त्यति गाह्रो भएको रहेछ भन्ने समेत बुझ्न सकिन्छ। स्वयम् जङ्गबहादुरले पनि यस गढलाई महत्त्व दिएको राम्रै थाहा हुन्छ। किनभने यो किल्ला कब्जा गरेपछि उनी आफैं त्यहाँ

पुर्‍याका थिए। साइत गरी किल्ला भित्र छिरेका थिए भन्छ यस कापीले (पृ.२१८-२०)। यसरी–

"(१८१२ साल) ज्येष्ठका दिन ८ जादा ज्येष्ठ सुदि ५ रोज २ का दिनमा घटि ८.४५ मा ऋगामा श्री प्राइम मिनिष्टर प्रवेश भयाको मायित्"। किल्ला प्रवेशको महत्त्व मानो छैन। माथि भनिसकियो ऋगा कब्जा गर्न यतिको फौजलाई हम्मे परेको थियो। कति हम्मे परेको थियो भन्ने यस व्यहोराबाट बुझिन्छ। लेखिएको छ–

"वैसाष सुदि १० रोज ५ देषी ऋगाको किल्ला भित्र भोट्याका फौज रहदा. किल्ला बाहिर. पुराना गोरष. भैरवनाथ. जगनाथ गोरषनाथ पल्टन्ले घेरा दि. ५ दिनसम्म बाहिरैबाट लडाञि गरि वैसाष सुदि १५ रोज ४ का दिनको ८ घडी बाकिमा. किल्ला भित्रको भोट्या. किल्ला बाहिर निस्कि. भागदा ऋगा किल्ला सर गर्‍या-१"

२२. "नांग्या गोवाको मुषजवान्"

जङ्गबहादुरले भोटमाथि धावा गर्नुअघि त्यताको खैखबरी वा जासूसी नै भनूं, प्रसस्तै गरेका थिए। रणनीतिको त्यो एउटा महत्त्वपूर्ण अङ्ग नै हो पनि। तर ऐले प्रसङ्ग उठाउन लागेको महाराजलाई त्यस्ता सूचना, खबरहरू कसरी आउंदा रहेछन् भनी हेर्नलाई हो। अवश्य, त्यसबेलाको गोर्खा सरकारले उत्तरपट्टिको आफ्नो सरहदमा बस्ने रैतीसंग सोधपुछ गरी पारिपट्टिको स्थितिको तथ्याङ्क लिन मान्छे खटाएको हुनुपर्छ। त्यसरी आएका सूचनाहरू नै एकत्रित गरी जङ्गी कारवाहीका लागि सामग्री एकट्ठा पारिएको हो भन्ने बुझ्न सकिन्छ। त्यसको प्रमाणस्वरूप, उदाहरणका लागि, हामीलाई एकजनाले दिएको 'मुख जवान' व्यहोरा नै प्राप्त छ। पूर्व-उत्तर सिमानाको ओलाइचुङ्गोलातिर त्यस्तो तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न कम्याण्डर कर्णेल खड्गबहादुर कुंवर राणालाई खटाइएको रहेछ। उनले त्यहांका गोवाले दिएको सूचना हुबहु लेखी जङ्गबहादुरलाई पठाएका रहेछन्। ३० पंक्ति लामो त्यो पूरै व्यहोरा पढी हेर्नुपर्छ कुरा बुझ्नलाई। हेर्नु पृष्ठ ८८ मा भएको त्यो दस्तावेज। गोवाको बयान शुरु गर्नुभन्दा पहिले त्यसको भूमिका यसरी बांधिएको छ–

"सवत् १९११ साल पौष सुदि १४ रोज ३ का दिन. श्री कमांडर कर्णेल पड्गबहादुर कुंवर राणाजीवाट आयाका चिठीमा षामभित्र परिआयाको. वालुङ्चुङ् गोलाका नांग्या गोवाले गऱ्याको मुष जवान्–"

यति भनी गोवाको भनाइ दिइएको छ। त्यसको शुरु यस्तो छ–

"वालुङचुङदेखि चौरिभेडा भारि स्लंत जादा ६/७ दिनको वाटो तिंग्या पलगा भन्याको अडामा लामा कोरौंइला काजि १ स्या छ्यार्पा काजि १ र सिपाही ५० ६० वस्तछन्. यो साल जेठ मैन्हा देपी भाद्र मैन्हासम्म. गोर्षाको लस्कर आउछ भनि आफना जिल्लाभरमा १८ वर्षदेखि उभो र ६० वर्षदेपी उघोका लोग्न्या मानिसको नाउ लेपि. तिमीहरू तिंग्या पलगामा सामेल हुनुपर्छ. भनि गाउ गाउमा उर्दि गर्‍योथ्यो. रसदको पनि ताकिता गर्‍योथ्यो. भंछन्"

यति भनिसकेपछि त्यो तिङ्ङे खलङ्गा (शिविर) र त्यसको वरिपरिको व्यवस्थाको विवरण दिइएको छ–

"तेस तिलंग्या पलङ्गामा वसि पलगा भित्र पारि. वाहिर चारैतिर माटाको आड अधिदेपी वन्याको छ. तिंग्या पलगादेपि २ दिनको वाटो उभो. सुषिमको दोसाधमा. पम्वा पलंगा डाडामा डिगर्चा. टासिलिम्वुको औतारिलामा को काजि १ र सिपाही २५ जवान वस्याको छ. गढि किल्ला केहि छैन. पम्वा पलगादेपि ५ दिनको वाटो प्रे पलंगा भन्याको अडामा. ल्हासाको काजि १ र सिपाही ५०/६० वस्तछन्. यस पलंगा वाहिर चारैतर्फ ढुंगाको पर्चाल लाग्याको छ. प्रेपलंगादेखि ३ दिनमा डिगर्चा सहर पुगिछ."

यसपछि 'नांग्या गोवा' डिगर्चाको अवस्था वर्णन गरिएको छ–

"डिगर्चामा भोट्या सिपाही 1000 चिनियां सिपाही ५०० भोट्या काजि १ आफना आफना पलगा वेगलै वस्दछन्. गढिकिल्ला पनि. मजगुत वन्याको छ. लामाका गुवामा. पढन्या सिछे लामाहरू ३७ सैछन्. गुवैमा वसि रात दिन पढ्छन्. रसद पनि वजार जगेरा मजगुति छ."

डिगर्चाको यति वयान गरिसकेपछि नाङ्गे गोवा वाटाकै इतिवृत्तमा फर्कन्छन्। भन्छन्, "वालुङचुङवाट तिंग्या पलंगा जादा. वीच वाटामा सानासाना गाउं छन्. तिंग्या पलंगादेपी. २ दिनको वाटो

बढो सहर भन्याको ठूलो गाउ छ. तिंग्या पलंगादेखी, डिगर्चासम्म रम्तिवस्ति गाउं अडा अडा मा छ."

यसपछि हाम्रो सिमाना, ओलाङचुङ्गोलादेखि उत्तरको भोटसम्मको स्थिति बयान गर्छन् गोवा। भन्छन्–

"वालुङचुङ् गोलादेपी दोसाध लंगुर (अर्थात् सिमानाको पहाड) ४ कोस पर्छ. लगुरदेपी हाम्रो पट्टि फेदिमा. माथु वडार २/४ जना वस्नु हुन्या छ. तेसै फेदिमा. चौरि पस्क भन्याको जगा समथर छ. पोला वारिपारि गरी ३/४ हजार वस्नु हुंछ. पोला छिन्याको छैन. समथरै छ. लंगुरबाट रुन्यां बाटो वह्रालो छैन. तेपाइ बाटो छ. तेस फेदिमा फागुनसम्म हिउं रहंछ. लंगुर पारि पुडु भन्याको जग्गामा. दोबाटो छ. १ बाटो माफु वडारको बाटो वालुङचुङ् गोलामा आउंछ. १ बाटो मैवा पोलाको सिर. तोपकेगोलामा आउंछ. तेसै पुडु गाउदेपी १ दिनको बाटो उभो टसिरप्को भन्याको जग्गामा. माटाका २ वौद्ध (स्तुप) छ. तेसै ठाउंमा. ३ दोबाटो छ. १ बाटो पुडु आइ वालुङचुङ र तोप्के गोलामा आउंछ. १ बाटो च्याटामा आउंछ. १ बाटो वालुङचुङ् पाचगाउंको लगायामा भन्याको जग्गामा आउंछ."

यति भनिसकेपछि गोवा आफ्नो बयान टुंग्याउंछन् यसो भन्दै–

"मैले देप्याको सुन्याको आहासम्म हो–१"

पढ्नेहरूलाई रुकों लाग्ने गरी एकै जनाको 'मुख जवान' भएको कुराको गन्थन गर्नैपर्ने कारण माथि नै खुलाइएको छ तर पनि फेरि भनूं। जङ्गबहादुरको यस बेलाइती कापीमा भित्याइएका अभिलेखहरू कसरी सङ्लन भएका रहेछन् भन्ने बुझ्नलाई ओलाङचुङ् गोलाको ती "नांग्या गोवाको मुषजवान्" को यो व्यहोराले सघाउंछ। त्यति हो।

२३. अंग्रेजले हिस्स पारिदिएछन् !

जङ्गबहादुरको बेलायती कापीको चर्चा अब सकिने क्रममा छ। वास्तवमा यो नै अन्तिम प्रकरण हुनुपर्ने हो, तर त्यसो गर्दा यो अत्यधिक लामो हुने देखियो। त्यसै भएर यसलाई दुइटा प्रकरण बनाउन लागिएको हो। हुन पनि यो कापीका १८५ देखि २०८ सम्मका पन्ध्र पृष्ठमा एउटै प्रसङ्ग छ- नेपाल भोट युद्धको।

विक्रम सम्वत् १८४६ देखि १८४८ सम्म नेपाल र भोट (तिब्बत) बीच खिचलो भइरह्यो। त्यसमा चीनले पनि चासो लियो र सेना पठायो। धेरै चिठीपत्र र धेरै पटक छलफल हुंदा पनि कुरा नमिलेपछि टुङ ध्वाङको नेतृत्वको चिनियां फौज नेपालतिर बढ्दै वेत्रावती, धैवुडम्म आइपुगको थियो। त्यसपछि दुई देशबीच सुलह भई टुङ् ध्वाङ फौजसहित स्वदेश फर्केको लामो विवरण यी पानाहरूमा पढ्न पाइन्छ। त्यो पूरै व्यहोरा नपढी सबै बुझिन्न तापनि त्यसो गर्न हामीलाई स्थानाभाव छ। त्यसैले विषयका बीचबीचका प्रसङ्ग अलि अलि उठाएर हामी यसलाई टुग्याउने छौं। तर त्यो कुरा शुरु गर्नुभन्दा पहिले हामीले बुझ्नुपर्ने यो लामो 'विस्तार' के हो, इतिहास हो कि एकपक्षको जाहेरी मात्र ? त्यसबेलाको गोर्खा सरकारका पक्षबाट बोलिएको शिर व्यहोरा पढ्दा के देखिन्छ भने यो एउटा चिठीको सारांश हो। "चिठीको नक्कलबाट तरजुमा भयाको अघि भोटसंग लडाञीको विस्तार" भनिएको छ यसलाई। त्यो व्यहोरा नै पढौं-

"सम्वत् १८५० साल मिति वैशाष सुदि १० रोजका दिन. कपतान् किरिक् पार्नरिक् साहेब वहादूर सौ: का तरइको मार्फत् कलकत्ताका कौंसलिया साहेबवानहरुका हजुरमा रवाना भयाको. सम्वत् १८४६ मालदेपी सम्वत् १८४८ मा चिनको इलाका भोट मुलुकसँग र चिनका उजिरसंग पहिले लड़ाञि भै वहापछि फेरि चिनको वादशाहको र महाराज रणवहादुर साह वहादुर सम्सेरजंगको सलुक् भयाको वेहोराको चिठीका नक्कलवाट तरजुमा भयाको अघि भोटसग लड़ाजीको विस्तार–"

भन्नाल, अङ्ग्रेज अर्थात् इष्ट इण्डिया कम्पनीका 'साहेव' हरूलाई कलकत्तामा चिठी लेखी भोटसंगको लड़ाइं कसरी शुरु भयो र कसरी टुड्दियो भन्ने शुरुदेखि अन्त्यसम्मको विवरण पठाएछ गोर्खा (नेपाल) सरकारले। यस्तो किन गर्नु पऱ्यो न ? भनी हामीले सोच्नु जरुरी छ। यो चिठीवाट कारण के खुल्छ भने भोटका तर्फबाट लड्न, चीनको फौज नै नेपालभित्र पसेपछि नेपालका तर्फबाट अङ्ग्रेजहरूसंग सहायता मागियो। अर्थात् अङ्ग्रेजलाई नेपाल भित्र पस्न नेपालले नै निम्त्यायो। नेपालको फौज थिनियांसंग लड्न नसकी भोटको केरुवाट हटी रसुवामा आइपस्यो। त्यहाँ पनि अड्न सकेन र त्यहांवाट टिमिरे, स्याफ्रु, धुन्छे, देउराली, काभ्रे सबैतिर हार खादै गोर्खाली फौज थैवुड रामचेसम्म पछि हटेर वसेपछि र चिनियां फौज १० १२ हजारको अति विशाल सङ्ख्यामा छ भन्ने देखी आफ्नो केही नलाग्ने ठानेर नेपालले मदतका लागि अङ्ग्रेजलाई गुहारेको देखिन्छ। राम्चेवाट वेत्रावती आउने चीनको कमाण्डर टुङ् ख्वाइको चिठी पाएपछि नेपाल स्पष्टै आत्तिएको थियो। बाहिरिया शक्तिलाई नगुहारी नहुने ठानेर नै त्यसरी कलकत्तासंग सहायता मागेको देखिन्छ। कपीमा लेखिएको छ (पृ.२०४-५)–

" भन्या वेहोराको चिठी. गोर्षा महाराजका नाउंमा लेषी. यो कुरा ३ दिनभित्रमा चुठि आउनु. होइन भन्या जवरजस्तिसंग फौजसमेत तुवाकोटमा पुग्न्या छु. भन्या कुरा काजि रंजित पाडेसंग भनि. चिठी समेत काजिलाई पठाईदिया. काजि रंजित पाडे गोर्षा महाराजका हजुरमा पुगी. काजिले भन्याका सवै कुरा विन्ति गर्‍यो. गोर्षा

महाराजबाट काजिको चिठीको बेहोराले, वजीरको सलुक गर्न्या, मनसुबा छैन भन्या बुझी, मुर्चा किल्लाघरहरू वलियो तुल्याई, सर्कार कम्पनि अंग्रेज बहादुरलाई साचो दोस्त जानि, महत मागना निमित्त, फौजका मालिक नवाव गौरनर जनरल लार्ड आरल् कारन् वान्स (कर्नवालिस) बहादुर का पिदमत्मा, चिठी लेखी कलकत्ता रवाना गरि, वजिरकी चिठीको जवाफमा पनि दोस्ति गर्नाको मन्जुर छ भन्या, द्वैवुमा मुकाम गरि मामिलाको वन्दोवस्त गर्नु, नुवाकोट भन्याको नेपालै हो तहां पालि गरि डाक्न सक्तिन भनि, गोर्षा महाराजले लेखी पठाया."

स्पष्ट शब्दमा त्यसमा फौजी महत मागिएको थियो भन्ने नसकिए पनि "फौजमा मालिक नवाव गौरनर जनरलका पिदमत्" मा लेखिएको थियो भनेपछि उनीहरूलाई नेपालमा निम्ता गरिएको रहेछ नै भन्नुपर्न्यो। तर यति गरेर पनि लर्ड कर्नवालिसले नेपाललाई महत पठाएनन्, वरु उल्टो तिमीहरूले चीनसंग लड्नु ठीक छैन, सन्धि गर भन्ने किसिमको नसामेको सल्लाह दिई पठाए। फौजी सहायता गर्ने साटो आफ्नो क्याप्टेन कर्कप्याट्रिकलाई सल्लाह दिन भनेर गभर्नर जनरलले नेपाल पठाए। त्यस कुरालाई यहां यसरी लेखिएको छ (पृ.२०७) –

"... यस्तै वीचमा, गोर्षा महाराजको चिठीको जवावमा, कलकत्ताबाट लाठसाहेवबाट पनि, जस्ता तरहले चीन वादसाहसंग दोस्ती सलुक हुंछ, सो गर्नु उसले वढिया हुन्या छ, दुवै तरफका दोस्तीको जरो वलियो गर्नाको निमित्त, म आफ्ना नर्फबाट कप्तान वलियम किरिक पातरिक साहेव वहादुरलाई पठाइदिउला भनि लेखी पठायाको चिठी पनि आइपुग्यो."

अंग्रेजहरूले यसरी आफूलाई हिस्स पारिदिएपछि अब टुड ब्वाडको प्रस्ताव वमोजिम नगरी भएन र नेपाल सरकारले झगडाको जड भएको स्यामर्पा लामाका हाडखोर र डिगर्चातिर आफूले लुटेको केही सामान फिर्ता गरी थुप्रै उपहारहरू दिएर सुलह (सन्धि) गऱ्यो। त्यस कुरालाई कलकत्तामा पठाइएको 'जाहेरी' चिठीमा यसरी

बताइएको छ (पृ.२०७) –

"गोर्पा महाराजबाट वजीर (अर्थात् टुड् ध्वाड) ले. लेप्याकोंर लाठ माहवले लेप्याको विचार गरि चिन बादशाहलाई मान्या बढिया होला. रुगरा तकार गप्या घटिया होला भन्या. आपुसमा तजवीज गरि. वजिरले लेप्या वमोजिम सामर्पा लामाको हाड् र नोकरहरू. उसको माल असवाव समेत. औ चिन बादसाहबाट डिगर्चाको टासिलेमु लामालाई पिल्लत भयाको चीज वस्तु र जवद गरि त्यायाको मध्ये केही चादि र कुथिनको थान औ थिन् बादसाहका नजर निमित्त अनौठो तोफा र अर्जि स्मेत काजि देवदत्त थापा. सुवा प्रतिमान राना जित साह वलभद्र मुतसद्दिहरूलाई ५० जना मानिस. साथ गरि विदा दी पेकिन् सहर पठाया."

यो जाहेरी चिठीमा; त्यसरी थी सामानहरू वजीर टुड् ध्वाडकहाँ पुगेपछि उनले नेपाली टोलीलाई बादसाहको दर्शन गरी उपहार चढाउन पेचिङ पठाइदिए। उनीहरूले पेचिनमा बादसाहको दर्शन गरेपछि बादसाहले नेपाल र भोट मिली बस्तु झगडा नगर्नु भने भन्ने सल्लाह' दिएको कुरा यसरी लेखिएको छ (पृ.२०८)–

"दुवै तरफबाट ५ वर्षपछि गोर्खा महाराजका वकीलले अर्जि र सौगात समेत ली चीन बादसाहका हजुरमा गै. चीन बादसाहको दर्शन गरि आफ्ना हाल विन्ति गर्दै रहनु. गोर्खा महाराज र ल्हासका राजासे मिलि रहनु. फेरि आपुसमा झगडा तकार नगर्नु. भन्या. दुवै तर्फबाट अकार भै. अघिदेपीको गोर्खा महाराजको जगा गोर्खैलाई. ल्हासाका ल्हासैलाई गरि. दुवै तरफको थुमिराजीसँग फैसला गरिदिया."

२४. खोटा सिक्काको रसिलो कथा

चौवीसौं प्रकरण यो यस सिलसिलाको आखिरी लेखोट हुन आएको छ। यसअघि नै भनियो, पछिल्ला दुई (२३औं र २४औं) प्रकरण एकै विषयमा केन्द्रित हुनेछन् भनेर। त्यो विषय भनेको नेपालले इष्ट इण्डिया कम्पनीलाई लेखेको १५ पृष्ठ लामो चिठी हो। त्यसमा नेपाल र भोट (तिब्बत) को लडाई कसरी भयो, किन भयो, कसरी नेपाल अप्ठेरोमा पर्दै गयो भन्ने कुरा छर्लङ्ग पारिएको छ।

मुख्यत: नेपालले त्यो लडाइमा अघेंलो भोटपट्टिको हो भन्ने देखाउन खोजेको छ। त्यसमा पनि मुख्य झगडा 'खोटा सिक्का' नै भएको र अन्त्यमा चीनको महतले त्यो समस्या छिनोफानो भएको देखिइएको छ। शुरुको कुरा मल्लकालको उल्लेख गरी भनिएको छ (पृ.१८५)-

"अघि नेपालका राजा र भोटका राजाको २ तरफको दोस्ति थियो. नेपालको निघरा महिन्द्रमल्लको टकको चलन् भोटमा थियो. वाहापछि केही दिनसम्म. नेपालका राजा जयप्रकाश मल्ल र भादगाउंका राजा रजित मल्लका पालामा. महिन्द्रमल्लिमा तावा मिसाई पोटो महिन्द्रमलिको टक मारि भोटमा चलायाको थियो. जब नेपाल गोर्षा महाराजको अधीन भयो. पोटो महिन्द्रमल्लिको टक उडाइ भोट् सग चिठिपत्रको आवत्जावत्. र दोस्ति गरि अब पनि गोर्षा महराजाको निघरा महिन्द्रमल्लिको टक भयाको छ. पोटो चलन चलाउन वढिया छैन. गोर्षा महाराजवाट. निघरा टकको महिन्द्रमल्लि पढाइदिछु. भोट मुलुकमा चलाईदिनु भनी. पठाउदा..." भोटले मानेन।

यसबाट शुरुको झगडा भोटमा चलनचल्तीमा रहेका नेपाली चाँदीका सिक्कालाई लिएर भएको रहेछ भन्ने स्पष्ट हुन्छ। नेपालले पुरानो मल्लकालीन तामा मिसाइएको सिक्काको सट्टा पूरै चाँदी भएको नयाँ सिक्का चलन गर भनेकोमा भोटले पुराना सिक्का भोटमा धेरै छन्, तिनलाई हटाउन सकिदैन, बरु तिमीहरू पनि त्यस्तै (तामा मिसिएका) सिक्का पठाइदेऊ भनेर नेपाल सरकारलाई भनेछ। तर त्यस्तो तामा मिसिएको सिक्का बनाई पठाउन अब गोर्खा दरबारअन्तर्गत आइसकेको नेपाल (अर्थात् काठमाण्डू) ले मञ्जुर गर्ने कुरै थिएन। परिणामतः झगडा बढ्दै गयो। त्यस कपीमा लेखिएको छ (पृ.१८५)–

"यस्तै सवाल जवाफ गर्दा ८।१० वर्ष बित्यो. २ तरफका जिद्दिले कुरा लंबार हुन जादा. पोटो महेन्द्र मलिलाई थारिज गर्न सक्दैनौ भछौना निपरालाई निपरा. पोटालाई पोटा गरि चलाउनु मुनासिब छ जस्तो अधिदेषी नेपालबाट सौदागर वेपारिहरूले. जिनिस र मालहरू भोटमा लैजान्थ्या भोटबाट नेपाल ल्याउदथ्या. अैल्हे पनि सोही अधिका दस्तुर माफिक. काम गर्नु भन्या अर्को सवाल गोर्षा महाराजका वकीलले भोटका मानिसहरू छेउ गरि पठाउदा. भोटका मानिसहरूले येस्कुराको कवुल नगरिकन् निपरा महिन्द्रमलिलाई पोटाको बराबर भोटमा चलाया."

यो जाहेरी भन्छ– यसरी आफ्ना साहुमहाजनलाई धेरै घाटा पर्दा पनि नेपालले दोस्तीका नाताले धेरै वर्षसम्म यो सह्यो, 'आऊ वार्ता गरूं' पनि भन्दैरह्यो। तर भोटले मानेन। उल्टो "टिंगरिको मैदान्मा घाटो बनाई सक्या कोछु. २ सिवानाका बीचमा किल्ला पनि तयार गर्दछु. १२५००० फौज पनि ज्मा गर्‍यां लडाञ्जिको मन्सुवा छ भन्या आउ" पो भन्यो रे भोटले ! यस्तो भएपछि नेपालले भोटले हामीलाई यसो भन्यो, भोट भनेको चीनको अम्वल हो भनेर यसको जाहेरी चाहिं चीन बादसाह र उनको ल्हासास्थित अम्बालाई पठाएछ। तर ल्हासाले त्यो चिठी पेचिन रवाना नगरी नेपालमै फिर्ता पठाइदियो रे। यति भएपछि लडाई नगरी भएन भनी नेपालले भोटमा आक्रमण गरेको हो अरे। यहाँ त्यसलाई यसरी लेखिएको छ

(पृ.१८६) –

"उस वखतमा गोर्खा महाराजले म लडाञ्जिको मन्सुवा राखदिन. तर तिमीहरूलाई यो प्रसन्न छैन. लडाञ्जिकै मन्सुवा छ भन्या. वेस हो. म पनि आफ्ना फौज पठाई दिछु भनि भोट्याहरूलाई जवाप दी पठाई. आफ्ना फौज भोटमा पठाया. उसै फौजले लडाञ्जि गरि. सिकारजुद्धसम्म पुग्यो."

यसरी नेपाल र भोटको युद्ध शुरु भयो। धेरै पटक जितहार हुँदै जांदा भोटको मदतलाई चीनले सर्दार चानचुनलाई ल्हासा पठायो। चानचुनले भोटको अर्धेलो ठहराई रुगडा मिलाइदिएको थियो तर भोटले नेपाललाई तिर्न कवुल गरेको वार्षिक रकम नतिरेपछि फेरि लडाई शुरु भएको व्यहोरा, बेलिविस्तारसंग त्यहाँ लेखिएको छ। लडाई जगाएको केही कालपछि चीनले हात हालेको र ठूलो सङ्ख्यामा चिनियाँ फौज आएको अनि त्यसको ठूलो सेनासंग टिक्न नसकी नेपाली फौज पछि हटेर आएको वयान छ। भोटको इलाका छाडी नेपाली फौज नेपाल पसेपछि पनि चिनियाँले पछ्याउँदै, लखेटदै वेत्रावतीसम्म पुगेको र नुवाकोट पुग्ने तर्खर गर्दै रहेको सम्मको विस्तृत विवरण यस चिठी जाहेरीमा छ।

त्यसपछि भने सुलहसन्धिका कुरा छन्। मृत स्यामार्पा लामाको हाडखोर र उपहार पठाएका कुरा अनि सन्धि भएको व्यहोरा यसअघिको प्रकरणमा वयान गरिसकेकोले यहां दोहोऱ्याउनु छैन तर यी उपहारहरू पेचिन वादसाहकहाँ पुगेपछिका कुरा भने महत्त्वका छन्। पोटा टकहरूका वारेमा चीन वादसाहले मुहा टुंग्याइदिएको पाराले वोलेको कुरा यहाँ वढी सान्दर्भिक लाग्छ। त्यस कपीमा लेखिएको छ (पृ.२०८)-

"दुवै तरफको पुसीराजीसंग फैसला गरिदिया. गोर्खा महाराजको निपरा महिन्द्रमलिको टक र अधिका राजाका पोटा टकलाइ. जिन्सि परिद गर्दा. निपरा टकको निपराको मोल् पोटो टकको पोटैको मोल गरि भोट मुलुकमा चलन गराइ दिया. कोही दुश्मनले. गोर्खा महाराजको. फौजमाथि लडाञ्जिको मन्सुवा गऱ्यो भन्यो. यस कुराको

इत्तलाय चिन बादसाहका हजुरमा गरि पठाउनु र बादसाहका हजुरबाट महतलाई पजानी र फौज बक्साई पठाइदिउला भनि यो अक्रार दुवै तरफबाट ठहरिया र वजीरले आफ्ना फौज र गोर्षा महाराजाका काजि गैह मानिसलाई साथमा ली, ग्रैवुडबाट कूच गरि आफ्ना मुलुकतर्फ गया."

यसरी खोटो र निखरा सिक्काका कुराको निहुँमा शुरु भएको संवत् १८४६ सालको नेपाल-तिब्बत युद्धको समाप्त भएको व्यहोरा यस चिठी रुपी जाहेरीमा खुलस्त पारिएको छ।

इति शुभम्, ५ चैत, २०६३

परिशिष्ट

गोमूत्रोलिबाट अंकको नाउँ	
बीज	१
वी	२
लुप्	३
ह्री	४
ऽम	५
ट्रुक्	६
ट्री	७
ध्म	८
पु	९
सुधीवा	१०
सुकली	११
सुकनी	१२
सुकलुप्	१३
सुपुली	१४
वेऽम	१५
सुट्रुक्	१६
सुधी	१७
सुपुधे	१८
सुर्पु	१९
हिप्सुधीवा	२०
हिप्सुवाकली	२१
हिप्सुवाकनी	२२
हिप्सुवाकलुप्	२३
हिप्सुवापुली	२४
हिप्सुवेऽम	२५
हिप्सुवाट्रुक्	२६
हिप्सुवापुधी	२७
हिप्सुवापुधे	२८
हिप्सुवार्पु	२९
लुप्सुधीवा	३०
लुप्सुलोकली	३१
लुप्सुलोकनी	३२
लुप्सुलोकलुप्	३३
लुप्सुलोपुली	३४
लुप्सुवेऽम	३५
लुप्सुवट्रुक्	३६
लुप्सुवपुधी	३७
लुप्सुवपुधे	३८
लुप्सुवर्पु	३९
हिप्सूधीवा	४०
हिप्सूवीकली	४१
हिप्सूवीकनी	४२
हिप्सूवीकलुप्	४३
हिप्सूवीपुली	४४
हिप्सूवेऽम	४५
हिप्सूवीट्रुक्	४६
हिप्सूवीपुधी	४७
हिप्सूवीपुधे	४८
हिप्सूवीर्पु	४९
ह्याप्सुधीवा	५०
ह्याप्सुन्धावीक्	५१
ह्याप्सुन्धानी	५२
ह्याप्सुन्धालुप्	५३
ह्याप्सुन्धापली	५४
ह्याप्सुन्धेऽम्बा	५५
ह्याप्सुन्धाट्रुक्	५६
ह्याप्सुन्धापुधी	५७
ह्याप्सुन्धापुधे	५८
ह्याप्सुन्धार्पु	५९
ट्रुकसुधीवा	६०
ट्रुकसुवीकली	६१

ठुकचूरेनी ——— ८३
ठुकचूरेसुत ——— ८३
ठुकचूठापूही ——— ८४
ठुकचूहेरया ——— ८५
ठुकचूहेठुक ——— ८६
ठुकचूहोपृथ्वी ——— ८७
ठुकचूहापृथ्वे ——— ८८
ठुकचूहार्यु ——— ८९
धींचूथावा ——— ९०
धींसुधेंचीक् ——— ९१
धींचुधेनी ——— ९२
धींचुधींसुत ——— ९३
धींचूधींसी ——— ९४
धींचुधेंरया ——— ९५
धींचुधेठुक ——— ९६
धींचुधेंपृथ्वी ——— ९७
धींचुधेंपृथ्वे ——— ९८
धेंचुधेंपृ ——— ९९
धेंचुधावा ——— १००
धेंचुधेंचीक् ——— १०१
धेंचुधेनी ——— १०२
धेंचुधेसुत ——— १०३
धेंचुधेपृथ्वी ——— १०४
धेंचुधेरया ——— १०५
धेंचुधेठुक ——— १०६
धेंचुधेंपृथ्वी ——— १०७
धेंचुधेंपृथ्वे ——— १०८
धेंचुधार्यु ——— १०९
धुपृचुधावा ——— ११०
धुपृचुधेंचीक् ——— १११

धुपृचुधेनी ——— ११२
धुपृचुधेसुत ——— ११३
धुपृचुधेपृथ्वी ——— ११४
धुपृचुधेरया ——— ११५
धुपृचुधेठुक ——— ११६
धुपृचुधेंपृथ्वी ——— ११७
धुपृचुधेंपृथ्वे ——— ११८
धुपृचुधेंर्यु ——— ११९
धापावा ——— १२०
धाटेंचीक् ——— १२१
णीधाटेंचीक् ——— ३२१
सुतधाटेंचीक् ——— ३२१
हिपृधाटेंचीक् ——— ४२१
रयापृधाटेंचीक् ——— ५२१
ठुकधाटेंचीक् ——— ६२१
धींधाटेंचीक् ——— ७२१
धेंधाटेंचीक् ——— ८२१
धुपृधाटेंधु ——— ९२९
हेंजाक् ——— १०००
विकहेंविक् ——— १००१

चीक् ——— १
धु ——— १०
धा ——— १००
हो ——— १०००
धी ——— १००००
धुपृ ——— १००००००
विवा ——— १०००००००
साया ——— १००००००००

नेपाल

काठमाडौं देखी केरुङ कोवाटोसम्मको दूरी दिगरी किल्ला मान्याबास कोनेपाल

अमाप	वाट	कोश
धुलीखेल पाखो बा	१	६
देवपुरी बा	२	१२
पाङ्ग गढ १ छ	३	१८
पुँजा	४	२०
स्याकु	५	२५॥
टिमुसा	६	३१॥
प्याङ्फेदे	७	३७॥
केर्ङ	८	४८॥
थोताङ्	९	४३॥
गुंडा	१०	४७॥
जोगा किल्ला १ गढ १ गुंथाङ	११	५२॥
लासिपोखरि बेणाङ	१२	५७॥
डिकुर	१३	६३॥
मचाम्	१४	६७॥
दाम्राङ्	१५	७४॥
टिगरि किल्ला	१६	७८॥

नेपाल

काठमाडौंदेखी कुतिकोवाटोसम्मको दूरी मान्याबास कोनेपाल

मालु	१	४
भाञ्जुरी पौवा	२	७॥
नोटसिपा	३	११॥
बोतान	४	१५
पैंयापौवा	५	१८
फालङ्	६	२३
धारपानिलिङ्गि	७	२८
तातापानी	८	३३
थाला	९	३८
छोस्याङ्	१०	४०
कुति कैलासिवाहिक	११	४४

ओढ्-खुँवा १ छ	१२	४६॥
थारलङ्	१३	५७॥
लँगुर पाहाड्सुनि	१४	६३॥
डिगारिमाला भैरवलँगुर	१५	६९॥
डिगारि किल्ला	१६	७२॥
भैरवङ्ग चिनिया १ लि ४ छ	७	७५॥
सिकार्नु किल्ला	१८	८२॥
दक्षिणाहानिगयाकिसुगाउँ उत्तर		
हानिगयालोलोगाउ	१९	८५॥
थाक्या डाकघर	२०	९०॥
थार्नु लँगुर १ डाकघर	२१	९५॥
ल्हविङ्ग डिगर्चालामाकाकिल्ला	२२	१०६॥
फिलोम्लि किल्ला १ खुँवा १ लँगुर	२३	११४॥
सिलुँ मालुलँगुर १ डाकघर १	२४	११८॥
स्याफ्गिलि डाकघर	२५	१२०॥
माम्लि खुँवा १	२६	१२७॥
डिगर्चाकिल्ला	२७	१३४॥
पेमाछोङ्ग किल्ला	२८	१४१॥
स्याविछोङ्ग थुलोकिल्ला	२९	१५०॥
घोप्लि डाकघर	३०	१५७॥
हुलुँ डाकघर	३१	१६३॥
नागार्चिछुङ्ग लँगुर १ किल्ला १	३२	१७२॥
पेनछुङ्ग किल्ला	३३	१७८॥
कामाफाम्लि लँगुर १ डाकघर	३४	१८३॥
छुम्बुछुङ्ग किल्ला	३५	१८८॥
छपनाङ्ग	३६	१९३॥
नेटाँ	३७	२००॥
ल्हासा किल्ला	३८	२०६॥

नेपालदेखी कैलास कोबाटोमाथि टिगरिकिल्लासम्मबाटाको वेहोरा

१ काठमाडौंदेखी बुढानीलकण्ठसम्म दिनयोपीरा कोस ८

२ नयाँपोवादेखी धेवुपोवा ७ कोसमा वासपर्छ नयाँपोवादेखी १। कोसमा हालौंगे लिंधुम्बाबोलावाट आधि १ कोसमंगे तादिखोलाको पुलगाडि व तीरबाट साघुपुगि त्रिशूलगंगाबाड पारिगे धेवुबोवाको फोलीगाडि आधा कोसमा उकालोगे धेवुपोवामा वास् कोस १२

३ धेवुदेखी ग्रां ५ कोसमा वासपर्छ धेवुकोउकालो २ कोसचढि नेर्छे आधा कोसगे सानुबहस्थानमा दम्मीलोउकालो १ कोसचढि कमाप्पा पछपुगी नेर्छेपाउभरगे ठाडेबहालोपाउभरगे फेदीनेर्छे १। कोसगे ग्रांमा वासपर्छ कोस १८

४ ग्रांबाट धुंप्या ४ कोसमा वासपर्छ दक्षिलोउकालोचढि बनेबनगे य हस्थानमा थोरैउकालोचढि धुंप्यामा वासपर्छ कोस २६

५ धुंप्याबाट स्याफ्रु ३॥ कोसमा वासपर्छ धुंप्याबाट पाउभरगे त्रिशूलगं गाको साघुमा ठाडैउकालोविकट्ट सिढि हात ३०।४०मा १।२ जनाले बो कन्याभारिलेजान्छन् घोडाचढि जानहुंदैन नाहाबाटगे नाक्याडाडो काटि ॥ कोसनेर्छेगे भार्खुगाउपुग्छ भार्खुबाट पाउभर बहालोगे सानु बहस्थानमा दक्षिलोउकालो पाउभरगे नाक्याडाडो काटि नेर्छेपाउभ रगे ठाडैबहालो १ कोसगे कुगाबोलाबाड पारि कुंप्यापधाम् ॥ को सगे स्याफ्रुबोवाको काग्यासाघुमा वास कोस २७

६ स्याफ्रुदेखी टिसुप्या ४ कोसमा वासपर्छ स्याफ्रुबाटउकालो पुंप्यासम् कोसनेर्छे पधाम् २ कोसगे पहरोमाथिबिट्टि कुंगाकाटि बनाईय याको बाटाको गजहात १ होला लमाई हात ३०।४० जतीगे सानुबह को फहकाखासाघुमा येकसुर्किलो कुंप्यासम्म उकालो चढि १ हात को सा ग्रोबाटोभिरमानेर्छेगे १ सुर्किलोबहुलि कुंगाबोलाबाड पारि पधाम् कुंप्यासम् १ कोसगे टिसुप्यागाउमा वास कोस २६

१ दिक्षुग्यावाट आइकूदि ५कोसमावासपर्छ दिक्षुग्यावाटबगरकुंग्या
नू १कोसगेदक्षिनेडाडकालोदेवीदानपाउभरगे रमुवायोलावारिहा
ड्रो पारिगेडाकोकोसाथ योलाकोकाग्यासाघु १५हानहोला सघाः
तर्नुहुदेन सापुतारि पाउभरगे पच्याङ्बगर२कोसगे विकटूपहरगे
सा फलामकोकिलोडोकि काठकोफल्याक १हानविनाकोवाटो
दिक्याकोहान २५जासुपर्छ तेगिगेकुंग्यानूबगरडेउकोसगे आइ
फेदिमावास कोस ——— ४५॥

२ आइफेदिवाटकेरुं कोस४मावासपर्छ पाउभरडकालोवटि १को
सबनतेर्छगि गढोबहत्यायोलोतारि हान५०को विकटूसिटि२ हान
गसडकालोतेर्छपच्याङ् १कोसगे लुकुवादिगी दक्षिनेडाडकालोपा
ऽभरगे योलाकोकाग्यासाघुतारि ॥ कोसडकालोवटि आधाकोसब
हावीहरि केरुंपुग्छ केरुंकाविचमासानुकि आ १छ नसलिचेवा
नुमदु २तेयन्यायदार १रहेछन् केसँग्यायोग्याघर ५०० वाकलीगाउ
छ कोस ——— ३५॥

३ कुरुवाउधोनाङ् ४कोसमावासपर्छ टार २कोसयोलाकोसिरेनिरवाटगे कोस
वैसेबनवाटहिडि केरिलार १कोसगेयोलाकोसिरेनिरवाटआधाकोसगया
पछियोनाङ् गाङ्पुग्छ कोस ——— ४२॥

योलाङ् देवी मथानूसम्मबास ८ग्यानसिरिदेवीबैसेसम्म
नुलोहिउपन्यानहिउँनघरगन्यासम्मबाटोबन्दुँछ

४ योलाकुवाटगुंडाबास ५कोसमावासपर्छ १कोसटारगे सापुतन्या
पछि पाउभरकुंग्यानुवाट तेर्छेउकालोबढालो १कोसगे १कोसमेदा
दानमाहिडि काग्यासाघुकुंग्यानूबगरपाउभरगे सानुउ
कालो बैसेबनबढालोउकालो ॥ कोसगे १कोसयोलाकोसिरेनिरवा
टगयापछि ४५घर कोगाउ १छ १कोसकाधीचमाकाग्यासाघु २तया
पछि १कोसहिडि गुंडाबासपुग्छ कोस ——— ५५॥

५ गुंडावाट योगा ५कोसमावासपर्छ योलाकोसिरेनिरवाट १कोस
गे काग्यासाघुपुग्यापछि योलादाहिनापारि सिरेनिरगे फेरिकाग्यासा
घुतारि १कोसयोलाबाराहि गरि बोलाकोसिरेनिरवाटबढ्याउ १घरहिउ
कावीचटिनेर्छेबाटोहिडि भंज्याङ्तारि बढालोफुरि २कोसयोला

कोवाऽपाहि निरेनिरंगेयहृत्यास्मिन १॥कोमहि ग्रापहि मोगावासपुण्ड्र
मोगामाडुलो १।कुलाछ लोकिलो ३।४मेहानग ग्रहोला ३।४ खेहानग
माडहोवा नेल्मा ३।४ कानगग १८।१७ हान ग्रलो।नयाकोपर्यालनेये
रियाकोछ नेमपर्यालका ८।७ हानग्रिचकेरि ग्रकोंपर्यालनायाकोछ
किला।।पंचवाऽडाऽमा विकर घरबनायाकोछ नेमकिलाग्रिच ३।४ले
घरहोला बीचमामकोरियाघरपोछ नेमघरमा २ऊबार ६छन् ८।७
६।निपाहार ग्रला ८।४लेबन्धाकाछन् सर्वलानाहानहनियाघनिव
येछ ऊनेहुलाई२मदकोमऽारपनिछ नेमगाऽकाग्रिचगुवा १छ ले
ल्मा ५।१६।०लामाबन्धाकाछन् कामपर्दामायेमऽेबाकानिला।५।६दि
नकोवाटोग्रमछ नेसनिलाकानिमऽडाऽल्याया४।५६मारनम्म
होला येमगाऽकिलाकामुगबाटलानुपर्छ ग्रकोंबाटोछेन डाडाछ
लिगयामात्रकिलाछलिछ् रसदपाऽेदेन ——— ५२॥

१३ मोगाबाट मालिपोग्रमिकाछेऽ५कोसमावासपर्छ ५कोसगयापछि
मोगाकाग्रमाहछकोगाऽघर ८नलोहोला ताहाबाटगेमानुबोलाको
निरेनिरबाट ॥कोसगे ऽकालोनदीलो३कोसछ लंगुरग्रम्याकोन्यहि
हो ताहाबाटबोलाकोनिरेनिर ॥कोसगयापछि पोग्रमि १छ ताहाबा
ट ॥कोसगे मालिपोग्रमिछेऽवासपुण्ड्रगाऽघरछेन कोस ——— ५५॥

१४ मालिवासबाट डिकुरवासकोस ८ मापर्छ मालिबाटमेदान ॥कोसगे
कुलोबाटदक्षिनोमेदान् ४॥कोसगे कुंग्यानूबगरमानुबोलाकोस ३
गयापछिडिकुरवासपुण्ड्रकोस ——— ८॥

१४ डिकुरबाटमधामूवासर कोसमापर्छ मेदान ३कोसगे ४कोसकुम्यान्
कुलाकोनिरेनिरबाटगे कुंग्यानू १कोसगयापछि मधामूवासपुण्ड्रको
स ——— ९॥

१५ मधामूबाट दासाकू ५कोसमावासपर्छ मधामूबाट १कोसगे पुरुष
विग्याकोकिला १छ कोस १बोलाकोनिरेनिरगे ५।१२ घरकोगाऽछ
ताहाबाटबोलाकोनिरेनिरगे नदीहुन्याबोलाकोस ३ घाऽ मेदान कोस
२।गे दासाकूवासपुण्ड्रकोस ——— ७॥

१८ टाडाडू वाटभिलगिरिकिल्ला ४ कोसमाबासपर्छ मेदान १कोस गडठाई
माथासिन्या १कोसजमीन जङ्गल कोपिरोनेर बाटपाखि ॥ कोसंगे न
दुहुपालासुबोलार कुंमानुवाटो ॥ कोसंगे मेदान १कोसपुग्यापछि
टिगारिकिलाबासपुग्छ कोस् ——————— ७८॥

काठमाडौंदेखी कुतिकोबाटोगरिन्हामाथावाटाकोसघमील्
१ काठमाडौंसदरबाट मालुगाबास ४कोसकोअँदारमछ ——— ४

२ मालुबाट मालुगाँघोवा ३॥कोसमाबासपर्छ मालुबाट डकालो अं
धेरी कोसचढि बह्मलो १कोसगे बह्मलाका अथमामा मालुगाँघो
वामाबासपुग्छ कोस् ——————— ७॥

३ मालुगाँघोवाबाट भोट्लिपामाबासकोस४माछ मालुगाँघोवादे
खी ॥ कोसबह्मलोगे फेदिपुनि फेदिबाट कुम्पान् १॥ कोसहिंदि ॥
कोसफाट्नाहिंदि डम्बाविधाट्नदि आधापाउडकालोचढि भीम्
दामकोघरैटारगे पाहाड १कोसचढि राहादेखीनेर्छे बाटोगे भोट्
लिपामाबासपुग्छ कोस् ——————— ११॥

४ भोट्लिपाबाट चौनामामाबास ३॥कोसमाछ भोट्लिपाबाट १को
सबह्मलोगे फूलाम्नाधुनदि डकालो १कोसचढिनेर्छे बाटो १॥
कोसगे चौनामामाबासपुग्छ ——————— १५

५ चौनामाबाट पैयापोरामाबास ४कोसमाछ चौनामादेखी १॥को
सबह्मलोगे फूलाम्नाधुनदिनेर्छे १॥ कोसहिंदि अर्कोफूलाम्

मा घुमरि डकालो १ कोस वछि पेप्पापोवा मावास पुच्छ कोस् ——— ४

६ पेप्पापोवावाट फालुडुमावास ४ कोसमाछ वाटोमापेप्पावाट डकालो २ पाडवछि नाहादेवी नैगल २ कोसछ नेछोडकालोछ्याडहिडि नंग्याडु लिखिनंग्याडु वाट नेछैविहालोहिडि नैगलदेवी वाहिट १ कोसगे फालु डुमावास पुच्छ ——— २३

७ फालुडुवाट धारापानीमावास ५ कोसमाछ फालुडुवाट पाडमा नहालो गे मानुखोल्सोनगि डाडोडकालो ३ पाडवछि लिलिमापुच्छ लिलिवा टवहालोनैछैगरि ४ कोसगे धारापानिमावास पुच्छ कोस् ——— २८

८ धारापानीवाट नातापानीमावास ४ कोसमाछ धारापानिवाटडुलोगि रकोकास वाट घोडालेनानहुदेन येकविसोगगे डकालोछ लिखिकनिव छि डुगानाभीर पुच्छ डुगानाभीरकोनल्लोवाटोगया फलामुमाघु ४ नर्सुप छ माथिल्लोवाटोगयाभीरको कास वाट गेरुहालो पाडभरजानापानिगि केमानुखोलुसोनगि नातापानीमावास पुच्छ लखिलोवाटोफलामुमा घुनरि जान्याकोस ५॥ पछ नजीक कोवाटोभीरकोकास वाट जान्याक फालुड ५॥ कोसकोछ ——— ३२

९ नातापानिदेवीयामाभैन्यागाडमावास ४ कोसमाछ नातापानीदेवी॥ कोसमाडुंगाकोसेछिछ घोडालेनानहुदेननेमडुंगाकासेछिदेवी ५ को सगे फलामुमाघुपुच्छ योमाघुवारिहाखो पानिगोद्याको माथछरियो मा घुकोलमाडहान ५० गजलुप्याहानहोवा नाहादेवी २ कोसमा जकोछि लामुमाघुपछ त्योमाघु ५० हानजेसोसमाडहोला नाहादेवी॥ कोसगे यामानैन्यागाडपुच्छ योगाडसमाबाटो पाहाडका कासेय कायछ यामा गाडमाभोद्याधार २० नमोहोलायेसजगामाभोद्याकासिपाखी ५० हुदा १ खर्चरि १ रहेछन् उकेकनेमानिसलाविराहावनीदी कुनिपछाडछ न् रमदछेन ——— ४८

यामावाट जाधा कोसदेवीकुनिसमावास

२मा मार्गदेखी चैत्रसम्म दुलोहिउपर्
दीमाबाटोधुनिञ्ज बाटोबराउन्या
अगुवा १जनादोबालाइकनजान
मधेहुँदुखुनिदेन

१० बामाबाटछोस्यांनँन्यागाउमाबासकोस८माछ् बाटोमाथिपर्दैजो
लाबारिपारिगरीजादुपर्छ योलाकाबारिपारिदुवैनरकुँगलछ वि
चविचमाकोसउँडकोसमा काउकोमाधुपछ् ओलानर्दुहुदेन छो
स्यांनँन्यागाउअलिकतिनपुगेपैसेगयाकोछ १०।१५।२०।२५मम्म
सिढिभयाको भयाछ ३।४छ पहरोमा फुलामकोकिला ५।६ठाँउकि
लाघुहाल्याकोछ बाटोविकटछ घोडालेजानहुँदेन ५।७जनाले
योकनुपर्ला भारिलेजानहुँदेन गाउमाघर१५।१६ होला रसदपाइ
देन ५०

११ छोस्यांबाट कुतिनँन्यागाउ ४॥कोसमाबासपर्छ बाटोमायोलाबा
रिपारिगरिबाटोछ अलिकतिनंगलपनिछ विचविचमाकाउको
माधुबनर्दुपर्छ कोसमेपोबासबस्याघर१छ ताहादेखी७॥कोस
पाहाडकोकाथेकाथमेंगे कुतिगाउपुग्छ जंगलछैन घोडाचढि
जानहुँछ हिउदोमाहिउपनिपर्छ योकुतिगाउमाघर१०० जस्तो
होला पत्थरकाबनाया कोठुलोघर२छ येसदुवैघरमाठेवाबस्या
काछन् तिनकामाथमाहिपाहिर्दै हुन्या१ बर्दार१ राख्याकाछन्
गाउदेखीमुनिकोमिलाकोछ येसकोमिलाकाउकोपुलबना
याकोछ दिनमामाहिसबगदाहिउदछन् गतिबाधुल्छ किकिदि
छन्र नर्दुहुदेन तेसपुलमा२घरमाहिपाहिछ१सदपाइछ ५४

कुतिदेखीटिंग्लाताम्सम्बास५माहिउँ
पर्छ मार्गदेखी चैत्रसम्मदुलोहिउपर्दीमा
हिउनघरुन्याताम्म बाटोबँदहुँछ चौहि
योटा ४०।५० काबआउ १जासुबालाईया
या दोबालाईजानहुँछ बन्दहुदेन

१२ कुतिबाट छोकुनँन्या गाउमाबास कोस ५॥ मावासपर्छ पाहाड

काकावबाट घोडापाल्किलेजानहुँछ जोड्नु गाउमाघर १०।१२ होलाधि पाहिहुदैकोहिँडेनन् यसगाउकापाउभरमाथिपुँकलिमन्याकोकुलो गुम्बाछ तेम्माबाटमा २।३ मैलेहोला रसदउडेहुलिमन्याछकिञ्जपि लनपाउँदैन ——— ४५

१३ जोड्नुबाट थारलबुमैन्यागाउ ८ कोसमाथासपर्छ घोडापाल्किले जानहुँछ विचविचमाथिबाटोमाथिछ कोस ४ गे काउकोमाथुपर्छु पर्छ गाउमाघर १०।१२ होलाधिपाहि ४।५ जनार जमालिनसक्नेघरछा काछन् रसदकोहि पाइँदैन ——— ४७

१४ थारलबुबाट लौगुरपाहाडमुनिछ कोसमाथासपर्छ पाहाडकाकाँधे कायजानुपर्छ बाटोमाथलिकोहिँडेन विचमैदानमाथासुपर्छ कोस ६ ४

१५ लौगुरपाहाडमुनिबाट टिंगरिमालामाकोस ८ माथासपर्छ कोस ५। उकालोछ कोस ३॥ कोबहुतोछ कोस ३ मैदानछ हिउँदोमाहिउ पनिपर्छ ५।७ दिनकोरस्लापनिबन्दहुँछ टिंगरिमालामाघर ३० जग्गो होला बस्नुपाला मुसैमायोलाग्छ जधिपछि तर्नुहुँछ पानिपरिमेनो बढ्दा २।४ घडिसम्मबन्दहुँछ रसदपाइँदैन ——— ६५

१६ टिंगरिमालादेखी टिंगरिकिल्लासा ३ कोसमाथासपर्छ बाटोमाथो माहहुविगोलपत्थोलन्या माथिछ टिंगरिमैदानकोपूर्वपश्चिमकोल म्बहोला उत्तरदक्षिणमा कोस १४ होला मैदानकाबिचमाथोत्थोमा थिछ किल्लामाउकोबीचमाकीर्तिपुरकोनकलाङ्गुकोघरछ खुर कामाकिल्ला १वनाईनालोय १२ बिनिजानिपाहि ——— ५०

थोद्याधिपाहि ——— १०० मर्दारहोला

स्यारहुँछन् किल्लाबाहिरघर ३०० कोअँदाजहोलासबजनि ज निकिम्बपाइँछ ——— २३५

नाहासम्महिउपर्वतमाबाटोछुनिछ

१७ टिगाकिल्लाबाट कोस १ मा टिगाभैदानमा मेरसुङ्गाउमा बास पर्छ बाटोभैदानैछ किल्लाबाटनिस्कनीबिनिकै लामुतर्नुहुन्या बो लो १छ बाटाकाबिचमागाउ २छ येसगाउमोरीनिकाघर २०।३० होला येतिनाघी मेरसुङ् पुग्छगाउमाघर ४० होला बिनिजाबल्याघर १छ येस्माबिनिजा १ जोधासिपाही ४ रह्याकाछन् रसदजम्मलाइपाइ देन ——————— ७५॥

१८ मेरसुङ्बाट सिकार्नुङ्मा कोस ३ मा बासपर्छ मेरसुङ्बाट २ को समाजम्मागाभन्याकोबोलो १छ वर्षामातर्नुहुदैन हिउदोमातर्नुहुँ छ येस्माकाउकोपुलहाल्याकोछ बोलाबाघीकोसमेगे टिगाभैदान् छोडिपाईभरुडकालोबहिभैदानछ भैदानबाटपाउभर बढ्दालोगे मातुबोलो १छ बाहेंमेन्हातर्नुहुँछ बोलोनाघ्यापछि सिकार्नुगाउ सिलुनलोधुम्कोमुनिछ तेस्माघर ३ मेलसौहोला बिचमागुम्बा १ छ येसगुम्बामाबस्याकाबासा २ मेछन् धुम्काभाथिकिल्ला १ छकि ल्लामाआधिपछि सिपाहि १०० सम्मारहँछन् काजपर्दामा ४।५ हजार सम्मकाबासरहँछन् आसपासमामातुमातुगढिघेरैछन् रस दअतिअलिकिनपाइछ कोस ——————— ८॥

१९ सिकार्नुबाट दक्षिणाहानिगयाकिलुगाउकोबाटोपर्छ उभरहानिग याकोस ३ मेलोलोगाउमाबासपर्छ सिकार्नुबाटभैदानैभैदानहिड्डि १॥ कोसकाबिचमामातुबोलो १छ हिउदोदोवर्षामातर्नुहुँछ बाहादेखी १॥ कोसजम्मालोलोगाउमाबासपुग्छ गाउमाघर १५० होलारसदपा इदैन ——————— ८५॥

२० लोलोगाउबाट आक्याभन्याबिनिजाकोडाकवल्याजगामा ५ कोस मावासपर्छ लोलोगाउबाट योस्माकोसिरैनिरहिड्डि कोस ७॥ जसो मायोलो जघारजस्तै भैजानपैनेयेक कोसहिड्डि स्याकुलुंभन्याजा नुडाडो १छ पाउभरुडकालोगे केहिबढ्दालोजातुपर्छ बाहादेखीज कोबोलो १ तर्नुपर्छ फेरि पाउभर बढ्दालोगे बोलाकोसिरैनिर ७॥

कोमंगे थाक्याभन्याको गगामा पुग्छ विनिजाडाकरह्याकोघर १४आझमा।
।५छ रमदपाइदेन ———————————————— ९८॥

२१ थाक्यावाट्यास्युंभन्याविनिडाकवद्द्या गगामा७ कोसमावामपर्छ था
क्यावाटम्पाछोलाभन्याको लंगुरडकालो३ कोसमाथिवछि४ कोसछ्ह्
गेा ठुंग्पानुवहूलीथास्युंमापुग्छ विनिभाडाकघर १माबछ डुगेाहिङ
पर्दोग्याछोलाभन्याकों डाडामावाटेधुनिंछ रमदपाईदेन ——— ९७॥

२२ थास्युंबाट न्ह्विजुंमा४ कोसमावामपर्छ थास्युंवाटचोत्सा४कोसहि
डिव्रह्मपुत्रकोदोभान्मा पुग्छ दोभानुमाघर ५१८ छन् दोभानवेराचेलु
मोनधिमेदानेमैदानहिडि ५ कोसमा न्ह्विजुंमा पुग्छ डिगर्वादामाको
किल्लोभगुम्बा १२घर ३०० मेछन् किल्लामा ठेवा२ भोग्याशिपाहि २०
छन्यमगानाभन्या १६ गारनाइतेयारि छनछन् गुंबामादामा ७०० छन्
किल्लावाटव्रह्मपुत्रकोपानिझिकनुहुंछ रमद अरूनाडपनिपाइंछ ——— १०७॥

२३ न्ह्विजुंवाट फिंञोली ८ कोसमावामपर्छ न्ह्विजुंवाट ब्रह्मपुत्रकोकिना
रैकिनार ३ कोसगे घा ५० कोगाउं १४ बेसाह्यापाइदेन नाह्यदेषीफेरि
ब्रह्मपुत्रकोनिरैनिर ४ कोसगे मानुलंपुर १छ नेमलंपुरमापाउभऊका
गोचढि पाउभनेछोंगे नेर्छोवाटेघटियाछ नेछोगेपाउभरह्यावेजानु
पर्छ नाह्योदेषी मैदानपाउभएगे फिंञोलिंकिल्लागुंबामापुग्छ किल्ला
माठेवा२र भोग्याशिपाहि ५० छन् मगानाभन्या १६ गारजवान्नाईगे
यारिहेालाभेछन् विनिभाडाकपनिछ गुंबामानामा ७०० छन् माउमाघ
र १॥ मेहेाला अरूनाडरमदपाइदेन ———————————— ११४॥

२४ फिंञोलिंवाट जिलुंगाऊ ४ कोसमावामपर्छ फिंञोलिंवाटमेदानैमैदा
न २ कोसगे घर ८० जसेाभयाकोगाउं १छ गाउंवाट पाऊभएगे मानुवोन्
सो १ गीरमेदानैमैदान १ कोसमे मानुलंपुर १मपुग्छ नेगुरकोयेवेते
येान्सेाठेउपानेगे मैदानपुग्छ मेदानछिकपाउंगे जिलुंगाउंपुग्छम
ऊमाघर ३०० हेला विनिभाडाकपनिछ अरूनाईरमदपाइदेन ——— ११८

२५ सिलुवाट कोस २गे स्याफ्गिसिभंज्याग्राउमाबासपर्छ सिलुवाटमैदानै
मैदान २॥ कोसगे सानुथोल्ला १जग्गा नदि मैदानै मैदान १॥ कोसकोबा
टोहिंदि स्याफ्गिसिगाउमा पुग्छ गाउमाघर १सेहोलाचिनिलाउकप
गोछ रसदपाइदैन ——————— १२॥

२६ स्याफ्गिसिवाट कोस १गे आजिभंज्याग्रुम्बामाबासपर्छ स्याफ्गिसि
वाटमैदानपाउ॥गे सानुनदि १छहिंउदामानर्दुहुंछ वर्षामाओघापू
लबनायाकोछ घोडायेलचल्छ पुलवाटहेर्दामाथिल्लोमाकोयुम्बा १
देखीछ ताहाजानुपर्दैन पुलवाटमैदानैमैदान १॥ कोसगे आजिगा
उमापुग्छ गाउँमायुम्बा १छलामा ५सेछरु गाउँमाघर १५सेहोलार
सदपाइदैन ——————— १३५

२७ आजिवाट कोस २गे डिगर्चामाबासपर्छ आजिवाटमैदानैमैदान मि
कार्युवाट २ वाटोफाटिआउन्या येसगाउमामिल्छ त्योमैदानदुलो
छ हिंउपर्दैन कोस १गे आगरि गाउ १छ घर ४० होलाताहादेवी १को
सत्ता नटा गाउ १२ युंबा १छ नेस्मालामा ३०० छन् गाउमाघर १५०
होला ताहादेवीडिगर्चासम्म पानिछैन मैदान १ कोस १गे डिगर्चा
पुग्छ डिगर्चाकोनकलाथानुकोट कोटवनुछ पश्चिम् नरफुपाहाड
छ गाउँलोरिकाघर १५सेहोला भोद्यानेबारकल्लेरि विनिलाउसबै
वस्तरछन् बजारपनिछ सहरदेखीपश्चिमुत्तरका कुनामामिल्छ पुल
राजाबानलोपाछाड कोशुम् कोछ नेस्मावलियोकिल्ला १छ नेस्म
किल्लामा हलियाबजनाबासदर ४० हजारमानिस्
लाई १० वर्षसम्मलाई पुग्ला गरि नेपाली छलङ्ग किल्लामा ब
सारगालालामाकामानिसटेवाह जनाअरु मिपाहि ३सेहोलाकि
लोमुनिमैदानमा अर्कोसानुकिल्लामाअम्बारफ्कोनालोयर
विनिलामिपाहि १४० जनासानुकिल्लानिबस्हछन् फाफुयजाबि
पसजालामानर्क काटेवु २ भोद्यामिपाहि १ हजारडिगर्चागाउमा
रहछन् ताहादेवीपश्चिमुत्तरफ्कायुम्बामा लामा ३ छमारछन् ता
हादेवीदक्षिणडिगर्चालामाकोघरघर १छ नेसघरमा २१४ सेनो

कंरकोशेवारि हुरा ह्याकाछन् नेमघारकोवाड वि तुंफ्रारवंछन् धनकुबा
वाट पश्चिमुहानिगयाकोवाटो अहिजोनिलाडछ नेमदेवीपूर्वपश्चिमेला
माका दुलोअर्कीघार १छ उभघारमापनि २।४ नेमानिसछन् हानिजो
डापनिपाल्याकाछन् येमघारदेवीपूर्वपट्टिवाटोमादुलोखोलो १छ
नेमखोलामावागमतिकाफूलभेदापनि दुलोफूलबनायाकोछ रमद
पाईछ ——————————— १४५।

२८ डिगर्चीवाट कोलञ्जा पेनाझोंगाडमावासपर्छ डिगर्चीमुनिदुलोफूल
छ फूलपानिवाटो २ फाट्याकोछ दक्षिणातर्फगयोकन्याबेनाभन्याडछ
मापुग्छ उभरनिरवाटगर्योपेतिछुमाभिन्छ डिगर्चीकोपूबतर्फ १ को
सडभरमेंछ ब्रह्मपुबर्तीर स्याङ्नामातिझोङ्किलावाट ह्योझोङ्कि
लापुगि २ लैंगुरलाधीगयाडिगर्चीदेखी १२ दिनमाह्यामापुग्छ डिगर्च
कापश्चिमुडनरकाकुनावाटब्रह्मपुब १ जायाकोछ नेमखोलामाविना
गाडलेतर्नुहुंदैन ब्रह्मपुबपछाडिपानि मेदानेमेदानसडकबाटजादुप
र्छ योसडकमावगिलेजानहुंछ बासपुगनपाडभरबाकीछदा गासु
भन्याकोगुम्बा १छ येमगुम्बामालामा २ लेछन् ताह्राबाटपाडभरमें
पेनाझोङ्किलापुग्छ योकिलाकलोछभन्या शिंधुकाधुमुकोभेदा
थोरमावुधुमुकोछ मुनिबाटगाडघर ३ सेटोला धुमुकामाथिकि
लाछ यजानाथोरबहुनमात्रछ बहुनछैनभंछन् किलाकारविषि
नोह्यामामाबाह्रकाघर २५।३० होला किलामित्र ४०।५० जनामानि
सहोलासदपाईछ ——————————— १४५।

२९ पेनाझोङ्किलाबाट कोलञ्जामें स्याचिझोङ्किलामावासपर्छ यो
लाकाकिनारैकिनारमैदानबाट १ सेमसा स्योबुलाकोगाई १छ
नेमगाडलाघर ५०।६० छन् मानिस १५०।२०० होला ताह्राबाट १ को
सगैं शिशिघांभन्याकोगाडछघर ४० मानिस ५ सेटोला थिनिस्या
ङाकपनिबस्याकोछ ताह्राबाट ११ कोसगैंमाथ्येभन्याकोगाई १
छ नेमगाडलाघर ४० मानिस २ सेटोला येमगाडकाबाटोमाथीझो
डोयेकिपुमभन्याकोगुम्बा १छ जाटापानीस्यालामा ३ लेछन् ताह्रा बा

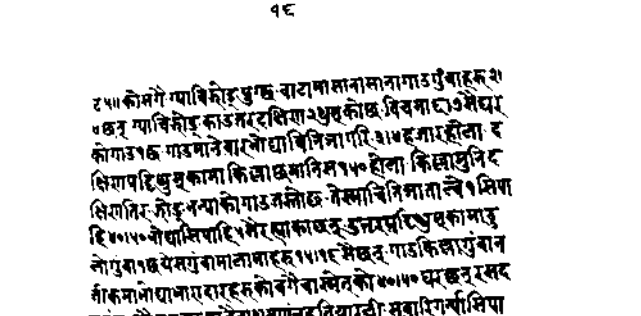

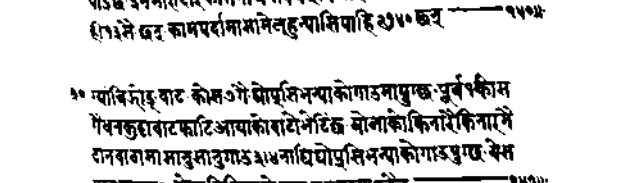

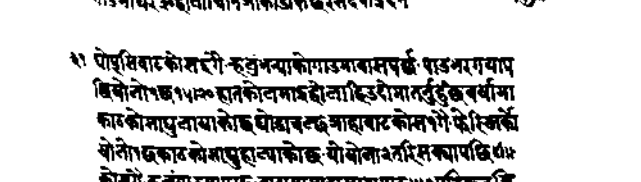

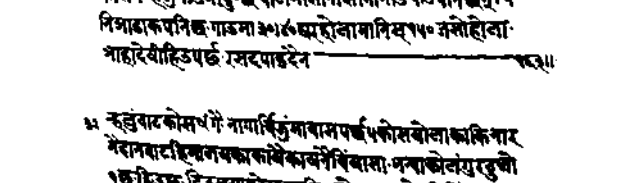

डाकपनिछ रसदपाइदेन ——— १७३

३३ नागार्चिछुवाट कोस६गे पैनिछुपन्थाकोगाउमावासपर्छ डिग्वीवाली पुलपारिदेखी काद्याकोवाटो नाह्रोभिरुजाउछ नागार्चिछुदेखी पोखरी काकिनाडेकिनार मैदानवाट घाडाखोलेनेलानुहुन्छ पोखरीकोपानिमा नहुँदेन वाटामासामासानागाउ ३।४ नार्चिपैनिछु पुग्छ घर ४०।५० होला मानिस २।३ मैलछन् गाउकाकिनाराकिल्लाछ नाह्रो ३०।४० जनाबासि सबैथ्याकाछन् रसदपाइदेन ——— १७४

३४ पैनिछुवाट कोस५गे कामाफाँसिपन्थाकोगाउपुग्छ कोस१जाँदापोखरि काछिर्दै मैदानवाटगै याबालाछन्थाकोदुलोलगुरुकालोपुग्छ थोको सडकालोवाटि ३।। कोसवढालोगै कामाफाँसिपुग्छ गाउमाघर १०होला मानिस ५०।६० जनाहोलाविभिन्नजाडाकपनिछ रसदपाइन्छ ——— १७५

३५ कामाफाँसिवाट कोस५गे छुस्युकुपन्थाकोगाउमावासपर्छ कोस१गैसी वोलन्थाकोगाउछ यसगाउमाघर ५०मानिस २५० होलामाह्रोवाट १।। कोसगै आसोलन्थाकोगाउँछ येसगाउमाघर १०।१५ मानिस ७०।८० होला माह्रोपाहाउछ नेलपाहाउमा सानागाइलागि १०८गुम्बाछन् सानाला १५ मैहोला गुंवामुनिवस्नुपुत्रकाछन्गाउमाछन्नेसकलाईसाछुनिवा ट गाउनदिँजाँदासबैवर्षामागाउचल्दैन छालाकानाउमाघसिनबुर्पर्छ होला पानि १गाउछ घर५० मानिस २५० होला माह्रोवाटगै छुस्युकुपुग्छ गाउमा घर ३० मानिस ५।६ मैहोलागाउकानाथिवाटकिलाछ याहिनापहिलाछु पुत्रगरिछ वाटपरि छुस्युपन्थाकोकिल्लाछ किल्लामाटोका २छ येसको कानिनघसिनाबुपर्छ अर्कोवाटोजैन यसगाउमसदछ मानिस५०।६० जनाहोला ——— १७६

३६ छुस्युकुवाट कोस५गे छपनाकुपन्थाकोगाउमावासपर्छ योलाकोकिना रैकिनार १कोसगै नाम्पन्थाकोगाउ१छ नेलगाउमाघर ७० मानिस ४०मैहो ला माह्रोवाटगै छपनाकुपुग्छ योछपनाकुगाउमाघर १मैमानिस ४।५ मैहोलारसदपाइन्छ ——— १७७

७ ७पवाट् बाटकोस२ गै नेटोभन्याकोगाउमाबासपर्छ् बाटोपाहाडका
कांवेकाखभिरबाटमानुपर्छ १॥ ह्यानगएकोकामकोबाटो ५०।४०।३०
२० ह्यानलमाई भन्याकोछ् बिचबीचमासानुमासानुमेदानछ् गुंबाहरू
पनि २।४ छ् गाउगुंबामामाभिरम् २।१ मैंहोलाभरसदपाईदेन ——— २००॥

२८ नेटोबाट कोसदक्षिणे ह्यालामाबुग्छ् बाटोमेदानेमेदानकोमत्र३ गैबुगु
गाउ१ छ् घर३० प्रतीहोला मसगाउकाबीचमाउनदिसाबाट बो
लो १ आयाकोछ् येसमोलामाबाहुंमे ह्याबुग्छ् नाहादेभीचेहिबो
काकाकिनारैकिनार पाहाड काकाखेकाखकाहिंकाहिंमेदान२ को
मगे ह्यासामहर बुग्छ् ह्यासामेदानमेनाछ् महरकाबिचमादेवनाका
स्थानबनाबुभन्याकोभोट सर्कारकाकाहिंबाकबहुरिबख्पाबीघरा
बुलाछन् योबीघराबनायाको ९८ सेवर्ष्यभयोनछन् ९ नेदेवनाकास्था
नबमीपरिसहरबजारछन् घर २॥ हजारहोलासहरका ४ कुनामा ४ का
जिकाबुलाबुलाघर ४ छन् सहरदेखीदक्षिणानर्फ् बोलाकाकिनार
माअम्बा २ बख्पादर्बार २ छन् सिपाहिंगेंहू १ हजारजेवारहोलायेसे
सहरकादक्षिणानर्फ् काकुंभन्याकोमजांचिरहुंछ् सहरकाउत्तरनि
रटपनिभन्याकोछाउनि १ छ् बिनिलामोठ्याएसिपाहि २॥ हजार
होलासहरकापश्चिमुतर्फ् सिंधुभन्दा ४ थंडको १ थंडबुलोपाहाड १ छ्
तेमापाहाडभालामाबख्पापोनत्हाकिलाछ् तेसेकिलाकारणिपि
गिल्लमापनिछ् किलाभित्र ७ लामाकामभलाबुछ् दश्भन्दाभोट् जिला
काबुकुटिपनियेहिरहंछ् येसकिलादेखीपश्चिमउत्तरपट्टि पानिको
मुलोबाहिर १ गयाकोछ् बीहाकोमत्र ३ लामाई कोसदक्षिणहोलायसबाहिको
किनारैकापाहाडकोकाखमा २ गुंबाबुलाबुलाछन् १ कोनाउ सिंग १
कोनाउ छेपुं नंछन् ४ गुंबामामबख्पाकालामा १४ हजारहोलासद
पाईछ ——— ३०८५

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

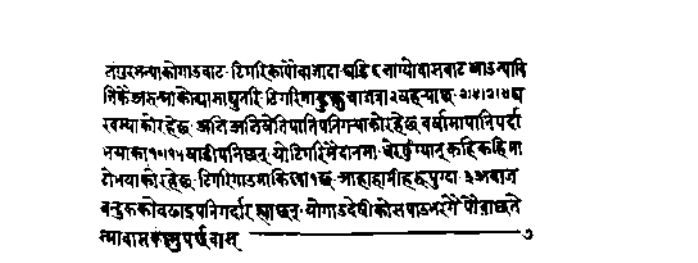

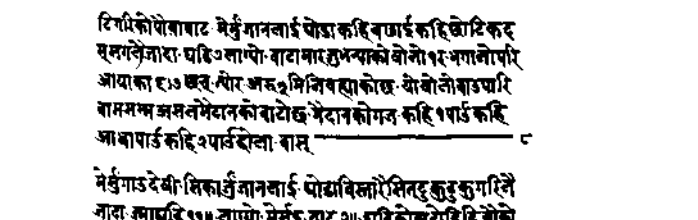

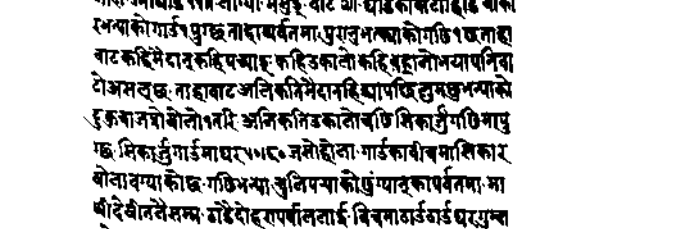

न्याकोगाउपुग्यो योलाकोनिरेनिरमाथाउठाउ २७।३४ घरभन्याकोथाउपनिछचैनि
निपानिपनियोलाकोनिरेनिरमाथीमलम्सुपमन्याकोरहेछ्वास ——— १०

लोलोगाउदेखी याकेलगाईमालानलाईल्याघाहि ८।। लाग्योयोलोदेखीने
हियोलाकानिरेनिरमैदानमायोडाबजाईलैजादा २।। घडिलाग्योमाहारा
ठ्ठलिकपिउकालोबहिबल्लोलुर्दीकेनिरेहियोलाकानिरबाटहिडनु
पर्छ माहालम्यायोडासुलगीहिडाउदा १।। घडिलाग्यो माहाबाट कैरियो
लाकानिरेनिरबाटकहीछुंग्यानुकहिमैदानमा योडाबजाईल्याई लोयो
योलाकाकोग्वामाघुनीरि याकेलगन्याकोगाउमाबासपुग्दा घडि २।।ला
ग्यो गाउमाघर २।३ छन् माहाबालबच्चालाईपालापागीहिदारह्याकदपि
चमालर्नुपर्नायहुन्या ४ छन् वास ——— ११

याकेमुदेखी याधुभन्याकोगाईजानलाईकहिछोटिकरम् कहिछोटि
कहिबैरीबिस्तार कहिकरमैलगदैजादाजादा घडि १५ लाग्यो बासदेखी
याकेघुभन्याकोयोलाकोनिरेनिर घुंग्यानुबाटामा हुलहुकुहुकुगरिघ
डि ४ गे योहियोलाकोनिरेनिर ग्यांछोभन्याकोपर्वतबसीगयाकोरहेछ
तेस्थानमानिअग्लिउकालो कहिनेछोगे भन्याङ्गु पुग्दा ३।। घडिलाग्यो भ
न्याङ्गुमाबसीछाउपनिरहेछ माहाबेखी आधाबाटो सम्मसुस्तरी आ
धामाबताई लैजादा ३।। घडीलाग्यो भन्याङ्गुबाटोछाडीभन्याकोयोयोहि
मालयबाटआयाकोछ येहियोलाकानिर घुंग्यानुबाटोगे साघुभन्नि
छाधुभन्याकोगाउपुग्छ घर ३।८ छन् येनिपानिपनिगन्याकोरहेछ यो
स्थाङ्देखिरुखकोनाउमाबुटोपनिदेखीथेन योगाउमाबहुरुवोहुन् अह
रुखगरि ४०।५० रुखदेखियोवास ——— १२

याधुदेखी रुचिजान छोटिकरमैलगायोडालैजादा आधाघडि ५।। लाग्यो
बासदेखी घडि २।। मा मागामुयोलागरि माहाबाट घडि ५मा आयाछ्यो
योलागरि घडि २मा रुचिगाउपुग्छ बाटोगत कोस १ लगाउकोस २
जसोभयाकोफाट्छ विचविचमा विचविचमा घरछ येनिपानिपनिछ
गाईकाकिनाप ——— किनभनाबाटोबस्तुपुरबस्याकोछ नियोयो

२ ब्रह्मपुत्रमाहि त्याकोछ॰ मोगाधिपनृकावेगेवालायाकोछ मेत्राधिपनवी
टहुछ कादिवयापालटागिवाम्रवछदिदारमाछ्रनु माहावाटवाटोछ॰ औ
नरटेकीद्विगर्वाधुनग्वारहेछ॰ योगाछ॰ मागछिपनिछ॰ वाम ——— १३

ल्हविदेवी॰ किनालिछुकु॰ जानलाई॰ योछाविछलारहिन छोटिकदमुला
लेनादा॰ स्याधहि१८॰ लाग्यो॰ ल्हविदेवीब्रह्मपुत्रकोकिनारेकिवाट॰ कहि
भीरमाभडक॰ कहि॰ अमलमेदानवाटोछ॰ तीरमाबेगेवागुन्याग्छिभ
याकोगाई१छ॰ वाम ——— १४

किनोलीदेवी॰ कोनोछुनालीआछु॰ जानलाई॰ स्याधहि१८लाग्यो॰ ब्रह्मपुत्र
कानिरेतिरमेदानमा॰ योछा॰ बछाईलेनादा॰ घहि१८ माहापछिघहि२८लाग्यो
बीचमाभीरघर्नगयाकोरहेछ॰ नलब्रह्मपुत्रवग्याकोछ॰ वाटोभीरमाछ
माहापनिगछिरहेछ ——— १५

कोनोछुनालीआछुदेवी॰ स्याधुगिनिं जानलाई॰ योछाछोटिकदमुलाले
नादा॰ स्याधहि१८॰ लाग्यो॰ बामदेवी॰ अलिकनिउम्लोवाछिगयापछि
अमलमेदानछ॰ विदमागाई२१छनु॰ योनिघर्नजबेभेगयाकोरहे
छ॰ वाम ——— १६

स्याधुगिनिदेवी॰ आगनिंगुम्बाजानलाई॰ वडोकदमुलालेनादास्याध
हि१८लाग्यो॰ बासबाट आउन्याविनिकेमाघुमलाकोबोलो१छ॰ विदमा
गाई४५छनु॰ मानुगछि१पनिछ॰ वाटोअमलमेदानछ॰ वाम ——— १७

आगनिंगुम्बादेवी॰ डिगर्वीजानलाई॰ काहिवछिकदमुकहि छोटिकद
मुलानादास्याधहि१८॰ लाग्यो॰ वाटोकहिनजानिदोठकालोभेरेमेदानछ
हेछ॰ बीचबीचमागाउपनिरहेछ॰ वाम ——— १८

डिगर्वादेवी॰ पेनाकुजानलाई॰ छोटिकदमुस्याधोडालेनादास्याधहि
१८लाग्यो॰ वाटोअलिकनिचछाईचढि॰ भंज्याकु॰ काहिनजान्याछि॰ अ
मलमेदानरहेछ॰ वामबाटपाउनगजिमीनमा॰ लामाजिकोघरकुकेलिं
न्याकोरहेछ॰ तेसैकालगीचमा॰ दानिछुदाजन्याकोछुनोबोलोछ॰ ते
स्यापछ्यर काचौडाकाई पुलहाल्याकोछ॰ तेसपुलनाभि पेनाकुलाछुन

यद्दि॥कोवाटोऽछदा·वायासाग्गाधुंपन्याकोयाडोएंवाप·छ·वालिगुलुवीरेछ
नाहावाटपेनाछुंकिलामापुन्छ·किलाहिगर्वाकोअंदामलगनैरेहछ·यानि
छुटाकाकिनामामागाऽछ·वाल ——— १६

पेनाछुंवाट·ग्यांविछुंनाहाघोऽडावछाहजादा·१७ घडिमावासपुन्छ·छिगर्वाघा
टगयाकां·टासिछुटायोलेयोलासिंहदानवाटोसा·कहिकहिछुंप्यादप्याकोछ·
ग्यांविपन्याकोहुलोसहरछ·नाहागंठिएंवाप·पनीछ·योगंठिएंवाछुंपेनग
गुलगरिवनायाकोरहेछ·वाटोसागाऽवंपेचायाऽडाऽछाछ·योनिघनिरहुंनै
पन्याकोछ·सानुयोलासासाछुएनर्दुपर्छ·वाल ——— १८

ग्यांविछुंवाटगोछिगाऽसाजादा·योऽडांदिकैकऽदमुसालेजादा·१८घडीमावा
सपुग्गो·टासिछुटायोलेयोलाकोवाटोगरिजादा·वासवेवी॥१९॥घडिमासाछुग
नरि·कहिंभेदाद्कहिछुंप्याद्·कहिंयोरेछुंहकिलाकोवाटोछ·देवाधर्मावा
टआयाकोगेंपिन्याकोयोलाए॥गोछीलासाटासिछुटायोलासासिलवलाणा
कोछ·नाहावाटयोरांभन्यागाऽछदीलगापुग्गोरेहछ·गोछीगाऽसाधाऽ२०
जलोहोलाधेनिघनिघनिनिकेगन्याकोछ·वाल ——— २१

गोछीवाट·रलुंछुंदिगाऽसाजादायोऽडावछार्ऽकदमुसालेजादा·२२घडीमावा
वासलगापुग्गो·वाटोकांहिछुंप्याद्·कांहिंपहरो·कांहिंनेछोछ·वासवाटहिंऽ
गोविनिंकैं·देवाधर्मावाटआयाकोयोलासासाछुनरि·छुंरिकदमुसेऽलगोगें·
टासीछुटायोलाकोसाछुनरि·नोहिंयोलैंयोलाकोवाटोगरि·सानुवऽन्याऽ२३
योलाएनरि·कैंटिटासिछुटायाऽऽकोंसाछुनरि·वासवाऽपुग्गो·वासवऽन्याऽ२४
सादहिन्यानिरवाटटासिछुटासवोयोलोए॥आऽदेलासानुपन्याकोछ·वायवा
सानासासागाऽऽडाऽऽडाऽछाछ·योनिघनिघनिघेसेसगगन्याकोछुवाल ——— २५

रलुंछुंदिगाऽवाट·सागार्म्यांछुंसादा·२६ घडिमावासलगापुग्गो·रलुंदेवीयासि
छुटायोनेयोलासरिलंगुरकांहिंदिसम्म·योऽडाछोटिकदमुसाआया·२७घ
डिलाग्गो·नाहासम्म कोवाटोऽसलसेंसेंयानेंछ·येसकेंहिंदेवीछिहिंसाऽसकें
भन्याछुंसाऽसासासाईछुंप्याद्वाटोसाकोंरेऽकालोसुंहुकिसाकेंयाकेंयाऽ

कोटिकरमूर्णिमारादा२॥घडिनाप्यो॰ भंस्याङ्देवीनागार्जुनानालाईकाहि
कुप्याङ्अलिकसिंवहालोपम्याकोकाहिभेदोभेंदानुबाटोछ॰ भंस्याङ्देवी
द्वाहादाहिनानिरबाटआयाकोयाङ्मिडुप्रभंस्याकोथोलो१छ॰ नेर्छोथोले
थोलानाटजानुपर्छ॰ बाजापहिबाटआयाका॰ यह्याभंस्याङ्पाहि३भंजा
ङ्पाहि४मध्ये१मानाप्रुछ॰ भंस्याङ्घीगयाकोहिङपगत्याकोटाभिछु
टाखोलोरहेछ॰ भंस्याङ्देवीनागार्जि॰ कुलम्मकोटिकरदुलानागारा१२
घडिलाग्यो॰ खोखोलानागार्जुनघडि१॥मापुगियेलाभंस्वादाहाद्राहिना
निरबाट पैनिनालमाभिलनगयाकाछन्॰ बाटाभरिकोलागालभेदेरोनेछ
गाउनेगामयेनिगस्याकोरहेछ॰ नागार्जुनाघर२०।२५जसोहोला
वास॰ २३

नागार्जुनबाट पैनिकुंनालालाईघोडावाटाईकदमूलोनेजानाद६घडि
नावासपुग्यो॰ पैनिनालकोकिनारैकिनारपाउभरजानिकुंम्याङ्कोबाटो
उपरअलभेदानबाटोगै॰ दिवसमा२।३गाउलाघीकिनारैमापैनिकुंभ
स्याकोगाउमापुग्यो॰ गाउलाघर३०।३५जसोहुनन्॰ गाउकालगीचमामा
यमेनिगस्याकोछ॰ अरुजगहैरनेछ॰ पैनिनालमादहिंयाईघोडाअरु
जनावरपनिछ॰ भंछन्॰ नालकोपत्रकाहिंछुहिंयाकोछ॰ काहिंहिंकै
कोछ॰ लमाईफेरीघुमनालाईभन्या३दीनमाघुमिलकियेलाभंछन्गै
होर्यनिउनिभंन्यासंब्याछेन॰ बास॰ ४

पैनिकुंबाट नेलोलापर्वतकाफेदिसम्मजानालाई६घडिनाबासपुग्यो
पैनिनालकोतिरैतिर॰ छोटिकदमूलालादा॰ ७॥घडिसम्मकोबाटोअस
लैछ॰ माहादेवीपैनिनालछोडिकुंम्याङ्पयाकोडाडोउकालोमाथि
लामाहुलुहुलुगरिलादा२घडिमा॰ भंस्याङ्पुग्यो॰ भंस्याङ्देवी१घ
डीसम्म नेर्छोकुंम्याङ्कोबाटोगै२घडिदाडोरहालोफेरीलानुगा
उ१मापुग्यो॰ पैनिघानिपनिसुपेगस्याकोछ॰ लाखापर्वतकोदक्षेरहेछ
माहादेवीब्रह्मपुत्रकोकिनारलालानलाई नेर्छोबहुलोगरिघडि
१कोबाटोछ॰ फेरिजाहादेवीब्रह्मपुत्रकोकिनारैकिनारन्याप्रसोल
न्याकोगाउबगरब्रह्मपुत्रकोकिनारलापालमाआउनालाईघडि॥

नाणो वाडीपरि वरिपरि गाडर वेनि पानिग नीको राखेछ वाटो नवे हुंण्यात्
वास्

नेपालो नागड वाट कुसुकुंजा नालाई ६॥ घडि मा वास पुग्यो वासदेवी ठाउंमि
विनिके ब्रह्मपुत्र को घाट तरि तिरेनिर को वाटा मा नाउठाउ गाईछ वेनि पानी
बहुनेछ आधा वाटा मा जोंगुम्बा १छ येस पुम्बा का पाहाडना गछि कना वाको
छ गाउ पनि गुलुमा रछ वेनि पानि बहुनेछ पुम्बादेवी १ घाउ गया पछि
डिके को योला १छ येस योला को माथुतरि आधा वाटो असल मैदानु आधा
वाटो छुम्याउमा छोटि कर मूला जादा ६॥ घडी मा कुसुकुंजा बास पुग्यो
योगाई हुंनेछ गछि पनिछ अघि भन्या असल मैदान छ आज काल जानि
अलि भत्काको छ वास्

कुसुकुंजा वाट नेटांजा नालाई ५ घडि मा वास पुग्यो कुसुकुंजा देवी ब्रह्मपु
त्र दक्षिणादि जानिरलाग्या हामि जानु पूर्वनिर पर्दार हेछ वासदेवी १ घाट
जानि मायोला का माथुतरि को म॥ जानि हि आपछि त्यासा थुप्रिनेटि यो
येहि त्यासा थुप्रि को तिरेनिर वाटो २ घंडमा २ असल पूर्व डाँडा त्यासा थुप्री
नेपाहाडमा रेनिकन गया को मा कुंग्यान पुछ्या को भीर का वाटो छ छोटि
कर मूला जादा १० घडी मा वास पुग्यो बीचबीचमा गाउ वलि यें नि जानि
अलि छ वास्

नेटांवाट त्यासा जानलाई असल मैदान वाटो मा छोटि कर मूला घोडा
लेजादा ४ घडि मा वास पुग्यो त्यासा थुप्री को तीरमा भीर १ हिंड्नि
साछु भन्या को हुलो योला को थुप्रो तरि २ घडी मा त्यासा सहर पुग्यो वास्

त्यासा वाट भेसी गुंवा जानलाई ६ छोटि कर मूला ले जादा घडी ३ मा वास
पुग्यो वाटो असल मैदान छ त्यासा देखी २ घडी मा त्यासा थुप्री माथुमा
तरि भेसी कुंडगढि जानलाई ५ घडी लाग्यो बीचबीचमा गाईक गोरु
पनि छ गाउ हुंनेछ वास्

धेसौ बाट मेलो गुन्द्रा जानलाई छोटि कर्‍यु जाजादा घडी १४ मा बाम पुग्यो
न्हा मा बुसी कानिरे निर बाट जानु पर्छ बाटो २ खँडमा ५ खँड मलिकहि धुम्या
उ कहि भीर छ २ खँड जलिज मलले मेदान छ बाला छु बाग हिलाय ह्या ० छ
उ २ मा तर्नु पर्छ २ मा माछु छ २ मा पुलो पुलछ जथाए ४ छ उ नाहादेखी
न्हा मा बुसी को निर छोडी पूर्व तिर हानी जानु पर्छ उतर बाट योलो भञ्ज्या
या को छ बाटा को बीच बीच मा गाऊर कु मोल जगा ठाउ ठाउ मा छ बाटु
वैछ बाम् ——— ३०

मेलो गुंबा बाट रिमोलि गुंबा जानलाई छोटि कर्‍यु जाजादा ८ घडीला
ग्यो बाम देखी २ घडी को बाटा गर्‍याथ छि मेरु ब्याछु भन्या को योलो मेटिछ
मेहि योला कानिरे निर काहि छुम्या उ काहि मेदान् काहि जलिज लि
उ कालो बहालो बाटो छ यह्‌या मा माछु ४ तर्नु पर्छ बाम थेहि योला का
निरे जाप छ नाहा मधेस जलो ह्या हि पन्या को बर ठाउ पाया जा पनि ज
लिज लिबर्‍यु टाहे छ गाऊ र्नु वैछ ——— ३१

रिमोलि बाट हुमी घ्याङ् जानलाई छोटि कर्‍यु जाजादा ८ घडी मा
बाम पुग्यो बाटो मेहि माछु भन्या को योलो मेदान् बाटो मा जलिज
लि छुम्या नछ यह्‌या को माछु ५ वजा मु योला को पुल थ नर्नु पर्छ बाया क्य
वरि पानि हिउ पनि छ मेहि माछु योला कानिरे जाया बाम पर्छ बुढा बुढि ब
र्‍यु पनि रहे छ गाऊ मा घर १५ जति होला बाम् ——— ३२

हुमी घ्याङ् बाट हुमी गाउ जानलाई छोटि कर्‍यु जाजादा ८ घडी
पाया बाम पुग्यो बाटो मेहि छु योला कानिरे निर बाट काहि मेदान् काहि
छुम्या उ काहि जलिज कु कालो बहालो नेछो पन्याछ जलिज कु घटि या
बाटो छ बाम देखी २ घडि को बाटो जाता यहि योला का पानि निर्‍या ता
पानि पनि रहे छ केरि घडी २ को बाटो मा मेहि छु योला को पुलतरी योलो
दाहिना पानि हिउ भया को बाटा मा मेहि छुम्या गाउ जा बाम पुग्यो यह्‌या
र योला जा गरि नाघ्यो पुल थ नर्नु पर्छ गाउ योला कानिरे माछ घर १०
जति होला हिउ भया को ठाउ माछ बाम् ——— ३३

कुमरीगाउवाट कुमरीगाउजानालाई छोटि करहु जाउदा ५४॥मावासपु
ण्यो वाटोमाकहि डुंग्यानु काहिउकालोरहालो भीरछ वाटोमाहुँ घिरहुजान्दो
छ वामदेवीलंगुरकाफेदिसम्मजादा २४घडीलाग्यो भेटिछुबोलाकाभिरे
भिर यहप्यामालाघु २ नदिभेटिमाछु मा २५पहरनघाघाती लंगुरकोउकालो
चढि कहिअलिकवाटोउकालोकाहीने छोउकालो हिउभन्याकावाय
माहिहि येमउकालामाघहप्या४नदिभान्याछु सम्मपुग्दा घडी४लाग्यो
हिउलेपनिसाहुँछुघो भान्याछु देखी काहिवाटोवहालो काहिभीरछ वे
हिभान्याछु वाट भालाछु भन्पाकोबोलो १भायाकोरदेछ येहि बोलाका
भिरेभिरेबोलामाग घार १माघु १नदिफेदिसम्मपुग्दा घडि४लाग्यो गा
हरेथी काहिनेछोरहालो पच्याछु वाटोगे भालाछु बोलाकोमाघुनदिघ
डि४॥मावासपुण्यो वासनपुण्यामम्म वाटोमाकभेलजगाकाहिदेखिदेन
वालनेपए काहिकाहिअलिअलिछ गाउमाघर ३०नसोहोला वास ३४

कुमरीगाउवाट घसुगाउजानालाई छोटिकरहुमाजादा १२घडिमावास
पुग्यो वाटोमाकाहिडुंग्यानु काहिमेदानु काहिउकालोरहालो भिरछ
वाहवाहउडन्यादिनिकै भालाछुबोलामापुलामि बोलावासमाथिगे ये
सेबोलामाभिलुनआयाकोथेवैबोला२माघुल२नदिफेदिसहप्याकोमा
जथार १माघुछ नर्वपर्छ इवहप्यादुवदुवैहुदु सानामालामहप्याकोभन्या
हिलोपेभयेन जोलेलंगलाहिउवपर्छ बोलापारि गाउमा १२घर येमि
अलिअलिछ भालाछु बोलाकोभिरेमावासछ बोबोलामाथी भन्यामा
नेछ मलपुग्दोमेरिभन्याइआगीजबोहोला गाईमाघा १०नसोहोलाबा
स्

घसुगाउवाट ग्यामहहरजानालाई छोटिकरहुमाजादा ८घडिमावास
पुग्यो वाटोमालाछुबोलाकोभिरेभिर लंगलामाआवाजसोमाभीरेभीर
आधाजलोमाकाहिडुंग्यानु काहिउकालोरहालोगजिजानुपर्छ नर्व
पर्थीयेसेबोलाकोपुल १महप्याकोलाघु १नघार ४छुरीचमाघर ३४
भन्याकोगाई १छ ग्यान्दाभन्याकोमहहराहोनेपाछुकोलेमजलोछ मा
कालछुभन्याकोबोलोछ नरवाट आई येसेमहलादोभाइ पन्याकोछवे

ना२कारीवालालहरङ्ग येसमहूरमाकाउकाफत्याकुकाछानाभयाकोघ
८२२५ लम्महोला वाह्र ——— ३८

ण्यासमहूरवाट लट्ठीगाउजानलाईछोटिकदमूलालादा८ घडीमावासघु
ग्गो वाटोभालालाछुमोलाकोनिरैनिर काहिभैराउकालोवढ्नु
पर्छ काहिभीराउकालोवढूलोनेछौंवाटोघटियाछ येनिकाहिकाहिछ
अहलैवेजंगलैछ वहत्याकोलागि४ नघार१तर्नुपर्छ गाईमाधरगुम्बागरि२०।२५ लम्महुनुपर्छ
नाकोनिरैभाछ वाह्र ——— ३७

लट्ठीगाईवाट फाल्दोगाउ जानालाईछोटिकदमूलादा३०। घडीमा
वासघुग्गो वाटोभाकालाछुमोलाकोनिरैनिर काहिभैराउकालोवढ्नु
लोनेछौं भाट्टैछुग्यान् वाटोघटियाछ वीचमा गुम्बाघरैमेदान पनिज
मिकानिपर्याकोछ मोलारयहत्याभाग रि लागि३तर्नुपर्छ गाउमाधर८
।८ लम्महोला साहादेवीकोलग१भाभोग्याहहुकोगछिधारहुराकोनकटा
गरि बनायाकोछ वाह्र ——— ३८

फाल्दोवाट आधाजत्याकोगाउ जानालाई ४८ घडिमावासघुग्गो घोडा
विलोरेसग वासदेवीथोलाजत्याकोलगुराघीभाकालाछुमोलाको
निरैनिर नेछौंउकालोवढ्नुपर्याघडी १०। फेदियेहिमोलानदीभाज्या
ङ्गलम्मगाउउकालोवढ्नुपर्याघडी ४०। साहादेवीफेदिसम्म गाउ
वढ्नालोहर्नुपर्याघडी २०। साहादेवीघोडाछोटिकदमूलालेजाहासमा
नुमोलाप१रि घा४ भयाकोगाई१छ वासदेवीसाहासम्मछुग्यान्को
वाटोहिंदैहिंडनालिहिंडनुपर्छ साहादेवीमोलाकानिरैनिर काहिभैरा
उघेरछुग्यान् वाटाकादिचमासानुमोलाप२ रि साट्टैजमराघोछुग्या
नधिकहुवाटोगै सानुनिजत्याको वलाउमाघुम्छ मोलामाआयाकोपनि
यहिहुनाछमा मिलनगयाकोछ नाकोकिनार कोस१०। जानिछ ये
स्कोनिकासम्मै आयाको सानुनिजत्याकोमोदोरहेछ येनैमोलाको
निरैनिर जाईपुलपरिअलिकतिडकालोचढि भीरमावासवस्याघा

२० जमोभया कोगाउपुग्यो ठाईगाउजागि तर्दुपर्न्या बहुन्या १० जनभन्यागहुन्या
क्याकोजाहाभन्याभारअरहीयाभयाकोछ बास

आवागार्डवाट लाखीगार्ड जानलाई६ दिनभन्दा लगी घोडालेजादा १० घडिमा
बासपुग्यो बासदेवीमांस्याङ्जम्म गाडेनेर्छागीडकालो जानुपर्न्याघडि२
घडीमा ४० जाहादेवीघडि १।५० सम्मका बाटामा घोडालेजानुपनिसुकी
नछ जाहाबाटेगे जानुपोला १तर्दुपर्छ बासदेवीजाहाजम्मकोबाटोहिरे
हिउछ जाहादेवीआयालाभन्याकोलगुरलाखीपोलाकोगिरे निरकाहि
नीरकाहिछुंग्यानुपर्छिजानुपर्न्याघडी३॥ कोरिजाहापोलाकोमा धारतिरि
काहिछुंग्यानुकाहिमेदानगरि२घडिजम्महिआपछि बोलादिवनगया
को जानुभछुन्याकोडुलापोलाकोपूलनगरि बासबहुन्यागाउमापुग्यो बो
गाउडुलोछ चिनिजाकोअधापनि रहेछ ठाउठाउमागितर्दुपर्न्याबहुन्या
अधारगरि ४छ बास

लाखीबाट छाप्रुखोलानावाई छोटिकरहुजाजादा ६॥ घडिमा बासमा
पुग्यो बाटोकाहिमेदानु धेरछुंग्यानुपच्याइछ बासबाट अलिकनिमे
दानुमा हिडिठिकेकोपोलान्या१मालाघुनातिरे अर्कोपोलेपोलाहिडे
धार१गरि ठिकेकोपर्वत१माडकालोरहालोगरि बहालोगरि फेरीजा
कोपोलामापूलनगरि पोलेकानिरमाबासपुग्यो गाउमाघर६०जसोहो
ला कमोतकाहिपवित्रे विथेन बास

छाप्रुखोबाट आंगालानावाई घडी२५मा बासमा पुग्यो बासदेवी पो
लेपोलामेदानुमा छुंग्यानुकोबादोगे नुवाभन्याकालगुरकोकेहि दि
नम्पुग्दा घडि४लाग्यो जाहादेवीपोलाकोहिहिडभयाकोनेछैठिका
लोछुंग्यानुबाटो २घडिहिहिडअर्कोहिडभयाकोनेछैछुंग्यानुबोर्दागे ला
नाडुलागिनतर्दु२कानिरेनिरेगे नेछैबाटो२घडिगयापछि छुंग्यानु
कागाडोडकालो जानुपर्न्या२घडिगे लगुरकोमा पाइन्देखीनेछैबहा
लोघडी २मे उपछुभन्याकोपोलादाहिनापारि निरेनिर बाटकाहिछुंग्या
इकाहिअलिजलिडकालोबहालोकाहिभीर धेरबहुलो गाहिगे पोछ

भन्याको घर ३।४ भयाको गाउमा पुग्यो बासदेखी जाहा सम्म घोडा बिला
रैमागेलेजादा घडी १५ लाग्यो जाहा सम्म मानाहुलागि जाछ १५ न
र्बुपर्छ फेरि जाहादेखी जोटिकरहगरि बोला कोहिनेनिर काहिभीर
काहिठकालो बहुलालो काहिबोलेबोला गरिबासबस्या आगाडुहदा
घडि १० लाग्यो काहिभीरमा भन्याङ्हाल्याकोछ गर्दैगर्दै मागरि बो
ला मामाघु५ नर्बुपर्छ गाउमाबिनि जाबोद्याग्रि घर ३०।३५ सम्मर
घाछन् बाटोमाहुँअपतारोछ बास ——— ४२

आगाबाट आलाडोगाउजानलाई घोडाबिलाँरे मागेलेजादा घडि
१४।। मात्रा सम्मापुग्यो बासबाटनिस्कंदाबिनिकै चुपछुमाभिलनग
याको बोलाकोमाघुनरि चुपछुकोनिर्नेनिरबाटबाटोमाहुँअपतारोछ
भीरमाधेरैहिड्नुपर्ला भन्याङ्पनिगाउमागरिधेरैहाल्पाकोबाटो
हिड्नुपर्ला धेरैछ काहिबोलेबोला काहिबहुलोछ बीचमा ३।४
घरभयाको गाउ२ रहाछन् चुपछुमागराईगाउकाबहमागरि
लाछु२ यहाँबासजनघारतर्नुपर्ला५ बासमापुगघडी३।४ जतिबाकीछ
दाकाबाटोमा चुपछुमाभिलन गाउभान्याछुबोला१ आयाकोहे
छ जाहादेखीचुपछुछेडिन्याछुबोलाकोनिम्ना आलाडोभन्याको
गाउमाबासपुग्यो गाउमाघर १८ जतिहोला धोबुरेथी जाहासम्म
आउदा धुरीसम्मै चुनापत्थर ढुङ्गाकोबनेबनछ पर्वतमाहुँदु
लाछन् थामदोदेखी कलोडकनेछैन गाउगाउमामात्रबछ बास — ४३

आलाडोगाउबाटचुप्पा चुप्यागाउजानलाई घोडाबिलाँरे मागेलेजा
दा घडीर्धमात्रा सम्मापुग्यो बासदेखीघडी२ कोबाटोचाछुबोलाको
निर्नेनिर काहिचुप्पान् काहिअसनछ घडी२ कोबाटोभीरैभीरहि
ड्नुपछि गाउ१ मापुग्यो येसगाउमाथेनिपानिसुपेछ फाट्पनिनु
लेछ येहिफाटेकाहहिड्नुपर्ला घडि२ काहिफाट् काहीभीर का
हिमेदान्गरि हिड्नुपर्ला घडी३ गो बासबस्याघा१५ जतिभयाको
गाउमापुग्यो येसगाउमा घाबनाउदा काठकोमारोलाउदारहाछ
न् बासथोलाकानिरेमाछ ठाउठाउमागरि नर्बुपर्ला साघु २ जघार

३ जाहा मन्मकारुमबुलोछ बास्

कुंयाकुंयागाऽवाट नाहुन्पाकुजांबाबालाई छोटिकदमुबालादा घडी ७ मावासपुग्यो बासदेखीबुलाबोरि बोरवाटगे गाडोऽकालो बऽवतुपर्न्या घडी ७॥ जाहादेखीनेछोऽकालोबहूलो काहिनेछैं जावुपर्न्या घडी ५॥ गाऽगाऽमागाऽपनिरम्याछन् भंन्याङ् देखीमाथीवाट बुलानिका मनमन्याको मानुनलाऽ१रदेछ गाऽगाऽमागीरितबुपर्न्या जथार४ मासुखे नाकानिरेनिरवाटगे डाडामाबोरपन्याको आ१०जसोभयाकोगाऽमा बास्

मादुन्पाकुजांबाटऽक्यामान्दाजानलाऽघडी १५ मावासपुग्यो बासबाटमि स्कनिविनिके घडि १ मन्मकोगाडोबहूलोमरि बोलामासापुगि येसेबो नाकानिरे काहिभीरकाहिऽकालोबहूलो काहिछुंग्यान्मजावुपर्न्याघ डी ५॥ बाटोमाछैं घटियाछ येसबोलामा३ घर्छमाछुगि येसेबोलामामि लनआयाको बोलाकोमाछुगि फेरिअर्कोबोलामाजथार १ गि येसेबो लैबोलानेछैंऽकालो काहिछुंग्यान्मा जावुपर्न्या घडी २५ जाहादेखीबोला छैंडिस्यागुलान्मन्याकोलंगुरगाडोऽकालो भंन्याङ् मन्मला घडी १६ येस लंगुरमा हिंऽकलोन्पायाछैन भान्याङ् भन्याङ् नाबुलालेमन्याकोयेसैलं गुरमाहो भंछन् भान्याङ् बाटगाडोबहूलो३ घडि भरी बलियम्याकाआ३ छन् कलोन्पनिहेछ जाहादेखीकाहिनेछैं काहिबहूलोगरी ५॥ घडी कोबाटोगयापछि क्याछुन्याकोयोलाकोनामाबासबल्या आ२०जसो भयाकोगाऽमापुग्यो येसगाईमा नाबुलालेचोखालिकपनिआयाकोर हेछ कलोन्पनिजलिजविदेखीछ यहूयानबुपर्न्या३ छ बास्

ऽक्यालाम्दाबाट पैमाछुंजानालाई छोटिकदमुबालादा घडी १०॥ मावास मापुग्यो बासबाऽछऽविनिविनिके गाडकामाऽबाट आयाकोबोलामा १ क्यांछुबोलामा १ मापुगि येसेक्यांछुबोलाकोनिरेनिरगरिजावुपर्न्या घडि १॥ फेरियेसेबोलाको अर्कोमापुगि जावि कनिऽकालोघडि ३ मा बुबोलामाजथारगरि नेछैंऽकावो बऽवतुपर्न्याभांन्याङ् मन्मघडी १ जा हादेखीनेछैंबहूलो काहिनेछैं जावुपर्न्या घडि ८ मयछुभन्याकोबुबो

बोलाकोमाघुतरी आजिकनिवहुलोगे येसेबोलाकोनिरे मोदानमाघुंप्यान्
घा२० नसोभयाकोगाउ मम्मघडि ७॥ वीरवीरवलाघाबाकसेछन् येसि
पनिछ जंगलनुरहेनछ यहपालनघारनुपर्या ४ वाम् ——— ४७

येमाछुबाटलाग्यानलाई छोडिकहहुनाआदा ७॥ घडीमावामपुग्यो
वामबाटनिस्कनिविनिकै मेदानबाटोकाँछुबोलाकोगीरमोजानुपर्या
घडी १ येमबोलाछोडि बाजागडिबाटजाथाको निगछुभन्याकोबोला
कोनिरेनिर काहिडकालोबहुलोगीरछुंप्यानुकाहिमेदानबाटोगे ये
सेबोलाकोमाघुतरी १ डकालोमापुग्दा घडी २ डकालोबढिबहुलाका
केरिसम्म छुंप्यानुकोबाटो माघडि २॥ केरिअर्कोनिनुकिछुभन्याको
बोलाको माघुतरी बोलाकोनिरेनिर मेदानमाछुंप्यानुकोबाटो १घडि
गे वामबल्या बोलाकोनिरेमा घा२० को अंदाजभयाकोगाउ माघु
ग्यो जम्मारनुपर्या २ वाम् ——— ४८

कहाआदेखी पानिलोजानलाई घोडाविस्तारै लागलादा घडि ७ मावा
मम्मापुग्यो निनुकिछुमामिलनआयाको मोमालुंछुबोलाका दोभान्
बाटनिरेनिर काहिछुंप्यानुकाहिडकालोबहुलोमेदानुकाहिभीरवा
टोमाजानुपर्या घडी २॥ येमेबोलाको १घडहत्याको १ माघुतरी नोनि
नुकासभयाकोलघुपरेछोडकालोकाहिछुंप्यानुभान्याउ सम्म घडी
२॥ येसभान्याउ माहिडरहेछ माहादेथीवासमम्म काहिवाडोर
हालोथरेछोबहुलो काहिछुंप्यानुकोबाटो घडि ५ कोछ गाउ मा
घा२५ जसोहोला धुपीकोनंगलछ कलोवरहेनछ जम्मारनुपर्या
४ वाम् ——— ४९

पानिलोबाट लोबाडोजानलाई घोडाविस्तारै लिनलैजादा १५ घडि मावा
मम्मापुग्यो वामबाटनिस्कनिविनिकै येहत्यामाजानुपर्यो जलनलंगु
रनेछोडकालोघडि २ हिडेबहुनेछ भान्याउ देथीथेरनेछोबहुलो
काहिनेछोफेरिसम्ममाघडी ५॥ माहादेथीछोलाछुछुबोलाको
माघुतरी होकनिमूलगुरमानेछोडकालोकाहिनेछोभन्याउ सम्मम

डी३॥ भन्याइ नेरा अमलगुम्बा १छ कमोदपनिछ अलिअलिहिडपनिरहेछ
भन्याइ देखि कोबाटो घेरा डोडीबहालोनेछौंबहालो कैदिनसम्मघडि३॥ बहा
ला १।२ घरबसीकमोदपनीछ बासदेवी आहा अम्मा कोबाटो आधाखुं
ग्याइ आधा अमलबु गोबयासलोर धुपी कोबनूरहेछ आहा बाटग्यालन
पुछु बोलाकोसा घुनगिरि निरे तिर काहिं मेदाइ काहिंखुंग्यानुड कालोर
हालो गरियेमेबोलाबासिमनआउग्याडोछुबोलाकोसाघुनगिरि गाउम
अम्मा घडी३॥ गाउडुबोराछोछ गुम्बाघरगरिमय२ कोल्लदासहोला
कैदिदेखी बासमम्मकाबीबसा १५।२० घरभयाकोगाउ२छ बहुप्यामा
नघारतुर्पर्या४ बास् ——— ५०

बोबाडोबाट जिथोगुम्बाजानलाई छोटिकरमुमाजादा ८ घडीमाबासमा
पुग्यो भेहियाछु भन्याकोबोलाकानिरे तिर काहिंभीर काहिंपथेरे
काबाटो अलिअलिडकालोबहालोखुंग्याइकोबाटो घडी१॥ कैरियेमेबो
लामा२ डाउमाघुनगिरि पूर्वपहिबाटआयाको डोल्मालांछुबोलाकामाथी
पथेराकाबाटोअमलछ काहिंपआइछुंग्याइमेदाइबाटामा घडी८॥
गयापछि गाउ२ रहाछन् येहिगाउनेम्याबाटआयाकोगुरुंछुबोलाडो
ल्मालांछुबोलामामिलिदोमाइपथ्याकोडाउगाउमाघुम्योघर२५ जसो
होला येमगाउकाघरमा सबैघरकाकोलियेकेछ बोलाकानिरेमाथ
घारतुर्पर्या १बोलाकानिरेमाथ्यहरु अलिअलिछ डाडामन्याको
हिमाल कोहिमा धुपीसल्लाकाबनुबाकलेछ ——— ५१

जिथोगुम्बाबाट लोछुंजानलाई छोटिकरमुमाजादा १०॥ घडिमाबास
मापुग्यो बासदेवीबहन्याकोनिरे तिर जानुपर्याघडी४मे टेकाल्हान्या
को लामुरगाउकाबोबाघनुपर्या बाटोकाहिंखुंग्याइ काहिंमेदाइमा आ
धानेछौंडकालो आधाडोडकालोगरि भन्याइ सम्ममाघडी२ बहालो
मेछौंघडी १॥ काहिंखुंग्याइ काहिंमेदाइगरि उभीछुबोलाकोमाथागरि
येमेबोलाकोनिर बासबस्यागाउसम्मघडी ८ गाउमाघर ५० कोआरा
महोला बेहिबोलापारिडुबोपुग्या १छ नघारतुर्पर्या३ बास् ——— ५२

लोछुंबाट स्याङमाबागाउजानलाई घडी १५ मावासपुग्यो बाटोसबैछु

ग्यारेछ उमिबोलाकोमिरेमिर मासुदर्शि बोचबाटो मासुपर्न्याघडी४॥
हिउनभयाकोछोबोल्नालगेपुरकाडेकालोचउदुपर्न्यो मासुदेखिकदुवा
टोघडी२॥तेर्छोबल्नालोघडी२॥मेरोमाकाहिकाहिभन्याकुपनिहाल्या
कोबाटोघडि ॥ ५॥ बल्नालोघडि १॥मेरो उदुभन्याकोछालुपुरुभन्दा
पनिठुलोबोलो १छ येसबोलाकोमासुबेसडरबढुलगबन्याकोरहेछ
बोलाभारिणिमेरोगार्डछ घर ३०।३० कोअंदाजमाहोला भन्याकुमा
रोबबासलाकोबन्दाकरेछ बास् ——— ५३

ल्याउमाचाबाटबाबोणाईजानलाई घोडाविसार्नलगेसेजादा १३॥घ
डिमाबासमाघुप्पो बासदेवीतेर्छोबाटोघडि १॥हिमालालेपुरमाडे
उकालोछुप्पान्बाटोघडि ४ येमलेपुमाहिउछेन भन्याकुबाटदा
डोबल्नालोकाहितेर्छोबल्नालोघडि १॥ यहभाकोमासुमारिकाहिउ
कालोकाहितेर्छोबल्नालोछुप्पान्बाटोघडि १॥ फेरियहभाकोमा
सुमारितेर्छोउकालोचउदुपर्न्याघडी२ छाप्पालालेपुरकाभन्या
कुमाभाकुदेखीबाडोबल्नालोघडी १ तेर्छोबल्नालोअमलुबाटोघडी
१॥ माहागोबबासलभाकोबाकलीबनछ फेरिमायोलाकोमासु १
मारितेर्छोउकालोमासुपर्न्याघडी १॥ मासुयहभाकोमारमाबासब
ल्याग्राउपुग्यो गार्डमाघर ६ कोअंदाजहोला बास् ——— ५४

बायोदेखी ल्यादाजानलाई घोडाविसार्नलगेसाढा २२ घडीमाबास
पुग्यो बासदेवीछुप्यान्कोबाटो काहिनेर्छोउकालोभन्याकुलम्म
घडी १॥ तेर्छोबल्नालोछुप्यान्कोबाटोघडी १ माहाबलीघर ४॥५ रहे
छ मासुयोलाकाजघारतरिअर्कोलेपुरतेर्छोउकालो भन्याकुनेरा
अलिकतिबाटोउकालो काहिछुप्यान्घडि ३ माहाहिउपनिअलि
अलिछ बासदेवीमाहामम्म मगनेजगलु माहादेवीहिउभयाको
नाप्पाउछेछ भन्याकुदेवीतेर्छोबल्नालो काहिछुप्यान्घडि १ यह
भाकोकाजघारतरितेर्छोबाटोकाहिछुप्यान्घडि २ यहभाकोको
अर्कोयोलातरितेर्छोउकालोआधाछुप्यान्घडि १ माहानिएपानिन
पर्नालेहिउअलिअलिमात्रहेछ भन्याकुदेवीतेर्छोबल्नालोघडि

॥॥ बहुलाका भावकोनेर्छो काहिछुंग्यान् भन्याङ्ग बाटआयाकोबहमेयह्
यावाट घडी १॥॥ नभानिदोबहुलोनेर्छो काहिछुंग्यान् घडि २ नेर्छोबहु
लो काहिछुंग्यान् घडि ॥ यह्याकोभघारनिर काडोऽकालीकाहिछुंग्यान्
घडि १॥ हिऽहेलछ् भाहादेथी जगलेजंगल भन्याङ् फेदिसम्म घडी
बहुलोछुंग्यान् बाटो घडि २ नेर्छोबहुलोगेविबभाबाहि २॥४ घर ल्या
छन् भाहाबाट भेछुभन्याको योलामाजघारनिर काहिभीर काहिनेर्छो
काहिभन्याङ् काहियोलेबोलाआधाबाटोछुंग्यान् बोलाकानिर्दा
बासमम्मघडी २ गाउकाहाहिनाबाट बोलो १ आऽदोभानुपन्याकोघ
गाउकोपुछुभाविवेनीपन्याकोहेछ् घर ४० कोअंदाजहोला ——— ५५

न्यादाबाटलागुजानलाईछोटिकदमुभाजादा ८ घडिमाथासमाप्तु
म्पो बासदेथीबहुयाकोनिरैनिर काहिभेदानुकाहिछुंग्यानुगरिगे ना
मुकोल्हानेपुरकाफेदिसम्मघडी ॥॥ लंगुरबढनुघर्मा नेर्छोऽकालो
आधाआधाकाडोऽकालोयेकखऽभमलु २ खंडछुंग्यानुगरि भन्याङ्गस
म्मघडी २ हिऽपानलेछ भन्याङ्गेया छदेखेन काडोबहुलो काहिभीर
काहिभन्याङ्गरि छुंग्यानुबाटो फेदिसम्मघडी ३॥ लाछुबोलाकोनि
रैनिर साथुटनरि काहिछुंग्यानुकाहिभीर काहिभन्याङ् ऽकालोबहुला
लोगेलाछुबोलाकाबासापरिबाट आयाको श्यामछुबोलाकोदोभानुको
बासमम्मघडी ३॥॥ गाऽभाघर २० जसोहोला यह्यामाबघारलगुपन्धी
३ बास ——— ७

नाम्दाबाट आम्दा जानालाई छोटिकर १ माजादा १०॥ घडि मा वासमा
पुग्नो वासबाट हिड्न विनिहे न्याङ्गुयोला को माछुनरि न्यामुकु योला
काहिरेहि काहि भीर काहिनेर्छो काहि उकालो बढ्नालो काहि पुग्ना
र यमेयोला मात्रि जन आउन्या योला को माछुनरि पैगम्याका आउ
ना माछुनरी आधाबाटोजस्तो याथछि दुलो न्यामुकु योला मा पुलनरी
काहिसेबानु काहि पुग्नाद काहि उकालो बढ्नालो भीर मा को माछुनरि
बाटो अति कम्जोर पठारो रहेछ न्यामुकु बोला को निरेनिरेपे निरे मा बा
सपुग्नो छाम्दो काम्दाहि नाबाट न्यामुकु काबा ना पहिलाट हुनुभन्या
को योलो आउगाउ का पुछार्मा दोभान पुग्या को छ घर ४०० जस्तो हो
ला गुम्बामा २०० डील मनि महन्दा १०० घर को अंदाज होला विच
बीचमा कमोन् पनि छ डाडो मांगो बन रहेनछ बाटामा चिनि जा आउ
को बनछ लाहा आउ पुग्दा टाथा को छ्याम्दो काबाट हुनाले घो
डाघन्मान पाईन्छ दिनसम्म मुकामुवछुप योबास् ——— ५८

छ्याम्दोबाट मन्नु जानालाई घोडा बिल्ला ४ गर्के जादा १० घडीमा
वासमा पुग्नो वासबाट थिनि नेर्छो गै हुनु पछु योला को फूलनरी अलि
कठिन बेहरा लागो उकालो चढि काहि डाँडा काहि बढ्नालो का
हि योलै योला मात्रि जानु पर्न्या घडी ५ योला छोटि लोछि लाभ्या को
लागि बढनु पर्न्या नेर्छो उकालो घडी २ डाडो उकालो घडी २ गै हिड्न
याको भन्जाङ् देखि काहि बाटो काहि नेर्छो बढ्नालो घडि १ गै बढ्नालो
मा घर १० जस्तो भयाको गाउ मात्रा मा पुग्नो साहासम्म हिउ रहेछ सा
हारे बीस यह्याको माछुनरि योला पाछि न्याको गाडि १ छ छ्याम्
दोका १ को मन्दिर बीच कमोन् बुद्ध पेछ २ घर काको गाउ २ घरी छ बास् ——— ५९

मन्नु बाट पन्देजानलाई घोडा बिल्ला ४ लाग्ने जादा ८ घडीमा बास
मा पुग्नो बासबाट मन्देबीन बढ्नालो हुनु पर्न्या घडी १ साहा हिउँ काहि उकालो
काहि बढ्नालो काहि भीर काहि नेर्छो काहि हिलो हिउ काहि हिउ नभ
याको कि कर हाटो यह्याको १ भलमाडा को २ माछुनरी बासमा पुग्नो
गाउमा फाट्ट फुट्ट गरि घर ५० जस्तो होला कमोन् बर्खा सिजन मन्देबेमा न्या
कोर हेछ ठेक काहि देखी थेन डाडो नांगो छ बास् ——— ६०

पमेश्वाट वधोलालालाई छोटिकरमलाजारा १३॥ घडिमावासमपुग्योवा
मदेवी काहिनेछोडकालोगरि लंगुरबछनुपर्न्याघडि ४ मछोडकालोघडि १
भंग्याङ्वाट काहिवाडो काहिनेछोरबहुलो घडि २ गोरेपछि श्रीबालालाल
न्याकोलंगुरबछनुपर्न्याकाहिनेछोरकाहिनेछोडकालोघडि २ बालदेवी
नाहालमन्द हिउछ येसलंगुरमा सदाकाखपनिछ भंग्याङ् देवीका
हिवाडोकाहिनेछोरबहुलोघडी २ गे केदिमा सोयोछुभन्याकाबोला १छ
बालदेवीनाहालमन्द कमोनछैन नाहादेवीनेछोरी १घडिगे योलाकालीर
वीरमा बालपुग्योगाउमाघर २५ जनोहोला नाहादेवीटायाकोजन्मल
लाग्यो वाटोसंवेदुपाइ कहिकहिमद्याइलोछ कमोवपनिछ बाह्र ८१

वधोदेवी हावालालाईछोटिकरमलाजारा ८॥ घडीमा बालमपुग्यो
लोयोछ योलाकानिरे निरकाहिभेटाइकाहिवगर काहिछुप्याइगेको
लालाडुलाडुवामाछ २ नरि बोलाकानिरेमाबालपुग्यो वीरबीरजमाव
लीगाउरह्याछन् बालकागाउमाघर ४८ जनोहोला नाहादेवीमाथि
जंगलमाह्याछोवाहुदबालाजलोवाहुदगमन्याचुक्रकेजानन्याकोजु
म्म २हेरुन् आजकालघुमालुभेनकीवालीरह्याकोछ बाह्र ८२

कावाबाट गयुलालालाईछोटिकरमलाजारा १०॥ घडिमावासपुग्यो
योयोछुयोलाकोनिरे निर नेछोवाटोघडि २ बोलाछोडी जोछाभन्याको
लंगुरबछनुपर्न्यातेछोउकालोघडि २ डाडोउकालो घडि १ भंग्याङ् देवी
मडारबहुलोघडि १ नेछोरबहुलोघडि २॥ नाहा मन्दालाडि काहिनेछो
काहिनेछोउकालो घडि २ गे गाई १ माघुग्यो येसगाउमाघर ८५ जन्म
र विनिसाकोवुइ १ सिपाही ८ जनाबस्काकारह्याछन् नाहाबाटो
लंगुरकाउकालोबहुलोजन्मघडी २ गे लंगुरकापदनिर लोयोछुमा
साघु १ मह्यामासपुग्यो नरि बासमपुग्यो लंगुरदेवीबाटेक संवेकनो
त छ बीरबीरमावलिगाउधेरैरह्याछन् नाहाकामानिस्लाई मापाको
हुँछ आफुलाफुकाफुगाडामापनिकाठाकाटुनारिभ्यामापनिआमोवा
हरिन्या विनिसालाईलत्रुकेहिपनिसादोहेनछबाह्र ८३

गयुबाट टायालालाई छोटिकरमलाजारा ११ घडीमावासमपुग्यो

कामवाटउतनिविनिकेछ अछ्छाभन्याकोलंगुर काहिनेर्जोकाहिनेर्जो
उकालोघडि२ अछ्याजाआर२नदि भंग्याछ् सम्महिउभया कोउडो
उकालोघडि१ नेर्जोवहुतालोघडि२ जाहादेखीकनोछ् विचविचमा
वस्तिगाउपनिधेरैरछ्याछन् नाहावाटो सावुबोला१नदि बोलाको
निरैनिर काहिनेर्जो काहिनेर्जो वहुतालो काहिंगैर गरिहिउपर्न्या
घडी ४ येसबोलामासाघुनर्नुपर्न्या २ वाटोभरेछुन्याइ यत्तामा
यादिवेकागउमारहेछ नेहिबोलाकानिरलागायागउमाघुम्यो ये
सगाउमा यायाघुम्यारहेछ येमेमावास् घुम्यागयेकुनकानुगरि घ
रमा११० मानिछन् नाहामधेवस्त्याविनिजाकोवाल्ये१सिपाहि
५० छन् वास् ——— ९४

टायावाट रामीजानलाई ३ कोटिकदम्मजाजारा १ घडिमायामा घुम्यो
वाटोबोलाकाजघार नदि येमेजघार्कामोवामाभिलनआयाको रम्या
छुभन्याकोबोला कोनिरैनिर काहिनेदारुकावारा १ घडि अमर २ र्ष
डछुन्याइ येमेबोलामाजघार २ साघु १ नर्नुपर्न्या बोलाकानिरैमावा
स विचमागाउँछ कमोत्पनिठिकैछ विनिजाकाहुलाकीसिपाहि
नवा ७ वस्त्याकाछन् गाउमाघर ३० होला ——— ९५

रामीवाट आवागाउजानलाई ३ कोटिकदम्मजाजारा ११ घडिमावास
घुम्यो वासदेखी ४ घडि १ कोवाटो बोलैबोला काहिवगाकाहिनेदारु
गै फुसुक्काभन्याकोलंगुरनेर्जोउकालोचढ्नुपर्न्या घडी १ हिउ अनि
अतिरहेछ भंग्याइ देखीनेर्जो वहुतालोघडि १ झरिफारैफार्इ घडि १
गै अर्कोखुम्याक्काभन्याकोलागुलंगुर हिउनभया कोछ भंग्याइन
म्मनेर्जोउकालोघडि ॥ भंग्याइ देखिनेर्जो वहुतालोघडि १ ॥ केहिनाघु
आछुबोलामाजघार नदि निरैनिर फाटे फार्इ हिउपर्न्याघडी ५ येमेसे
बोलाकानिरमागेउ १ ९०१९५ घालटागीवस्त्याकाह्लाछन् येसेबोलाको
नीरमावास् वीचमाकमोत काहिघनिरहेछ वाटोकाहिअनि अति
घुम्पाइ धोरैमेदारु गाउमाघर ७५ छन् येसगाउमाचिनिजासिपाहि
२० जनाछन् वास् ——— ९८

आवागाउवाट नेवासानलाईछोटिकदमुलासादा१४घडिआवासपुग्यो वा
टोकाहिनेछोउकालो भन्याङ् सम्मघडी२ योनेबोलागी आतुपर्न्याघडि
१ योबोला पूर्वनिरवाट आयाकोहेछ साहादेवी बोलाबोटेदखिनानि
लानिआवोनिवाल्हा भन्याको हिउँनभयाकोलंपूर् नेछोउकालोलम्बुप
र्न्याघडी१ साहादेवीपानिछलोभन्याकोमेदान्वाटोघडि२ मे फुक्कुभन्या
कोमानुबोलामानघार नरिवामदवल्पागाउमानुप्पो वाटोजाभाङ्गा
नुआधा अमलु कमोत् धोबमाहेनछ वामनेरामानहेछ गाउनाघार्
नतिहोला चिनिन्नाकापातुभन्याकोलुवेदारिमाहीगरिछना२५भन्या
काछन् वाम्

साहादेवियाकोनिल्लामकिमधाङ्कोनि
ल्लालाग्यो

नेवागाउवाट रिसुगार्डजानलाई छोटिकदमुलासादा १३ घडीआवासपु
ग्यो वामवाटउनिविनिकेबोलाकाजघारनरि घडी१ गयाघडि बोल्याप
न्याकाहिउनभयाकालंपूर् काहिनेछोउकालो चढ्नुपर्न्याघडी
१ भन्याङ् देखी काहिनेछोकाहिगाढोवल्लोघडि१ मे मानुगार्डमानु
प्पो साहाकमोहनिरहेछ साहावाटबेहपानिजघार नरि फेरिकको
ठाल्हा भन्याकोलंपूर् हिउनभयाकोनेछोउकालो भन्याङ् सम्मघडी
१ भन्याङ् नेछोउवल्लोघडि१ मे गार्डछ कमोतपनिछ साहादेवीम
हिअलिअलिवल्लो काहिउकालो अरूकोटेफाट्घडी२ मे नेछो
वल्लोहुर्मुपर्न्याघडि१ रि मानुबोलामानघार नरि रसुगुभन्याको
बोलाकोनिरेनिरकाहिमेदान्काहिनेछो काहिगाउनुकाहिमेनेबे
न विचबीचमागाउजगलपनिछ बोलामानघार२ नरि बोलाकानिरेमा
वामसम्मघडी८ गार्डमाघार १० जतिहोला चिनिन्नाकोनुहभन्याको
सुवेदार१ सिमाहि२५वर्षाकाछन् वाम्

लसुगार्डवाट मधाङ्सहर जानलाई छोटिकदमुलासादा १५ घडीआ
वामपुग्यो वामदेवीबोलाकोनिरेनिर नेछोवाटोघडि२ साहाजम्मक
बोलादेछ रसुगुभन्याकोहिउभयाको लंपूर् काहिनेछो काहि
गाउँकालो चढ्नुपर्न्याघडी२ भन्याङ् जाहिउभयाको फाट्फाट्गेनै

छोंबहुगी के दिनुगि हनुमुक्तभन्याको मातुबोलाको तिरेनिर् जग्गा ३ ति
रि बासमम्मघडि ८ छन् १३० छन् जाहाचिनिजाको नाम्बे भन्याको का
गि १ बुद्धभन्याको हुनेवेदार १ मिघाहि ६० बस्याकाछन् बासघुप्पो कोस
१ देवीकमोत्रहेछ बास् ——— ४९

मघाबुसहरबाट फोलागाउ जानलाई छोटिकदमुनाजादा ८ घडी
मा बासघुप्पो बासदेवी आधाघडीको बाटो मैदानुमे बोलाको तिरेनिर् जग्गा ३ मी आधाबाटो
जसोहुलोफाट् आधानलीमैदानुमे बोलाको तिरेनिर् बासघुप्पो बस्प
ीबासमम्माहेछ गाउमाघर २० मनी छन् चिनिजाहुलाकीनिघाहि
२ बस्याकाछन् बास् ——— ७०

फोलागाउबाट गुप्तुगाउजानालाई छोटिकदमुनाजादा ४घडिमा
बासघुप्पो बासदेवी आधाघडीकोबाटोमैदानुमे दोहिन्हाभन्या
कोलगुरुनेछौंउकालो लंगुरसम्मघडी २ नेछौंबहुलोघडी १॥ मे
बासघुप्पो आधाबहुलासम्मजगदुछ गाउमाघर ३५ चिनिजा
जना १ बास् ——— ७१

गुप्तुगाउदेवीलाम्दागाउजानलाई छोटिकदमुनालादा ५घडीमाबा
सघुप्पो बासदेवि मातुबहु पानी येसैकोतिरेनिर् मैदानुबाटो घडि
१॥ नामाल्हातुंभन्याकोहिउजंगलभयाकोलंगुरनेछौंउकालोका
हिराडोमाज्याङ् सम्मघडी १॥ माज्याङ् देवीनेछौंबहुलोघडी १॥
मे मातुभिरोतुङ्गभन्याकोथोबामरि तिरेनिरमे बासमम्मघडी १
गाउमादेवतुकुकाङ् भन्याको थोबागाउगल्लिमाघर १०० चिनिजा
हुलाकि १ बेपारिजना ५ छन् बासमम्मबिचबीचमाघाई २॥ २ छन्
कमोदुनिछ बाटोअसल् २ खंड कुप्पान् १ थंड बास् ——— ७२

लाम्दायगाउबाट तुइलायागाउ जानलाई छोटिकदमुनाजादा
४॥ घडिमा बासघुप्पो बासदेवि मिबोलाको तीरेनिर् जग्गाटिकनिमे
बोलाछोडि काहिंनेदाङ्काहिंनेछौंघडि १ बीचमागाउ १ कमोद्
नुनिछ जाहादेवीहिउनभयाकोघोयखोल्हाभन्याकोलंगुरने
छौंउकालोभन्याङ् सम्मघडि १ जाहादेवीकाहिंनेछौंकाहिंनेदाङ्

काहिठाडो गरियोलाभम्मघडी १॥ वलिकमोत्पनिछ्योहिवोवको
निरिनिर घडी १॥ पे अभन्याकोगाउमाघ्यो साहादेथीमध्यासहरको अ
म्बलसकि वाधाभन्याकासहर कोअम्बलवलाग्यो साहादेथीमध्यासहर
रोहेछ साहादेथीयोलाकाहिरेनिर काहिमेलादुकाहिनेछौं रंगलभ
याकोघडि २ योलाछोडि रंगलेरंगलकाहिनेछौंडकालोगरि भन्याछ
नेरा वासभम्मघडि २ गाउमाघ्या ७५ चिठि आकोलेअभ्या १ मिपाहि २ छे
न् वनफाडिकमोदमुपेगआकोमहेछ वादोद्युग्यान् २ खंड अभन्यु १ थं
ऽसहस्पामासाघ्यु १ वर्तुपर्छ वास ७३

साहादेथी मध्यासहरका अम्बलसकि वाधाभसहरको
अम्बलवलाग्यो

उनुअधागाउदेथी दुंपालुगाउ जानलाई छोटिकदमुमाजादा ४ घडी
मावासपुग्यो वासदेथी दुंमेल्हावंगुर हिम्नभयाकोरंगलभयाको
उकालोभन्याछ सम्मघडी १ साहादेथीकाहिनेछौंठाडोवहुलोगरि अ
म्बलासरि निरिनिर घाटोअपठोरंगलभयाकोफेदि सम्मघडी १ थेमे
सहस्यामानर्तुपर्न्यासाघ्यु ७ जघार ८ आधावहालोकपापछि गाउछ
मोत्पनिछ योरियापनिरहेछ योदिवहालाकाफेदिदेथी दिसुयो
वासभन्याकोकालिगंडकीनजीक छोलोछ थेमेकोनिरिनिर काहिने
छौंकाहिडकालोकाहिवगर वहुलोगरि थेमेवोलामालिनअाउ
न्याभाछुयोलामासाछुनरि निरिमावासमम्मघडी ५ गाउमाघ्या ३५ चि
ठिनालेअभ्या १ मिपाहि १ छन् ७४

दुपालुगाउवाट वाधासहरजानलाई छोटिकदमुमाजादा ११ घडीमा
वासपुग्यो वासदेथी दिसुयोलाकोनिरिनिर काहिनेछौंकाहिजलि
आलिडकालो वहुलोभीरवाटोदुग्यान् घडी ६॥ साहादेथियोलाछो
डिकाहिनेछौंकाहिडकालोकाहिगडोडकालोभन्याछ सम्मघडी
१॥ गाउठाडोवहुलोकेदि सम्मघडी १ साहावाट सहस्यामानर्तुपर्
गाउमाघ्यो साहादामनासपानिसुर्वतीकावोरा वार योनिपानिछ
पैछ दिसुयोलामालिनआउन्याभाछुयोलाकोनिरिनिर कोहिभाछु
मालिनआउन्याकोवाछुयोलाकोहुलोहलाली २ योलाकाबीचमा

वास वस्या गाउ सम्म घडी २ जाहा साला मुवको पातलो जोगलछ् ग्म
गाउ माथु म्वाघागरि ५०० विनि जालाले कालि १ फ्छ् वलोवि १ कुरुवेदा
रुमिघाहि ८० ओगारि लागा २ छेदा २ रछ्याकाछन् वास् ——— ७५

वाथा सहरदेखि वालुगाउ जानलाई छोरि कदम्बमारा ४॥ घडी मारा
सपुग्यो वाटो काहिभीर काहिभीर मार्यमार्या चौडा कोसमाथे प्याछु खोला
छोडि वाछु खोला कोलिरे निरु जलि जलि जोगल भयाको काहिछ कालो
काहि वटुलो काहिनेर्छो गरि खोला २ मा मा छु गरि तिरे मारा सपुग्यो
गाउ माघर ५ जलिछन् वाटो कुग्यान् वास नेगोव्यास मजाको वस्तिरे
छन् वास् ——— ७६

वालुगाउ देखी मास्योगाउ जानलाई विल्लारु मारा ५ घडिम्म वाधपु
ग्यो वाटो जलि कलिनेर्छो हिड्दि वाछु खोला छोडि वाकुवल्ल लुगुरु
लो वाकलो जोगल भयाको काहिनेर्छो उकालो घडि ४॥ काहिनेर्छो का
हिनेर्छो वटुलो घडी १॥ अघठारो वाटो नेर्छो उकालो भ्याइ सम्म घ
डि ६ जाहा नेगाविचमा गाउ १ छ येलगाउ मा विनि जाको हुवालि मि
पाहि १ वस्या काछन् भात् भ्याइ पुलम घडि २ वाकि रे वेशी जोगल छोडि अ
लिजलि हिड्दि भयाको वाटोगे धुरुप्यामा मा छु भरि मालुभरु प्यामा
पानि जलि चिप्लो हुनाले हतिसम्भाको मालु भरी भात् भ्याइ देखीम
रुप्याको तीर वास सम्म घडी ५ गाउ माघर १० विनि जामिपाहि ४ वस्या
काछन् वाटो सबै कुग्यान् जलि जलि जोगल पनी छन् वास् ——— ७७

तास्योगाउ वाट रुथिक गाउ जानलाई विल्लारु मारा ५॥ घडि मारा
सपुग्यो वा सबै वेशी मरुप्या मा छु गरि जलिकति नम्याधडि दिनेको
खोला १ मा मा छु गरि खोला कोलिरे निरु काहि मभाको वीरमा नजानिरे
वटुलो काहि जोगल काहि डाडो उकालो गरि दिरि सम्म घडि ४ जाहा
वाट खोला छोडि एउ मयल्ह लुगुर काहि डाडो उकालो उतारो नेर्छो उका
लो गरि जोगल भयाको भात् भ्याइ सम्म घडी ४॥ जाहा हिड्दा पेछ भा
त् भ्याइ देखी काहिनेर्छो वटुलो काहिनेर्छो काहि वीरमभाको नेदार्
गरि वास सम्म घडी ४ गाउ माघर २ विनि जामिपाहि ४ वस्या छन् वास् ७८

रखीक गाउ वाट त्यादा गाउ जानलाई विल्लारु मारा १५ घडिमा

वा सप्तपुरो वा मदेशो सातुवोलामा जघ्यानि वोला कानिरे निरेगे साधु
नि काहिवाक लो काहियानलो जगत वाटो काहिनेर्छो काहिक कालो ग
हालो काहि मेदानुगारि वोला को रिरे मा वागान्द्रा लंगुरके दि सम्मघडी २
जाहा सानुगार्ड १छ कमोनपनिछ जाहादेवी येहि वोला मालिनभाडवा
यहन्यामा डाई १ गरि जघार छ साधु २ नरि गाड १ मा पुग्यो येसगाड मा घार १४
विनि जामि घाहि २ छन् जाहा अन्मा पनिके र्छो रहे छ वाबा मि घा गाड को दो
सा धपन्या को छ जलि जलि कमोनपनिछ जादावाड वोला छोडि वा गाड्या
वा लंगुर काहिनेर्छो काहिनेर्छो डकालो गरि नन्या छ सम्मघडी १ गाड्या म
म्मदय १२ गोटा छ हिडुछेन काहिवहुलो काहिडकालो डाढी डाढा घडि
१ काहिगडो काहिनेर्छो वहुलो अडि ॥ यह न्याको जंघार नरि मेदानुवाटो
घडी १ वोलामा साधुनरि पठायावालंगुर काहिवाडो काहिनेर्छो डकालो गरि
नन्या छ सम्मघडी १ मा धाडो डामाधानेर्छो वहुलो गरि छाडु वोला को मी
रला वामम्मघडी १ ॥ गाड मा घार २ नरि वोला कमोनपछ वाटो धर्मडजम्म
३ मैड छुन्पा वुवाछ

वाधा को अम्बल लाकि लिधा को जम्बल लाधा

न्या गाड वाड ज्या लोथि गार्ड जा न लाई वि सलो रे सग जादा १८ घडी वाबा
सप्तपुरो वाटो छाडु वोला को लिछुने लिदुन् घडि ॥ गि गाड १ साधुपुरो मा
हागटि १२ घाटा नया को धरहन्ना लो १छ जाहा वाटे वोला को पुवतरी
रिरे निरे नेर्छो वाटो घडी ॥ जाहा छाडु गाड मा गाड छ कमोनपनिछ पेछ
जाहादेवी येसेवोलामा मालिनभाडवा साधुवोला को निरे निरे नजानिरो
डकालो नेर्छो पन्या को वाटो जगत सम्मघडि ४ गे येसेवोला को गठडाडगं
रि जघार १ नरि घार ८ नया को गार्ड १ साधुपुरो कमोनपनिछ चिनि जामि
पाहि ४ वस्या का छन् जाहादेवी वोला छोडि साधु व्या लंगुर नेर्छो डका
लो नाम्या छ सम्मघडी २ ॥ हिडुजलि जलिछ जाहादेवी जगत को नाड
मा साधु वुडा पनिछेन नेर्छो वहुलो गरि साधु वहन्या १ नरि छाड्ना जा
नुपर्न्या घडी ॥ घाटा लंगुर नेर्छो डकालो नाम्या छ सम्मघडी ६ ॥ ये
सलंगुर को वीच मा पोखा को घार १ छ लंगुर काडरि गरि गरिनाड २ छहि
उपनि निकेछ जाहादेवी नेर्छो वहुलो गरि के रि सम्मघडी २ ॥ काटे काड्
गरि वहन्या मा घार १ नरि निरे ना वालसम्मघडी १ ॥ जाहादेवी वोला
रहे न छ चिनि जामि पाहि को घार ४ कंकाड वोरा १ छ जाड

ल्यानोथिगाउबाट लिथांमहर जानलाई बिल्लारमगजादा १० घडी मावास
पुग्यो वासदेवी काहिंकाट काहिं बहुलोगी घडी ५ लाह्रा १॥ कोसम
न ४ कोसलमार्ग भन्याकी मेदान १ छ येसमेदान माथि बिदा
टबोला २ आयाकोछ येसबोलामा जघार्ली यिहिंमेदान बाटो घडी
५ येमेमेदान काकिनार लिथांमहर रहेछ वासदेवी लाहासम्म
कलोन् काहिं काहिं मा बज्छ अघमेबेंसमा जंगलनहुनाले दाहरा
कोबहुलकठीनछ लिथांमहरमा पुग्दा २ गी घा ४ ०० कोज
रानहोला बिनिनाकोनाल्केकानि १ फा कुंघलाबि १ बुद्धबहादुरि
पाहिंगि जिनाद ६ बेपारि २०० गुम्बामालामा ३१०० रह्या काछदर व
जारपनिनिकेछ बाटोकुम्पाउ १ थंड असरा ३ थंडबाट ——— ८१

लिथांमहरबाट होलुथांगाउजानलाई छोटिकदम्बाजादा ८॥ घडी
मावासपुग्यो वासदेवी काहिंमेदान काहिंछकालोबहुलालो घडी १॥
गे मेथान्हालंगुर काहिंनेर्छी काहिंडाडोकालोमा ज्याइ सम्म घ
डी १॥ नेर्छीबहुलालो घडि १ होलुथोलाकोनिरैनिर बहुवामाज
घार ३ नरि नेर्छीबाटोघडी ——— ४॥ येमेथोलाको
माथुलोमाथी निरबास गाउमाघर ३५ बिनिनालिंपाहिंजनाम २०
रह्याछन् कलोन्सलगलछैन बास ——— ८२

होलुथांगाउबाटगोलागाउजानलाई बिल्लारमगजादा १० घडी
मावासपुग्यो वासदेवी मालुबहुन्याकोनिरैनिर नजानिदाउक
लोनेर्छीबाटो घडि २॥ गे डेकल्हालंगुरडाडोउकालोघडी १॥
डाडोनेर्छीबहुलालो घडी १॥ मालुबहुन्यानीरैनिर नेर्छीबाटो
घडी २ सुरुल्हालंगुरनेर्छीउकालोघडी १ नेर्छीबहुलालो घडी
२ गोथोला १ छ येमेथोलाकोनीर माघर ६ जनिभयाकोगाउ
१ छ येमगाउमाबिनिमालुल्याकिंमिपाहि २ छन् थाह्रादेखी
थोलाकोनिरैनिर जंगलकोबाटोनेर्छीघडि १ माघुनीयेमेथो
लामालिनआयाको थोलाकानिरनेर्छीबाटोघडी १॥ नघार
१ नीरजानल्हालंगुरडाडोउकालोघडि १ काहिंनेर्छीबहुलोथो
डाकाहिंनेर्छीबाटोगी थोलाकोनीरमाथासम्मघडि ३॥ गा
उमाघर ३० जनथोहोला येसगाउकाबरपरा येबेंजलोभ्याकोज

६गाउ३पनिछ चिनिसाहुवाकि २कमोहडुपेरहेछ वाटोसमतू४खंड
डुंगापनु३खंड वास ८३

गोलोगाईवाट मोथ्याडुंगाउसालजाईविलारसगजादा १४घडिमावा
सपुग्यो वासदेवीगोलासाजघारनीगोलाकानिरेनिरयेनेबेन वा
टोघडी१०॥यहग्यामजघारनीडुस्यान्हालगुरकाहिनेछैंकाहि
गडोउकालोघडि४ साहादेवीअंगलुछेन २मयाकोगाउ१छ साहादेवी मंन्या
डुसम्मकाहिभेदानुकाहिनेछैंवाटोघडी२ बहालामाचिनिसाहु
लाकिनला४कायारहेछ साहादेवीनेछैंबहालोनीरगारिघडि१
नेछैंउकालोनीरगारिघडि१ गडोबहालोकाहिनेछैंबहालोगारिघ
डी४॥ यहग्याकोनीरबाटोमेंनीरेमाबास गाउलाघर३ कमोहरहे
छ मंन्याडुबाहेकबाटोसबैडुंग्यापु ८४

मोथ्याडुंगाउबाट न्यादुवागाईजानलाईविलारसगजादा७॥घडी
पावासपुग्यो वासदेवीयहग्याकोसाघु४नघारनी नीरेनिरनेछैंन
हालोअंगलुकोबाटोघडि४॥मेंगे काहिनेछैंउकालोकाहिबहालोघ
डी५ साकमोहनयाकोगाईछ साहादेवीअंगलुछेन साहादेवी
गडोबहालोफरिस्याकुगोलाछ्येसगोलासाबीचपानीलागाई
४हालिमूलवासाकोमूलनीअलिकनिमेंफेरिअर्कोगोलासाला
घुनरिनिरेलावासमग्यघडी१लाईबीचमापग्याकोगाउरहेछ चि
निसाभोद्यागरिघरला५० चिनिसाचुईमुवेदास १सिपाहि१४वेपा
रिमलाहागरि२५रहाकाछनुबाटोसबैडुंग्यापबहालोजानिसाईं
विकदछवास ८५

साहादेवीलिथाको अम्बलुसकेतार्चिट्ठदेईसह
रकोअम्बलालाग्यो

न्यादुवागाउबाट बरसिगाईजानलाईविलारसगजादा १५घडिमा
वासपुग्यो बाटोवासदेवीवासेसम्म गोलेगोलागरिकाहिनेछैंउका
लोकाहिबहालोनीरकाहिनीरमापर्मानुविहिंबाटोबनायाकोछ
गाउ३ग्याउग्यागरि गोलाअहग्यामसर्वपर्न्यासाघु१५छ बीचबाटोमा

र पाटाभयाको पुरुषागुठी १ ज बीचमाउ जार घरटेरी बली जोरे हेड्ज वा
मेसम्म नंगलहुज गाउजाघारुंकार्गारिजाई विनिलाहुलाकीमिषा
हि२ राह्माकाहुज बाटोजुंग्याइ२ अमल १ थैड वास ——— ८६

बसिगाउ बाट पुरुषुंगाउ जानलाई विल्लार सगजादा १२॥ घडीसा
वासपुग्यो वासदेवी काहितेर्छो काहिउकालोबोलाकोनिरे निरघ
डी३। बोलाछोडि वकसिन्हालपुर काहिराखो काहितेर्छोउकालो
मेसम्म सम्मघडी३॥ काहिराखो काहितेर्छोबल्लोबोलाकाहिउका
लोघडि १ राखोबल्लोबोलाघडी २। गयापछि घा १ रहेछ जाहादेवीवा
मेसम्म बाटामा बली घार १।२ कसोत्पनिछ ठेउजारमयाकोहे
ज जाह्राकोस १।१ जानिफ्रारुगी गाडि २ पनिछ केहिदेवीमह
याकोनिरे निर जघार १ माघु२ नदी काहितेर्छो काहिमेदान्गरि
वासमसम्मघडी३॥ वासदेवी जाह्रासम्म नंगलहुज गाउमाघारुं
कार्गारिजा४ विनिलाहुलाकिमिषाहिजना३ छज बाटोला
धाजुग्याइ आधाअमल वास ——— ८७

हुंगुंगाउबाट आग्याकुगाउजानलाईविल्लार सगजादा॥ घ
डीमावासपुग्यो वासदेवी घडि १ कोबाटोगयापछिबोला १ रहेछ ये
मेबोलाकोनिरे निर बाट घडि ३॥ गै बोलामासाघुनदि फेरियेसबो
लामाभिलनआउग्याबोलामा साघुनदि गयापछि जाडामानन्
ग्याकोगढी १ र माहिकेकोगाई १ छ जाह्रादेवी बोलाछोडि ग्या
छ बोलाकोनिरबाटमेसाघु १ नदी वासमसम्मघडी ५ वासदेवीघडी
॥ कोबीचमागाउछ घार २० नदीछ नंगलरकसोत्पनिछ येहिजा
उनेगा ८ पाटाभयाको २ बारपाटाभयाको ४ जाह्र गडिछन् अनि
अलिभन्याकोछ बाटोजुंग्याइ १ अमल ३ थैड वास ——— ८८

आग्याकुगाउबाट विनागाउ जानलाईविल्लार सगजादा १ घडी
मावासमपुग्यो वासदेवीनेर्छोबाटोबोलाकोनिरे निर हेड्डुपर्छी
घडीछ॥ जाह्रासम्म कसोत्पन्न बली घार ३ गाउ माछ भन्याको
गाडि २ पनि रहेछ जाह्रादेवी बोलाको साघुनदि काहितेर्छोका
हितेर्छोउकालोगदि बोलाकोनिरे निर बाटमे जघार २ नदि सिह्रा

थालपुर नेर्छीउ का जोगी नन्याकू सम्मघडी २॥ नन्याकू देवी काहिंग
डोकाहिनेर्छीवहालोघडी १॥ साहादेवीजागतूरहेछ काहिनेर्छीका
हिनेर्छीवहालोअहन्या कोनिरेनिरवाटवासमम्मघडी ५॥ नाम्याकू रे
वीवासमम्मकाहिकुम्यान् काहीकुंगाछा ग्याकोमाहिंअपठाणीवाबोछ
वहालाकोरसेमहनाधार १८ विनिनाहुलाकि १२ ल्याकोछवास्

विलागाउवाट नार्घिदेउसहरजानलार्छविल्लारमगजाडा ८॥ घडीमा
वासपुग्यो वासदेवीमिन्याकुबोलाकानिरेनिर काहिनेर्छीकाहिनेर्छी
वहालो काहिभीरबोवप्याकोसेपिलोभागाउरहेछ योबोलासहर
मिन्नपसी माकृवाटगयाकोछ सहरमिन्नवाहिपारिगर्नीवाह्मासु२
ह्याल्पाकोछ सहरलोघर ४००० होला बजारमेपैसुकलजाछ विनिला
को सेरेभन्याकोमाहिंक १फाफुं १लाल्चे १चुर्पु १दर्शाद्वादारमिपाहि
५००२ नार्घिदेउकागजा १लनकामिपाहिंहरुरह्याकाछन् आखबेला
यपछाकोछा साहाल्पाकोरहेछ आधावाटोदेखिंयेलागाउकमोतर्
हेछ वास्

साहादेवीविनिलाकोगाउ

नार्घिनुदेउसहरवाट यतोसुंगाउजानलार्छविल्लारमगआउछा भ
न्याकोप्यानामावतीजादा १८ घडिमावासपुग्यो वासदेवीसहरमि
नकोसाघुनगरिनेसेबोलाकोनिरेनिरसाघु४ नगरिकुम्यानुंगाछाभ्या
कोवाटोनेर्छीवहालोगयो योलाकोनिरेका वासपुग्यो गाउमाभ २०
विनिलाहुलाकी २वस्याकाछन् बीचबीचमागाउरकमोतरछ वास् ५१

यतोसुंगाउवाटचुलिनेछीभन्याकोछलामुसाघुजानचार्ई २० घडीमा
वासपुग्यो वासदेवीयोलाकोनिरेनिरसाघु २ नगरिनेर्छीवहालोजानु
पर्यो घडी ३॥ साहावाटगे नेपालिभोन्याकोछलोयोलोनेपालियो का
हिङकालो काहिवहालो टेरोछेधीवबीचमा बजार स्रोतभन्या
कोगाउकमोतरछ साहादेवीथानकोसेपि पश्चिमगैमदा योरिम्याछा
डिमकेछन्याकोरहेछ वस्तीगुलजारछ योबोलाबाफलासहसासु १
छ योलामानाउनपिपारिवाटवासगाउमाघर ५००० विनिलाफाफुं

कोकाम्यासुंभाभन्याकोकाणेवाणिजलो १ बुध १ मोद्या १ धुसुभन्या
कोहाम्या १ विनिलाभिषाहि २५ रह्याकाछत् वादोछुग्गाद्अजिअज
जिलंगलद्पनिछ वाम् ——— ४६

आदिभिं गाउवाट आदिभिं गाउआनलाई ५४॥ घडिमावाम्पुग्पोवाम
देवीलंगुरकोभाभाकु सम्मघडी ४॥ गे काहिनाकोकाहिनेर्छी
वहालोकाहि पाथेपावा नेर्छीअपठाणेवादोघडि १३ गो बोलिछु
बोलाकोतीरमावाम्पुग्पो बीचलागाउवजार कनोत्अजिअजि
छ अंगलद्पनिहेछ गाउमाघर ८०० कोअदागा विनिलाबुईछ
म्यासुवेदाम्जलो १ सिपाहि २५० रह्याकाछत् नर्दुपर्म्याभाछुदवा
म् ——— ४७

सिथोगाउवाट छिजिम्यांमहरकोगढिआनलाई १४ घडिमावा
म्पुग्पो वामदेवीबोलाकोतीरैनिर् काहिनेर्छीकाहिछकालोका
हिवहालोघडि १ गे वजार भन्याकोगार्ड १ माघुग्पो जाहाम्सम्भवछी
एकनोत्ढिकैछ जाहादेखि बोलाछेडिछकालोवहालोघडि १ फो
कोलंगुरनेर्छीउकालोजातुपर्म्याभन्याछु सम्मघडी ४ जाहाम
म्मघडी ४ कनोत्छ भन्याछु दोखिवहालोघडि १ छिजिम्यांबो
लाकोमाछुनदिछाडेउकालोछुगाछ्याकोबाटोगाढिकाछोक्य
सम्म घडी १ जाहाबाट महरमिनपमीवाम सम्म घडी ॥ योमह्

१५॥ कोसकोगिरीद्रज्ञ चोरेदिसानिरवनियोगगिरिगडिकवाडाकोज्ञ्रोप
वृक्षकाशाहलग्याकोपर्वालशाडोकाकोगल७७ घाडशा कूलाबुकी
डोकावाटपश्चीमित्र लहूर रहेछ आगडोमिल८०० गडिवाहिर१७०
ज्ञा७००० फाडुं१ लाल्ये१ डेवुर्ईभग्याकोदिवाडिजलशा२ मिपाडि१७२
ज्ञाकाछत्र वाटोडुंग्यान् वास ——— ४१

छिजिस्यागडिवाट चेकेगाउ जादा २१ घडी ज्ञावासघुप्पो वासदेवीशा
ग्याकीलंगुरकाहिवाडोकाहिनेर्छोउकालोभग्याडु लग्यघडी१७ काहि
गडोकाहिनेर्छोविहुलोगरि काहिनेर्छो नाग्यायोभग्याकोबोलाको
शिरवाटगे गरि ज्ञावासलग्यघडि १४ वासघुप्पकोमू१ वाकीदेवीव
लिवाकलोयेनवारिपिनिरहेछ गाउमाझर २५०कोजंदाज विनिज्ञा
शिपाडि१५१ ज्ञाकाछत्र नर्तुपर्प्पा लाघु१० वाटोडुंगाछ्यांकोअग
गोछ वास ——— ४२

चेकेगाउवाटघुचिस्यांलहूजादा २०घडिज्ञावासघुप्पो वासदेवी
योग्याकोगिरिनेर्छोबहुलोघडि५॥ लाहादेवि बोलाछोडिमेदा
नवाटोघडि३॥ गेवासघुप्पो गाउमाझर८०० कोजंदाजयेलगाउ
कावारिपारिगरिमाछलग्याकोपर्वालकोजाडुग्याकोछ विपाछे
वोडुहग्यायेहिरहेछ फाडुं१ चुडु१ शिपाडि५० दग्याकाछत्र वजीशा
र्डहमारयेनवारिपोरियाबाकलोछ वाटोडुंगादेछ्याकोजंगलछ
शिआलिरहेछ नर्तुपर्प्पालाघु१ खडग्या५ वास ——— ४३

लाहादेवीलहूरेलहूर

खुचिस्यावाट याथोजादा २१॥ घडीज्ञावासघुप्पो वासदेवी यथोयो
लाज्ञालाघुवरि फेरियेलेमाभिलनआयाकाबोलाज्ञाघुवरियें
मेथोलाकानिरेनिर काहिनेर्छो काहिउकालोबहुलोगरि ज्ञाकुप
र्प्पाघडी५ लाहादेवीयोलाछोडि फुरुलंकालंगुर काहिनेर्छो का
हिनेर्छोउकालो ज्ञानुपर्प्पाभंग्याडु लग्यघडी५ लाहादेवीकाहि
नेर्छो काहिबहुलोनेर्छो गरि ज्ञावुबोलाकोनीरवाट काहिउका
लोबहुलोगरि वासलग्यघडि१८॥ बलिमाउरबेति घरिवासदे

धीवासेमम्मगाउठाउमारहेछ गाउमाझ १५०० कोअंदाज गाउकावारि
परिवारेनिर माहमथाकोकिल्ला येसैकिल्लाभित्रमहारुङ येसमहरा
जोथङमथ्याकोअम्बाभन्दामाथुल्लोमालेघ्वाङ्गु१मालेघ्वाङ्गुडमि
पाहि २०० वस्याकाछन् बाटोछुगालेछाप्पाकोघरहरूमाघारनर्दुपर्व
८ वासम् ——————————— ९८

पाथोबाट सिनिस्यांजादा ९८ घडिमाबासपुग्यो बासदेवीबोलामा
छुगाकोमाथुनारिकेरिअर्कोसहरकाबालापट्टिबाटछुलोबोलामाइड
दोमाथुपथ्याकोगाउमाबासकोपूलनारि केरियेमामिलनजायाकी
बोलामाकाठकोअम्बाहाप्याकोमाथुनारिमेदानबाटोघडि३० माहा
देखिकाहिनेजोकहिउकालो बढ्दोलोघडि २९ बासमम्मभेदानबा
टोघडी ३० बल्लीहिकेरहेछ बासदेवीबामेमम्म धोपैयेतकाबाटो
छुगाछाप्पाको अहरामाथुनदर्नुपर्छ गाउमाझ १२०० कोअंदा
ज विनिसाम्मिपाहि २५ वस्याकाछन् सहरकावारि किलाछ वा
स् ——————————— ९९

सिनिस्यांबाटपाथोफुजादा ९८ घडीमाबासपुग्यो बाटोबासदेवी
बामेमम्म भेदानेभेदान् छबीचमाबोलामाथुनमाथुल्लोसहराकोसा
थुनारिबासपुग्यो बीचबीचमा कुलाकुलागाउबस्नेछन् गाउ
माझर ३०० होला विनिसानालेघ्वाङ्गुडमिपाहि २५ वस्याकाछन्
वासम् ——————————— १००

पाथोफुबाटछुलुंजादा ९८ घडीमाबासपुग्यो बासदेवीभेदानको
बाटोघडि ३० मो बोलामाछुगाकोपूलनारिबामेमम्म सहरे सहर
येसमहरावारिसिंगाहमथाकोकिल्ला येसैकिल्लाभित्रछुलोबजार
मथाकोसहर घर ५००० कोअंदाज विनिसाक्का घुंघ्वालेघ्वाङ्गुईमि
पाहि ५० वस्याकाछन् बलिवाकलो वासम् ——————— १०१

छुलुंबाट सिदिस्यांजादा ९७ घडिमाबासपुग्यो बासदेवीबामेम
म्म कोबाटो सबैभेदानछुगाछाप्पाको येसैयेतबलिवाकलोछवी

वर्धावमाणुवाहुवागाउछ्ड नर्दुपर्म्यासाछु योलागाछुंगाकोपकाइकोपय
हुयामाछ किछाभिवकामहरमाबास् किछाकीमाछभयाकीबोला
फाकिनारमाभहर घरमा२००० कोलदाहु फाछुंगालवे१ खुई२ सिपाहि
पाहि५० वस्पाकाछत्र वजाउंमेरहेछ वलिवाकलोछ् वास् ९०२

सिदिस्यांवाट स्यांनिजादा ९१॥ घडीभावासपुग्यो वासवाटविरुकनि
विनिकै दुलोबोला१ पुगी येमबोलाभाभगवाफाछाकोछुनाले २ गाउ
भाराउगरि गाउगाउमागार्डवजार३ भिभयाकाबेतैबेतमेदानवाटोगै
वासभापुग्यो सहरमाघर २००० होला किछाभिवमहरछ छैरिभिवि
किछापनिरहेछ विनिनाफाछुंगालवे१ खुई२ सिपाहि५४ वस्पाका
छत्र नर्दुपर्म्यासाछु७ वास् ९०३

स्यांविवाट शिन्फुजादा ९२॥ घडीभावासपुग्यो वासदेखी वभिवाक
लोभयाको येतयेते कोवागे घडिट माछावाट बोलामाछाकरि भा
हनभयाकोवाहिरिकिछाभिवपछी वनोरेवजारवाटो छैरिजाकै
माहनभयाको भिरीकिछाभिवबास् सलघडी१ गाउगाउभानर्दु
पर्म्यासाछु१० किछाकोवाहिर पनिसहरवजारछ चौरेभिरकिछा
वरिपरिबोलालेचेहादियाकोसहरमाहैवुलोछ येसमहरमाव
स्याका हाकिमी वन्दु१ ठिथे काणेवारि काजिजलो१ ब्याकुं१ पुलि
सि१ न्यामुथा१ नोखेय सर्दारमलो१ फाछुं१ प्रजाकावजारकावा
लिक हिन्दुस्यां१ व्यापारमं१ सिपाहिकोमालिक ठिनथे१ सडेये१
वुजी१ खेडे१ मालुवुई१ खुपी१ आलुं१ सिपाहि१० हजार वास् ९०४

शिन्फुवाट सिदुस्यांजादा ९०॥ घडिभावासपुग्यो वाटोसहरे म
हरघडी१ भमे वाहिर किछाहुदोरहेछ् नाहावाट बोलामाछुलत
रिछैरि सहरे सहरघडि१ नाहावाट वजार वभिवाकलोभयाकोभि
वखेरकोवाटोघडिट२ गे वासभापुग्यो गाउगाउमानर्दुपर्म्यासाछु९०
किछाभिवकासहरछ घर १हजार जसोहोला विनिनाफाछुं१
वुइ१ सिपाहि१२ वस्पाकाछत्र वास् ९०५

सिंधुवाट हात्रुंजादा १० घडिमा वासपुग्यो वाटो सबैथेंनेभेदानी
ठाउ २ मागनिर्नुपर्यो माधु थोवामा ८ मभेरुमा कामकोजनामथाको
वरणा साधुभिचबजार भयाकोरहेछ. यहरमा ४ मामाधु १५ किला
भिचकोसहरबजार बलिदाकलो भयाकोछ. घर २५०० जतिहोला.
फाकुं १ गान्वे १ मिपाहि २८ वस्याकाछन् वास् ——— १०८

हात्रुंवाट नेत्रांजादा ६ घडिमा वासपुग्यो किलादेथीवाहिरथो
लामा छानाभयाकाहोहोरबजारलाम्पाको काठकोपुलनदिंगे. ज
कोथोलामाकुंगाकोपुलनदि. जानिकनिगयापछि सहरछेडि माहा
देविथानेसम्मभेदानेभेसमाउठाउमा बजारबलिदाकलो भयाको
वाटोगें किलाभित्रसहरमामासपुग्योघर २५०० जतिहोला फाकुं १
गान्वे १ मिपाहि २५ वस्याकाछन् ठाउठाउमानर्नुपर्यामाधु वास् १०७

नेत्रांवाट लोत्यांजादा ११ घडिमा वासपुग्यो वासदेथीमाउठाई वाव
लिवाकलोगाई सहरकमाभेदानुवाटोघडि ७॥ मात्रावाट मानुष
म्याकोपर्वतमाकाहिनेछैंउकालो काहिनेछैं बह्मलोवलिहिकेछ
वासमम्मघडी ३॥ सहरमाघर १२०० जतिहोला फाकुं १ फुईम्मादा
१ मिपाहि २० वस्याकाछन् वाटोकुंगानेछाप्याकोछ कलोत्रा
लेसम्मछ वास् ——— १०८

लोत्यांवाट योम्पांजादा १७ घडिमावासपुग्यो वासदेथीमाहि वाहि
रबुलोथोलामापुलनदि. माहादेखिजानिछजानिउकालो काहिन
होलो काहिनेछैंकाहिभेदानुगरि थोलासम्मघडि १२ थोलाकोनेपि
नेर गाई २ मामाधु ४ गरि थोलाकोनीरभेदानुवाटो वासमम्मा
घडी ५ वल्लीमाकीकोरहेछ. सबैकलोरछ किलाभित्रकोसहरछ
घर २५०० होला फाकुं १ गान्वे १ चुक २ मिपाहि ३५ वस्याकाछन्
वाटोकुंगानेछाप्याकोछ थोथोलामाधुमापनिलानदीरहेछ वास १०८

योम्पांवाट वेथीरम्पाजादा १७॥ घडीमावासपुग्यो वासदेथीकि
लावाहिरनिस्कनीविनिकेथोला १ मायाकोछ. योथोलामहरनि
पपसलामनि १० हातगज वज्रदोषकोकियाकोपर्थालकाछाकरा

ष्याकोरहेज्ज येसयोनागगाऽनगरियेनैवेसमेदानुवाटोघडि१७ नाहा
देवीसाहुलपुरकाहिनेर्छोकाहिनेर्छोउकालोघडि १ काहिउकालोका
हिवहुलोकाहिनेर्छोघडि४ नाहानेरागाऽवलिवेसमाकिकेरहेज्ज ना
हादेविवेनैसेनैमेदानुवाटोवासमग्गघडि१किल्लानिजकोसहरज्ज घर
६०० होला नाल्वे१ काफुकामणुस्सी१ जुई१ सिपाहि१ वस्त्राकाजरु वा
टोजुंगालेज्जाष्याकोज्ज नर्तुपर्म्मीमाघु४ वास ——— १११

वेथिनुस्थानुवाट वेथोस्थानुजादा११ घडिमावासपुग्गो वासदेवीकाहि
उकालोकाहिवहुलोकाहिनेर्छोकाहिमेदानुगारिवीवसा सासुसहर
१पुरी नाहावाटयोलामासहरुयामागरिमाघु४ गारिकिल्लानिजवासव
ष्यासहरपुग्गो घर१५०० होला फाकुं१नाल्वे१जुई२सिपाहि२१ रह्मा
काजरु वाटोजुंगालेज्जाष्याकोवास ——— १११

वेथोस्थांवाट उस्थाईजादा १६॥ घडीमावासपुग्गो वासदेवीकाहिउ
हालोकाहिमेदानुगारिघडि२ नाहावाटलंपुरकाहिनेर्छोअहरुसवेने
र्छोउकालोअंस्थाडुसम्मघडि२ अंस्थाडुजासिजकोंजगल विनिजाको
देउनागऽपनिरहेज्ज नाहादेवीकाहिवहुलोकाहिनेर्छोडोंडोवाला
कोवाटोघडि८॥ नाहावाटाकोवारिपारिगारिकिल्ला४ज्ज नाहादेवी
नेर्छोवहुलोघडी२गे वासमापुग्गो वासदेविवासमग्गगाऽवलिये
सिपाहिकेज्ज सहरमाझ३०० होला नाल्वे१ जुल्लु१ सिपाहि८ रह्मा
काजरु वाटोजुंगालेज्जाष्याकोनर्तुपर्म्मीमाघु२ वास ——— ११२

उस्थाऽवाट आहुजादा १६। घडीमावासपुग्गो वासदेवीलंपुरमंडो
उकालोवउवुपर्म्मीघडि१। नेर्छोवाटोघडि३॥ काहिडांडोकाहिने
र्छोवहुलोघडि२॥ नाहावाटयोलामामाघुगारिलंपुरकाहिनेर्छोका
हिउकालोअंस्थाडुसम्मघडी२ अंस्थाडुवाटकाहिनेर्छोकाहिउकालो
वहुलोघडि२ काहिडांडोकाहिनेर्छोवहुलोघडि२ नाहावाट
योलामामाघुगारिफेरिलंपुरकाहिउडांडोकाहिनेर्छोउकालोघडि
१॥ काहिउकालोकाहिनेर्छोवहुलोघडि१॥गे वासमापुग्गो सहरमा
घर१८०० होला फाकुं१जुल्लु१सिपाहि२ वस्त्राकाजरु वासदेवी

वामेसम्मगाईवस्त्रीवेनिमाहिंकेछ वास् ११३

व्याहु वाट नाथुसुनाहा १४॥ घडीसावासपुग्गो किलावाट निरुकनिरि
निकेवेलासासासपुनरि लंगुरचछनुपर्त्या काहिनेछीकाहिउकलोघडि
३ नेछीवाटो घडि॥ काहिगडोकाहिनेछीवृहालोघडि १ साहावाटस्य
हस्यादासासाघुनरि अर्कोलिंगुरचछनुपर्त्या काहिगडोकाहिनेछीउका
लोचछनुपर्त्याघडि॥ गै धोवारि १ भेटि काहिउकालोवृहालोकाहिनेछी
घडी३॥ गडोनेछीवृहालोघडी३॥ येछवृहालाकावाटासा १ वाटादेखी
नाथीडाडासा १ साकिलो २ छ साहावाटखेलासासाघुतरि अर्कोलंगु
रचछनुपर्त्याकाहिनेछीकाहिगडोघडी २॥ नेछीवृहालोघडि ३ साह
वाटफेरि अर्कोलंगुरचछनुपर्त्याउकालोनेछीघडि १ गै वासमपुगो
घर २०० होला सहरमानुछ नाले १ सिपाहि १० वस्याकाछन् वाटो
पुगालेछाप्पाकोवीचमागाउवस्तिमेतमाकोकेछ हुलाकचलाउ
नालाईअर्कोअड्डावाटआउचलाउदा रछाछन् वास् ११४

नाथुसुवाट काथास्यांजाहा २१॥ घडीसावासपुग्गो वासदेखी
वीरिनिकेलंगुरचछनुपर्त्या डाडोउकालोघडि॥ डाडोनेछीवृहालो
घडी॥ साहावाटस्यहस्यासासाघुनरि अर्कोलिंगुरचछनुपर्त्याडाडोने
छीउकालोघडि १ गडोवृहालोघडि॥ फेरिवृहालोनेछीघडि २ गडो
वृहालोघडी ४ गै किलानिचसहर १ हेछ येस्माघर १००० होलाको
फुं १ पनिवस्याकोछ साहावाट अलिकचाडोगै डुलोवोलासासाउ
तरिनिरेनिर उकालोवृहालो नेछेभेटान्नगरि निरेसावासम्मघ
डि ८ किलानिचरचाहिर पनिसहरछ घर ५०० होला सहरमा
कयुनुजारहेनछ फाफु १ नाले २ बुर्इ ३ सिपाही १५ वस्याकाछ
न् वीचमाकाखोलादेखीउसो वस्तीघातलोछ खोलादेखीयतीव
तीनिकेछ काहिखेत उपरमलेवारि वाटोपुगालेछाप्पाकोखोला
कोतीर वास् ११५

काथास्यांवाट स्यामुस्यान्याईजाहा २२॥ घडीसावासपुग्गो वासदे
खीखोलाकोनिरेनिर नेछेडकालोवृहालोघडी १२॥ साहावाटलंगु
रचछनुपर्त्या डाडोनेछीउकालोघडि २ नेछीवृहालोघडि १ नेछी

वाटो घडि १ नाम्हावाट अर्कोलंगुर चक्रतुपर्न्या तेर्छोउकालो घडि ॥॥ डा डोनेर्छो बहुलो घडि २॥ गेवा मपुग्यो महा मावुछ थर ४० होवा वलि माफिकैछ काहिंवैरान् उघरवारि बोला कोनीर गीरमाबोरियाछ वाह गर

त्यामुग्या नाछवाट निछटोनादा २३॥ घडिमावासपुग्यो वासदेवीबोला कोनिरैनिर तेर्छोउकालोबहुलो काहिंमेदानुवाटो घडि ६॥ येमबोला माफट्कामाघ २ नी बोला छोडिलंगुर चक्रतुपर्न्या डाडोनेर्छोउकालोघ चक्रतुपर्न्या घडि ॥ डाडोबहुलोघडि ॥ मानुबोलामाफट्कामाघनिअ र्कोलंगुर चक्रतुपर्न्या तेर्छो तेर्छोउकालोगरि घडि ५॥ डाडोबहुलोघडि ॥ गे फैरी अर्कोलंगुर चक्रतुपर्न्या तेर्छो तेर्छोउकालोघडि २ डाडोतेर्छो बहुलोघडि १॥ यहयामा माफट्कामाघनरि तेर्छोवाटोघडि २ गे फैरी अर्कोलंगुर चक्रतुपर्न्या तेर्छोउकालोघडी ॥ डाडोबहुलोघडि ॥ तेर्छो उकालोबहुलो काहिंमेदानुवाटोगे मानुबोलाकामिर मावासमस्त घडी ८॥ किल्लाभित्रकामहर पुगनु किल्लाकाबाहिर पनिमहर रहेछ घर ३०० मेहोला फाकुं १ तालचे १ चुर्इ २ मिपाही ५० वस्याकाछन् महर गाउवलिमाफिकैछ काहिंवैरान् उघरकमोनछ वाटोछुंगालेछाप्पा कोवास

निछटोवाट नानाडाडा ३७॥ घडीमावासपुग्यो वासदेविबोलाकोनिरै निर काहिंथेनकाहिंवगरमैदानुवाटोघडि ३॥ नाहांदेखीबोलाछोडिअ र्कोबोलाकोवगरमैदानुकाहिंउकालोघडि ३गे बोलाछोडिलंगुरचक्र तुपर्न्यातेर्छोउकालोअपवाहेवाटो घडि १०॥ गे अर्कोबोलापुगी निरैनिर काहिंनेर्छोउकालोबहुलोकाहिंमीरमैदानुगरि घडि ७गेने मेबोलाकोनीरमावासपुग्यो महा मावुछ थर २सैहोला मिपाहि ४ वस्याकाछन् वाटोआधाछुग्यान् आधाछुंगाछाप्पाकोअमलुवाटोवी चमागाउवलीघडिकैछ सबैथेनकमोनछ वाछ

नानाडाडावाटम्यापाडा १८॥ घडिमावासपुग्यो वासदेवीबोलाकोनि रैनिर थेनैथेनमैदानुवाटो घडि २ उकालोबहुलोनेर्छोभिज्याछ पनाधी

बोलाम्मम्म घडी४॥ निरैनीर मेदान्वाटोकाहिउकाबोबहालीनेर्छेकाहि
भीर बामम्मम्म घडि८॥ येमेबोलाबाबाउलाग्यारहेछ सहरकिलाभित्र
छ घरकिल्लाकाभित्र बाहिर गरि २हजार होला फाकु१ गाल्ने१ कुलु२ मि
पाहि४०० मेवम्याकाछन् बीचमामहर गाउँबलीकलोन्बाकलोछ बाटो
कुलालेछाप्पाकोबाह्र ११५

म्याम्पावाट पौडि म्यान्नाटा दा५॥ घडीमाबाबासपुग्यो बासदेखी बोलाकोनिरै
निर बाटोघडी१२ पाहाबाट येमेमामिलन आउन्या बोलाकोनिरैबोलामाफरक्क
माघु२ यहन्या मामाघु२ नरि बामम्मम्म घडी३॥ किलाभित्रकोसहर कि
लाभुलोछ बस्तिमाहिकेछ घर १२ मेहोला फाकु१ गाल्ने१ कुछ१ मिपाहि
२मे बस्याकाछन् बाटोमवैमे दान्वेमेन बीचमामहर गाउँबलीबाक
लोछ बाह्र १२०

पौडि म्यान्वाट मामाउछन् नाटा२० घडिमाबासपुग्यो बासदेखीनिरक्क
नीनिरिकै लगर बल्लुपन्नि निर्छेगाउँउकालोकाहिभीर गरि घडि२॥ मा
हाभम्याङ् मानहोला मा१उकालामा१ बीचमाकुलामु को१ म्याडीकाउ
छन् माथी माङ्गलयाको घर४।५ घरीछ आड सवैछ साहाबाटनेछें
गाउँबहालीकाहिभीर गरि साहाबाट बोलामा कुलाको घुलनरि अर्को
बोलाकोनिरैनिर घेरनेछें अलिअलिउकालोबहालीकाहिभीर गरि ध
ण्टि१८। साहाबाट कहिबोरियाउपरेछन् कुलाछाप्पाकोअम्मपुबाटो
घडि४॥ बासमामपुग्यो सहरमानुछ घर१५० होला कुर्ुं१ पिपाहि४ बस्या
काछन् बीचमा४।५ घरबलीछ बाह्र ११५

मामाउछन् बाटलिउपाजाहा १८। घडिमाकाममपुग्यो बासदेखीनिरकनि
निनिकै बोलामाफलाम्मामाघुनरि अर्कोबोलाकानिरैनिरबाघुभरि
नेछेंउकालोबहालीकाहिभीर गरिकेनिमेमामिलन आयाकोबोला
मा काउकोमाघुनरि निरैनिरगरि बाटोघडी९॥ साहादेखिबोलाछे
डि येमेबोलामामिलन आउन्या बोलाकोनिरैनिरउकालोबहालीनो
नेछेंकाहिभीर काहिमैं बाह्रबोलामामाघुनरि बासमम्म घडी८॥
किलाभित्रबारि पारि गरि सहरछ घर५ मेहोला फाकु१ गाल्ने१

बुध १ईनेभाणदारहहलेदर्भाहादिवुपर्भादर्भाहादारसिपाहि ६०० मधे
नाहारहस्पासिपाहि ३०वस्पाकाछदू बीचमागाउवलिनाफिकैछ जाबा
वेगरआधाकलोत छ बाटोअमरु १मैड छुंगपानूंअपडांरे ४बंक बास ११२

बिउपावाट लायामिनादा १८। अढिमावासपुण्यो वासदेवीबोलाकोनिरे
सिर नेर्छोबाटे ७घढि बोलाछोडिलंपुरवछवुपर्भा नेर्छोउकालोघढि २
काहिगडोउपरनेर्छोबहालो घढि १०। नानुबोलाकोनिरे सिर काहिनेर्छो
मेदानगरि वासमल्यघढि ३०। येसबोलायहपानवुपर्भासाधु ८ बीच
मागाउवलिवेमेछ काहिकाहिजंगलउपरकलोत् सहरामानुछघर २
मेहोवा बाटोछुंगाछाप्याकोआधानछाप्याकोआधा बास ११३

लायामिवाट फुस्यानादा ७१। अढिमावासपुण्यो वासदेवीबोलाकोनि
रेसिर नेर्छोमेदान् काहिभीरगरि अढि ४। येसबोलाछोडिअर्कोबोलाना
कावकोनाधुनरि बोलेबोलागरि नेर्छोबाटोघढि २ फेरिअर्कोबोलाना
नेर्छोबाटोघढि १ येमेबोलाकोनिरे निरंगे नपुरवछवुपर्भा नेर्छोउका
लोबहालोभीरभीरमा साधु ४नरि अपडाटोबाटोघडी ३। बोलाछोडि
गडोनेर्छोउकालोघढि २। नेर्छोगाडोबहालोकहिकहिभीरअपडाये
बाटोनरि यहयामासाधु १नरि वासमल्यघढि ८। माटाकोकिलामि
वकोसहरामुलो १नानुछ घर २हजारहोला फाफु १नाल्वे १ खुजी २
सिपाहि ५मेवस्पाकाछदू बीचमागाउवलिनाफिकैछ कलोत कहि
कहि उपरवेगरु बास ११४

फुस्यावाट खानेडनादा २४ अढिमावासपुण्यो वासवाट निस्कनिविनि
कै नानुबोलामाफहू क्यासाधु ४नरि सिरेनीर काहिमेदान् काहिनेर्छो
नरि अढि २ योबोलाछोडि अर्कोबोलावाटे मेदान् नेर्छोकहिउकालो
बहालो कहिभीर माफहू क्यासाधु १नरि बाटोसमल्यघडी २२ बीचमागाउ
वलिअमल कहिजंगल उपरोथरी मानरि आवा बाटोछुंगान् आवा
बाटोछुंगाछाप्याको सहरामाधा २येहोना बास ११५

खानेडवाट पाउविस्यानादा २३। अढिमावासपुण्यो वासदेवीबोला
छोडियेसेमासिलनलाउप्या नानुबोलाकानीरवाट साधु २नरि काहि

मेदानने जैसे काहिंडकालोवहुलोगी घडि १० साहाबाटनेंडु चन्द्रवर्त्मानि जैसे कालो घडि १ कहिनेजैसे कहिं बाटोवहुलोगी सिकीयोला सम्म घडि ४ कहिनेजैसे कहिं बोलानेयहुवार फ्याको बाटगएमा साह्रु ४ गरि भेला हुन्काहिं काहिनेजैसे काहिंडकालोवहुलोबीरगरि घडि १० साहाबाटमे दायबाटोयेनेबेलगरि घडि २ साहाबाटबुलोबोलामा काठकोसालुपुल गरिबासम्म घडि ॥ माटाकोकिलाभित्रकोसहर घर ३ हजार होला फाकुं १ गाल्ने १ बुर्ज १ सिपाहि ५ मेवस्याकाछन् बास ।

पाउबिस्यार्बाट फुस्यार्फुनादा १८ घडि मावासपुग्यो बासदेखिकाबा बाटोबोलाकोतीर फहुक्यार्नरि साहादेखीबोलाछोडि बीचसम्म आ धाबाटो मेदान बीचमा ३ हजार बलिबधैवा गाउ हजुर टाढुनालेबेल झेनसबैबारि माटाकाकिलाभित्रकोसहर घर ३५ सैहोला फाकुं १ गा ल्नेभन्दाबुलाया आं १ सिपाहि ५ मेवस्याकाछन् बास ।

फुस्यार्फुबाटदेखि जादा १०॥ घडिमावासपुग्यो बासदेखिकिलाबा हिरकोबोला साढुगाकोपुलनरि १ घडिकोबाटोमहरहिंडि बासेसम्म कोबाटोमेदान हुजु बीचमा १२ घर बलीज बोलामाकाठको सालुगम ह्यामाढुंगाको सालुगनर्दुपर्छ माटाकाकिलाभयाकोसहर हुलोज घर २ हजार होला फाकुं १ गाल्ने १ सिपाहि ५ मेवस्याकाछन् बास ।

खिस्यार्स्यार्बाट फुफुजादा १०॥ घडिमावासपुग्यो बासदेखिमेदान् कोबाटो बीचमासहर १ उघर ३४ घर बलीज बोलेसम्म येतनभयाकोरा रज बाहिरकिलाभयाकोसहर घर १५ सैहोला फाकुं १ बुर्ज ४ सिपाहि ५२ वस्याकाछन् बास ।

फुफुबाट उकमुस्यार्जादा ४॥ घडिमावासपुग्यो किलाबाहिर साढु बोलामा साढुगरि मेदान् बाटोटोरबोलेसम्म बीचमा १० मा २ घर गाईबलिजभयाकोयेतनभयाकोटारबाहिरकिलाभयाकोसहर घर १२ सैहोला फाकुं १ बुर्ज २ सिपाहि ५२ वस्याकाछन् बास ।

उकुछस्यान्वाट स्वेफेस्यान्नाशा १५ घटिमावासघुगो वासदेधिमें किला
वादिरमानुबोवा मामाघुनरि मेदाद्वाटो टोरेटार ओलनभयाको मंबैवा
रिवासेसम्म वीवमावली १५।२० घ्रमेभयाको नाटाकाकिलाभयाकोसह
रघर १० मेहोला फाकु १ नाले १ बुर्ड १ सिपाहि ५ वेवस्थाकाछन् वास ——— १५।

स्वेफेस्यान्वाट सिंहाकुनाशा २० घटिमावासघुगो वासदेधिमेंदान्वा
टो वीवमाणाउवलिमंबैवाटाकमेछ घडि १० गयापछि सिंकिस्यान्न
याको नाटाकाकिलाभयाको सहर १ देछ येस्थाघर ३ होला फाकु १
नाले १ सिपाहि ५ वेस्थाकाछन् नाहाबाट नाउलाम्याको लाकाविच
मा पटेलाएको वाभ्याको काउको पुलनरि अलिकनिहिडि कोरलकेवि
नामा काउको पुलनरि वासेसम्मभेदान्वाटो वीवमाणाउवलिमंबैवाह
कु नाउवाउलाछ घडि १० गे इट्टाकोकिलाभयाको सहर छिन्दकुभंन्याला
उवाएणाकाकिलाबोरेतरफ कुलामुकाठाकालाणाको मनगुनी छोका
२ छ येसछोकाबाट भिमपनी सहर बोरेगि येहिहरवट वीवसहरमा
पनि ४ ठोकाभयाको सहर कागसिमापनि वगीवलन्या नाहावभ्या
मालिक सुपिर आवुछ १ खुभ्यासि १ ब्लाउसि १ ढकार ब्लाकादर्जायेके
हर सुपिर आवुछ बहुखनियार ब्लाउसि विवादि काहकाटु मारको
हुकुमुदिन्या अंगीअभ्यासि १ येउटे १ सुपिर अलि २ पाकु ८ सिपाहि २ ह
जार ५ सयथेमहिरहन्या ओलकोलाम्पनीवडन्या नहलीनदार २ दर्गा
हादिन्या सिंहाकु १ ठानास्याको फाकु १ सिपिस्याकम्याको फाकु १ येनि
सिंहाकुमार २ रहन्या वास ——— १५२

सिंहाकुवाट सिंखुस्यान्नाशा १२॥ घडिमावासघुगो वाटो मबैमेदान्
येकाठाउनिकनिदिङ्गाबाटुखुम्काखुनकिपयाकोवीवमाथो नाभा फूल
२ मा १ फुंगाकोसाहेलाखुछ थाहाबाटगे वीवमानाटाकोकिलाभया
कोसहर १ गाउवलिमाकिंकेछ घर १५ मेहोला फाकु १ खुर्सी १ सिपा
हि ५ वस्थाकाछन् किलाबाहिरजगदुभयाको नाखुपर्वातन १ पनि छ
वेसउवाखुजगकुकाबु १ वनायाकोछ येस्लाभित्रकोठाकोठामा नागाघा
रीकोपोथिरिवनायाकोछ वास ——— १५३

सिंखुस्यान्वाट वडस्यासान्नाशा १५॥ घडिमावासघुगो वासदेधिमें

दोसैमेदाद् बाबमुम्बासाउमालसिकमिदुंग्याबुद्ध बीवमागाउबलिसिंके
ज बासेसम्म कलेरा गाउमम्मागारि तुर्दुधर्म्यापुलमाधु ४ ज माटाका कि
लाभयाको सहर् घर २४ मैदोला का फ्रुं १ जुई १ सिंघाहि ४ बस्याकाजर्
बाह्र ——————— १२५

दइस्या स्यादु बाट बादु नादा ४॥ घडिमा बामघुग्यो बाटो दसैमेदाद् २को
बाटोगो गाउलाम्या दुलो बोलाग १ हेज येसैको निदैनिर् अलिक बाटोगे
बोला छोहि जादुपर्म्यबाटो मसैमेदाद् बीवमागाहर् १ गाउबलि माफीके
ज उलतर्दुपर्म्या ज माटाका कि लाभयाको सहर् बलि पाल्लो छ घ
र २ हजार होला फ्रुं १ जुई १ सिंघाहि २० बस्याकाजर् बाह्र ——— १२५

बादु बाट बाइस्यो नादा ४ घडिमा बामघुग्यो बाटो सैमेदाद् सैमेबेत
लिंके लि बाटो दुंग्याद् बोलागमकु लागा तर्दुपर्म्या पुल ४ बीवमाग ब
लिंगाउबेसैज कि लाभयाको सहर् १ ज साहादेबी घडि १॥ को बा
टोगे छ्रि अर्को सहर् सहर् को बीवमा कि लागा बोरिंमिदु लाद्दु लाद्दबे
लि तेसैको बीवमा बिरिंसाको हेउना बाप्या को ज नलाउ हजार पनिर् हे
ज सैमेसमाम् गुम्बा सहर् को गरिंघर २ हजार होला फ्रुं १ जुई १ सिं
घाहि २० बस्याकाजर् बाह्र ——— १२६

बाइस्यो बाट बुक्या स्याद् जाना लाई ल्याघडि ८ ल्याग्यो बाटो सैमेदाद् ज
बिबमागाउ बलि साकि के ज सहर् पाल्लो छ गा को पुल २ सादेढो हाछो का
भयाको आढाम्हेत् घोरिंघा को कि लाभयाको सहर् को आधर ४००० हो
लासाहादेबि सिंहाफ्रु को अम्बल सकि बालि को अम्बहु ल्याग्यो बाटो
भन्याको लानदरि आबले येसकि लानाई रेलिंघयाको लानादरि याद
पनिर् यसैलाई भन्दाछ्याज र येसमहर् लाहस्याफ्रु फ्रुंगा को गाउर
भयाको १ गाल्ले १ जुई १ सिंघाहि ४०० साहादेबिहिंदर को बाटो लाग्द
डाजिंजाई पुगलाले येसमहर् मा बोकि दज्जाया को सिंदिंकु काज
बलको लाल्ले १ जुई १ सिंघाहि ४०० छो काला पाल्ल टागिव कुकु को गा
रलोपथ लाना स्वेत् नयाग रिंदयाको ज र बाह्र ——— १२७

बुक्या स्याद् बाट बाइस्या स्याजाजाना लाई ल्याघडि १॥ ल्याग्यो बाह्र
देखी नेहिंआयो भन्याको बोलाकानिर् निर् कहिंकहिं रेलिंभयाको भै

दाइ उपरवसीगपाको पर्वतरहेछ नेसमागरिछ जोपारिवनायाको १ पश्चीमतर्फ
बलमाडडक वासेसमग्रह विचमागाई बलिसमाधिकेछ कपोदलेवेमायाणा
सिमयाकोनेहिथोलाकोनीरमापुएनुभक्तमाकोकिल्ला नयाकोसहर्ग्राम
मरपर२०० होला किलावाहिरवास १छ महत्यामातर्दुपन्नी२ छ दूरमाछ
र फाफुं१वुसी१ सिपाहि२५छन् वास् ——— १२८

वाइस्यान्पावाट सिपाउस्यान्जानावाई थाहि१८ वाग्यो वासदेवी नेहि
थोलाकासिरोटो साथिकोजलोगलहि३० कहिकहिगाउसमाकोगा
उमेदान्नमाथोला२ मगालोस्नेह३ मासाघुठी किल्लामयाकोसहर्
मासाघर २५०० होला फाफुं१वुसी१ सिपाहि२ छन् नेहिथोलाका
नीरमावास किलावाहिरकामहर्गामलाई२ मा कपोदालिहिदूलो
पर्वतालिहिग्याको छवास् ——— १२९

सिपाई स्यान्पावाट स्यान्दुस्यान्जानावाइ स्याथहि१०॥ वाग्यो वासदे
थिकोजलोगवृद्धि३० पापयाकोविचमागाउवलिसाधिकेछ नेहिथोला
कोठीरवाटवासघुम्प्यागाउनिक्लनिनेरायाजाहिजालिमेदान्छ वेसकि
ल्लामयाकासहरमाटोका२ नेहिथोलाकोआधाकोस्व वरसहरछका
टोकाहिकाहिकुप्यानुमानाथोलामाफदूरका३ छ नेसमहरमास्याथा
३००० होला मोथेफाफुं१मालेवुसी१ सिपाहि३०० छन्वास् ——— १३०

स्यान्दुस्यान्पावाट स्यांमीजाहाथहो १३॥ वाग्यो वासदेमिथोटो साथिके
जलोगवृद्धि३० वीचमागाउसम्माथहि११ थाहादेथिकाहिकहिउकालो
नेजोमहुलो नेर्छोजालिजानिकुप्यान् कहिकहिवगिचलन्पाविचमाडु
मालुवामागाईबलिवेमेरहेछ मानामानाथहरूयाः माछमाकोमाछघट्ट
वासेसमग्रहथहि३॥ छ मालुगाईरहेछ नेसगाउमास्याथर ३००० होला
साथिकाफाफुंकोअम्बवुरहेछ विपिसाहिपाहिछेनवुवास् ——— १३१

[illegible] का वासदहिवासभन्याको साहादेथिको
ह १०उनरहेछ ———

स्यांमिवाट स्यान्पुहि स्यान्जाया १३॥ वाग्यो वासदेथिलंगुरवछन्
पर्न्थी गडोउकालोघहि१ थाहादेथिकाहिकहिउकालो उपरनेर्छो

बाटेमाडाघडि १० नाहादेखि नेर्लेकोबहालोघडि १ कुंग्यान्बाटोवगि चन्दोरहेछ
नाहादेखि नेर्लेकोबहालोघडी १ कुंग्यान्बाटोवगिघनिचन्दोरहेछ नाहादे
खी नालेसम्मघडि १० कहिंकहिंधुम्काधुम्कीपन्याकोमेदानबाटो जस्त
नूबोला २ छ तेस्माकुंगाकोसाघु १ नघार १ बहुत्यामासाघुकुंगा को ४ का
ठको ४ माथ बोलाकोछिरमाबास गाउबाईसघरथाकोकिलापथ्याकोस
हरमालाघार १५०० फाकुं १ मालेवे १ चुजी १ शिपाहि ५० छन् नाहादेखि
लालदरियावकोस १०डलघडीरहेछ बास् ——————१४२

स्यान्थिस्यानुबाट सिङ्गास्यान्नुसाङ्गाघडि १८ लाग्यो बासदेखी वही
गयाकोठाडीछ तेस्माबोलाबोलिगछाङ्गुहुङ्पथ्याकोकाहि का
हिमेदान्छअलिकतिकुंग्यान् बाटोबोला २ साकाठकोसाघु २ लाना बो
लाजलाभहुंघाट लासाघु ८ लामा १० छिवलागाउबलिबेसेरहेछ कि
लापथ्याकोसहरलाघार १००० होला फाकुं १ चुजी १ शिपाहि ३२
पुरानालक्पाकोकिलाबास् ——————१४३

सिङ्गास्यान्बाट स्यालिफुलासाङ्गाघडि १४ लाग्यो बासदेखी मेदान्
बाटो काहिंकाहिंअलिछुग्यान् उपरजसल छिवलालहरगाउबलि
कलोन्बेसेरहेछ बोला ५ साकुंगाकासाघु ४ कुंगाकोपुल १ लानालना
नाबोला ४ साकाठकोसाघु ४ लासाघुर्कि लानलथ्याकोसहरहुतो
रहेछ लाघार १२००० साह्रबल्यालालिकछान्च्यान् १ मालेवे १ चुजी
१ शिपाहि ३५० येनिजंगि अहनहछिल्दार बोलाफुं १ फाफुं १ स्या
हरुन् १ फाफुंनन्दालोमान् बोलायेनकोअन्वलमञ्चेकोमुलअ
डालालिकबख्याश्यालिफुबास् ——————१४४

स्यालिफुबाटमुस्यान्जानालाईलाघडि १७ लाग्यो बासदेखी घ
डि १० गइ नाहाहुतो स्याबोगाउ छ तेस्माफाकुं १ शिपाहि १० ना
हाबाट स्यान्बोलथ्याकोनदिउनघडि ४ नाहाहुलाहुलाघटेलालाग्यो
रहेछन् चौडाइहुतोरहेछ मनाकोगैहोरहेछ माछपालथ्यागैहो
उपर ५७ हालगैहोछ काठाकोबाटोगरिमछमालिबलगथ्याकोरहे
छ स्यालिबाट घालिजानलाईघडि ३० नाहादेखिथेरेनेहिंडिअलिक

सिकमोत्रहिंडि वालसम्मघडी४॥दोहरिछोका भयाकोदुनोकिलाभरहे
छ विचमागेवीवाटोभयाकोछोकारहेछ सहरदुलोछ वाहिरपाखोछ
वजारएनिम्नादारहेनछ वछोटोकावाट पखोछोकासम्मघडि १को
वाटोरहेछ नेम्लाघर ८००० फाकु १ मान्ये १वुजी १ सिपाहि ५० छन् वास १४५

पुरुषावृवाट खोईचिनूफुनादा १२घडिलाग्योवालदेवीवासेसम्म
दानवाटो वीचमागाई वलिसहरपाखावासिकोकलोत् गडवाडवेगै
वावेसरहेछ वरीपरिवासिकोथारा॥भयाको ६६ कोकिलाभयाकिश्च
सिभक्षाको दोहरिछोका भयाको सहरदुलोरहेछ वाहिरभित्र
गरि म्लाघर ८००० वोलासाकुंगाकोघुल १४हुन्या२ साकुंगाको साघु
२ म्या२ येमसहरमारहन्याविथोआम्वा १ श्रीचिनाल्ये १ सोपि मान्ये
२ खाबुंवुजीये २ पाडुजी २ वावैफुये १ गैराइफुये ४ सिपाहि ४८०
येनिमगी महसिवुमा खाडछिफुमान्ये १ फाफु १ म्याबुछिलेचि १फ
लोतकहिंकहिंधनुरोपिस्या उपरगहुवानीवाछ् १५८

योछचिनूफुवाट लिकोडुमादा १३॥घडिलाग्यो वालदेवीवासेसम्म
वाटोभेदानु सवैवेनकहिंकहिंधानरोपेन्याअरुगहुछन्सी खाई खाउ
माडनाइ नेम्लाघोडाकोकलेपानिभिंकन्याविचवीचमागाई वलि
सेपेरहेछ विचमाहुनोवोटा १छ डुंगाकोमाघु १ वरिपरी मादाको
पर्वतभयाकोछ ६कोछोकाकहांमाघु कोमाटाकेठोकाभए याकोस
हरम्लाम्लाघर ४०० होला माहादेवि कोसम॥ दक्षिणामाकिलाभया
कोसहरछ नेम्लाफाकुं १ वावैफुये १ सिपाहि ३० छन् वसिंहछ अरुह
माहासवैवस्तुमासुपखाउदारम्लाछन् वास १५७

लिकोईवाट स्याउसिम्यानुमादा म्लाघडि १०॥लाग्यो वालदेवीवासे
सम्मपेदानवाटो विचमागाई वलिवेसेरहेछ सवैवेन कहिंकहिंधा
नरोपेन्याछपरगहुपाम्यावासिछन्सी किलाभयाकोसहरपछाडिवा
वरीपरिवासिकोथारा नेपाल मा ४ माघु १ नारी सहरभित्र पछुपर्न्सी
सहरमा म्लाघर २००० होला फाकुं १ वुजी १ सिपाहि ५० छन् वास्ये १
सुपि १ पनिरम्लाछन् वास १५८

स्थानेभ्यस्थानवाट पोच्याभ्यस्थानु जानालाई आधघडि४ लाग्यो बासदेवीकि
लाकोपानिकाबाराभा कुंगाकोलागुपनरि महरवाट निस्कनु पर्नाबाटो
अमलमेदानसबैबेस बानरेघन्याथेरे जहरबालिजर्ना बासलाकिला
भित्रपलन्नाइपानिकोबाराभा कुंगाकोलाघुपनरि हहकोकिलाभया
कोमहरमोन्माघर २५०० होला फाकु १ बुजी १ मिपाहि ४० छरवास १४५

पोच्याभ्यस्थानवाट स्थानिभ्यानुजादा ४ घडि लाग्यो बासदेवीकिलाका
पानिकोबाराभा कुंगाकोलाघुपनरि बाटोसेदानु विचमागाई बलिभा
किकेरहेछ सबैकमोनबासलाजाइपुगीसेनेरकिलाकोचारेतिरका
पानिकोबाबारहेछ तेम्मा ४ डोबाटोभयाकोकुंगाकोपुलनरि आलि
आलिमाकुनन्याकोछइकोकिलाभयाकोमहरभावलिपानलोछ
आधघ ३००० फाकु १ बुजी १ मिपाहि ४० छरवास १५०

स्थानिभ्यानवाट बेसेफुजादा १० घडिलाग्यो बासदेवीकिलाबाहि
रपानिभयाकोबाराभा कुंगाकोपुलनरि नाहदेवीघडि १ बाटोगेना
ऽलागन्याबोलाभेरिदोहेछ तेहिबोलाकोनिरेनिर बाटोसबैसेदान
बासमम्मघडि ४ जा किलाभयाकोकुलोमहरहरहेछ विचमागाउबलि
बेसेरहेछ किलाबाहिरबजारबलिपुलजारहरहेछ तोकिलाकोबा
हिरिकमा कोबीचबाटगयाकोरहेछ तेपोबोलाभाकुंगाकोपुलनरिबा
सघाऽमाघर ८००० होला येस्मारहन्याजातीरहरुगीआआनाल्हर
१ सुपिनावोला ६ १ बुजी २ मिपाहि २८० मुलुकीमहविन्दरबासे फुजी १
ल्हुतालोबोधे १ फाकु १ स्थानुनिनु १ बास १५१

बेसेफुबाट छिस्थानुजादा १० घडिलाग्यो बासबस्याकामहरबाहि
रकिलाकोबाराभा कुंगाकोपुलनरि बाटोसबैसेदानबिचमाकुवा
मकुंगाकोमाघ्रुखाडिभा कुंगाकोपुल १ महरकिलाभापल्लालाई
पानिकोबाराभाकुंगाकोमाघ्रु १ म्मा ४ माटाकोभत्याकोकिलामह
रहजारभयाकोबाहिरसेनेम्माघर १८०० फाकु १ बुजि १ मिपाहि ४०
छरबिचमागाउबलिमाफिकेरहेछ कोस १॥ कोबाटोकुंग्यानुजा
नुअमलनुछरवास १५२

छिस्थानुबाट नीकोईजादा ७ घडि ५२ लाग्यो बासदेवीकिला

वाहिर आडीमा फुंगको मा घुनारि घडिद मा थो ला १ भेटिथो नेस्मा फुंगा
को धुलनारि वासमम्म घडिद विचमा गाउवलि मा फिकेर हेछ वाटोमे
दानकाहि काहि फुंग्यान उपर मछ कुकिलानमया को मात्रु मछ रहेछ
स्माधर ८०० होला वासमाही पर्छ साहादेवी को मन्दिरको वाटो आई मा
हा सिधा मगजमा दिन आउदो रहेछ वास् ——— १५२

सिकोर्दवाट टाबुरेफुलादा १२ घडिलाग्यो वासदेखी घडी ५ मा वालिसु
क्याकायाहि मा साधुछ साहावाटछ को पुगनु काहि काहि मन्दिरको कि
लामया को मछ रहेछ नेस्मा स्माधर ८०० फाकुं १ पाखुजी १ सिपाहि ५०
छन् छोडि मा या को वासमासि वादेद लुरु येमेले दिदो रहेछ वमेको
अन्दलहो साहादेविवासमम्म घडि ८ वीचमा गाउवलिदेमेछ वाटोम
मेमेदानकाहि काहि फुंग्यान् बोला २ मा फुंगा को धुलमात्रु १ फुलो १ मा थी
मा धुल १ मा १ छन् वाहिर मछ्लामात्रु को छोकलिन पसिकि लाको
टोकामम्म फुंग्वालाछ घडि ॥ साहादेवी पुरी पानि को मात्रा मया को छ को
रोहणी टोकामया को छ को किलाविचमछ्लामा टोका २ चाणा
मा किल्लालमा छ घडि ॥ गज घडि ॥ का वाटो रहेछ किल्लाकाछेकावा
हिरका मछ्रको टोकामम्म घडी ॥ वाहिरविचगरि मम्मा ई घडी १ ॥ गज
घडि ॥ वाटोछ मछ्रधुलो रहेछ सिंहाफुन्दालाधुवनामा वेमछ रहेछ कि
लालिमयागउवाउमा मेनकमोत नलाउघनिरहेछ मछ्रा मम्मा धर ५००० हो
ला जगी छाल्यांनालेवे १ मोपिनालेवे १ आवजुजी १ धातुपी १ राखी
फुये १ सिपाहि २०० मुलकिटाबुरेफुलिफुनालोछ १ फाकुंनालोछ १
फाकुं १ मुलकिनहामिल्दाछछ वास् ——— १५४

टाबुरेफुलवाट संटोमादा १४ लाग्यो वासदेखी घडि १ मा बोलो १ छ मेस्
मा फुंगाको धुलनारि नाहादेवी घडिद मा फुल्यांमांमल्याको मात्रुगा
उरहेछ मेमेको वाहिर बोला १ छ नेस्मा काउको धुल १ मर्तुपर्याहरे
छ वर्षा मा गाउलादो रहेछ थानिनेहिउदमाछो खाको रेनिहिउ
पर्या पाउमरहोला मेमगर्छ मम्मछानिफुको अन्दलरहेछ साहादे
वीपाउविचफुलोअन्दलाग्यो साहामम्मगोथेनेपुपाउमआउदो
रहेछ साहादेविवासमम्म घडि ७ किल्लावाहिरको मछ्रविचमा थो
गो १ छ मेस्माफुंगाको धुलमकिकाउको धुलसाहाल्याकोछ ठेउकोवा

बटो भयाकोटोका २ भयाको बारालेल्ह लाहुभन्याकोहड्डकोरुलोकि
लाहेछ बाहिरभित्रगरि सहरकुलोज बाउसडमाथकिडलाइभयाको
बाउसडकिलाभित्रबेरिकमाईतलाई स्वेत भयाकोकिलाभित्रविच
माठोका १ भयाकोसहरमाधरल्ला ८००० छाउनुगल्नथे १ खुपीलाल्व
थे १ सेरैलाल्थे १ मिपाहि १२० छाकुं १ ऊहरबास् ——— १५५

सटोबाट मालासाबुजारा १३॥ घडिलाग्यो बासदेखीविचमाकोस्थ
लि अलिअलिखुल्काखुल्कीभयाकोगोरबाटोमाहेछउपर सबैभैरान्
कहिकतैटोकहिमठाहुटोपन्याकोमडकगाउबलिबाकसैरहेछ घाम
उडाभयाकोकहिकहिधानरोपिन्यायेन उपरपाल्याबेन यसलिरछु
डाघरपनिरहाछन् मालासेला २ साघुगाकोसाघु २ छ नाहाबाट कि
लाभन्याकोसहरछ बाउसनिभयाकोपुरानुसहरछ बलिभन्याबाक
लोउलाभयाकोसहरकोडिउटोबाहुटोपन्याकोटोका २ भयाकोभत
क्याकोबाहिरभित्रगरि घर ४००० छाकुं १ मानुछाकुं १ जुत्तीविचारिका
मगर्पा १ मिपाहि ५० छायानलालहल्लिन्दा २ ऊहरबास् ——— १५८

मालासाबुबाट सुरवेकुलाडा २३॥ घडिलाग्यो बासदेखिजसतुमैथनवा
टो सबैकमीनविचमागाउबस्तिबाकलेभयाकोबाट घडिएं गयापछि यह
यासाघुगाकोसाघु २ गयापछि नाहालिंगिकबानभन्याको टोका ३ बाट
भित्रपसीमालाकोभन्याकोकिलाभयाकोसहरछ विचमाकुलोटोका
१ भयाकोउलारपनिहोइन साहुपुल्लारपनिहोईन माहिकेछ नेल्या
पर ३००० होलालाखकोदेउरालुरहिन नाहादेखि पूर्वकोस ४ मा मालासा
बुकुभन्याकोकिलाभयाकोकुलोसहरछ नेल्लाबल्यामालिक्क विच
थेंजस्ता १ नाहाबल्याजगिरोथें १ खुवीमालेथे १ उसलाल्थे १ खुपिला
ल्थे ४ छाघुगी ४ मानुगी ८ मिपाहि ३८०० नाहानहाभित्तादा अरा
लगीकामगर्नाविडस्फुलाल्थे १ छाकुं १ घाडेकुये ८ मिपिंकमानुदेखि
लादाखहरूथा १ छ सबैमीमावाडीभाउदा सबैमानुसलालेपुर्दैरहेछ कसो
तपनिनभयाको बालेबेवालुराहिरहुपर्ना घडि ३ लाग्यो येस्कोबीच
माकिलानभयाकोटोकाभयाकोमानुसहरछ नाहादोहोरि टोकाभ
याकोसहरकानभन्याकोकिलाभयाकोखेथोस्यादभन्याकोसहरअलि
अलिउडालेभयाको येस्माकाकुं १ छाघुगी १ मिपाहि ३० यसलेपे
देखुरहिनुपर्दोरहेछ घर २००० होलाबीचमाकिलानभयाकोमानु

सहस्रपत्र नाहदिशी घडि २ को वाटो सम्म सवेवालुवाजे गाउ कछुया कोमरेछ पानिनभयाको वर्ण्या सहस्रा १छ कहिं कहिं कचोत्र ऽपरवालुवालेपुग्याकी नाहपानिमेहेतुका हुसमातेवलिनभया को नाहदेखि अस्त सेंदानवाटो सवेकमोत्र नालसम्म घडी ३॥ गाउ वलिवेसेरेहेछ सहस्रकुलोछ यहिंरि पानिको आहभया को इष्ट को किल्ला ऽछत्र छोकापिनिवपछुपर्ण्या वीवसहस्र नालुली छोका १छ किल्लापिनवारि देखिपारि सम्म घडि १ को लगाछवार पाद्याकिल्ला गाउ गाउ सम्मका को सहस्रगुलुजार वलिवाकुलीछ वजार पनि गुलुनार छ गाउ गाउ कमोत्र पनिछ किल्ला वारिदेखिवगरिल्ला सहस्र १००० होला नेस्मावलप्याचिंद फुनाल्वये १ फुन फुय नाल्वय १ फा फुं १ ब्या आना ल्वय १ ब्या जुंजुनी १ रावे फुये १ सिपाहि १६० छत्र वास ——— ५५७

तुन्देफुवाट स्थुछिछ स्यादुलाला १८ घडि लाग्यो वाटो सवेमेदान् गाउ गाउ वर्षामाचर्दनवाट सहस्रावाछोआई सहस्रनालवेलो टोलेपुग्याको सवे कमोत्र लग्या कहिं कहिं वालुवाले पुग्याको सालुसहस्रपाला पुल २ छ वीचमा वलिपानलो इष्ट को टोहोरि छोकाभयाको पानिसुक्या को आई खरिपारि देछ नाधार २००० होला वजार माहिकेरेहेछ नेस्मा फा फुं १ ब्या जी १ सिपाहि ६० छत्र वास ——— ५५८

लिहछिछ स्यादुवाट पेस्याल्यानवाटा नाघडि १५ लाग्यो वाटो मेदेखि मेदान् अस्सहस्रवाटोछ येकागाउलाअलिकलिंडुंग्यापुग्या को वीचमापा नीभर्याको आई साढुंग्या को पुल १छ को वीचमा वोलो १छ नेस्मा काउ को साघु १छ पाहाडवाट आया को हुनाले वालुवा को रेतिमेंरे पुग्याकोवी चमागाउवलिठिकेछ वासलाआई पुग्यापाठार्थ वाहिर सहस्र को छोका नेपाआई साढुंग्या को पुल १ तरी हुनो वाहिर छोकावाट पिनेपछुपर्छ इष्ट को किल्ला टोहोरि छोकाभयाको पिनेवाहिर गरि नाधार ३५०० होला फा फुं १ रावे १ सिपाहि ५२ छत्र वास ——— ५५९

पेस्याल्यानवाट टाडोजाला १४ घडिलाग्यो वाटो मेदेखि मेदान् वाटो वीचमा पानिन भयाको आई साढुंग्या को पुल १ वोलाला ढुंग्या को पुल १ छ रेतिमेंके भयाको वर्षामानाउलागन्यानिलाकाउ को साघु १ लाला पु १ वीचमा वालुवालुवाला उवलिवेसेरेहेछ टोहोरि छोकाभयाको ऽपरवासमाटा को किल्ला को ल्ल १ काग जलमाउभयाको १ घडेवलि २ घडेमेल वजार पनि माहिकेरेहेछ घरला

२००० फाकुं १ बुई १ मिपाहि २० छद् बाद्

टांटेंबाट लोडिंस्यादू जादा २७॥ घडि लाग्यो बासदेखि भेदादू बाटेछाउ
कणावलुनि घरनिर नलाउ २ छ, बाटेमर्वे भेदादू विवमाग्रह्याभेस्मा छु
गाको पुल १ बनायह्या माह्रमाछुंगाको माछु २ ल्या २ बीचमाछाउ बलि व
हेरेछ सबैकनोब दोहरि छोकाभयाको माटाको किलाछु पुरुतु भयाको स
हरछ किलाभित्रबाहि गोरि ल्याघर २५०० फाकुं १ बुजी १ मिपाहि २० छ
दू बाद्

लोडिंस्यादू बाट टांटेंछुजादा १५ घडि लाग्यो बासदेखि भेदादू बाटेछाउ
छाउमाछाउबलि भयाकोघडि १२॥ कोबाटोछ गाहाबर्षामा छुंगालाग
स्याबोलाहेछ तेस्मो छाउकाछ को माछु पुल बाध्याको नदुर्घट्याहेछ
गाहादेखी कमोड्भयाको काहू बासमस्य घडि २॥ छ किलानेपाकाबा
डीमाछुंगाको पुल १ बोलामाकाठको पुल १ ल्या पुल २ डेढ छोबाठोछाउ
रिपछुपर्छ नेहीं छोकाभयाको हरू कोमजगी किलाछ पुरुतु भेका
हिकाहि अलिभत्क्याको छ बारि छोकादेखी बीचमाहि सम्म लगाई घडी १॥
गाघडि ॥ गहरू काबीच माछोका १ छ गहरू गाडेछ लाग्यो भयाको बलि
पानलोबाउ बाठ नलाउ कनोड्भयाको ल्याघर ४००० यस्ताबस्त्याज
गि हिउन्यभन्याभस्या १ छउबीनालेर २ तुम्सालेर १ लोपिनालेर ३ आ
लुनालेर ३ पातुबुजी ८ बाटेफुर्ये ८ बिराईफुर्ये ८ मिपाहि ३००० छ
दू औटाटेंछुभन्याको मुलढि १ नाल्वे १ फाकुंनाल्वे १ फाकुं १ छद् बाद्

टांटेंछु बाट मिलो ल्यादू जादा १५॥ घडि लाग्यो बासदेखि भेदादू बाटो
बिबमाग्रह्याबलि बेसेछ कहिंकहिंछु बाधरि बीचमा छु ज्यादै बेकनोड्
बिबमाकुलाछ तेस्माछुंगाको माछु १ छ गाहाघडिबर्षामा नाउ ला
ग्याभोला १ छ हिउदमाकाठको पुल १ छ गाहाघडिबासआछ
मेनेएबर्षामा नाउलाग्याबोलाहिउदमा काठको पुल १ छजुन्या
लाघुंछ दोहोरा छोकाभयाको मछुरहरू को किलाबाहिर भित्रगरि
ल्याघर २००० फाकुं १ नाल्वे १ पातुजी १ मिपाहि ४० छद् बाद्

मिलोल्यादू बाट निनुजादा ९ घडि लाग्यो बासदेखि भेदादू बाटो
बमाछु लोगाई १ छ पुरुषनालागाडदिमाफि के छ बिबमाघानी

नभयाकोयहस्थामाद्रुंगाकोमाघ५ छ मादाकोतुलोकिंजाभित्र पक्षुपर्यांडे
ऊछेवाउटो पत्याकोवाषेत्र टोकाडुईहिमालानभयाकोमहूरुछ्याछ
वाहिरभित्रगरिल्लाघर३०००नाल्वेये१तुलनाल्वे१फाकुं१ घातुंगि१ सि
घाहि३२ छत्र वाभ्र ——————————१४

नित्रतुवाट वादुम्यान्जादा ११घडि३मागो वासदेखीमेदानवाटोविचमा
मातुलहर१युतलगाछ वलार घनिवेमेछ वासदेखी घडि२कोवाटोगेसा
हावर्षामालाउडालगन्या बोला१हेछ नेस्माकारकोमाघ१छ कुलामाडुं
गाकोमाघ५छ वासदेखीघडि१मि कोवाटोवलोटोपत्याकोवारि घरि घानि
कोमाडावाभयाकोटोहरि टोकालभयाकोडहूकोमातुकिंजाभयाकोमहूर
ऊलाभयाकोभित्रवाहिरगरिल्लाघर१५००फाकुं१मात्वे१तुजी१सिघा
हि३२छत्र वाभ्र ——————————१५

वादुम्यानवाटपाउविनछुनादा१८ल्लागो वासदेखीवाटोसमेमेदानवाडदे
खीघडि५मालाकुछ्यो भन्याकोमातुमहूरकिंछ्यानभयाकोछ नाहाकोछि
थासएमातु जलेकाफांकुंलेदिन आईछ नाहादेखीवासदेखघडि११
बोला३माडुंगाकोपुत्र३छत्र कुलाथाडिमाडुंगाकोमाघ७लाग१ वाद
टोहरिटोकालभयाकोडहूकोतुलोचारपाद्याकिंल्लारहूछ वजारमहूरमें
हाडुंगन्दाएल्लनारछ किल्लाकोवारिटोकालदेखिघरिटोकालभगान
घडि१किंल्लाभित्रवाहिरगरिल्लाघर१२०००होलानातुवल्याभातुकुंकि
तुंथां१वुधिनुमिजभवलुभरकोमहूमिल्यार१७डाडाभिंनिमातुकामाभिंछ
आवाभन्दामातु१छिंस्नानाडफांकुंपजनिगर्यो१घाउभिनछु१छिदेख्या१
मेडे१युधी२तुजी१सुपी४घातुं४ पाच्च१८ वर्षेवर्ड२४सिंघाहि३२००
छत्र वाभ्र ——————————१६८

घाउविनछुवाट डाबासुस्यान्जादा घडि१९लागो वासदेखिमेदावा
टोबीचमागाडं वलिसार्फीकिछ बीचघाडिमाडुंगाको पुत्र२वर्षामाला
डवागन्या बोला१छ नेस्माकारकोमाघ१कुलामाडुंगाकोमाघ२छत्रा
सनेएमातुआ डमाडुंगाकोपूत१आमाछ०येकोहरूछोकालभयाको
डहूकाकिंल्लारहिंपनिकोवाहभयाकोजभिंकडलाभेयाकोस
हूणिंवरवाहिरल्लाघर३५००फाकुंतुजी१सिंघाहि३२छत्र वाभ्र ——१८७

डगवासुस्यान्वाट येबोलादा ११ घडि३लागो वासदेखीमेदानवाडोवी

वगाणाउंवलिहिकेरहेछ्न्लागाणुंभाईभागुंगाकोभागुंकाढकोभा
गुंकिलाभयाकोभागुंगाउछ्नेल्लागाभर३०० दोलाबास ——— १९९

पेलोदेखि दोदुवाजाहा १९८॥ घडिलाग्योवासदेखीगाउवाहिरवाउलाग
न्यायेलान्याकाठकोभागुंछ्वासदेखिघडि३॥ कोबालोभाइभेवो
स्याइहूंकोकिलाछ्नेल्लाकहुंभुजीभ्रिंघाहि४२छ्नूबालवछी
लायाकागाउमाहिंथाभरणजाइयेसेनेदिनजावुपर्छ्वाबासदेखिवाबास
म्मघडि१॥ भाणुंगुंगाकोभाइछहूंभाईर दोहरिटोकाभयाकोइहूं
कोकिलाविवमापणिहुनोटोकाभयाकोसहरवनाएकुवारेछ्नि
वबाहिरगारिल्लाभर५००० मालवेभाकुंभुविभाभाणुं२पाछुंभि
घाहि४००० छ्नूबास ——— १९९

दोदुवावाट न्याम्यास्थानभाइदा ११॥ घडिलाग्योवासदेखीसहरबाहि
रमालवुयोलाछ्वर्षामानाउलागन्याभेल्लाभेहरुवणिक्कन्याभुंगाकोला
भपुल१तुंपर्म्याभाइदेखीघडि८मानेलेउछ्नूकाभोलाभानेलेउछ
नूकोपुलतुंपर्छ्व भाइदावाटघडि१काबालोभुंगालेछ्याकोरहेछ्
भाइदेखिवासम्मघडि८॥ पीवभाऊंभाणुंगाकोभाणुंछ्वपुलम्मा२
पीवभावभाइवेसेभयाकोभुंलोभाउ१छ्उपरम्लागाउंवलिवाकसेवे
सकभोल आइभयाकोदेहोभयाकोदोहरिटोकाभयाकोपुरुवछ्नू
कोकिलाभयाको सहरवलिपातलोउलाभयाकोबाहिरभित्रगारिल्ला
घर३०००काढुंबाभुंभिघाहि६०छ्नूबास ——— ७०

न्याम्यास्थाभाइवाट पेविनकाकिलाकाकोकामलक्षदा १२ घडिलाग्यो
वासदेखिभेदानवोटोगाउठाउंभुंगाकोपुलनाउलागन्यायोलान्याभुंगो
पुल१छ्पानिजम्याकोबाईभापुल१छ्कुलाभुंगाकोसावुलाभु१गो
गेंहुलोगाउवनावेसभयाकोछ्नाहाभम्मघडि१छ्नाहादेखीकहि
कहिकलोनूरहेछ्उपरबलीटोकहिपुग्याबुम्याकोबाटोघडि२छ्
नाहानाउ ——— लागन्यायोलान्रहेछ्नेल्लाभुंगाकोहुंलोपुलाबाहिवा
टजातिलाउन्यावेपाहिहुरुसगपाहिकोदगिकोरभुंरिभियामालिक्
म्मवा१छ्योथोलापाहिदोहरिटोकाभयाकोहरुकोकिलाभयाको
सहरछ्घरपातलोभाहिकेरहेछ्नेल्लाभाघर३०००छ्नेल्लागाले

१ बुशीन निधाहि ३२ ऊत्र लोपुल दोषि अहि ४ अवादोनमेवकीटोपवा
कोटुग्यानहिडिगाहादेबीटुग्यआप्पाकोवादोदिहिलोकासम्म ३।४ध
रलयाकोकनोत् लोकेनम्म लोरियाकोछ वाद ——— ७१

नोट्स ———

पा	फोल	नाना पार्वतीदेवी पेदिन् लहर	नक्काबाल कोनोट्स	पा	फोल
८	—	नानापानी ——— १	नेलोनागाड ———	२८	७ —
२०	१२	थामा ——— २	खुस्कुड ———	३७	३० —
१३	—	लोम्पा ——— ३	नेटा ———	४८	३००—
१००	६३	कुनि ——— ४	न्हासा ———	४८	४००—३५००
८	—	थकेनी ——— ५	पोसि ———	३०	— —
३१	—	थुलं ——— ६	मेनोगुम्बा ———	३१	— —
४०	—	नयुरगाड ——— ७	रिजोसि ———	३२	— —
१००	१०५५	टिगरिगोवा ——— ८	दुमिछाइ ———	३३	५५— —
३०	५	मेर्डु ——— ९	कुमयगाई ———	३४	१००— —
२००	१००	मिकार्डु ——— १०	तुमरी ———	३५	३०— —
१५०	—	लोनोगाड ——— ११	थहुगाड ———	३६	१०— —
६	—	थाकेम्म ——— १२	ग्यान्दासहर ———	३७	३००— —
८	—	डाकु ——— १३	तुहिगाई ———	३८	३५— —
३००	३०	न्हुवि ——— १४	थाम्रो ———	३९	९— —
१५०	६३	फिजोसि ——— १५	आवागाड ———	४०	३०— —
९		फोनोडुनामिधाइ ——— १६	नाबीगाई ———	४१	— —
१००	—	स्याङ्गोमि ——— १७	छाक्युमा ———	४२	६— —
९५	—	थागमि ——— १८	आगा ———	४३	३०— —
११५०	११००	डिगर्वा ——— १९	आप्पाडो ———	४४	५६— —
३००	५०	पेमाडु ——— २०	कुन्थाकुमा ———	४५	१५— —
३५०	३०००	ग्याकिडु ——— २१	नाम्प्याकुमा ———	४६	१०— —
३०	—	गोम्बी ——— २२	उक्थानाम्बा ———	४७	३०— —
६०	—	रुलु ——— २३	पेमाडु ———	४८	७०— —
१००	६०	नागार्ब्याडु ——— २४	न्हाम्बा ———	४९	३०— —
५०	४०	पेतिडु ——— २५	थालिला ———	५०	३५— —

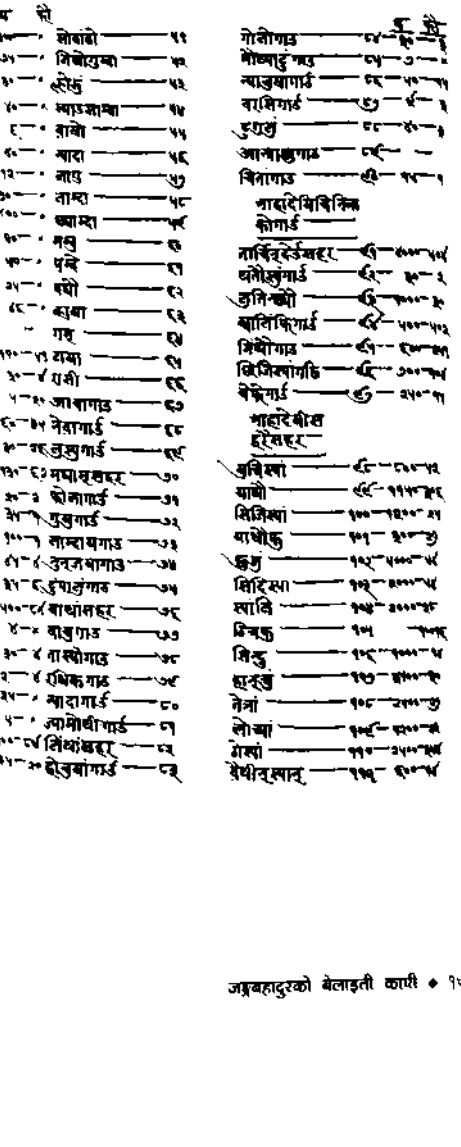
गोलीगाउ
मोच्याङ्गाउ
न्याउबागाई
बालिगाई
डुगुर्म
आलाङ्गाउ
चिनागाउ
शाहदेखिदिक्षिण
कोगाई
तानिङ्दर्देउसहर
थानोलुंगाई
तुनिञ्जो
खालिङ्गाई
शिखीगाउ
खिजिस्थागढि
बेडिगाई
शाहदेखीउत्तर
हुईसहर
बुचिस्था
याखो
शिजिस्था
थाखोकु
ङ्गुरु
सिदिस्था
स्थादि
ङिचकु
सिन्दु
ङुन्दु
नेस्था
लोस्था
ठोस्था
थेथीदुस्थान्

विनिमाबोलिवाट शब्द कोनाउ

इको	१
ओर्म	२
मान	३
ल	४
उक	५
लूक	६
ञिक	७
पाक	८
सूक	९
ञिके	१०
ञिहि	११
माक	१२
गुमान्	१३
ञिपूं	१४
ञिई	१५
ञिलू	१६
ञिखि	१७
ञिषो	१८
ञिच	१९
ओर्ञि	२०
ओञिइ	२१
ओञिअं	२२
ओञिमान्	२३
ओञिल	२४
ओञिई	२५
ओञिलू	२६
ओञिखि	२७
ओञिषा	२८
ओञिच	२९
मानञि	३०
मानञिई	३१
मानञिओर्ं	३२
मानञिमान	३३
मानञिल	३४
मानञिई	३५
मानञिलू	३६
मानञिखि	३७
मानञिषा	३८
मानञिच	३९
ल्लक	४०
ल्लञिइ	४१
ल्लञिओर	४२
ल्लमिमान्	४३
ल्लमिल	४४
ल्लमिई	४५
ल्लमिलू	४६
ल्लमिखि	४७
ल्लमिषा	४८
ल्लमिच	४९
उम्	५०
उमई	५१
उमओर्ं	५२
उममान्	५३
उमल	५४
उमई	५५
उमलू	५६
उमखि	५७
उमषा	५८
उमच	५९
लूउम	६०
लूउमइ	६१
लूउमओर्ं	६२
लूउममा	६३
लूउमल	६४
लूउमई	६५
लूउमलू	६६
लूउमखि	६७
लूउमषा	६८
लूउमच	६९
ञिम	७०
ञिमइ	७१
ञिमओर्ं	७२
ञिममान्	७३
ञिमल	७४
ञिमई	७५

ङिमलू ——— ७६
ङिमसि ——— ७७
ङिमया ——— ७८
ङिमभ्यु ——— ७९
पाआम् ——— ८०
पाआमई ——— ८१
पाआमअर्म ——— ८२
पाआमसान् ——— ८३
पाआमस्रू ——— ८४
पाआमउ ——— ८५
पाआमलू ——— ८६
पाआमस्कि ——— ८७
पाआमपा ——— ८८
पाआमभ्यू ——— ८९
भूस ——— ९०
भूतेइ ——— ९१
भूमेओई ——— ९२
भूमसान् ——— ९३
भूमस्रू ——— ९४
भूमेउ ——— ९५
भूमलू ——— ९६
भूमेस्कि ——— ९७
भूमेपा ——— ९८
भूमेभ्यू ——— ९९
ईर्थे ——— १००
ईथेलीनईको ——— १०१
ईथेलीनअर्माको ——— १०२
ईप्यालीनसानको ——— १०३
ईप्यालीनस्रूको ——— १०४
ईप्यालीनूको ——— १०५
ईप्यालीनलूको ——— १०६
ईप्यालीनस्किको ——— १०७
ईप्यालीनपाको ——— १०८
ईप्यालीनभ्यूको ——— १०९
ईथेलिनईम् ——— ११०
ईथेलिनईमईको ——— १११
ईथेलिनमेंक् ——— ११२
ईथेलिनमसांक ——— ११३
ईथेलिनस्रूक ——— ११४
ईथेलिनमईको ——— ११५
ईथेलिनमलूको ——— ११६
ईथेलिनमस्किको ——— ११७
ईथेलिनमेपाको ——— ११८
ईथेलिनमभ्यूको ——— ११९
ईप्यालिनअर्म् ——— १२०

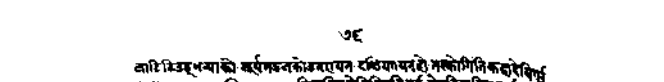

राज्यका सुबाहरू को नाम	सुबाहरू को कार्यालय रहने ठाउँको नाम	सुबाहरू को रैथाने विकासित रहनुहाल पर्दछ	सुबाहरू को इतिहासकालीन नाहकालीन दालानगीत पर्दछ	सुबाहरू को निर्माणसम्बन्ध व्याख्या छन्	सुबाहरू को कार्यालयमा रहनुपर्छ	सुबाहरू को हरेकलाई बाँडिने तलबी भत्ता
पोखरी	३४।।	८	५८७००	३५५०३८	५८	८३४८५
आइनाङ्	३२	८६२	८५०००	३७५।५२८	३७	२४५८४५
पोखुनि	२८।	१०२४	७२०००	५८३२४६०	८२	८८१३४
हीविङ्	२८	२३०२	७१९५०	१६८४५२८	२८	३७५७
बेकिसङ्	३०।	१५८५	३७२००	१८९७५०४८	५१०	१२५७५८
होकाङ्	३०।	११३३	१६८००	३३७०२३७८	३००	७३८१३
होनाङ्	३४।	५५२	६३०००	८८६२४६८	४२	१०५२८५
लाटाङ्	३६।	२८७	५८८००	७४४७८३३	४८८	१२४१९७
शांसि	३७।	४३१	६३५००	१८८०१८८	२८	१०३१४१८
सिक्की	३८	८५२	१६७७००	२५३७०४	११	४८८८१०
सेचुएन्	३०।	२०४८	७१८८०	७७८५७८	४४	८८५४८
क्याटन्	२२	७३०	७१००	१४८५७१	१५	५२७६
काङ्सि	२५	२८८०	८७८००	२५८४५१८	२८	१४८७८
यूनान्	२५	२८४८	१३५७००	२३५५४४८	९७	१८५३८
कोरङ्ग	२८।	७५४	५१२००	२८७१३८१	५७	३६७४

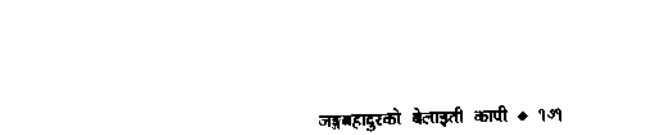

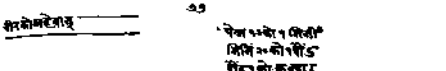

भृंगसंधिकासंबंधवेदीलगायेवत्कावीनवादसाहकाघुल्लाआसुर्दा गादिकोनपवीत्

अमावी	३७ला	आसुर्दा	गादि

भृंगसंधीकासंबंधात्

थायकाउथाउसिथी	१	११००	३२३
थांसिसेनुलोइसि	२	५७	६१
थांसियो सोवाइसि	३	१३७	८५
साउइवेनध्यानसि	४	१००	८४
निन्यावतोत्काउथासि	५	६५	७८
निन्यूकाउसेन्सि	६	१०५	७०
निसाउआउथाइसि	७	१६८	७२
निसाउयोथ्यूथी	८	११०	६१
थाउवाइ	९	१००	७७
साइथाइ	१०	१००	११
टोवनवाइ	११	८७	६८
टोवाइ	१२	६३	७
थान्थाउवु	१३	१३	३२
थान्वोनि	१४	४६	२३
थान्चेन्टि	१५	४८	२८
थान्काइउ	१६	८१	३३
थान्टाउसि	१७	६३	६३
वेवाउजार्ठ	१८	७७	३१
उसोयेनुलोथान्	१९	५९	३१
सोइवेनयानसि	२०	६६	१८

इसेनोइवेनयानसिवाइसाहका
पालामासिकंदरबादीनमा
वाजाको

लाइटाउसुइउसि	२१	८७	३३
लाइसुइवोसि	२२	४७	३०
थिकाउसि	२३	६५	८७
लाइउसि	२४	८९	५४

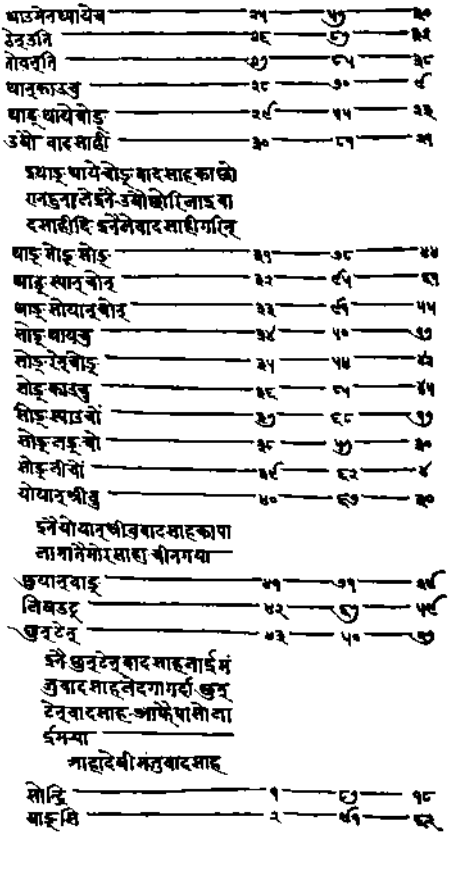

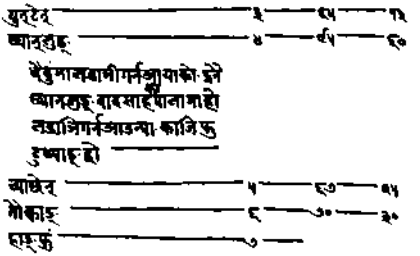
युद्धदेव
आनन्दबुद्ध
बैदुमानवाणीगर्नुभायको छैन
आनन्दबुद्ध बादसाहीबानाको हो
तपाईंगर्नुभएजस्ता काजिहु
हुन्थ्यो हो
आफैलाई
गौतमबुद्ध

नेगुर कोसपसीद्

नेगानरेयी कैसूकोबाटोगारिंगारि किलोमीटरमा			
अलामि	नेगुर	बास	कोस
कोगाबाट कोस १गो	१	१२	५२५

काठमाडौंदेखि कुनि कोबाटोगारि लहरा मा थाबाटाम			
नेगुर पाहाडकानेगुर	१	१४	६३५
थाक्खाबाट थाकुजादा	२	२१	७१०
लुचिनुबाट कोस ७गो	३	२२	१०६१
किनोबिबाट कोस ३गो	४	२३	११४
लुलेबाट नागार्जुनजादा	५	३२	१३२१
पानिकुबाट कोस १गो	६	३३	१७८१

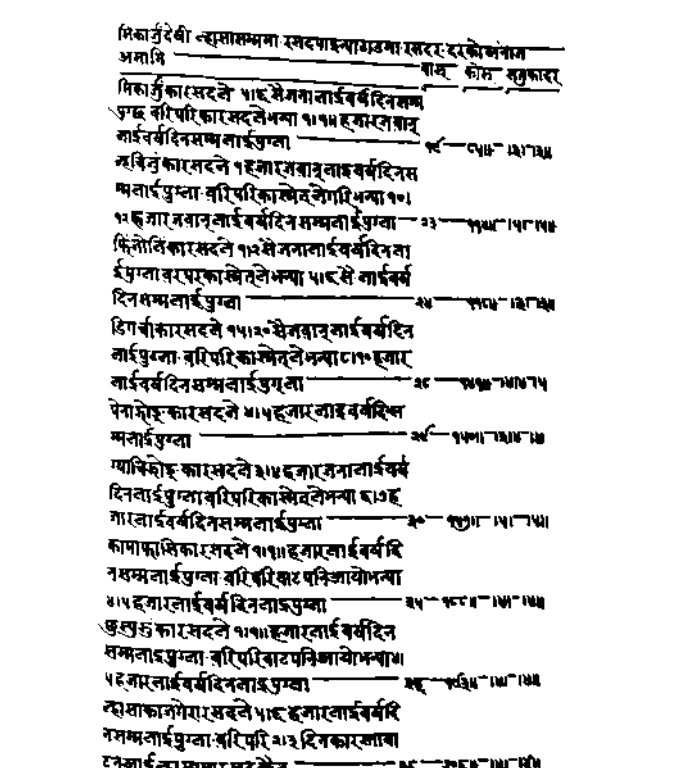

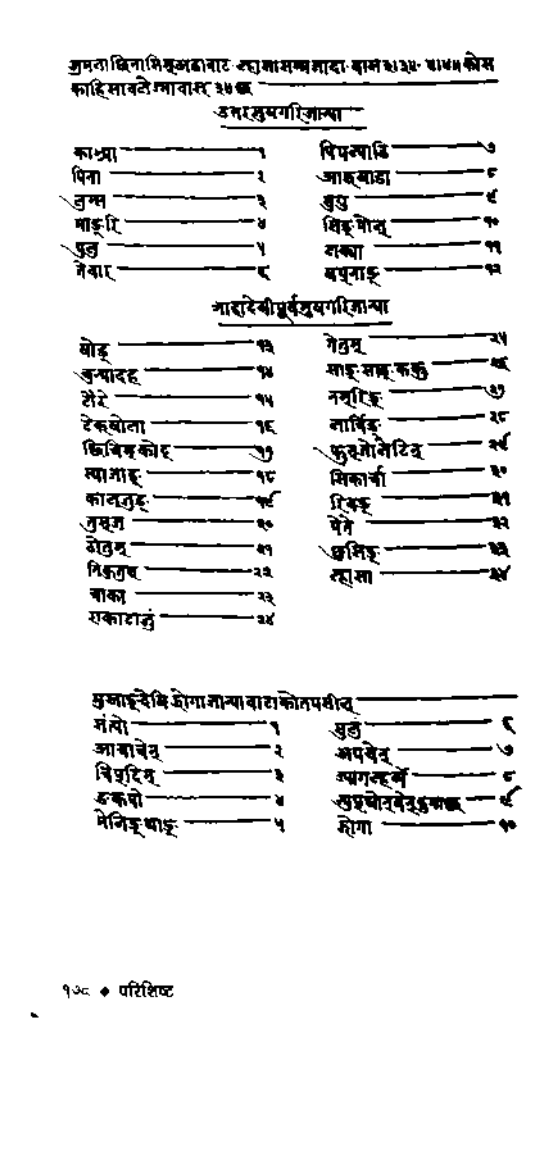

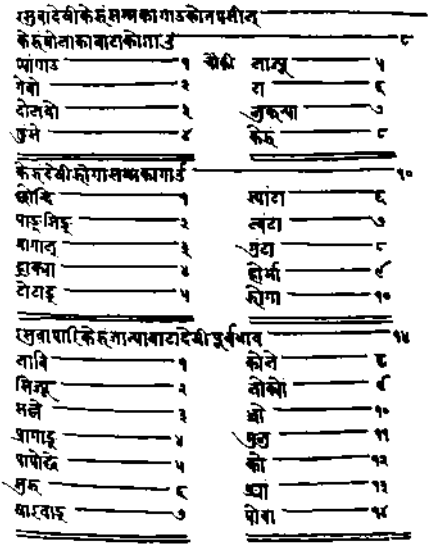
रघुवादेवीकेहुकुमकागाउकोनयमीत्
केहुलोलाकाबाटाकोगाउँ
प्यांगाउ १
गेबो २
दोलबो ३
छुमे ४
केहु ८
लाम्चू ५
रा ६
लुकपा ७
केहु ८
केहुरेवीकोगासम्मकागाउँ १०
खोदि १
पाङ्मिङ् २
बागाङ् ३
ङाक्पा ४
टोटाङ् ५
स्याटा ६
ल्वटा ७
गुटा ८
होर्मा ९
कोगा १०
रघुवाघाटिकेहुलान्याबाटादेवीपूर्वभाव १४
वाबि १
मिन्चू २
मले ३
आगाङ् ४
पाथोक्षि ५
गुरु ८
आरबाङ् ७
कोले ६
लोम्बो ९
ओ १०
गुरु ११
को १२
ग्या १३
पोवा १४

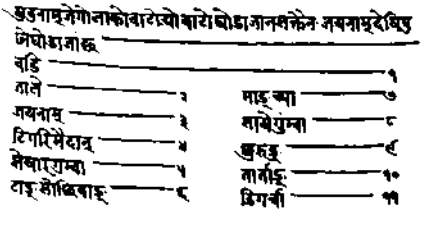
छडनाङ्गेगोलाकोबाटोग्योबाटोघोडाजानसक्नेनयनाम्दोखिए
लेघोडाजानेछ
बडि १
ताले २
नयनाङ् ३
टिगरिमेदाङ् ४
मेखाग्रुम्बा ५
टाङ्लोछिबाङ् ८
माङ्ग्या ७
लाखेगुम्बा ८
छुरुङ् ९
तार्गोङ् १०
ढिगर्चा ११

फलाकृगोलाकोबाटो योबाटोघोडाजानमकैनजपवोल्ल दोलमाबुहुंकोबा
टो

दोम्	१	टोहुकु	४
फलाकृ	२	टिगरिमेदाद्	५
बनाकृ	३		

हरियागोलाकोबाटो योबाटोघोडाजानमकैन दोलमाबुहुंकोबाटो

डाडा	१	मामूबे	५
माकेदाकृ	२	मामेरांबा	६
बर्ना	३	छुरुकृ	७
हुबा	४	मार्गुकृ	८
डिगर्वा			९

तापचागोलाबाटजान्याबाटो योबाटोघोडाजांछ

तालिगाकृ	१	योडिडोयाकृ	३
पालिकृ	२	टिगरिमेदादकोमगार्कीकृ	४

बनांबुकृकोबाटो योबाटोघोडालेमानहुछ

नबोकै	१	दाहिनाबाटो टिशामोछ	५
छबेन्	२	चिबताकृ	६
तेखिएकाबेनी	३	रेन्	७
साहर	४	मोर	८
डिगर्वा			९

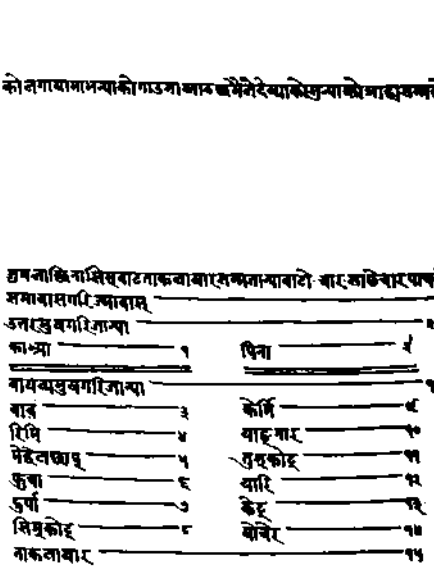

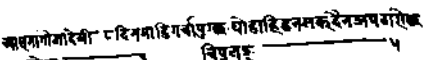

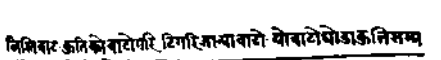

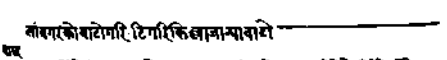

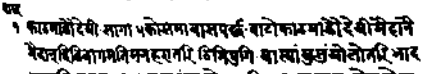

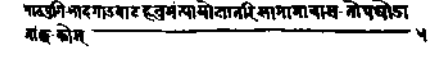

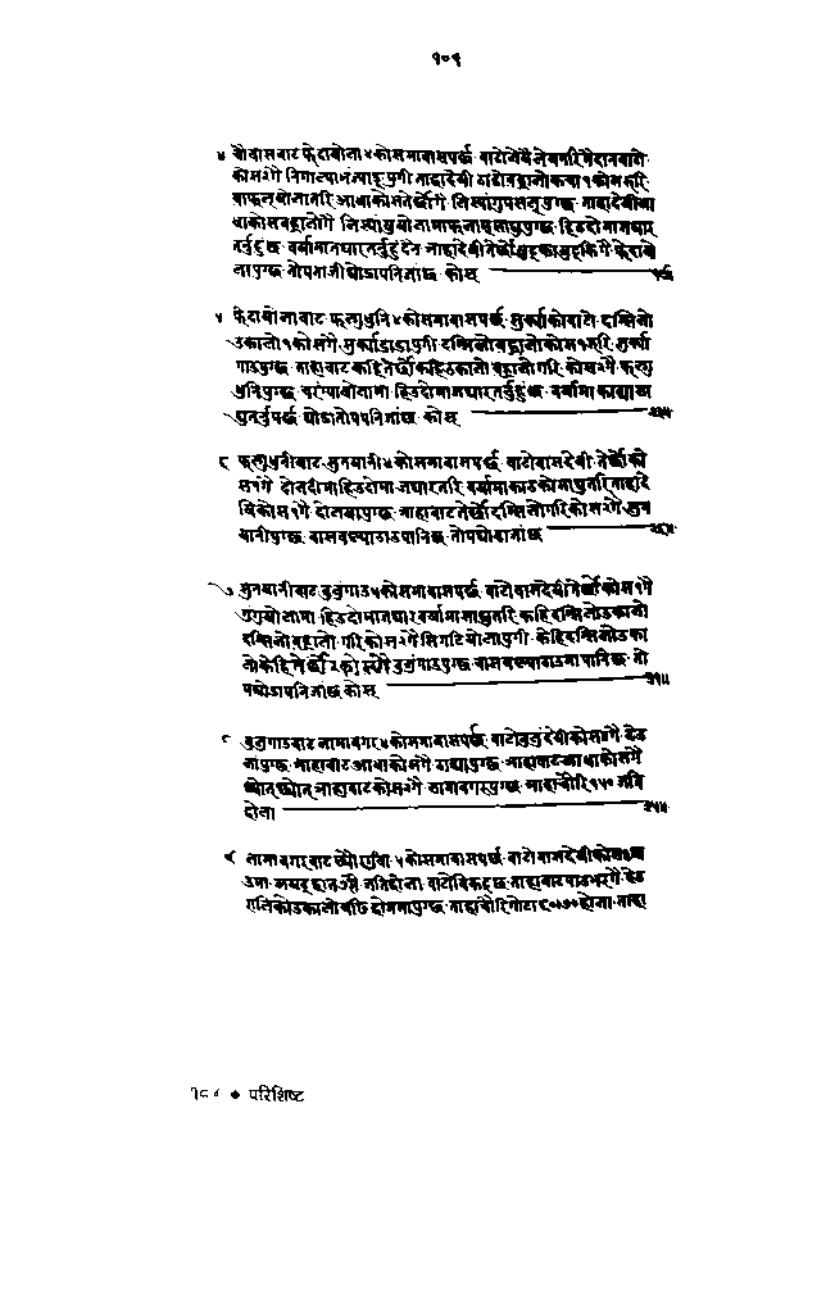

४ बोवासवाट फेदाबोला ४कोसमावासपर्छ वाटोनैर्ऋते लेवर्गरीमेदानवाटे कोसगे निगाल्पाधन्याकुपुगी नाहादेवी वाटोवरुलोकच्या १कोसमरि वाफल्बोलानरि आवाकोसनैर्ऋतेगे निस्यापुपसलुपुगछ नाहादेवीमा थाकोसवहालोगे निस्यापुयोलामाफ्नानाहालापुगछ हिडदोमासधार नर्वुहुंछ वर्षामासधारनर्वुहुंदैन नाहादेवीनैर्ऋतेहुहुकाखुहुकिगी फेदाबो लापुगछ नोपमाजीयोडापनिमाछ कोस

५ फेदाबोलावाट फुल्पुनि ४कोसमावासपर्छ सुर्खाकोवाटो दक्षिणो उकालो १कोसगे सुर्खाडाडापुगी दक्षिणोलोवहालोकोसम१मरि सुर्खा डाडापुगछ नासुवाट काहिनैर्ऋतेकाहिउकालो वहालोगरि कोसम१गे फुल्पु नि पुगछ चरेपाबोलामा हिउदोमासधारनर्वुहुंछ वर्षामा काठ्याम पुनर्वुपर्छ योडातोपधनिमांछ कोस

६ फुल्पुनीबाट सुनखानी ४कोसमावासपर्छ वाटोवासनैर्ऋतेकोसगे दोवदोमाहिउदोमा जधारनरि वर्षामाकाठकोमाधुरीनाहारि थिकोसगे दोलवापुगछ नाहाबाटनैर्ऋतेदक्षिणोगरिकोसगे सुन खानीपुगछ वासवस्याउडानिछ तोपधोडामांछ

७ सुनखानीबाट बुढुंगाउ५कोसमावासपर्छ वाटोवासनैर्ऋतेकोसगे पुगथोलामा हिउदोमासधार वर्षामामाधुरीरि कहिदक्षिणोउकालो दक्षिणोवहालोगरि कोसम१गे सिंगटियोलापुगी कहिदक्षिणोउका लोकहिनैर्ऋ१कोस्थोबुढुंगाउपुगछ वासवस्याउडामा पानिछ तो पधोडापनिमांछ कोस

८ बुढुंगाउबाट लामाबगर४कोसमावासपर्छ वाटोबुढुंदेथीकोसगे डेड लापुगछ नाहाबाट आवाकोसगे ग्याम्पापुगछ नाहाबाट आवाकोसगे ओरछोरनाहाबाट कोसम१गे लामाबगरपुगछ नाहाचौरि१५० मरि दोला

९ लामाबगरबाट छोपुनि५कोसमावासपर्छ वाटोवासनैर्ऋतेकोसम१ उमा लमरहालउरि मरिदोला वाटोदिकहुछ नाहुबाट पावभरगे डेड गलिकोउकालोचढि दोलमापुगछ नाहाचौरि१०५० दोला नाहा

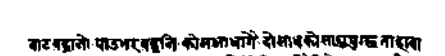

१० श्रीरामादेवी-नामाङ्क-१कोलमावास् ——— ४१०

११ नागाङ्कदेवी-घोगाबोला८कोलमावास् ——— ५३०

१२ घोगाबोलादेवी-डुकुसुम५कोलमावास् ——— ५८०

१३ डुकुसुदेवी-लिंगपाडाक्-१कोलमावास् ——— ६५०

१४ लिंगपाडाकदेवी-हिर्माकिल्ला२कोलमावास् ——— ६८०

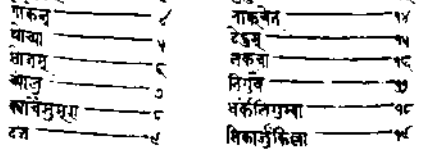

१५ नाकलाषादेवी-लालासमन्नादा ३८।५कोलमावास्-गर्दाभावास् ——— ५९

नाकलाषादेवीगुप्त		पुनसुम्	१०
बाला	१	खचिर्ड	११
लंकाकिर्ल्ला-नाकाकोडा	२	डुकलम्	१२
नागविन्	३	डुकु	१३
नाकनु	४	नाकवेन	१४
धोबा	५	देडुम्	१५
मासम्	६	लकडा	१६
मोजु	७	लिंगुवे	१७
खचिंसुमुग्रा	८	धर्कलिंगुम्मा	१८
दज	९	हिकाजुकिल्ला	१९

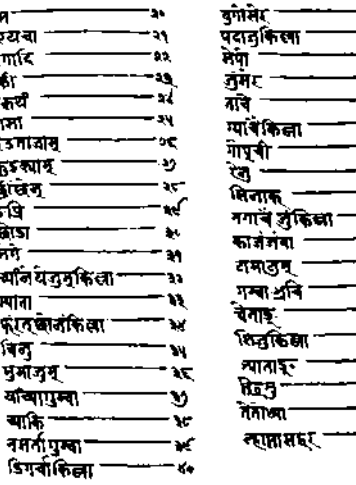

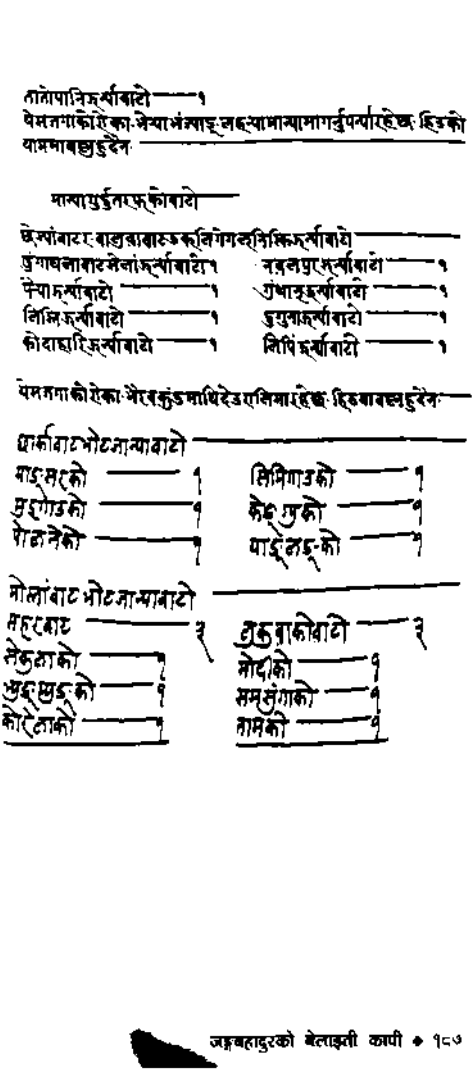
तोलोपानिकर्न्याबाटो ——— १
पेमलगाकोटिका भेऱ्याभंज्याङ्लङ्न्याभान्यासागर्नुपर्न्याहोइञ्ज हिड्को
यामभावल्लुहुदैन
मान्यायुर्दुनरफ्कोबाटो
छेर्न्योबाट बाल्लुबाबास्कर्कलिगेगल्हिलिकिकर्न्याबाटो
ढुंगाथलाबाट मेलांकर्न्याबाटो १ नड्लपुरकर्न्याबाटो ——— १
पेंग्याकर्न्याबाटो ——— १ गोंथाकुकर्न्याबाटो ——— १
लिलिकर्न्याबाटो ——— १ ढुंगुगाकर्न्याबाटो ——— १
कोदाघारिकर्न्याबाटो ——— १ लिपिकर्न्याबाटो ——— १
पेमलगाकोटिका भेऱ्याकुंडमाथिरेउ एलिमाहोइञ्ज हिड्वावल्लुहुदैन
ढार्कीबाट भोटलान्याबाटो
याङ्सर्को ——— १ लिमिगाउको ——— १
मुदुगोउको ——— १ केङ्गुको ——— १
पोङ्गानेको ——— १ याङ्लङ्को ——— १
मोलांबाट भोटलान्याबाटो
सहरबाट ——— २ ढुकुवाकोबाटो ——— २
लेकुलाको ——— १ मोदीको ——— १
मुङ्मुङ्को ——— १ मम्सुंगाको ——— १
कोरेलाको ——— १ नामको ——— १

नेपालदेशी श्रीवट्टिकेदारलम्बजात्या वासकोनपर्यन्त

अवधि	दास कोश
काठमाडौंदेखि चतुरा	
नेकोपोवा	१—६
चुवाकोट्	२—९
लाप्रि	३—११
वाप्पा	४—१७
गोर्खाआधार्	५—२४
शुद्धरेत्	६—३१
कुन्छा	७—३८
देउराली	८—४३
पोवरा	९—४८
पर्वतआधार्	१०—५६
धरपानि-हरनाथको	
धरना	११—५९
वत्पाआधार्	१२—६५
कार्किकोट्	१३—७०
घोर्पाआई	१४—७३
नर्जापोवा	१५—७८
नानिवार	१६—८३
अमुपकोट्	१७—८७
चुवाना	१८—९३
वर्दिवाङ्	१९—९८
घोरीगाउकोपोवा	२०—१००
मयोकोपोवा	२१—१०४
स्याङ्गेकोपोवा	२२—१०८
लम्बाङ्	२३—११५
मैदु	२४—११९
लाङ्कोपोवा	२५—१२७
वला	२६—१३२
कर्दि	२७—१३७
देलेख	२८—१४२
दुलुकापोवा	२९—१४८
बन्दाडी	३०—१५८

अवधि	दास कोश
हिलोरिया	३१—१६३
कुचिगाई	३२—१७०
कुइका	३३—१८०
कालागाई	३४—१९६
दिडिकोट्	३५—१९९
काछा	३६—२०६
शिलुगीठ	३७—२१०
निवागढि	३८—२१३
वज्रागाउ	३९—२१८
ऊकरगाउ	४०—२२४
मेनाडिकोला	४१—२२९
बेनडिकुलघाट्	४२—२३०
लोर	४३—२३०
वाला	४४—२३४
गमोलि	४५—२३९
नैनिया	४६—२४४
अलुआ	४७—२४९
वडखोर्	४८—२५०
वर्षेनिया	४९—२५९
गोहवा	५०—२५९
मयोलि	५१—२६८
गडापिपल्	५२—२७५
पिपलकोलि	५३—२८४
लोमिलोट्	५४—२९३
पाटुकेखर्	५५—२९८
श्रीवट्टिनाथथान	५६—३०३
नागावगर्	५७—३०९
लोमिलोट्	५८—३११
दुल्ला	५९—३१५
अगले	६०—३१९
मडलु	६१—३२७
पोखा	६२—३३२
डबिलोट्	६३—३३९

काया ——— ८४ — ३७५
गोरिकुंड ——— ८५ — ३७१
भीमसार ——— ८८ — ३७४
भीकिदार ——— ८७ — ३७८

पूर्वमध्यकेवार निवासानामस्मकं वाटी

भारगाउ ——— १ ——— ४
बहुपु ——— २ ——— ८
बाघवाकुलवारि ——— ३ ——— १२
निमालु ——— ४ ——— १६
कुमजा ——— ५ ——— १८
कागाखोलि ——— ६ ——— २०
बीर ——— ७ ——— २४
लालुभज्याङ् ——— ८ ——— २८
कवायाणि ——— ९ ——— ३४
उपरु ——— १० ——— ४०
बुगलासू ——— ११ ——— ४५
सलवा ——— १२ ——— ४८
बुद्धपा ——— १३ ——— ५५
बोर्थासू ——— १४ ——— ५९
मिकामाझामाझकिरान् १५ ——— ६४
धनकुटा-पलोकियान् १६ ——— ७५
कुपूरामान् ——— १७ ——— ८४
कोकलपाखोला ——— १८ ——— ८९
निधाखोला-पुलाम् ——— १९ ——— १००
निवासानामकुलगत् ——— २० ——— १११

पश्चिमुतरकेवाटकुलघाट्माङ्

कावाटी
जिनपुर ——— १ ——— ३
लिङ्खा ——— २ ——— ७
बुकाकीर्दृश्चिभूत्
गंगा ——— ३ ——— १०
कदुंबा ——— ४ ——— १५
लक्ष्मान् ——— ५ ——— २०
गोर्खा ——— ६ ——— २६
लवसुरागिनान् ——— ७ ——— ३१
नदीकुञ्जा ——— ८ ——— ३४
देउराली ——— ९ ——— ३९
बोखरा ——— १० ——— ४३
पर्वे ——— ११ ——— ४८
उमरा ——— १२ ——— ५२
बनासू ——— १३ ——— ५८
तालेसू ——— १४ ——— ६१
रिडि ——— १५ ——— ६५
गुल्मि ——— १६ ——— ७९
बाङ्ला ——— १७ ——— ७९
अमकोट ——— १८ ——— ८०
चुवाना ——— १९ ——— ८४
मिरि ——— २० ——— ९०
सरि ——— २१ ——— ९६
पालपा ——— २२ ——— १०३
काङ्काङ् ——— २३ ——— १०६
लक्ष्मान ——— २४ ——— ११०
जालकोट ——— २५ ——— ११८
देजोर ——— २६ ——— १२७

कर्लावी	७	१५५	ओटि	३०	१७०
अजाड़	४८	१६०	गुमला	३१	१७१
बमाड़	४९	१६१	गुलघाइ	३२	१७२

पोथरादेवीउपर

बेनिबागलु कोस ५४

नानेमेनदक्षिणामाम्बंडभग्नको

बुटबलु कोस ५४ माम्बंडभगवाहुपुरकचहरि ५१

बुटबलदेवीपश्चिम्सुगावलग्नको

यसहनिगोलिआकचहरि ५३ सुगौलु कोस ५७

कोस ५७

दक्षिणगर्फ

थावकोट कोस	३	मकरानपुरकोस	३१
बिनवाड़ कोस	५	कलया कोस	३२
बिसापानिगाँठि कोस	६	अलोकचहरि कोस	३८
हेरौंडा कोस	१८	कडरवानाकचहरि कोस	१८
सिनोटिआकचहरि को स	३०		

हेरौंडादेवी पश्चिम्

हरिवा कोस	२८	पाडेकोस	७
कुमालि कोस	३२	बुटबलु	५५
नयलपुर कोस	३५		

जनकौलिये दक्षिण	मुर्कीहट	जनेश्वर	जलालि	बास	कोस
जलाली	बास	कोस			
मुर्कीहट	५	३७	बबरि अरनउर	९	४८
लिखलिखौना		४०	जगरूपुर	१०	५३
ई माहि	८	४२	जनेश्वर	११	५७
श्रीकमलाजि	७	४५			
भवाडि	८	४९			

मुर्कीहट दक्षिणपूर्व	
उदेपुर नेपालहार कोस	५०

जनेश्वर दक्षिणपूर्व तेपैकरे दक्षिण पाकाधारि जेवि		पाकाधारि जेवि	५४१
तेपैया	६१		
दोहरिया	६४		
बलहा	६७		
सिरहा कचहरि मझरि	७०		
जोगहि	७३		
बरियार पहि	७५		
डाडि भगवानपुर	८०		
जाजा	८३		
पाती	८५		
गोदम	८७		
हनुमान कचहरि	९३		
भडहरा	९५		
देवानगंज मोर	९८		
कोइलियाकचहरि	१०२		
रौतिक कचहरि	१०८		
अरमोना	१२८		
भपा	१३४		

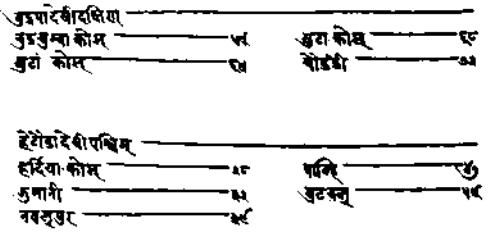
बुधघोटवीदक्षिण
बुधबुन्दा कोस
बुटा कोस
बुटा कोस
बोडडी
हेंटोडादेवी पश्चिम
हर्दिया कोस
धनि
कुनाली
बुटबनु
बबसुवर

पालपाराट श्रीपुष्किनाथसम्मकोसम्मकोनेपालसम्मकाराजकोशकोनपलिटूवनीमिनू १७पालपाराजागरंजान्यालेफटैनूलेखअजबदलेलेखि पराजाकोकोंगसू

पालपाराट श्रीपुष्किनाथसम्मकोसम्मको

थमार्मि	———	थाम्नू	——— कोम्नू
गाकेनू देवीदलांभंज्याइनू	———	१	——— ४ कालीघाटदुगा पोठा
कथिजोलाकोधूपानि	———	२	——— ९ थर्पुछ
वेदेभंजाइ	———	३	——— १४ थर्पु
पोखाबजाएकोनिम्तु	———	४	——— ३० थर्पु
पाइनू	———	५	——— ३५ थर्पु
उत्पानिगाउ	———	६	——— २९ जोडिलागुथर्पु
नानिभाया	———	७	——— ३३ थर्पु
थाःगाउं	———	८	——— ३७ थर्पु
पीनाःथाप्रानि	———	९	——— ४१ कालीगोपु थर्पु
थानगाउं	———	१०	——— ४५ गोपालथान
थाकूगाउं	———	११	——— ५० ऐ
ढुकुचोगाउं	———	१२	——— ५४ ऐ
तिनिभाइ	———	१३	——— ५९ ऐ
पुकीनाथ	———	१४	——— ६३ पोठा

पुकिनाथबाटनेपालसम्मको

दिंजाइ	———	१	——— १ भोगाघर
ढुकुचोगाउं	———	२	——— ९ ऐ
थाकगाउं	———	३	——— १४ ऐ
थानगाउं	———	४	——— २० ऐ
पिगाल्यापानि	———	५	——— २३ कालिगापु थर्पु
थाःगाउं	———	६	——— २९ थर्पु
नानिभाया	———	७	——— ३० थर्पु
उत्पानिगाउ	———	८	——— ३५ थर्पु
पाइनू	———	९	——— ३५ जोडिलागुथर्पु
पोखाबजाएकोनिम्तु	———	१०	——— ४५ थर्पु
देउपानिभाया	———	११	——— ५१ थर्पु पोखा
कैलाभाया	———	१२	——— ५७ नाडिकुलुदुगा थर्पु
लुइयालुभाया	———	१३	——— ६३ देवीपाटुलु मन्दिरदुगा थर्पु
गोबिंदभाया	———	१४	——— ६९ देवीपाटुलु दर्शा
थानीडःदेवी	———	१५	——— ७४ थर्पु

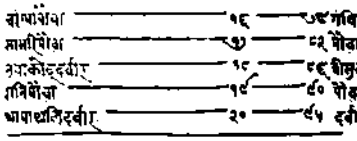
बोधोधोधा
१६
७८ गविडुगा-आकुलत्व-धर्म
माधीधोधा
१७
८२ धोदाधर्म
नयःकोदर्वीः
१८
८६ वीसुलगेगाबाद-दर्वीः
गविधोजा
१९
९० धोदा
आपाथलिदर्वीः
२०
९५ दर्वीः

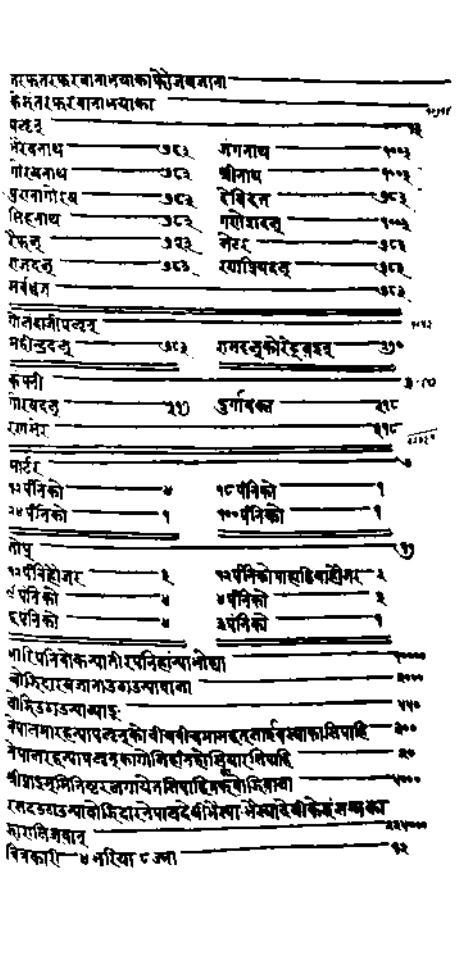

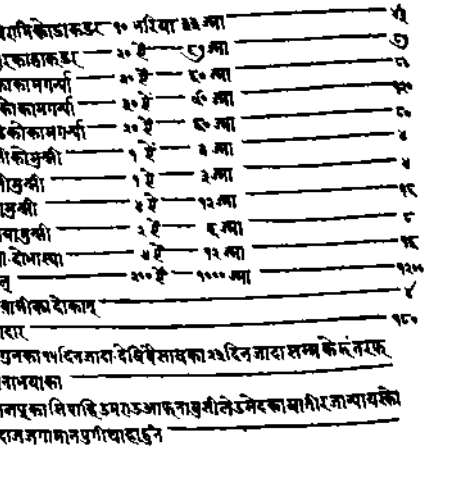

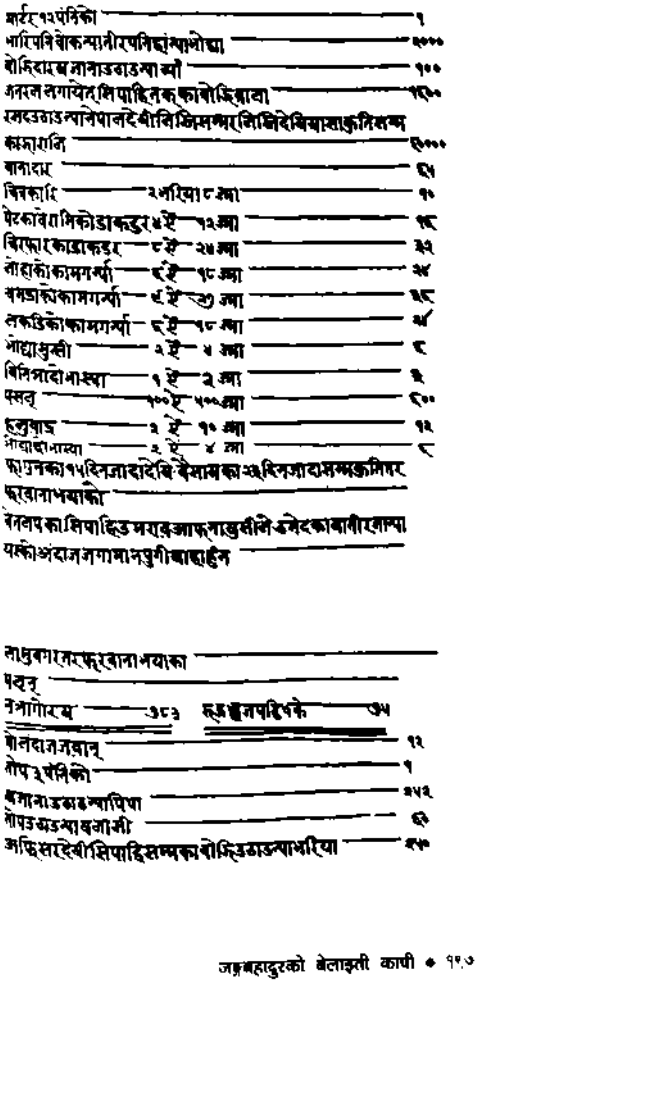

रसलऊउउ्याग्यारिलिरोलमादेवीलालुबगाल्लम्बका ——— १०००
चिमकारि ——— १ भरिया २ ज्मा ——— ३
पेटकावेणिकोडाकडर ——— १ई ——— ३ ज्मा ——— ४
बिरफारकोडाकडर ——— १ई ——— ३ ज्मा ——— ४
लोहाकोकामगर्न्या ——— ३ई ——— ६ ज्मा ——— १२
बनडाकोकामगर्न्या ——— ३ई ——— ६ ज्मा ——— १२
नक्काडीकोकामगर्न्या ——— ३ई ——— ६ ज्मा ——— १२
लोह्यालुस्मी ——— १ई ——— २ ज्मा ——— ३
बानादार ——— ६

बुल्लाकोबाडीनाम्या ———
बरबपल्लव ——— ३२१
बुल्लाणियाजाबार जान्यानाल २०० भरिया १०० ज्मा ——— ३००
पौजीभीपुक्यानबार जान्यानाल १००० ई २५० ज्मा ——— १२५०
बसानाउउउ्याग्यिया ——— १६८
लक्षिलारदेवीसियाहिलम्बकाबोहिउउ्याग्यिया ——— २५०
पेटकावेणिकोडाकडर १ भरिया २ ज्मा ——— ४
बिरफारकोडाकडर १ई ——— ३ ज्मा ——— ४
लोह्यालुस्मी ——— १ई ——— २ ज्मा ——— ३
लोहाकोकामगर्न्या ——— ३ई ——— ६ ज्मा ——— १२
बनडाकोकामगर्न्या ——— ३ई ——— ६ ज्मा ——— १२
नक्काडीकोकामगर्न्या ——— ३ई ——— ६ ज्मा ——— १२
बानादार ——— ८

कुमलाकोबाडीबानाम्याका ———
पल्लव ——— ५
कालिमाई ——— १०१ रुणाभीमू ——— १५६
बन्दननाथ ——— १५१ नागादल ——— ३५१
नक्षापल्लव ——— ६०१

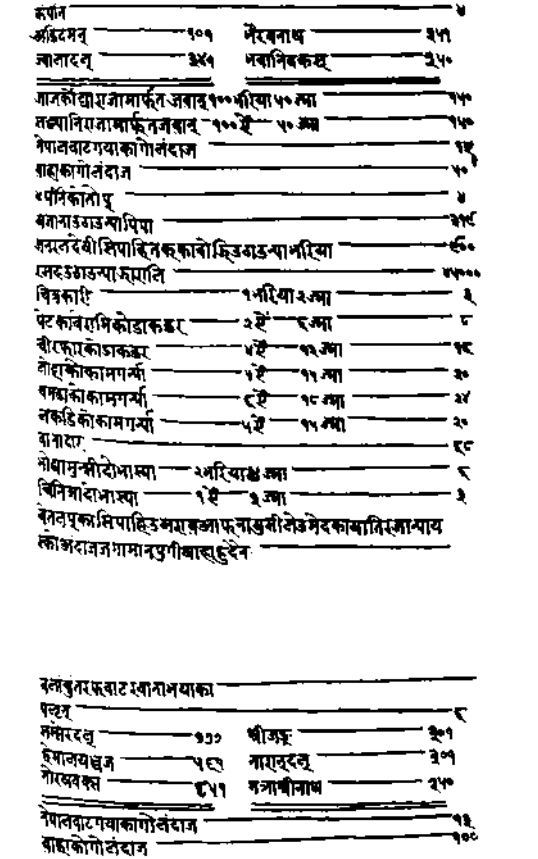

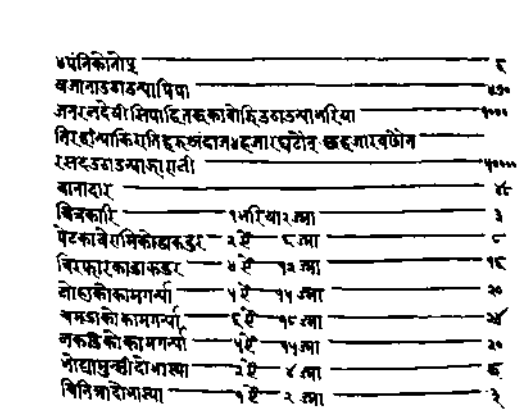

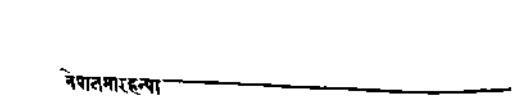

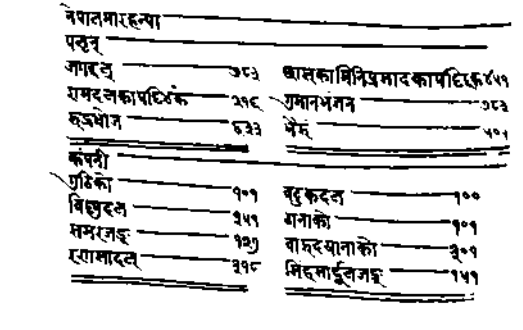

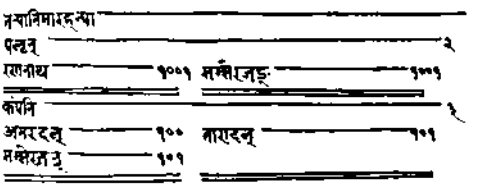

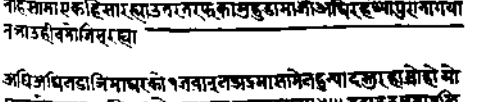

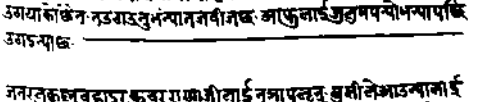

भोट्तरफ बेपार गर्नजान्या नेपालका महाजन भोट्का सिवानामा बस्न्या नेपाल
का इलाकाका रैयतलाई छैरैक्सा को बिजाति बिदु न गरि स्मृखेन् नार्दा भोटल
गलागि गर्नाको उद्योग डगई थी ग्राउमि निष्ट स्थान कम्पाउरु इकबी छ जनरल
जङ्ग बहादुर कुवर राणाजीले आफ्ना गमा मार्दियाथि थाफ्न्या राको नाउ सन भि्
भिमक को भाफ्रो चिनाई आफ्ना मुलुकको इज्जत मजफ्न्यो बार अबो राख्नानि
मित फो जनेवु फुनु भनि आफ्ना बुद्धि ले जनबी गरि १९११ साल मिति जेठ सुदि ७ रोज ७ मा बन्याको ऐन् ——————

अफि्स्यंगेबुर —— पलटनलाई जाहिऔन कोडर्दि ——

शास्त्रमा कह्याको वचन ——————

उद्योग अध्याय २१ बिदुला पुत्र सम्वादे

क्षत्रियका कुलमा जन्म्याको जो पुरुष आफ्ना सामर्थमाफिक् ले पराक
म गरी देखाउँदैन त्यो क्षत्रियको नाम धा याको चोर हो भनि जान्या ले भर्दछन् १

इन्द्र का पराक्रम ले जस्तो संपूर्ण देवता देवता हरुमा सर्वपूर्व करह्छन त्यो
मनुष्यमा पनि जो बीर का पराक्रम ले संपूर्ण दाजु भाइ हरु मा सर्वपूर्व क भाइ
रुनवल्लर छन् ले हिबीर को जीवन सफल गिडनु हो अर्को होइन —— २

जो बीर आफ्ना बाहु का बल को भरो सा गरि अरु मनुष्य कन भिमाउदछन्
त्यो बीर ये मलोकमा बडो जस कन पाउछ परलोक मा उत्तम गति कन पाउना ३

उद्योग अध्याय १२८ मा राजा दुर्योधन ले भन्याको

हे कुरुस जि आफ्ना क्षत्रिय जात को धर्म धारण गरि रन जुद्धमा हानि मर्न
पाउ ना भ स्वर्गलोक मा जाउना —————— ४

हे कल्न जी जुद्ध मा हानि मरिकन शत्रुको विरोध नामासु मौत् ना न हामि क्ष
त्रिय जात को ले हि मुख्य धर्म हो —————— ५

क्षत्रियका कुल मा जन्म्याको क्षत्रिय का धर्म ले जिबिका गर्न्याको पुरुष
क ले आपनि मापनि भय ले शत्रु कन प्रणाम न गरि जी बिक्रम कन ब बनाउ
ला —————— ६

राजधर्म मा भीष्म ले भन्याको छत्री ले गरि जो न राजा जित छत्र नस्वा
ई स्वर्ग पनि हुदैन र ग्यो राज्य पनि हुदैन —————— ७

कवचनमस्या कालाई शुद्धुगर्नलक्किवनप्राणमहाप्यालंकार अलाकवनस्यो
लाईहनियार आकाशलिकनवन्या कालाई पकीकवनलाई ——— ८

नवुम्मतिमाहात्म्याको ———

अलाकवनपालवागर्यो एलाआफुलोवाकम आफुलन्दाघरिवटि लोकहेले
पनिशुद्धगर्नालाईहाकदियोभन्या सबियस्लोकधर्मलानिशुद्धदेखीनकर्नुपछ
रोभेनभन्नु ——— ९

लोपुछ्यडरएकयालप्रमाणमापिडकर्कीईमागिआईविवादआहकाहानदेखी
मर्नालोपुछ्यआफुलामालिकलोन्याकोहिपापछलोपापपछीकवनरक
नालाछ ——— १०

शुद्धमाहुटिआईविवमानर्न्यापुरुषकोस्वर्गलोकलाईअन्तमासगन्याकोलो
भ्रुण्याथियो लोमन्देपुरुषनेहिपुरुषकामालिकलाईहुँछ ——— ११

पण्डारधर्मशास्त्रे ———

शुद्धमागयाकामालिमलेमसुधनभैलोपीछदेखाईर्फीर्दछ मेसकनपाइदा
पाइलामाहसहुन्याकोपापलागछ ——— १२

शुद्धमालयभन्याभन्या लक्ष्मीप्राप्तहुँदैन् कदाचित्मनोभन्यापनिस्वर्गलो
कमिलछ नरकमाणछुन्याभाईहुँदैनशुद्धनिवडियाभन्याको धनाढ्यलामावा
शहुन्यापैलामाधनीरकनशुद्धलामनुर्दछअनिदनपछ ——— १३

योगलिशुद्धभन्याकोमन्त्रालिरशुद्धलाईमुखभैमन्याकोवीर शुद्धवेसर्यौंड
लमाथीडर्दैलोकलाजाछन् ——— १४

शत्रुकामाहमाप्यान्याकोकलिपनिकठिनवचनबोलन्या मलाबीरमरुभ्य
भैजोनेलोगशुद्धमाहारिरत्यागगर्छन् तेन्याबाईजोस्वर्गहिलोकपाप्त
मिलछ ——— १५

लोनर्थारशुद्धलाईमुकाहनियाकोचोरलागीकपालदेवीगिन्याकोरण
शुद्धलाईपर्दछ तेसबीरलाईलोभयछलामासोमलतापाकारसपानगर्लोभैज
स्वयस्वर्गवासहुँछ तेसकोगन्याकोलप्रायपनिसोमयागजोडनपर्छ
न्याकोछ ——— १६

क्षत्रियजातिवैश्यजातिकनवद्वंदेकयोगगएइसकुलाईभाईसाथीपक्षि
नि शत्रुभयाकोएकपाईसबकनवलगाईजहांवाहिपुत्रकर्मगईभनि
युधिष्ठिरसबयादवजातिजर्जनलेविनिलगीभया ——— ७

सर्पनेसुसाईनिस्याकेसुद्रलगीयोगजाघरेजासाथबलप्राक्षुप्राइ
वेकनएकीनिस्हिन्द्र भनिवेदव्यासलेयुधिष्ठिरमहाएसाप्रविधिनिकाया ७८

श्रीव्यपिनासहलेयुधिष्ठिरमहाएसाबार्ई
सिलागपाकी ———

क्षत्रियजातनेजोपुरुषद्रुद्रलोपेशरीरलाग्राउपनिसकलगईपीरदेवाईजो
हिंदेछ तेसलेगपाकोलोकमर्गाईअधिजातिकाकुराजोयाक्षविदेछ
निन्दागरेछन् ———

तसोअर्थमेथजाछसमाजगरिजाछसलानगर्याघडिसंसुर्णापनबर्भे
जातिपविछहुछन् तसेधर्महुदछपर्न्याछक्षियलेविवेयगरि द्रुद्रगर्नु ——— २०

जोवीरकनिवछएई द्रुद्रमाबापुकाउपरावागछिगर्नजोछन् देवताछ
रुतेनेसपुरुषकानेसकर्मगर्नजाउतसकर्मजाछकेहिदेवदेवनछ ——— २१

द्रुद्रलागनाकाजोवीरकाशरीरकोछालाछजातिहुनियारकोवीरहुन्याछ
छतेलाथीमयालोकलानेतिहुन्यागइहाहिदेवताकापछिछालोकमा
संपुर्णकामनालेसुक्तभयाकोउँचोवर्णसम्मबसछन् ——— २२

द्रुद्रलागन्याकाजोवीरकालाशरीरदेखीहुनियारकोवीरजेनिकाल्पाकोरागछ
यहछ तेपागनपनिसबभुक्तिमुक्तिछन्तस्तोमालसेपापदेखीमुक्तहुँछ २३

द्रुद्रलागयाकालक्षियजेजातिहुनियारकोव्यक्षाशहुंछतेहिंदु बलदेवा
नेक्षत्रियकोनपछ्याएपुर्णहुंछ धनिसपुर्णधर्मजोन्याएपुरुषहुंछ
न ——— २४

देवदेवताबेदेवदेखछएपछिपुरुषकोसंग्रामविजेकोकेहदेवीछ
जोछएपुरुष तोशत्रुसगलछएजाछ जुनकामगछतोपुरुषहुंछ २५

जोपुरुषहुंछद्रुद्रलागयाकाआकाशपातालछोडिकेहिपाउनसगईभागी
पाछाउछन् तेलाछअधमपुरुषकनकोहिस्वाजीलेपनिहुंछी नानग

भाउदेवाबुलुविधिरेलेनिभीअर्पिनामहर्भुंजन् ——— ३८

जोपुरुषलुहुलागयाकाआजाकापछलछोडिआजाकानियकोरहलागुर्नाकाइच्छा
लेनाणिआउछन्नलेलापुरुषकोसर्वदाहुआदिवनाकुभलोगार्दछन् ——— ३७

लोलुहुलाभाणिकनआउछन् लेल्लाईगलाहुन्लेकाकाकाछलालेहाणिक
नमाहुन् अथवाधामलेपुरिआलेनगाउन् अथवापथुलाभाईगणिकन
माहुन् ——— ३८

अलामर्थभेकछुलछमुखनलालनेछोडेइबहुलाबेलापर्गेईस्त्रियलेविधि
उनाभार्नुजोहोलोअधर्महोयोभनिलामर्नुधर्महो ——— ३९

लोस्त्रियलुहुलाहुनियाराकाघाईआरीमालछगाईउसेसर्छनेमलेभ
याकोलंपूर्णकर्मअधिअधिकारिलिलाभाकोहिपनिलछगिर्दैनन् ३०

लुहुलाशबुलाईकलगर्नुआजाकापछलछलेलुकभयाकोबेरिकाबाणज
स्तैलहनियालेशरीरमाबहुतघालाभ्याकोहनियनेहिकालमाअथवाप
छिकालनिरलोमाएलालोभ्याहुंछ ——— ३१

अनेकउपायलेलब्धनिकाआगाडिहुन्याबेरिलाईधीरनदेखाउन्याबुद्ध
मानीरत्यागन्याबीरहुद्धलोकलाजोछ ——— ३२

जोबीरबेरिकालेनाकोमालिकलाईमारिनेसेकाबाहुनमानवारगर्न्याबी
रलोछ नेहिकालमाअथवाकालान्तरमामन्यापछिहुन्यनिमानछ
निरोधीमारिनेभोकाकामालिछभनेछन् ——— ३३

जोबीरलुहुलागेकनमुकासेलापनिलाछअथवानिकाछोराईअथ
वाबलकमानोहुन्यछनेकनजिउँदेपछिल्याउछन्तेसलेलाभ्यालोकमेर
लोकलालनअनिउनमछन् पनिभीअर्पिनामहर्भुंजन् ——— ३४

लुहुलामर्न्याबीरकनलाग्याइलेलोकनगर्नुलुहुलामर्न्याबीरमर्नुलो
कभन्नबडाखुसिलाघाईहुंछन् तसर्थनिनिलउलेकोशोक नगर्नुयोभन्छौं
नं पनिलुहुदेवीभागीकनआउन्याछधनपुरुषमरिकन कौनलोक
मानानन्दभनिशोकगर्नुजोग्यहुंछ ——— ३५

स्कन्दपुराणकाशीखण्डे मेरुश्रृङ्गवर्णनं
नाम अध्यायः १८ (अष्टादशोऽध्यायः)

वैवस्वतमनुकाळेऽयं इक्ष्वाकुराजा आधाकालस्कन्दजीवनमणिकाक्षेत्रस्य
गणाग्रणीर्हिवनमाङ्गिराख्यस्वाङ्गीलेश्वरलिङ्गस्थाकोमलवनेलपत्रिणी वेसवा
र्वनेलवनीभक्षेऽ आधाम्लेन इक्ष्वाकुराजा येलवनमणिकारक्षेत्रनामाख्याका
ङ्क्षन् स्वामिनार्ऽमार्तन् तसर्थभागीजातऽ धनिभेदा वोबनेलभक्षाक्षुत्-वाग्वी
र्यैर्यलेनुक्तभयाकोवचनभन्दोभयो ऽ इक्ष्वाकुराजा मलाईनार्ऽदभया
मलार्ऽअवमपृथिव्लोकमिनस्याऽ पूर्वतन्मलाक्षयापापगयाङ्गुरु याविच्छयो
वचनकालो निर्जन्मभयो वोपापमजान्दिन ॥ ४८

पूर्वतन्मलाग-याकानेहिपापरूपीहिनाकन इक्ष्वाकुराजाकोनिक्षा वरा ऽ
वनेमात्रमहत्मकिन्या अतिदुरलाम्दोयलाभा ऋषीजनवोपवालिक
नदम्भुऽ इच्छुऽ इक्ष्वाकोनिमित्तेऽयानानिवीकन महान कोमायाप्रीनि
ज्ञादिकनपर्वतमाजाऽ मलन्यारजानजीकमाआऽपुण्या इनकाहानदे
शीमर्नपाया ऽतलमगतिकनपाऽलो ॥ ४९

यलोवनेलवनेलनाकोकुमहुऽभाराजार आधाहऽअगाऽआईऽपुण्यार
निकोरजादवनेलकोनयकारऽतुहुऽभयाआधाम्लाहऽवनेवनेलपत्रिमारिया
कोहिआधावनेलनेलपत्रिमारियो मातऽजोगाऽस्वाङ्गीलेसहितभेवस्थाको
येकोतेहिवनेलनामेऽ तुहुकावर्णनेलेतुक्तभयाकोतुहुकानिमित्तेहुरोग
योनेसवयनमावनेलवनीभक्षेऽहेप्रिय बालकऽजोगाऽनेलेसहितभेऽयेसव
नेवस्थानिकलीजाऽ ॥ ५०

स्वाङ्गीकाक्षेवनऽमुनिवनेलभक्षेऽहेप्रियेभाणिकनजातुयोग्यक्षेत्रऽ भाणिक
नाहेऽस्थाऽऽपरिऽ हुऽसिंहकावीरऽमाआईऽवनेलपात्रिणिऽङ्क्षऽ तुऽवनेल
कानाऽहेऽआसिंहऽआईऽपात्रिणिऽनकेनऽअलोहऽमिवनेलजातकोवल
हो ॥ ५१

भागीकनजादान स्वोवलसवस्वार्थहुऽस्याऽऽ तुहुरूपीनिर्धनोहि भागस्या
महापापीहो येस्थासंदेहहुऽनेऽ जोजनमनुष्यभेऽ तुहुगर्भाकनजाऽ तेस
र्ऽआईऽपार्हऽआपाऽहुलाभा स्वाङ्गीलेसहितनेगन्याकागंगाजलकोफलमि
लेऽ तुहुरेऽभागीजाऽआयाकन मनुष्यगतिनलोकमावेऽप्याऽ ऽयहा मृग
ऽनेऽ पितनभयाकापापीनिस्कनऽसपक्षनिर्दिजन्मऽ निःसापनिगर्जन्ऽ ॥ ५२

यसो अर्थ लागि कन तुहुरेथो कसरी भाग्नु नल्काएको ठग्न लागिन बडो तुहुरण
रहु बालकलाई लोकन सिंदिवन लाज्दछ ——— ४१

बेनेलबेनेली हुई पर्‍यो बेनिकुरा गरी पछि बेनेलले तुहुरुलाई कन यज्ञा कालस्
करोलाई दोष्यो इस्त्याकुरा नाघ्नि सबजाडुलक बेनेलले मा नाकोदेखी
कनसिई नहिनल बेनेल मार्ग कन लाग्दा भयो ले सबबचनमा बेनेलको हुस्सा
करुणाको उर्लिंदो तुहुरुभयो ——— ४२

इस्त्याकुरा लाग्दो जब तुनियाबडुली नहिबेनेलका कम्बरमा माहिबेनेलले हात्
भयो सोबेनेलयस्तुलकाहि याकोपनिउठ्न कन लागा काघोडा लाई याकि
नमुर्छ्यो पेर्छ भनेर भयो ——— ४३

नहिबचनमा बेनेल याथी दिवना हुन्छेलुकाउदबलाई दिया सोबेनेलले
तुहुरुमाथि त्याग्यो नी बेचतुर्थो दुखबाट् काबचन पाई विमानमाथि छिरुन्
दिवनालेलुकिनथियाको स्वर्गलोक मा जादा भयो ——— ४४

बाहामाफोनलस्कायनाना सदहिंड्दाकोबेज्ञ ———
बेन्हेफोसहिंड्दा २।२ हजार फेफोज १।१ दिनकोफर् कदाहिंड्दछु — १
फोनलन्दा २पाउ आधिबिकर् घोडाचढ्याहिंड्दछु ——— २
फोनलन्दा १पाउ आधि १ अर्फा मा ५० मिपाहिंदोश्राबिकर् गरी हिंड्दछु — ३
दौडाबिकर् हिंड्दाका १पाउपछि गजपर्‍यो भने माहापछि बेचुकना

लाकोसलालाएअवतु नाहापडिलेहणंदालएअवतु नाहापडिलेहणंपायकंबलालाएअव
डिलेहणंकायसलालाएअवतु नाहापडिलेहणजाडियेरहेतु नाहापडिलेहणंपायपुंछणालाए
पाहिणाअवतु नाहापडिलेहणंदुअसवाएरसदहरूएअवतु नरियाकायसलाला
एपडिसिपडिहरणाअवतु सवसन्दापडिलेहणंपडिसिपाहिणायवतु पडिलेहणविजलस
गफोलाहिडाउतु इरियलाईआयारसदआकुलगणलंफोलवाडालालाएअव
ताअवतु ३।२।१।४ कोसलमालासगतु ——— ४

गुरुधर्माधिकारेलेभस्यकोवचन अधिवाटपूहलिपाणिपकार्ड अकोलेपकायाकोडिकोवालपाडुदंडीवाहुनसम्मसंवेलेवरावरालुहुंछ ——— ५

दालालालाहाडाउनकोवाछालाकोलुगालाछोडाईआछाआछालालाका
मालंमिन्दोसगवलिमालुहुंछ लडामिलालाघरछोडीगयापछिवाडु
नदेखीमलूहसम्मलुगाछोडाईआलालाए५छेपेवालीवोगछेला ——— ६

वाटालाहिहृहाडुलनकोफोजलंदियेयालभस्यअगाडिघोडालालाविकहू
लेवडुकपहकाअवतु लोलोरलुनिदीआविकहूलेवडुकपहकाअवतु डुवे
विकहूवालालागिगलपल्लूवामिलनआअवतु फोजलेविकहूलालाकाव
डुकफोलोरलुन्यापछिवडुकमंगिलेयाणिसेअडावाधिआकूलालगाएग
लेलियायालगरहेतु आइलालाएमगकमाडियेरअकिलरलेडहिंदिया
वलोलीमुंफेरगारलडतु ——— ७

फोजलवन्दादाहिनावालालावटुंगालाडफोजलाईलाएयारहेडभस्यालेला
लाफोजलनवडाअवतु थामतुदाहिनापडि२५वापापडि२५खिटावलियाहु
दामिपाहिहिंपालाअगाडिपवाई नाहोवेरिफोहिडकिभनिहिरिवेरिफेल
डुगाकाथुंगोरहेडभस्यालुगोलडाईनिर्भयभयापछिफोजलवलाअवतु फोज
अगाडिगेसकियापछि निहिकहूलालालाईहिंकि फोजलमालिनाअवतु ना
हानवेरिवयाकारहुयाअवतु २५लनाकावलनेसकियारहेंछभस्याजदि
सम्मवेरिफोफोजलाहुयाअवतुभनेअदालगरिनामिआडवुरु फोजलालला
वाकहतु ——— ८

फोजलेयेयमडाडमायेनिवेरिरहुयाअवतु भस्यालालाचारमुख्यामछियेनिज
वालूलेलोवेरिहिटाडतु लछियलाभेस्यालफीमरलेनजवीजगरिनोपच

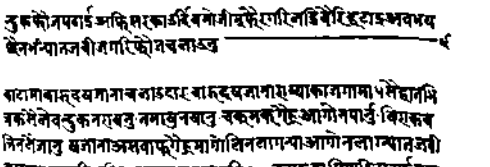

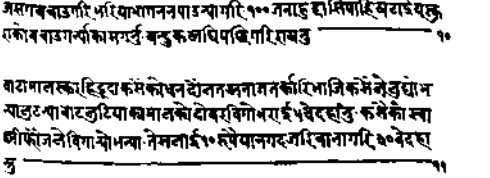

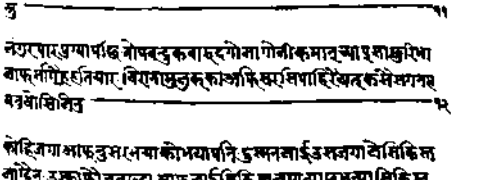

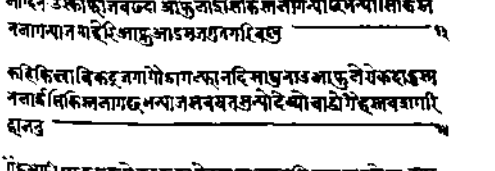

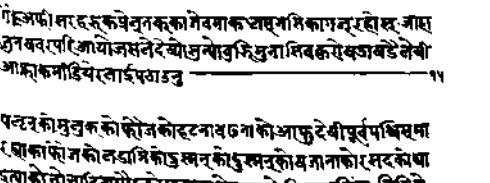

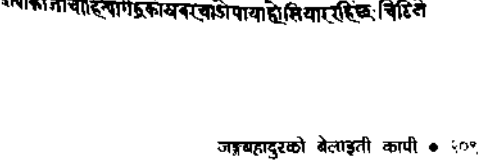

यवाकोरवरत्नकोद्दलनाकिगर्तं यवरत्नसुन्दराक्षेत्रनेत्राक्षिपर्वत
दुवाक्षपनिर्दुज्ञ दुस्वननेत्रेयकयुद्धुआहार्यायाअर्कपुद्धुआमाचाक्ष्यसत्र
र्थउसमुद्धुआवाहनोजवापुत्रिनेत्रोअंशवावपनिउद्दिनवापुद्धुद्दिगर्तपर्वक्ष्य

दुस्वननेत्रोयाक्षपाद्धिउन्याअंसवरत्नर्थयंशनाअंशेपाद्धिवाकेन्याबीपिनेत्रोपेदुस्वना
वरत्नाकोथाद्धपाद्धोकेद्धिनुकिनेत्रोद्धनपार्वुद्धुआभन्याउनपिवेरद्धोनपा
रिद्धानतु ——— ७

दुस्वननेत्रोविद्धिवपेपाद्धिउनवन्दरगर्तकवाविन्दुलुकार्द्धाक्षपार्द्धलन्यो
भन्यापनिकेद्धोनागरिद्धोलिखितु ——— ८

श्रीभन्नर्कारियोयक्षनाकारसद्धवोकन्याभरियाः कोद्धिउभगवसिपाद्धिवैदु
कोभरियाथविवो नोद्धोभन्यापक्षाद्धिनाना भरियोसभागन्यापवन्दवलेने
लाथलियाकानासिवरनेत्रनेवोकनभसभन्याकोभारिद्धोनउभक्षनेत्रोद्धा
रयरिवोकार्द्धवोकिद्धेउसभन्यार्द्धिनु कदाचिनवेक्षाभरियाभारिउ
गर्द्धोद्धाभारिद्धरियोभन्यापक्षाद्धिनाना भरियाकोसंभारगन्यापन्द
वलेनसपन्दवकाभर्द्धीसरभिनलेनिसालर्तुपर्वा ——— ९

आक्षाउस्पनिवभरियाभरियोभन्यावेगारिपनिकभारिवोकार्द्धभन्तु
डेरागपुन्यापनिकेत्रोभारिद्धोकिन्याउन्याबार्द्ध दुस्वआनागर्तुरिभारिका
धनिवाद्धरिनार्द्धिनु ——— १०

विरुनाभुल्लुकभगपुन्यापनिकेवाउनाभरियाथविरियोभन्यामाविनेवियन
वलेभीनुआहलेनोद्धाभारिभारिउडार्द्धन्याकाभगर्तु विरुनाभुल्लुक
नाद्धिउनाबलवन्दा भरियाथविरियोभारिउडाउनसकेनभन्या आद्धिनाले
द्धेरिनवीजभारिभारिउडाउनसकिन्याद्धेनवभन्याउनकोभारिद्धोउस
लार्द्धभारिभरियाकोसंभागणीपनिपनिभाउन्तुभनिपभाद्धिद्धोद्धिजा
उ ——— ११

आपुकोउनवलाउडाभानिकवेद्धिउकोबहुनवबाउगरिवलाउन्तुद्धिउ
पन्याउनलयभापालनेवबाउलाभन्यापरिद्धागारिउनवन्तु ——— १२

बाथबाबाबादाजनरत्नदेवीसिपाद्धिसभासिवानारिवीजनसलोनभाजुवा

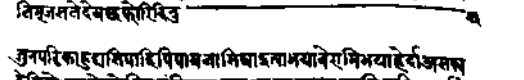

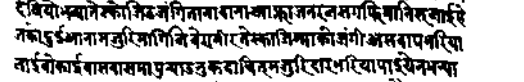

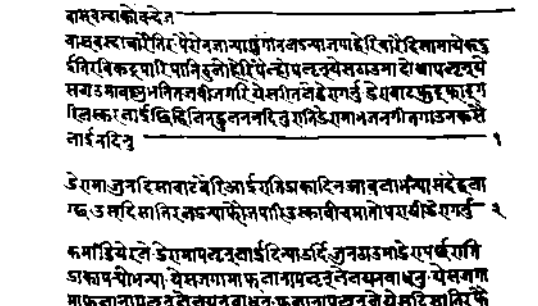

रगर्छ भनिसगादि साचिन्नाइडर्दिलुवाई कम्यखोलनलाउनु ——— २

उम्मनकामनुलुकलापुग्यापछि यानिशानलाई नक्याप्छि आफुलेजायाको पोसाकलुगादोवालुलासेवेलगाई कम्बरमाहरियारंगिरि बन्नुकनोहोरादा हिनावाउनविबेकोलुकनायोभनेजुनबत्ती ——— ४

बासदेखीपसेकदमुमागविकदूउक्कापसेकदमुमागविकदूकेहिउक्का पसेकदमुमागविकदूयेलाहिनसगजुनदिमावाटयेहिआवलागभनेबासदे हलाख्छ उमदिमामा ३।३ विकदूगयनु ——— ५

अवदुम्मनआयोभनिपेल्हावालाविकदूलाईथाहाहुंछ उसलेबत्तुक पदूकाउनु उसोहुनिदोआनबाबासाविकदूलेपनिबत्तुकपदूकाउनु विकदूवालालेबत्तुकपटकायाकिनभरजनकोलागिसरलेसुनदछ क गाडियेलाईलगावारिडेएम्याविशुलपनिलाउनुनभोरकोलेपनिलगा उनु ——— ६

अवविशुलनभोरबत्तीकोलागुनिछ दिनमाउहिंभयाकोथाउठ्योभने अवआगाडिअफिसलेउहिंहियापछि फेरगर्नु अफिसलेउहिंगदिन्यालु दलेनबडालहुन्यालुआफ्नोडेरामासमयकरीआनिलगन्यापनिफेरवगर्नु ३

यनिडाकापर्योभन्या अनिहरुदेखेवालनु विशुलबत्तीउनु येनिहुंबोलिदे खीबोहेकुनसलेबोलनाउसलाईकमातिथेरलेआसिलागगर्नु ——— ८

यनिडाकापर्योभन्या सेलनबाधबाधुन्यालु फुक्यरलहुंन्यालु फुक्यानालेफुक्याप ठउलागसहनापुग्यालनुलेलनबाधिफेरभन्यापछि मरुन्याघुनिभाउठुभनिसला लिकान्यादारहुलाईआधिबोडेउहिंदिएमनु ——— ९

यनिबासमासबलानागबन्यानबखेनलाखलानाबलागगरिविबलाबारहा उगरिराखनु कलोभन्याकदाचित्सकाउठमाआगोलागायपनि इठाउनो बलागाबलन्यानजलिन्नागराखनु अथवाबलागाआगोलागायपनि नागिसलाइनघाउठ्यागरिखलानारघाकोलाउदेखीबोलनफुंगोलिको दोलमपरफोलबनु ——— १०

अक्षुकोऽवलदङ्गलावाधरलाणवन्यावलवर्णीजगरिद्विवर्न्यालवलवावलु
द्विवर्न्यालवयगाद्विवलेवाटाघाटोवन्दुंज्व-वन्दलवाकावलवलावाक्षुकोऽ
लवाईरलदउम्न्यालवर्णीजगरिलाकिवगरिवलु ——— ११

अक्षुवयवाकागाउकावर्णीरिवरिवाग्किरावाकुवाक्षावाक्षावलयगरिवलुक्षा
कुलाईदाक्षुवागोवलघोक्षावाईघावलकुलाउरेक्षुलवाकोलोचगरिरावलु ——— १२

नवालिलाईकोऽलकोकवुलवाघलिंडेरवावाउवावाक्षवहरिंवा-अक्षुक्षावा
क्षुपक्षुरुकावाक्षकीलरवगरिंदुहावेरदावनर्वकेलेवाईलिहिवु-लोलवालिवा
इलेविवाकोऽलगोलोलेऽलुलिवर्षाडुवुंडुवतवाउवलुलावाक्षुवगर्व-रेक्षावा
कोकावलक्षुरवकेहिलगर्व ——— १३

रविलुलरवावेंरिंरलवर्षिकरपक्षुरावाऽवोरंक्षुवु-रलवुविकरपक्षुक्षलिंक्षा
क्षुरेरलावलवेलेलुलिवाऽहुवु डेरवावाऽवरिंक्षेवावोवाऽवोरंरिंरलवालेवाऽवा
रहुव ——— १४

रलवुविकरपक्षुरलेक्षावाक्षुवाऽवाऽरुवुलोक्षवाऽवलेक्षवाईगोलिंरवाऽहुवा
रिंहिवु ——— १५

कोऽवलेडेरलवाक्षावाऽडेवी-वावीवावीक्षुलेऽवावावीवेरुरलवुवावरुक्षव
लीकवा-अवलेऽवाक्षावाक्षिंरुंक्षु-डेमेवाईलोहुर्रलावाऽवु२वेऽवपविवाऽवु ——— १६

वावलवावलवाऽवलवा-वलवावाक्षवावरिंलेवाथिवावलक्षवरिंविकपक्षवावाक्षुव
ऽरुक्षवावरिंविकपोक्षवा-वलवाऽवावावरिंपक्षुंऽवलवलिंविलवावलक्षवरिंविकप
ऽवलेक्षुवाऽवलवावलवाऽवलु-वावलेवीवावलवाऽवाहुवावावलु-वावलव
वावावरिंपोऽवुवावऽपरोऽवु-वावलक्षवाऽरेविरंक्रलोक्षवाऽरिंऽवलु ——— १७

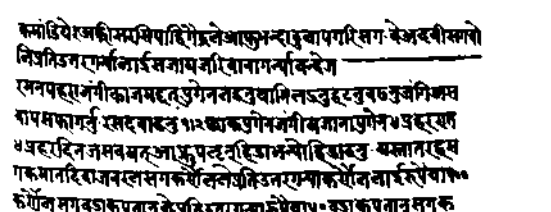

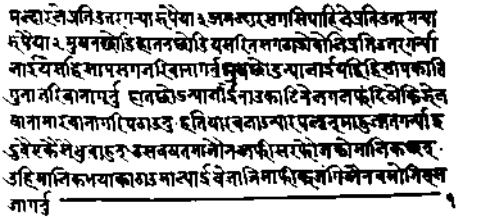

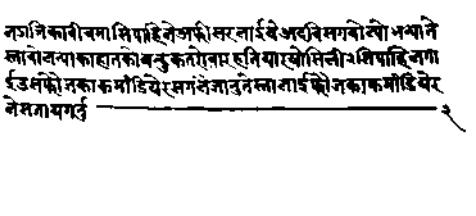

नमाग्निगर्दायलानहुलगलहवुर्भन्यावन्देज
नमाग्निगर्दाभक्षीमारहहुलेगनर्षीनलबीजमलेहुलनकोफोंगदेवीमाडहहुप
हुलाफ्रापलहुमाफिहुकोनगालिनुकालेंगोआलिहिंडावर्षनगयाकोरहेहुभ
न्या डक्कोआडगर्दुफुलेनपाहयोनन्यानलबीजमलिआफुवार्डबवाडगर्न्या आ
धिलमिलिनायकोआडबनार्डकुंगाभुजगबनु ——— १

आडुफोंगभन्याहुलनकोफोंगभोरहेहुलनन्या ८भैकदमुकोनजबीजमारि
गोपगोलाहांतु ८भैकदमुमा१८।२०गोलाकोगिरायहुहांतु ८भैकदमुमाहु
ट्यागोलारगिरायकहांनुभैकदमुनाभैरिआईहुम्पापछिहवनुकफोंबालि
फुथेरफुटन्यागोलागिरायफहवरावरहांतु हुलनकालनमुभैआयाकोफ्लन्या
गणिगोलास्वेनहांतु ——— २

भैक्याकोंगबीनजोडहुनेमलानडवाआफ्रीमरफोंगआफ्नेलोनपन्यापनिनु
हुडानफिंगडनु लोहहुलाफ्रामिपार्डमा ——— ३

आडुफोंगभन्याहुलनकोफोंगनफुलअथवाबायबाडभन्याआजलारि
नलअधिलानजबीजमाआडबाबनु भन्याकोंडलोहिनजबीजलेआड
बाधिहुलनकोफोंगउ८भैकदमुमाआमेदेवीडा७।५भैकदमुअधिपठायकोफोंडल
भन्याआडकामिपाहि १००।१२०आडहदेवी७।५भैकदमुअधिपठायकोंडिनु
उन्हेहुलेहुलनकोगोलिनलागन्यागउवाटअलिकनिभाडुंगरिबलुक
पटकाईभाग्याडेपारिआईआफ्नेआडमालिबलु ——— ४

आडकामिपाहिहुलबुलेरेवरेनबुभन्यायोनजबीनगर्नु आडकामिपारि
हुलबुलेरेवन्याभन्या १००।१२० मिपारिअधिपठायनजबीनगर्नु ——— ५

नबहुलबु १५०।२००कदमुकानजीकलाआडहुफुटन्यागोलामिराफुबलु
फुकोबालिफुथ्येभैकेबोहिबाबरगर्नु ——— ८

आडुफोंगभन्याहुलनकोफोंगमारिसकिनेबरकदमुभन्योहुलबुलाग्या
पहिंगीरहवगन्यायोलाडभन्यायकेबोहबलुकपरिसंगीनचलरहुलब
नभाग्यापछिहलागारिलगादाएनिअफ्रीबालेकभालरि फोंगअफ्रीभा
रसेनेआडबाटबाहिरेवेडाईनामरिगर्नु ——— ७

आमुष्मिकीनवधारयेदिकनदुःखनभान्तिभन्याआमुष्मिकीनवेमिथाहिलार्ईलाङ्घाटवैअईलनाःनेनिकनाःनवदित्तु-सुनअफीसवेलेकनाःवदेवाःअथवाकोहिमिथाहिविनाकनाःनेवछनाःनेसलाईशियकोहोला ——— ८

दुःखनलेआऊनवाधिनेदोनेवाटनेसोआत्माकोनेसनःवाईआनाःयाङ्गनाःयाआत्मकोनेदुःखनाधिच्छानिकोठालगीवाःवरभिरेःलङ्घदुःखनकोकोनेसदुःखनाछभन्याःसुनअफीसवाटेकाकोछःउहिनगीनवाटनेसदुःखनवछनु ——— ९

किछाभिनेदुःखनछःदुःखनलेहोभाकोआमुष्मिकीनलार्ईनाछःआत्मकोनेदुःखनलार्ईनादेवःभन्यानेःलाकिछाभानिपाहिपेलिछनवःछनुःकिछाभिनेदुःखदुःपागेलाःधोन्याकादगर्दुःउःकोकिछाःछनिपाहिःलाःदुःखोपछाःछाभन्याःछःभावछार्ईकिछाभिनेःगीनाःपछन्यागाहिःधोन्याकागर्दु १०

उनिगीःकिछाभिनेःसवःकाभिनेःछःउनिगर्दापनिःसकिःपेनभन्याःबनुकनेःनाःछवाःछाःवार्ईसिछिवनार्ईःवोनिनेःवाःछःआगीहिभिन्नपछन्यागाःगर्दु ——— ११

विभनाःदुःखोभोगाःछःभूलपनिछःआमुष्मिकीनेःछःभन्याःदुःखनकोकोनेःगछःभन्याकोनेःदुःखनकोनेःसवःभन्नःभूलपनिःसेदानःभन्याःपनिछःनिकोछाःलगीःदुःखनःसगनःछनु ——— १२

दुःखनानिःसुनाःदुःखनकोकोनेःभन्याःहाछःभन्याःभूलकाःछुःभन्याःगीःभिन्नीःपाःभिःछेभेःभोनाःकोकोआऽगीःलेःछनु आमुष्मिकीनेःपनाःपुम्याकोकोनेःछःभन्याःभूलकाःहिलःछनु ——— १३

आमुष्मिकीनेःपुरानीःपाहिलेःछःछःकोनेःनाःदुःखनःसेवःछनःवाछोभन्याःपाःभूलनाःहिकोकोनेःसेपाहिकोकोनेःसेवार्ईःसदनेदित्तु-भूलकाःनाःरदुःखनाःछोःपछाःछनाःपाहिछेःनागेःसुनअफीसःसेपाहिलेःभूलकाःहनाःदुःखनाःछोःपछाःछनाःसलार्ईकाःसिहित्तु ——— १४

लछाःसिकाःवीःवभनाःबनुकवःत्यापाहिकोःनेःसेःछःटनवछनलार्ईनेःसेःसुकपनाःनुरःअसिटःवियुःसनेःवछभन्याःवछनुःछःटभन्याःछःटनुकोकोनेःछ

काजाऽनुसार्यावनोहरुन्यावडन्याका मनगर्नुआफ्नासाथुनासिबनोहरुन्या
वडन्याका मनगर्नुआफ्नालागुनासिबनोहरुन्यावडन्याकालागन्याकोनलाईवो
नलाएला ——— १५

कपलाइलेफ्टेनुअनिटनुहुनिनलेवक्सेउन्यारआलन्यावबनुहुन्हिहुनुहुँदि १६

इन्याइलुवेवारन्यादारहुन्यासिपाहिलेजलोकपलाइलेफ्टेनुअनिटनुलेउ
र्दिहुनुलोसाकिफहुकुहुवन्याउनु ——— ७

कपलाइलेफ्टेनुइन्याइहुलुवेवारन्यादारअनिटनुलेजलासिलाइलुकको
अवालभयापछिआफ्नुपल्टनुलेलमनभन्दाथानघडिजिवलु योकाखिन्
आफुघरेहुलाईनछोड्नु ——— १८

जहाँसिकावीचमाआफ्नुपल्टनुकोआफ्नोधारकपलाइलाईघाजापोभन्या
लेफ्टेनुकोकप्तानुलेफ्टेनुलाईघालाप्याहुन्याहुन्कोकप्तानुहुन्याउ
हुलाईघाजाप्यासुवेदारकोकप्तानु सुवेदारलाईघालाप्याजादाकोक
प्तानुलाईघालाप्याहुवन्याकोकप्तानमानि आफ्नुजम्मामरिए
धीवाफ्नाधाराकोनाहुनुभएझैनिबन्दुकोगोलीबिराईआफ्नुशुरुकोठ
जानलगन्जेसम्मबाराकोठीराख्यनानिनिलज्याजिकोकालागिलेहनु ——— १९

अनाहिकोकोजहुन्यानलगडन्याकुनोआफ्नुकोलागीभन्योभन्यानेमको
लाईमार्न्यागिरुगोलिकोदेखपर्छिगिअर्कोआफ्नुकोनराखनुअगा
डिबालालाईहुलनलेमाहुँदाभोभन्या भागन्याकोनलाईमार्नएन्या का
कोनलेगोहारिनु ——— २०

हुलनकाकोनभाकलेलाईगोलिलेरोबाल्नागी जमीनमालोछाकाहिड
नभनकुन्यालाईकेरिबोहुथपिकलेलेमाथोभन्यामार्न्यालाईपल्टनुकाज
कोमाहुलेविकुनोधाइन्याहान्याकोनाउलेखिराखनुनेकोआफ्नुउन
दजीमाकबुलगन्याकोछउभरजीदेखीकेलेनबताउनु ——— २१

हुलनकाकोनभाकेहिआफ्नोमालेमिपाहिलेहुलियाछेडिहाखिरारणमाथ
योभनिविनिगन्याभन्यानेसलालाईनभनुनिनिहुकाहानकोहुनियाथो
मिलाफुमिपाहिलेथेरणलाईआफ्नाठेरणभन्याईथानिरणियत्रु २२

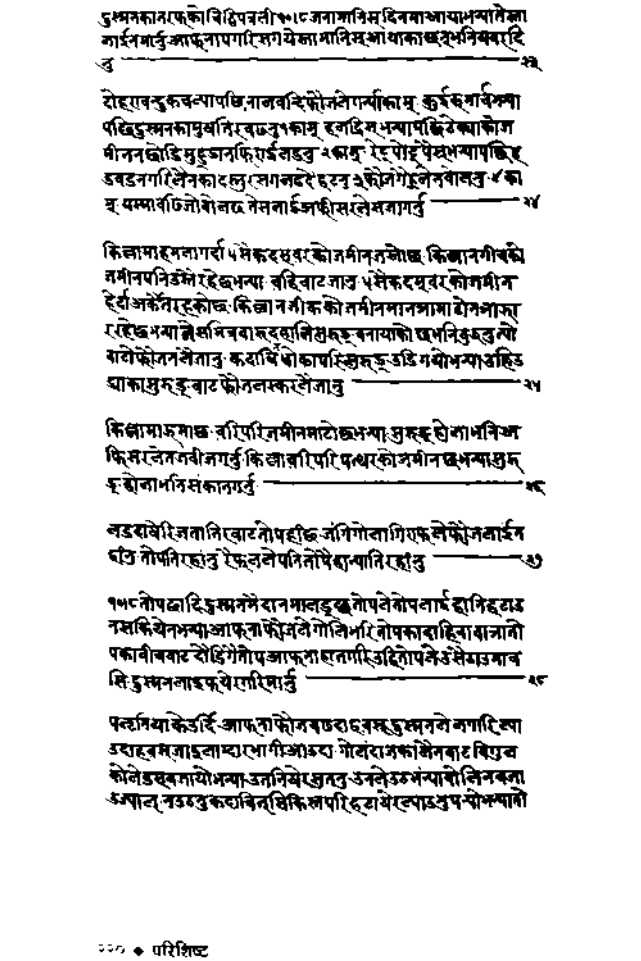

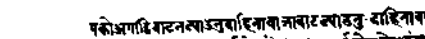

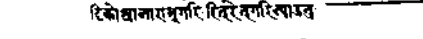

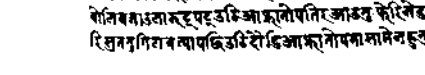

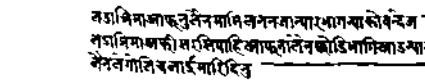

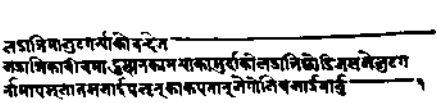

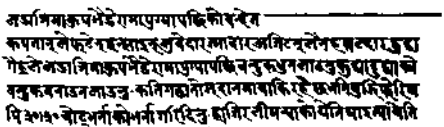

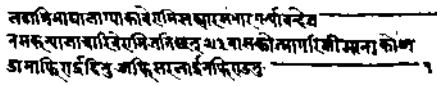

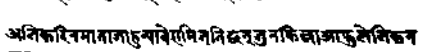

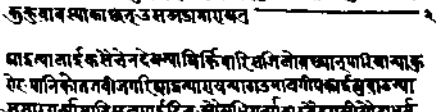

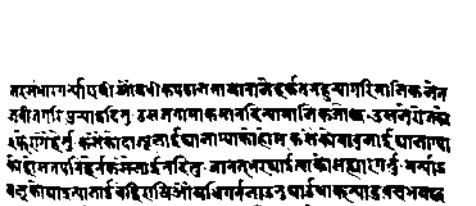

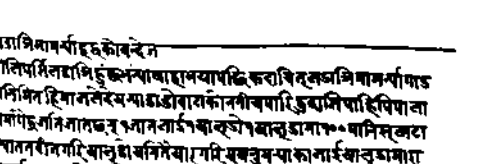

[illegible] २

[illegible] १

[illegible] १

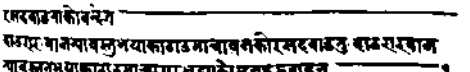

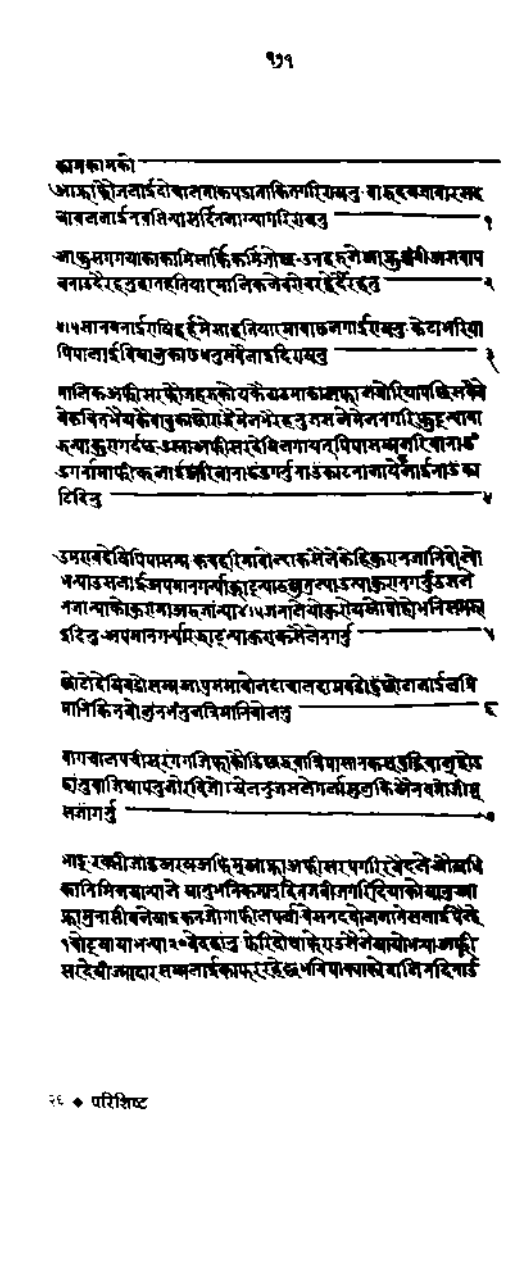

कादिभिर्वा वाणापथ्यडरित्यु कुद्यानिषादिपिपाथल्यालिनालिनालम्बनार्धपाक्षा
कोवाणिनरिनाडकादिभिर्वानालम्बयमडकुडुम्बन्यापनिवालिनरिनाडकादि
ऽहिडवत्कुडवनूलमायणरिएवाडकुडुम्बन्यापनिकनार्डिवेरकोत्तुनि ——— ८

जनरलेदेविलेकफेरेवूलम्बकापणरिकुडुलेलुडुनापन्याहरएवा वोरिवाहाद्या
यरभाएवा वाटनिर्दलाभन्यालेवीप लकर्कारकोवानलिरिवाटतोमर आकुडु कु
र्थाक्किवापुडवनाटकाल्लुकडवाल्लोकडनाडिरोवाकडलेनाडु ——— ९

नलाकरुणिकोजावाटलेवत्पडिपेरेवालाथनाएवडु शिरावाकाटिलडाणि
नाकेरेलवन्यापछि नडाणिनाजनाथाकनाडिरेवकोएहादानिनीकानविरो
थडाउन्थानाडाईहाद्यानुलुकवाजाउनरिवु यहाद्यानानलिनजनलेदेविकेटा
लम्बलोथाणिनलिलाउनवू डलनलाडमवेलेदेवलन्याजाउ वाराकोनजीकमा
फादिरिवु ——— १०

तोपकाजवकोविषये

योजावुलबलोछ राछावाटआउन्थापेदलयाथोडुवडिथेरिटाछाछवुणि
नाडुवुडुछ थेस्थाणविनवू कोथोछडुकुणछ तेस्थाछेरिज्ञकोथोटाविनवू
कोवाजुविकोस्था विचमाछुलाणजाकोछ यस्थाण पडिनिरेपेवडुजाणिछ
कोटाछावनाउन्थाअकफकाटियाकोछ अकोपडिनुडुछ सवाडुछ्वेनिवा
छाछवुणन्थाअकफकाटियाकोछ ण्थागोजवलालाथाकोछ तेस्थो ण्छेछ
तुवकोथाजुनेलाउवु थागोलेरेजानिनथागरिजवलाउवु ओटाछाकोजा
निजनिकोणाकाजालिवाटहेडुरेतेकोटाउकोणोउडालेजुनअकछुछेजले
लिगजटाछाछभनिजांवु ——— ११

वेजाकफथाजूलोपवलेमाउडरिदिन्था २खेजलजाजवजंवाणिन्थाफेजाणिवन्तु
कहानलाउवु ३लेगजलजाजवजंजनिन्थेजलापवाथावन्तु कहानलाउवु ——— १२

नवाजिनाजाजान्थापियाथजालिकाम्थाकोथिगाथोजन्था थिगान्थाथाट १५
तेपेथाविहाथर्वलोज-थालाडभराएलोजाकोजालिकथाडिभेजलकोथाकी
लोउभेजेपाउछ ——— १३

नवाजिनदेकीलजाजिनगाजिनकोजाउकजलेजजवीजगाडिवनायाकोजे
नहीअफीमरलेथोकागजलाजेथियाकोकामलोछलजाजिभयापछिछे

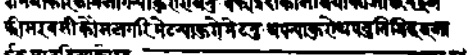

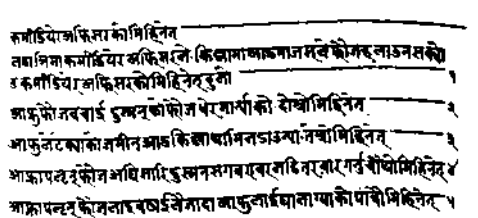

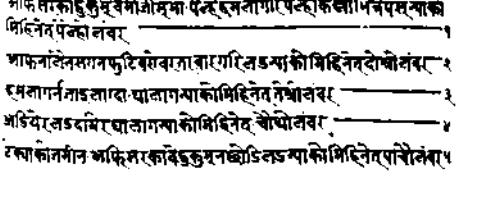

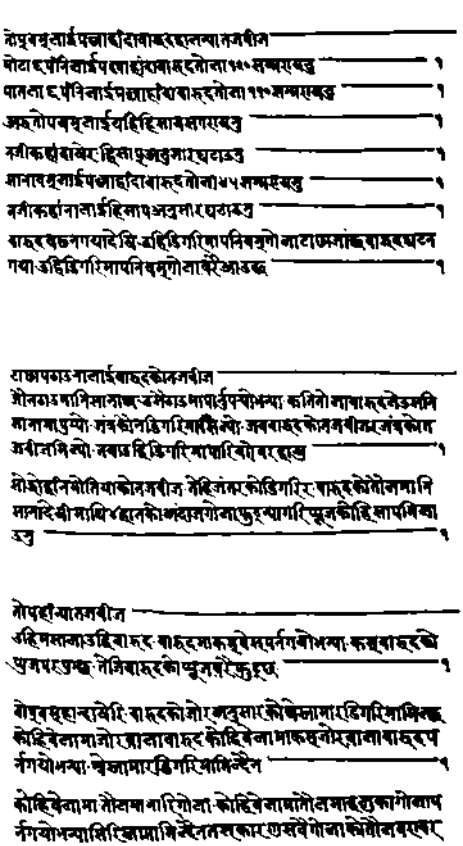

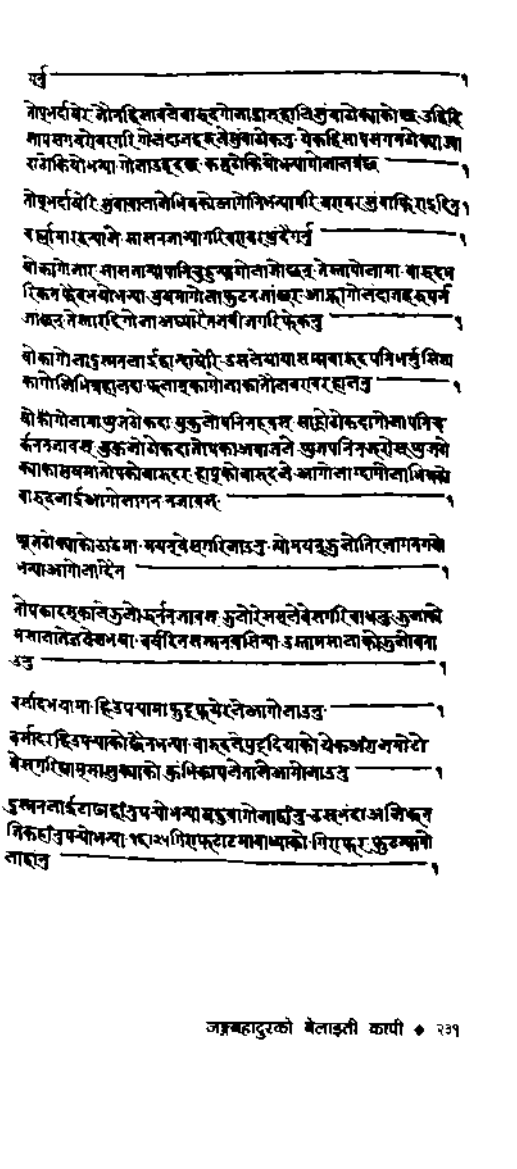

[illegible] ——— १

[illegible] ——— १

[illegible] ——— १

[illegible] ——— १

[illegible] ——— १

[illegible] ——— १

[illegible] ——— १

[illegible] ——— १

[illegible] ——— १

[illegible] ——— १

[illegible] ——— १

[illegible] ——— १

[illegible] ——— १

[illegible] ——— १

[illegible] ——— १

चलानाबाहुदनोलन्याकिंडजकाटन्या ऊनलाईगोलिनलाएन्याअाहमाएगी
खाबाकार्जानाएर्दैरहन्छ ।

गोलदानकापटिपटिलाईफलानापटिलाई योनिपानिकोनोपू फलानापटि
लाईयोनिपानिकोनोपू फलानापटिलाईयोवपू फलानापटिलाईयोवपू
निअगाबेल्लुटिरहोस् ।

चलामिलाईपनिथमेरिनसगनोपूवपू ।

यनियनिगलमाबेरिछअनिदुर्वनूलोछुटिछ नोछुर्वनभिनन्याछनेमेले
अर्कोमारहकनेटिलाएगर्नु ।

नजानिकोबेलामा दुखनूलेनोपथोमनन्याउनूगोलिगिएफूलेरेखालो
हुदाहुदाभरिलक्कगोथामनु उनिगर्दाथामनन्यकियेनभन्याबर्खामाफूल्या
मुकोकिलाठोकिरहिनु ।

नोपलोमलानाभरिमकगरिडकालिन्याउनु कोहिभिपलागेनभन्याबाड
पूर्खानेगाहिरिनु ।

किलाठोबेंसाकोनोपलाईघडिमाबर्खाबोलिसकभाहनियाथनिनया
रागरिएयनु ऊल्टाकार्लोमपनिठोकिरिनु ।

भ्याउ ह्यानअगाडिपल्लोपट्टछोनोपछन्याअगाडिपल्लोपट्टलाईनुला
ईपछाडिघाटनापनेछातीगोलाहालुहुदैभेरापुमाउनुछातीमनमा ।

फूलेकोकपाकाकदेसगरि पानिपरि सुक्याकोकाममा फूलेकोछु पानि
कोअसारघाकोकाउनाफूलेकोप्याखिन्छ ।

बेलायनिअगलबाहुदकोफूलेकोकियाकोधेरैवर्षहुन्छ नेपालिबाहुद
कोफूलेकोकियाकोमा भेन्हामनभावाहुन्छ ।

बडाजिकाबोचमाबेरिएपोपनि नोपलोडिबढिबढिदुकुरतरबारगरेप
छिलागि गोलदानगोलदानकाअफीमरकमेनेलाइबलाएर ।

भेदाबुजमीनबुझ आफ्नानोपलाईमदतगरिन्याआहपल्लोपट्टनभन्या

आक्रान्तकोटीनलाइबबाइगरिनोपबाईरीनलाईनोपधिआइनोनागियक्
हन्दिबदन्तु ——— १

बिकटजगीनइभन्यानोपबाबानोगोलदानअकीमारइहलेनोपलाइनबाइ
तु नबनापेयापधिनयोलतु आक्रान्तयारिनारइतु ——— १

दुम्मनकोटीनारआक्रुकोटीनकोआतिनोरिनेबारपरि दुबैनरदेकोटीन
आमिमिसभयाकोइभन्यानेलाबाउनागोलदानार गोलदानकाआकीस
लेनोपरहान्तु ——— १

अधिअधिआक्रान्तकोटीनबानीआयाकोइ पछिपछि दुम्मनकोटीनले
पैटाइकनलगादैल्यायाकोइभन्यानकरन्यातु आक्रान्तकोटीनलाईबबाईतु
म्मनकोटीनलाईनोपहान्तु कदाचिदआक्रुकोटीनबाईबबाईहानभन्नेन
कोटीनपनिअगाडिधोरेइभन्या बिपलुकोटीनेउनुबजाइआक्रुकोटीनआइ
लुनाईकोटीगर्नु ——— १

५२पौंदिनापरजगीबबहुहाँदाभेदानुजमीनमा ३००गजसम्मकुदन्यागोला
नफोर्नु ३००गजभित्रकुदाबेम्बिआकोटीनिरलाईआक्रान्तलाकलाईलाग्
छ ३००गजदेखीटाढाफोर्नु ——— १

दुबैबबहु १०२पौंदिनेभेदानुजमीनबाटकुदन्यागोलाहाँदा५००गजदेखिन
जीकनहान्तु किल्लाभित्रहानलाईमात्र५०गजसम्मपनिकुदेछ किल्लाभि
त्रकापर्खालदेखिमाथिपार्दानफोर्नु पर्खालदेखीनलजमीनपाईफोर्नु
र आक्रुकोटीनलाइहलादिन ——— १

कुदन्यागोलाहान्तबेहाँदा दुम्मनुबन्याकागर्दाभएपुग्न्यागरिकिनज
कातिहान्तु आक्रुलक्कारछभन्या १००गजउन्मादफोर्नुछ १००गजभी
त्रमात्रफोर्नु १००गजभनीत्रमाफोर्न्याआक्रुनिरआउछ दुम्मनुबेपनि
यसैगरिनसगाकुदन्यागोलाहान्योभन्याभेडबबु बजाईआक्रुलक्कासुन
एउबर आक्रुलक्कारलाइहलादिन ——— १

उक्तजगामातोपहोबुपन्योभन्या लक्कपेचबसम्मआउनुपर्नेछ नाहादेखी
उनाउनुपन्योभन्या कम्तिमेउनुपर्नेगरिआउनुपर्नेछ अनिनोपकोसुरुआउनुपर्ने
गरिफोर्नुपर्नु ——— १

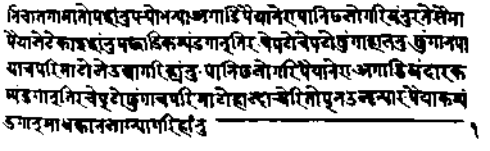

[illegible]

[illegible]

[illegible]

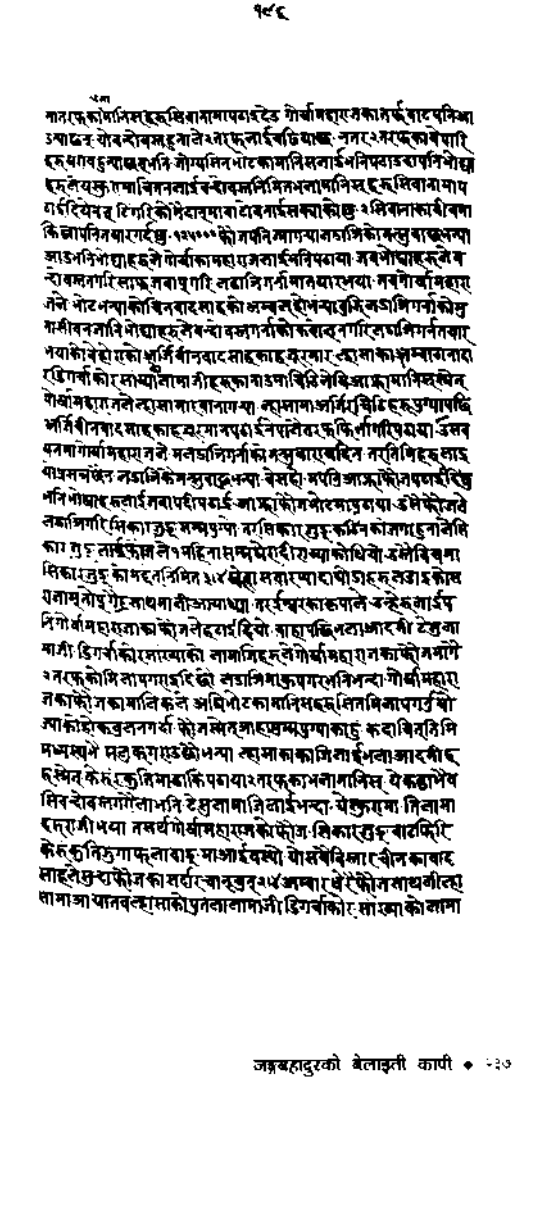

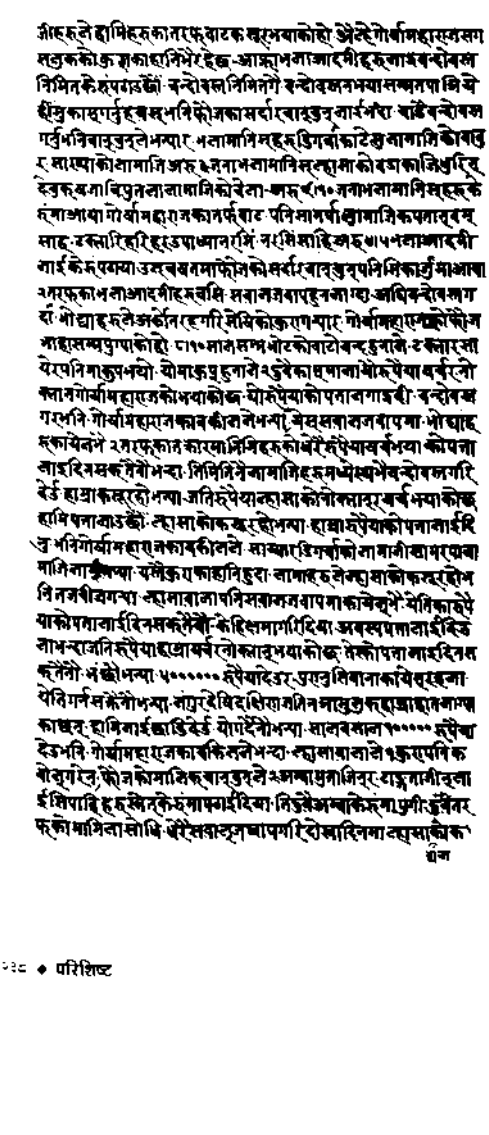

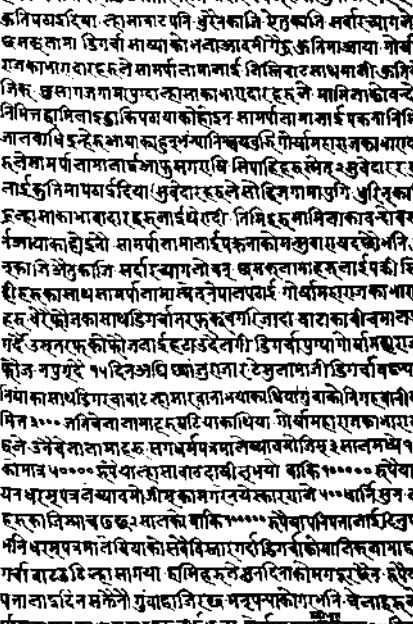

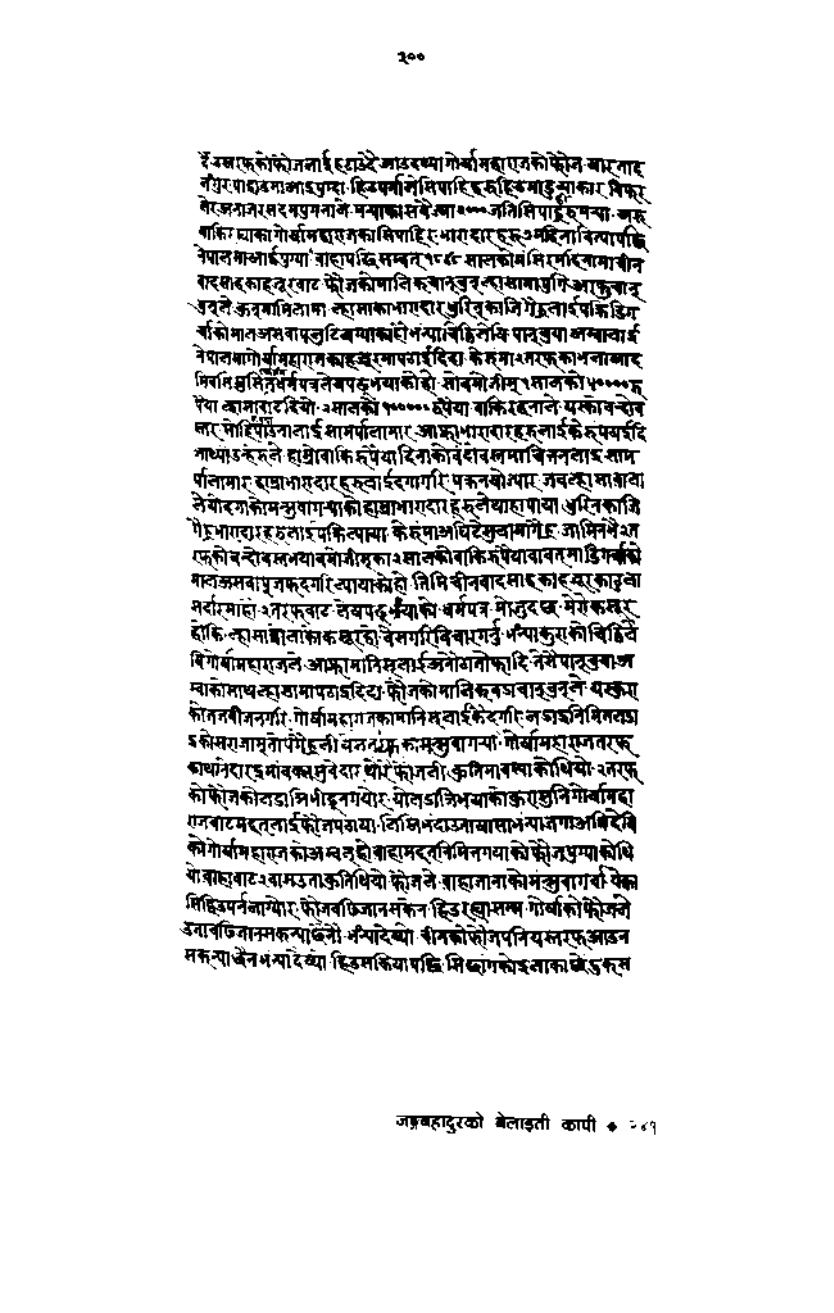

याकाजिलेबीजबस्तुहरूलीबाजिरमेगरी भेटहुनुलाकानगर्या ब्राह्माणछिगो
र्खामहाराजबाट नाफूतलायकलाजाङ्ग बजीर काहुकुरबाप्रबाहरिया दुवै
नरफ्बाट ५ वर्षपछि गोर्खामहाराजकाबकीलेअर्जिर गोर्खामहाराजबाट
सबाहसाहकाहुकुरमा गै बीसबाट साहकोदर्शनगरि आ ब्राह्मणबिनिगरि
हुनु गोर्खामहाराजसर ल्याकाथलोजिनिहुनु फेरिआपुसलाईगएन
काबागर्नु भन्या दुवैनरफ्बाट आकाशमे अग्निदेबिको गोर्खामहाराजको
जगा गोर्खैलाई ल्यामाको ल्यामेलाईगरि दुवैनरफ्को बुमीसमीजगेफेर
लागिरिया गोर्खामहाराजको निखरा महिलमनिकोटकुर अधिकाराजा
काबोटकुलाई सिन्धीबहिदगर्दा सिबराटकको निखरा कोमाबोटो
रकोबोटकोगोलगरि गोहमुलुकमाबलबुगयहरिया कोहिहुलमल
ले गोर्खामहाराजको फौजमाथिलडाइकोमसुबागचोभन्या यसकुराको
हलल्याय बिनबाहसाहकाहुकुरमा गरि पठाइनुर बादसाहकाहुकुरबा
ट मदतलाईयजाना फौजबकाई पठाइदिउला भनि योजकर दुवै
नरफ्बाट ठहरिया बजीरलेआफ्नोफौजा गोर्खामहाराजका काजिगेरु
पाडीसुरुलाई साथमालीं धेबुबाटकुवागरि आफ्नामुलुकनरफ्गया
गोर्खामहाराजकालेखियानसेजीसुकाभारबाटकत्तारि पाडे ४ दिनको
बाटोकेहुनभन्नबजीरकासाथलागया ब्राह्माबाटबजीरलेगोर्खामहाराज
लाईचिठिलेखि अनेतोहफाखेलनभारबाटकाहुबाजागरि भारबारहु
लाइपनिभारिबिजनदी ह्याङ्ग्रुआकाजिपाहिहुलाई लिहासेभा
रसगा यतानिपठाइनेपालजानु भनिहुकुमदि बजिरलाहाबाटकुवा
याभारबारहुलेबजीरलेआठ्याबमोजीम २२ दिनसम्मकेहुना गर्न
मगरिहुन्याकाजिपाहिहुरु पछिह्याकापालेऽयमालअसबाफ्गे
हुलाई उनानरफ्बिदागरि केहुबाटनेपालनरफ्आया भोटघाटेर
सिटक्लारिले बजिरलेपठाइदियाकोचिठिर तोहफाहरु गोर्खामहा
राजकाहुकुरमा गुनगर्द बजिरलेभनिपठाया काङ्गकोसेबेबिलायतिसि
पया कपिलिसिलनरफ्बस्या काफौजकोआगमिकबारुबुलेअधिकाज
मेहुलीबुलीमेहुनीसेहोलिको चिठिलेखि गोर्खामहाराजलाईपठायायो
र्खामहाराजबाटपनि उनकोजबाबमा नाफूतोहफाखेलन चारबुबुलाई
पठाईदिया त्योचिठिर तोहफाखेलनुगानाले चारबुन् बहुनेबुसिंगे आ
फ्नानरफ्बाटपनि चिठितोहफा गोर्खामहाराजलाईपठाइदी कार्तिकशु
दि २ कादिनलिखिभन्याजगाबाटकुवागरि आफ्नामुलुकनरफ्गयाउन्

अधिशोढ्वा-दाकोवहोरा

१८४५ साल आश्वद्वैनेन्द्रामा शोटहान्सकोजहिंयो कुनिफलाकहिंगीजै दानअमलगरि सेथारहुंगा भाईभैन्नाहरूलाकारहो छिनेभेवहुर्नमफदा फौजफिर्यो कुनिफलाकहरूलेअमलगर्नु सेकोलाइ अर्कोमुलुकमे केहं हुंगा अमलगरि बुझ्नुपर्नहिंसा मागुवानकुपोथ्यो सेथारकामुलुकमेहि बाटुनभनकदा फिर्नसिहुंकुलाहा फौजफिर्यो के हं हुंगाहाम्रोअमलहुंदैछ

१८४६ साल पौषसुदैनेन्द्रामा चीनबादसाहकाहुकुमसुनेआनुवन्अन्याकाकाम सर्दार शोटकारहाम्रोहो सिवानाकाबादसोहर शोटकाजनेपालकाकुरा बुझि शोटकाजर्ध्यानिरहाई गोर्खामहाएसाबाई न्हाआनेआनवखा लू ५० हजार मानवन्दीनिर्तुपनि अलकाए धर्मघटगाई गयोस् शोटवेखा लू कोप्रीतिभयो के हं हुंगाकुनिफलाकहरूलाबाबाहरूसोपियो

पछिल्लाखाले बालबहिनिहरू १८४८ साल आश्विनमा दाशेंदरपछि बस्मासाहहरूसंगै डिगर्चीमाल्लुटगरि नाश्मासाभाईपुग्या

१८४९ साल आश्वद्वैनेन्द्रामा चीनबादसाहकाबजीर हुकुङ्गाङ्गुलाई आङ्ग्रेजहरूसावधि अंशीजमाघायभिनाई देवदत्तआपाघनिमहुनेलाई चीन बादसाहकादर्शनगर्न बेबाबतीदेशी चीनतर्फकिर्ता आमन्त्रिन्दा आधि५।२ लाखाहपनिभया

१८५० साल मा चीनबादसाहकादर्शनगरि देवदत्तआपाप्रकृतिकिर्ता

आधिभौतिकान्त्या आध्यात्मीआयाको व्याहापायावबोजीघ्

१८४५ साल्

भाद्रसुदि ७ रोज बीमेकेकुंकापुत्राकोसलामि मार्फतकारिंदगीतपाडे ४५५
चांदि तोला ——— १२३१ पीआघोहि १० के ——— २४४॥
वीयेदारणाम १के ——— ५ विद्याबकि १के ———
सोरू ——— १००१ कुविनूधान् १के ———

१८४६ साल्

माघसुदि ७ रोज कलालाआध्याकावकीजले दर्शवुभेरवकुंआयाको ———
खंजे ——— ३के चांदितोला ——— ४८२
वैजनिकुविनूधान् २के वगाम् ——— २१के ———
खतुनकुविनूधान् १के यमाम् ——— १२के ———
जर्दकुविनूधान् १के वगाम् ——— ११के ———
अछवाकुविनूधान् १के वगाम् ——— ११के ———

वैसुदि १४ रोज कुंतिबाबआउवाबकीजलेविनूआयाको लालमोडा १के

१८४७ साल्

चैत्रसुदि १५ रोज मोटबाटघटकपटफुर्गारिघरविनूआयाकेसुवालो
ला १५१।१५।५ नरको असर्फि १५१॥ दाम् १०८ दा १५॥ नाके ——— २५८८
थे रोज डिगर्चाबाटआयाको घरविनूचादितोला २०८८॥ टकसारको
किफायेत्चादितोला ११८॥ खालोला २२०२ नाकेम् ——— २२०२

१८४८ साल्

मार्गबदि १४ रोज दुर्खाविनिआबाटमोगलआयाकोमार्फतकदर्दार
मोहुपाडे नरसिंटकतारि ———

श्री ५ बडामहाराजाकाहजूर

विज्ञप्तिरालसुमसी रंगकाबसु ——— १
चिनिमाबसुबुतुबल्मा ——— २
लालचनिकुविनूधान् ——— २
मोहरफुलबालाकुविनूधान् ——— २
सुर्मीडरंगाहकुविनूलालुधान् ——— २

[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]

[illegible]

[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]
[illegible] ——— [illegible]

[illegible] ——— [illegible]

आश्विनशुदि ३ रोज रुपाकाम्बरमालार्चनव्याकी बोली सूत्याहू
१८४५ सालका बहिमापाव्याकी
भाद्रवदि ४ रोज कुणाकल्पव्याकी देववंदनाके घूजाभेटिक्र ३)
मेलुदि १ रोज कुणाके कंकाहाथागंगाधरपाध्यायके मिलेवा
दलालकूर्द २के ८१

१८४६ सालकाबहिमापाव्याकी
कार्तिकवदि १ रोज कलकलाबार आउआविनिजाकी मुसाव्याकेदर्शी
ग्राम १०
पैसवदि ६ रोज लूमाकाशेधाकेसिधावर्च ३०

१८४८ सालकाबहिमापाव्याकी
ज्येष्ठवदि ४ रोज विनिजासाथकादीधास्याकेवक्ष ५०
वे सुदि ११ रोज धर्मकाराजाकेलोगानमार्फतहिनाथपाध्या १९८।
किंवापृथ्वी २के ५० आधर्मकाहुलातु २के १।५
ई धातु १के ६३। मेनकपरार्थ २के ।८

आश्विनवदि ५ रोज दुंध्याकेसोगातवरबुजालेजाव्याज्ञासाबकेवर्च १०
वे सुदि ५ रोज स्वामार्पालाजाकाआलमालधेवुलेजाव्यापुत्तला
रकेवर्च ५
वे सुदि १२ दुंध्याछेउमेतमार्गीजादावसीलोमोह २५
वे सुदि १२ रोज चीनवादमाहछेउसोगातजाव्यासोतिकाहार
एवनाकेकनोरकावाजाके
लालबनातगलन ॥के महलुरिहान ॥के

वे रोज दुंध्याकेचिठिजादावदुंध्याके
मेनकपरार्थ १के वासाकाहू १के
थासा १के कलवरुकाडोरि १के

वे सुदि १२ रोज उसीर दुंध्याकेमेनमार्गीधेवुपठायाकोमार्फ
तकातिअलिसावसिलराजासूबहीहके १५७
जिराघाथि १०के २० गरिगोरा १००के १८॥

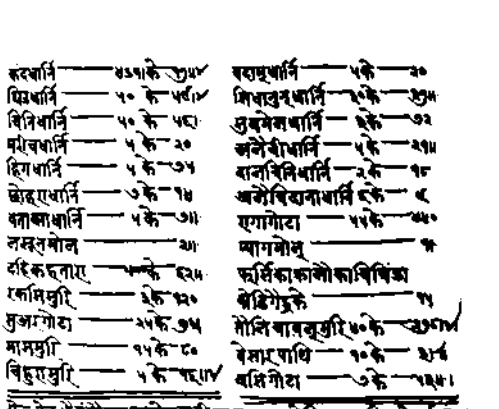

ब्रह्मशंबाद्धकौलयत्नानाहिद्रायाकोमायेत्
१९८११ ज्ञान्

फाल्गुनकादिन१५ जादा फाल्गुनसुदि ०१ रोज०भा
दिनगतघटि ५ पला१५ जादा-सर्वेपल्लनुकानिलाल कोनमाश्च्या
कोमायेत
दिनगतघटि ५ पला११ जादा केहुकनिसाएकोपहिद्रायाकोमायेत् १

फाल्गुनकादिन २५ जादा चैत्रवदि २ रोज २ भा
दिनशेषघटि २ पला ७ बाकिरहा श्रीमिनिस्टरजनरलवैवहाहुरकु
रायणानी कम्मीडर कर्णेलएच्श्रीधनकुररायणानी श्रीमैरवनाथ
जगन्नाथगोरक्षनाथकालिवक्सबर्दवाणी पल्टन् श्री५ सर्कारलाविदा
नयाकोमायेत
एतिगतघटि २३ पला ५७ जादा श्रीमिनिस्टरजनरल र श्रीमैरवनाथगो
रक्षनाथ जङ्गबाथ केहुलनफ्रुवानाभयाकोमायेत
एतिगतघटि २३ पला ५१ जादा कम्मीडा कर्णेलएच्श्रीधनकुररा
यणानीर कालिवक्सबर्दवाणीपल्टन कुलिनरफ्रुवानाभयाकोमा
येत

चैत्रकादिन २ जादाचैत्रवदि ११ रोज ४ मा कुलिकेहुलिर दिनगतघटि ५
पला ११ जादा नोट मुलुकप्रवेशाकोमायेत
चैत्रकादिन ८ जादा चैत्रसुदि १ रोज २ मा दिनगतघटि १८ पला ४७ जा
दा पावपावाट वरबपल्टनसोल्लाङ्गलफ्रुवानाभयाकोमायेत
चैत्रकादिन १२ जादा चैत्रसुदि ५ रोज ६ मा
दिनगतघटी ११ पला ४५ जादा श्रीपशुपतिगोरखदेविदत्तश्रीनाथ
पल्टन श्री५ सर्कारलाविदाभयाकोमायेत
एतिगतघटि १२ पला ४२ जादा ई केहुलनफ्रुवानाभयाको
मायेत

चैत्रकादिन १५ जादा चैत्रसुदि ८ रोज २ मा दिनगतघटी १५ पला ४८
जादा नयागोरखपल्टनलामुबगरलनफ्रुवानागनीलाइविदाभया
कोमायेत
चैत्रकादिन २२ जादा चैत्रसुदि १५ रोज २ मा
दिनगतघटि १० पला ३८ जादा श्रीजनरलजगत्सम्सेरजङ्गकुर
रायणानी श्रीलफ्टेंटजनरल बमबजङ्गकुररायणानी मणीश

[illegible]
रत्नहिंदरसं पलत्व २ मेनत्थी ५ मर्कीसाविदाभयाकोसायेत् १
दिनगतघटि १० पला ४२ नादाकेंद्रनाफ्लोपरवानाभयाकोसा
येत् १
दिनगतघटि १४ पला ४५ नादा नीलनलसं २ पलत्व २ मेनत्के
केमफ्रवानाभयाकोसायेत् १

१९१२ नाद

वैसाखकादिन २ नादा वैसाखवदि १३ रोज ३ दिनगतघटि ८ पला ११ नादा
पान्माकोवरत्वपलत्वलेपरफ्लिप्रवेशाकोसायेत् १
वैसाखकादिन ५ नादा वैसाखवदि ३० रोज २ मा
दिनगतघटि ६ पला ५१ नादा सर्वफ्लजरायाशीयदत्व दुर्गाविकल कर्म्मा
ङ्कर्योंदुमनकलिमत्थी केंद्रनाफ्लानालाईस्थी ५ मर्कीसाविदा
भयाकोसायेत् १
दिनगतघटी ६ पला ५१ नादा कालिदुमारपलत्व दुकलिनफ्रवाना
दुनालाईस्थी ५ मर्कीसाविदाभयाकोसायेत् १
दिनगतघटि १३ पला २ नादा ई ई उनलाफ्लानालाईसम
नभयाकोसायेत् १

वैसाखकादिन १५ नादा वैसाखसुदि ८ रोज १ नाईफ्लपलत्व दलेटरप
लत्वस्थी ५ मर्कीसाविदाभयाकोसायेत् १
वैसाखकादिन ११ नादा ये रोज दिनगतघटि १० पला ५३ नादा सुम
नावाहनाकलाभानाफ्लेमनरजनलसकलभनकरनाणाजीवाय
पलत्वमेनत्रवानाभयाकोसायेत् १
वैसाखकादिन १५ नादा वैसाखसुदि १० रोज ५ कादिनगतघटि पला
नादा रजलपलत्वस्थी ५ मर्कीसाविदाभयाकोसायेत् १
ई कादिन १८ नादा वैसाखसुदि १४ रोज २ कादिनगतघटि ३ नाडीपाइ
मुनिसिरयायकभीडरघनथीफ्लजनलसजकवहाहुरकुनरराणाजी
थीजनलसकवीरकुनरराणाजीस्थी ५ मर्कीसाविदाभया १
ये रोज दिनगतघटि ११ पला २५ नादा आपाथजीवाडरवानाभयाको
सायेत् १
वैसाखकादिन २० नादा जेस्थवदि १ रोज ५ मा

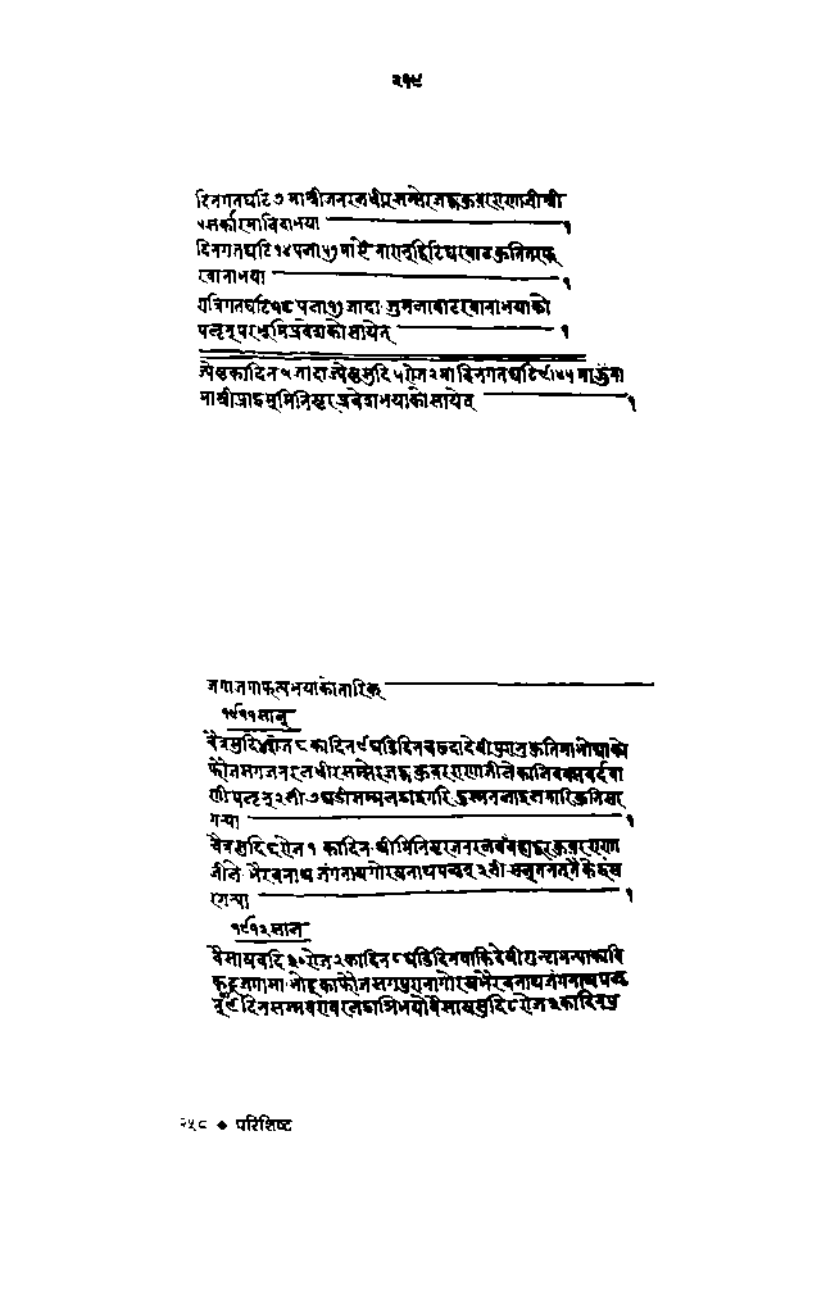

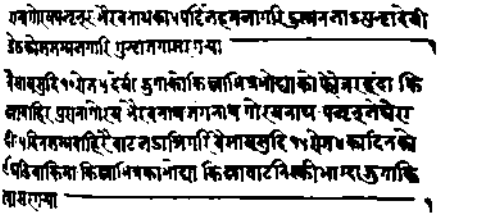

[illegible]

[illegible]

तपसील

[illegible] १

[illegible] २

[illegible] ३

[illegible] ४

[illegible] ५

[illegible] ६

[illegible]

भन्या ननिगमा मिमि स्नुमा भाकोछ ऊनि गमाको स्नुमा ला —— ७

कोहि मानि मनेगुला ग्यालगरि बिदक नागालिगनेबा गमि फिन्यारगर्न आयोस भ्या आमा बकारिगार्नीलाई पानमोहर अरु घा कणालिगर्न्या लाई दुइमोहर डँड होला —— ८

मानुङ्गालाई मिहलानिरणनपत्ते गयो भोगकामेगर्भपन अफिन्यागरि कुष्टाको पनिहेनछ ११ बोद हान्या गन आयो भन्या बिसमोहर डँड होला भोगमेगन गरि १० दिनबनिन्यागरि कुहुन्या लाइ बाविसमोहर डँड होला मिल्न्याला इगिनाडी पर्देन दुईनेदानाहान गयो भन्या पैले हान्या लाई बिसमोहर प छि हान्यालाई दसमोहर डँड होला —— ९

फगागर्दा ओगुवा भएन्यालाई पचासमोहर हानबुटो भएन्यालाई दुइसय मोहर योराजामा फोर्न्यालाई पाचसयमोहर डँड होला दुइजामा फोर्न्या लाई अवनमनेसमा कयद होला —— १०

कसैले कसैको स्नुमा या ज्यानको बदला ज्यान मारला —— ११

कसैले कसैको धनमा लबोरि गयो भन्या बिगोमह दबिगावरावर डँड होला १२

अफ्रम बातलागरा भेर कफपालामा जो डँड लियाको छ अबउ सोनउ भेष इबानपाउआयो भन्या भेरकापालामा लियाको डँड बेगि गयोछ को १ बोड डँड होला —— १३

भेरकापालाकोठवाले रयेतमागदेद लुरमोयाया केमछ नेम्ना माफ गरि बकसाकाक लमुवाहेक् काबिरलुयानु काबिभन्दा बढता हमिलाग रिआपाकोहरमोभन्या बिना हिर्नागर्ई बिगाकोभी मुठबा लाई डँड होला १४

कसैके म्याबी नवर अनिलगकर निगन्यार म्याबीकोम गर्मनि न्याउ न निहाकिमुले टंटा लगाइलियाभन्या लयमोहर डँड होला —— १५

इतिसम्बत् १९११ सालमिति बैसबदि २ रोज शुभम्

इमतिनेत

आगे यामाभर कम्नवका मिहम रयेतस गोगेह केवेहागन पमीलमदर ——

आगे कुभिभ जम्मक् काठेबाह्र मनुरयेत गैह्रके बेहागन पमी लमबर ——

आगे कुगाभ जम्मक् काठबाकु मनरयेत प्रवागे इके बेहागन पमी लमबर ——

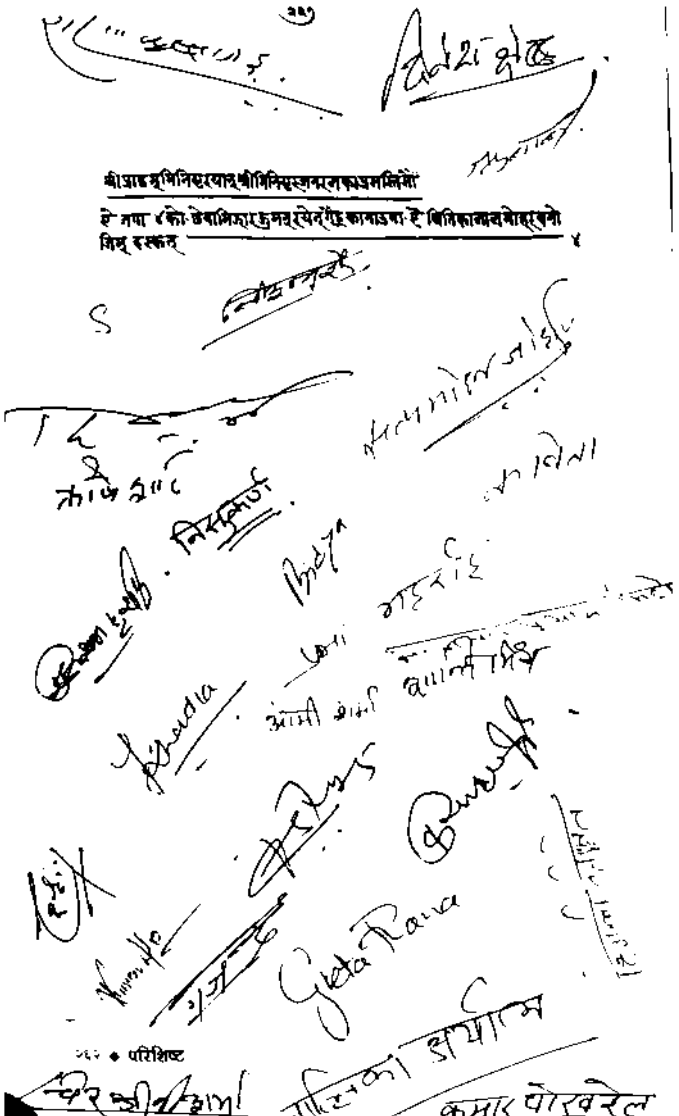

१११

...यथार्थमा 'जङ्गबहादुरको बेलाइती कापी' इतिहासभन्दा पनि इतिहास लेखनको आधार अथवा प्रमाण हो, अभिलेख हो। इतिहासका विद्वान् र इतिहासलेखनको विज्ञान बुझ्नेहरूले यसको सही र सान्दर्भिक व्याख्या-विश्लेषण गरी आम पाठकको निम्ति बोधगम्य पारिदिनुपर्छ। आम पाठकको सुविधाका निम्ति इतिहासका टर्रा-खस्रा कुरालाई रसदार बनाउन कमलमणिजीले पर्याप्त बलबुद्धि खर्च गर्नुभएको छ। उहाँको अध्ययन, अन्वेषण र लामो उमेरका कारण प्राप्त हुने अनुभवजन्य ज्ञान, सूचना र सन्दर्भ-भण्डारको उपयोग पनि यसमा प्रशस्त भएको छ। तथापि उहाँका लेखनाई नै इतिहास ठान्नु गल्ती हुन्छ। यो इतिहास हैन। ...

-सम्पादकीयबाट

ISBN 99946-792-1-8

जगदम्बा प्रकाशन